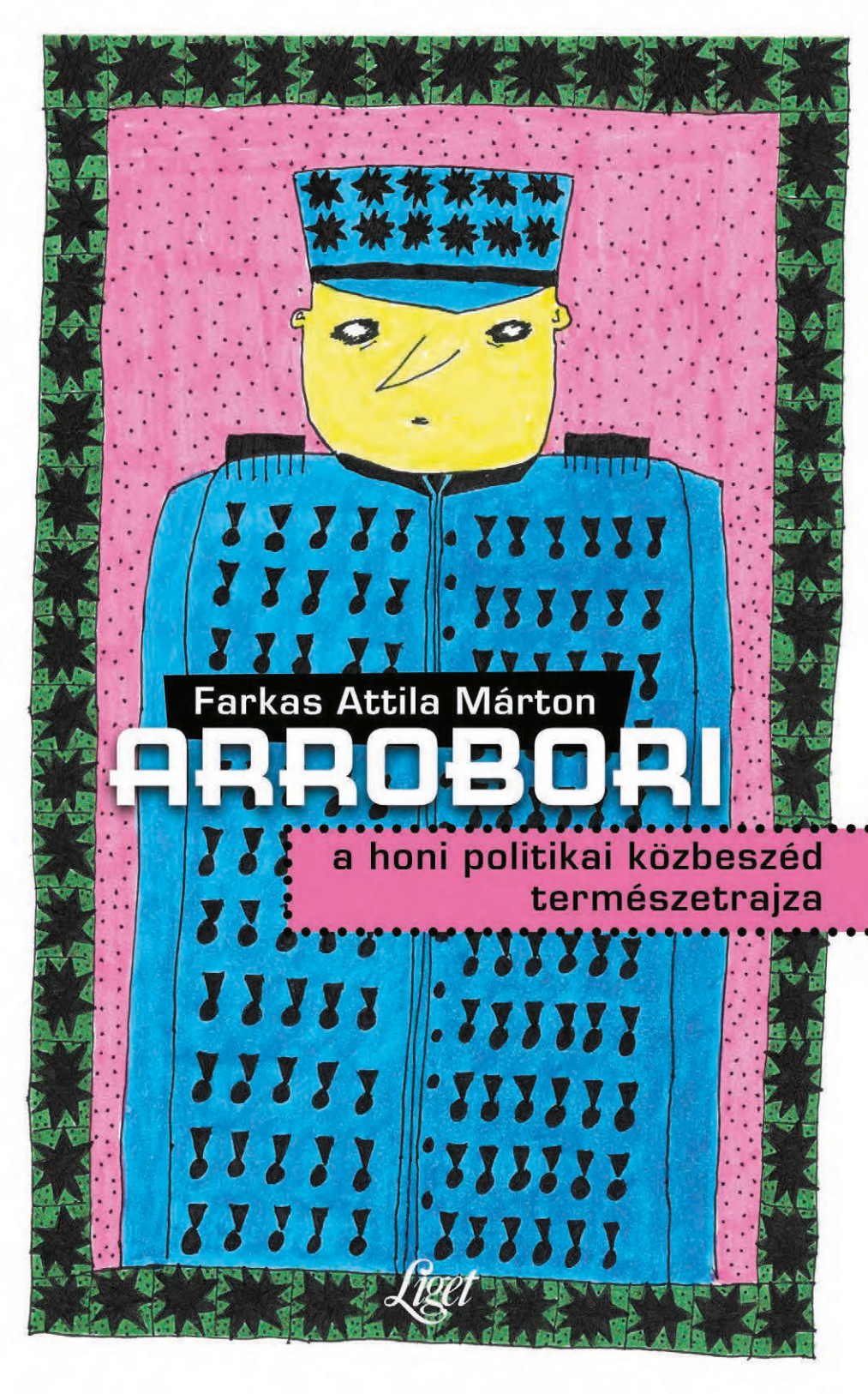

Farkas Attila Márton

ARROBORI

a honi politikai közbeszéd
természetrája

Liget

FARKAS ATTILA MÁRTON

ARROBORI

A HONI POLITIKAI KÖZBESZÉD
TERMÉSZETRAJZA

Liget Műhely Alapítvány, 2021

Szerkesztette: Levendel Júlia, Horgas Judit

A könyvet – Szentgyörgyi Zsolt rajzainak felhasználásával –

René Margit tervezte

Tördelés: Károlyné Ór Erzsébet

ISBN 978-615-5419-67-6

TARTALOM

Rezignált előszó 15 év után	6
Bevezetés	11
A létezett szocializmus leghalálosabb bűne	26
A technokrata mákony	83
Fahrenheit 9/11 Magyarország	141
A csatlóslét közhelyei	191
Zsidókérdés Magyarországon – ma	250
Októberi téves eszmék	317
Miért nincs magyar nacionalizmus?	335
Üvölni kell	380

„Ha a XX. században az intelligens európai elutazik és idegen ország határára érkezik, az útlevel- és vámvizsgálat után odamegy valakihez, és így szól:

– Ebben az országban idegen vagyok, legyen olyan szíves, kérem, mondja meg, mi az, amit önök itt most hazudnak?

A bennszülött erre azt feleli:

– Arrobori.

– Mit jelent ez a szó?

– Pontosan senki se tudja.

– Hatása észrevehető?

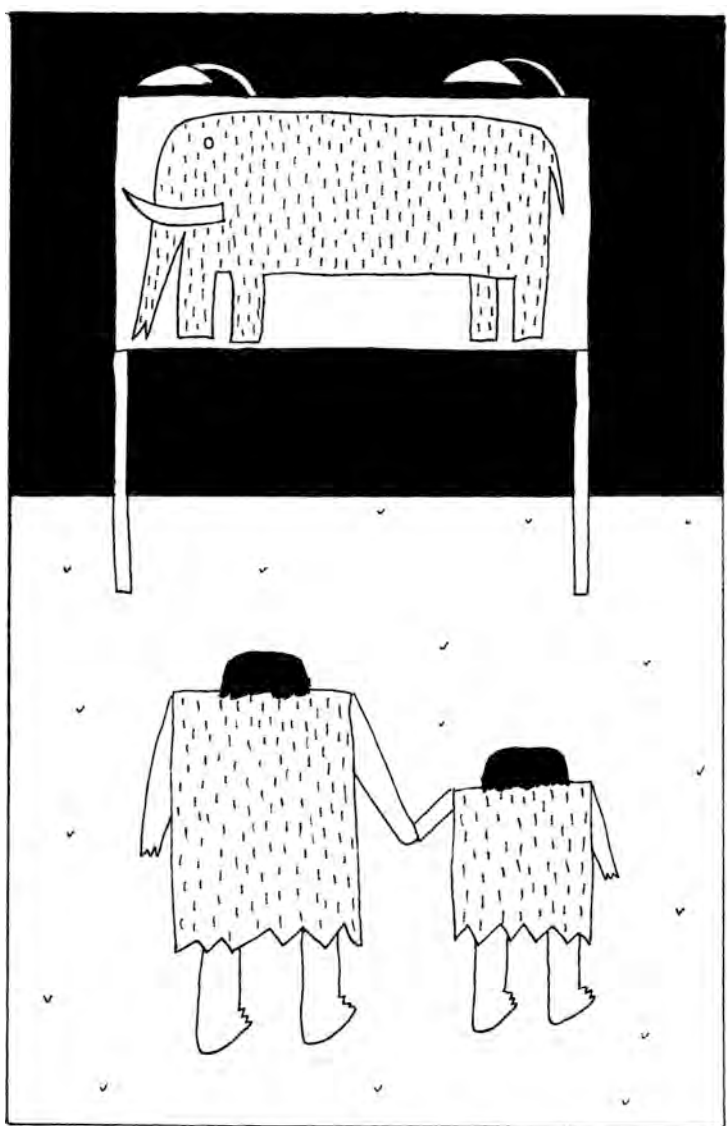
– Hatása észrevehetően nagy. Régebben palotában élünk, de az megbukott. Azóta egész életünk az arrobori jegyében áll, és az országban arroboriális virágzás tapasztalható. A közállapotok –

Az idegen bólintott.

– Köszönöm uram, ne fáradjon, a többit már tudom.”

(Hamvas Béla: Óda a XX. századhoz)

REZIGNÁLT ELŐSZÓ 15 ÉV UTÁN

Furcsa érzés másfél évtized távlatából könyvemre tekinteni, ami talán a leginkább időbe vetett alkotásom, hisz nagyrészt politikai tartalmú – így eleve nem az örökkévalóságnak szól. Nemcsak korábbi énem esetleges naivitásai vagy tévedései szembeötlőek, hanem a brutális tény is, hogy a mű egy jó-részt elmúlt, elsüllyedt világ krónikája, tehát tragikusan el-avult. Ha az ember közéleti témáról ír, számolnia kell azzal, hogy munkája a pillanatról és a pillanatnak szól. Vigasztal-hatnám magamat, hogy könyvem legalább kordokumentum, s mint ilyen, képvisel némi önmagán túlmutató értéket, és számíthat valamiféle maradandóságra.

Persze ez nem teljesen igaz. Az *Arrobori* csupán első pillan-tásra, és csak részben szól a '90-es évek és az ezredforduló hazai viszonyairól, jelenségeiről. Valójában azokról az évszázados gondolkodásbeli mintákról szól, amelyek kormányza-toktól, rezsimektől, sőt, rendszerektől függetlenül keserítik életünket. Ebből a szempontból könyvem időtálló és mindig aktuális.

Az „arrobori” kifejezés, mint a kötet mottójából kiderül, a politikai ideológiák és propagandák metaforikus gyűjtő-szava, amivel Hamvas Béla gúnyolódott a 20. századon. Az „arrobori” halandzsaszó, annak a szövegelésnek a kifejezője, amivel a mindenkori hatalom kábítja a jónépet, egyfajta ópium, fájdalomcsillapító, ami értelmessé varázsolja az értel-metlent, racionalizálja az irracionálist, elhitetni próbálja a hazugságot és igazolni próbálja a szélhámosságot.

Könyvemet áthatja az ún. „rendszerkritika”. Melyik rend-szer? A neoliberális berendezkedés szocializmus utáni ha-zai, félperifériás, gyarmatias formájáé. Engem ugyanis első-sorban nem a vadkapitalizmus irritált, inkább a kádári konformizmus töretlen folytatása, s ennek szerves részeként a kritika hiánya, pontosabban elnyomása. A rendszerkritiká-nak az akkori, jobbára marginális jobboldali és

szélsőjobboldali sajtón, és pár még marginálisabb szélsőbalos kiadványon kívül csak egy-két folyóiratban lehetett fóruma. Közülük nekem a *Liget* adott fórumot. Szimbolikus, hogy az *Arbori* a nagyobb könyvesboltokban a mesekönyvek polcára került, talán az enigmatikus címnek és Szentgyörgyi Zsolt ironikus rajzainak köszönhetően.

Rendszerkritikám baloldali rendszerkritika volt, s magamat „Seattle népéhez”, az utóbb alterglobnak nevezett antiglobalizációs antikapitalista mozgalomhoz soroltam. Befolyásoltak a hazuról hozott petőfis-táncsicsos hagyományok, a népi írók munkái és ’56 baloldali, plebejus nacionalizmusa. Idővel nacionalizmusomat ledarálta a NER és a kultúrharc, baloldaliságomnak pedig nem használt a hol kulturális baloldalnak, hol progresszív liberalizmusnak, hol kulturális marxizmusnak nevezett jelenség elburjánzása a világban.

A nacionalizmus 2010 előtt még jelentett valami lázadást, amin ugyan már akkor sokat rontott a fasizmusba hajló szektás gyűlölködés, a feudális nosztalgia és a konteók zagyva közege, de amikor a NER révén kvázi hivatalos világnézet, mondhatni „arbori” lett, ezt az erejét és hitelét is elvesztette, s mára elérni látszik a „kádári állapotot”.

Tanulságos az alterglob mozgalom bukása is, főleg, hogy mi vette át a helyét. Annak idején Seattle népének minden tarkabarkaság és belső ellentét dacára nagyjából konszenzusos volt a bolsevik örökség megtagadása, ahogyan a szólásszabadság és véleménypluralizmus megkérdőjelezhetetlensége is. A fő problémát a neoliberais globalizáció jelentette, a közös ellenség pedig a transznacionális cég volt. Az is általános álláspontként érvényesült, hogy az eszmét és gyakorlatot lehetőleg ne Amerikából importálják, mert minden régiónak megvan a maga sajátos története, sajátos kultúrája és sajátos baja. Ehhez képest a mai nyugati baloldal mögé beállt a nemzetközi nagytőke, a Szilícium-völgy és számos

transznacionális cég formájában. A kizsákmányolás és a tőke-munka viszony helyét a társadalmi nemek és kulturális kisebbségek részben mesterségesen kreált problémái vették át, a politikai korrektségben pedig visszaköszön a cenzúra és a gondolatrendőrség, olykor kifejezetten a bolsevik módit idézve.

Ma úgy tűnik, a neoliberalizmus még rosszabb rendszerre, oligarchokapitalizmussá alakul, s a vadkapitalizmust a feudalizmus és kapitalizmus sajátos elegye váltja fel.

Amikor ezeket az esszéket írtam, egyik barátom megjegyezte, hogy illúzióban ringatom magam, mert már nem létezik arbori. Emlékszem, egy kocsmában söröztünk, szólt a rádió, mindenféle reklámszöveggel meg nyereménysorsolással szélhámoskodtak. „Vedd meg! Küldd bel! Nyerd meg!” – hallatszott valamelyik kereskedelmi adó gagyija. „Ez a valóság, nem az arbori. Az már a múlté” – kommentálta barátom. Belátom, igaza volt. A huszadik századi társadalmakkal ellentétben az arborit nem övezi széles körű érdeklődés, és a szakemberek, akik jelenleg gyártják és fejlesztik, nem csupán saját termékükben nem hisznek, de még abban sem, hogy bárki is hinne benne. A célközönség a trollok és a történelmi traumákat hordozók viszonylag szűk és speciális csoportjai.

Az arbori végső soron elfajzott idealizmus, hiszen feltételezi, hogy a társadalomnak szüksége van ideálokra, jelszavakra és jövőképre, azaz kegyes hazugságokra, vagyis a társadalomnak van valamiféle tudata és lelkiismerete. Amiről ebben a könyvben írok, az az egykori kelet-európai szocialista arbori továbbélése nyugatmajmoló neoliberális köntösben, ugyanazzal az öngyarmatosító szervilizmussal, javarészt ugyanannak az elitnek a jóvoltából. Ezzel szemben konstruálták később az elitváltók reklámszakemberei a mostani neohorthysta „kereszténynemzeti” arborit. Csakhogy

annak valódi, huszadik századi verziójához képest ez már csak amolyan posztmodern utánzat, s létrejöttének oka nem annyira a gyökérkeresés és múltidézés, inkább a fantáziátlanság. Ugyanilyen fantáziátlanságból importálta a másik, „progresszív” oldal is az éppen haladónak tartott eszmét Nyugatról, s fogja ezt tenni semmit sem tanulva és semmit sem felejtve egy esetleges rezsinváltáskor.

BEVEZETÉS

*„nem szerekkkel érik el amit elérnek
a levegővel szívod magadba a mindenki képviselte felfogást
nevezheted hipnózisnak de mondd azt hogy társadalom
beléd ivódik az úgynevezett közvélemény
az agyad döglött szivacs lesz
ami tocsog a közvéleményben”*

Ács József: Összeesküvések

Ironikus, hogy az elmúlt másfél évtized során a kapitalizmusra használt összes régi kommunista közhely igaznak bizonyult: extrém egyenlőtlenségek, a profit mindenkifeletti-sége, kulturális szennyáradat, politikai és piaci manipuláció, munkanélküliség és elszegényedés, a kisember kiszolgáltatottsága, gyermekmunka, drog és bűnözés, mindent átható korrupció, maffiák és gengszterek világa, infernális dekadencia, osztály- és családon belüli elidegenedés, az alulélők érdekvédelmének hiánya, a jog- és esélyegyenlőség hamis látszata, neokolonialista kalandorháborúk, vallási fanatizmus, áltudományok és babonáság, rasszizmus és a szélsőjobboldali eszmék terjedése, s persze a többpártrendszer álságos, kirakat-demokrácia volta. Mindezekkel az a negatív jólat is beigazolódott, hogy a kapitalizmus csak addig mutatja szebbik arcát, addig tetszeleg az általános jólét és az emberi jogok letéteményeseként, míg ott a vetélytárs: a „nemzetközi munkásmozgalmat” támogató szuperhatalom, s vele a szocialista alternatíva. Ha azonban egyedül maradna a ringben, rögvest kimutatná a foga fehérjét. Azaz ha a „béketábor” netán összeomlana, a nyugati világban is befellegzik a szociális vívmányoknak. A szocializmus eltűnésével megkezdődne a mézesmadzagként belóbált jóléti állam leépítése, s visszajönne mindaz a „régiság”, amit a tizenkilencedik század elejétől oly sokan elátkoztak. És lőn.

A rendszerváltás néven elhíresült szélhámosság másik fő tanulsága, hogy a világ eme fertályán megéri gazembernek lenni. Megéri egy zsarnokság működtetőjének, bértollnokának, hóhérének, besúgójának lenni. Megéri hibás és bűnös gazdasági és politikai döntéseket hozni, azokat végrehajtani vagy végrehajtatni. Minél magasabb posztra jut valaki, annál inkább megéri, mert annál kisebb a felelősség. Sőt, nemhogy felelősség nincs, de a bűnösség vagy bűnrészesség még előnyt is jelent a politikai és üzleti életben. Általa ugyanis nem csupán senki részéről komolyan nem firtatott és vissza nem igényelt anyagi javakhoz lehet jutni, de még értékes kapcsolati tőkére is szert lehet tenni. Tiszta haszon, a számlát úgyis a társadalom fizeti. S minthogy ez megtörténhetett, megtörténhet újra, bármikor, akárhányszor. S íme: mindmáig ez a mentalitás uralja a politikai és gazdasági életet. Mondhatni, az általánossá lett immoralitás a létezett szocializmus ismert szétrothadásából nyeri legitimációját és kulturális mintáit. Ami nem éri meg, az ezek ellen lázadozni, illetőleg valamiféle igazságot keresni.

Ez a könyv azonban *nem* ezekről szól, mert mindezt már sokan megírták (sőt filmre vitték), igen változatos formában és színvonalon. Inkább olyan jelenségről, amivel jóval kevesebben foglalkoznak – talán mert annyira mindennapi, ismert és megszokott: az uralkodó („hivatalos”) hazai közbeszédről. Azaz nem magáról az igazságtalanságról, hanem arról a beszédmódról, ami az igazságtalanságot racionalizálni, beláttatni, s ezáltal elfogadtatni próbálja. Ami hol szofisztikált sugallatok, hol didaktikus szájbarágások formájában, de mindenkor azt próbálja elhitetni, hogy ami rossz, az tulajdonképpen jó, esetleg szükséges, de legalábbis elkerülhetetlen – vagy még inkább: *természetes*. Vagyis a jelenlegi (illetve mindenkori) rendszer híveinek, főntartóinak, kiszolgálóinak szövegeléséről, az abban és annak révén megnyilvánuló

hatalmi arroganciáról, szervilizmusról, manipulációról és gondolati ürességről, továbbá e beszéd történeti vonatkozásairól és gyökereiről, társadalmi-kulturális beágyazottságáról.

A kötet részben egy sajtókutatás mellékterméke, vagy legalábbis eredetileg abból indult ki. 2003 és 2005 között részt vettem egy, a KSH megbízásából és a Teleki Intézet támogatásával végzett kutatásban. Ennek keretében a külföldiekről alkotott képet, illetve e kép változásait vizsgáltuk az 1945 és 2000 közötti hazai sajtóban. E hatalmas témán belül rám és a páromra jutott a Szovjetunióval és a Nyugattal foglalkozó publicisztika. A cikkek válogatásakor egyre inkább beigazolódni látszott, amiről korábban is voltak spontán meglátásaim, hogy ti. a rendszerváltással nem szűnt meg a hivatalos lelkesedés, csupán a szocializmus helyére a „piaci demokrácia”, a Szovjetunió helyére pedig a Nyugat (Amerika és az absztrakt Európa) került. A szebb és boldogabb jövő új letéményese az európai integráció és a fejlett piacgazdaság lett, a békéé és biztonsága a NATO, a szovjetek helyett immáron az amerikaiaktól „van mit tanulnunk”, sőt, ők azok, akikről „példát vehetnénk”, mivel náluk „már megvalósult” mindaz, amit nálunk is meg kell valósítani. A kapitalizmus építése lett új „közös nemzeti érdekünk”, illetve az „ország érdeke”, s ezért újra „meg kell húzni a nadrágszíjat”, ám közben „behozzuk elmaradásunkat”. Mondhatni, új liberális-kapitalista tartalom régi kollektivista formában és attitűdökkel. Bár a stílus némileg változott, mert a '90-es évek mainstream sajtójának hangvételét még az ironizáló kedélyeskedés jellemezte. 2001 szeptembere után azonban – főként Magyarországon afganisztáni és iraki szerepvállalása kapcsán – fölbukkant a régi ismerős hang is. Újból hallhatók és olvashatók lettek olyan frázisok, hogy a harc a békéért, és/vagy a biztonságért, és/vagy a demokráciáért, és/vagy a jólétért, és/vagy

a szabadságért, és/vagy gyermekeink és unokáink jövőjéért (stb.) folyik, „szilárd egyetértésben”, „teljes jogú tagjaként”, hogy „bizonyos áldozatokat kell hoznunk”, „meg kell értenünk” stb. stb. Vagyis ugyanazzal a gondolkodásmóddal, ugyanazzal a „meggyőzőési metódussal”, ugyanazzal a hazug pátozzsal találkoztam – még hozzá egyre gyakrabban –, mint a kutatás szovjet témájú sajtóanyagában, illetve gyerek- és kamaszkori emlékeimben. S talán mondani sem kell: gyakorta ugyanazok szájából-tollából. Mindehhez fontos élményforrásként szolgált a politikai kabaré is, ami elvileg a hatalmasokat, a főnálló rendet kellene, hogy fricskázza, s a vesztet, a „kisembert” védje. Ehelyett, miként az államszocializmus idején, hivatásos nevettetőkink most is a jólfésültséget, a kispolgári szervilizmust, az uralkodó világrend és a mögötte álló világhatalom iránti lojalitást népszerűsítik, s e funkciójukban bátran cikizik az elégedetlenkedőket, sőt politikusaink egy részét is – főképp azokat, akik ezért vagy azért eltérnek a „helyes irányvonalról”. (A Heti Hetes műsornak például igen sokat köszönhetek az élménygyűjtésben.) Mindezenre azzal vigasztaltam magam, hogy antropológusként egy bizarr hagyomány túlélését tanulmányozhatom, aztán a kezdeti ellenérzés átcsapott egyfajta „etnográfiai érdeklődésbe”.

Az uralkodó beszédmód fundamentumát tehát a honi politikai propaganda régi, megszokott kliséinek és hangvételének töretlen továbbélése és ügyes használata adja. E hazugságalapra épül a hazugság-felépítmény, vagyis az elnyomás és kizsákmányolás metodikai és tartalmi elemeinek (azaz hagyományos népnymorító törekvéseinek) elegáns átnevezései – ami szintén ismert módszer. Az átnevezés több funkciót is ellát, mindenekelőtt *újdonságként* állítja be a „régiszeemet”, s ezáltal becsapja a kollektív emlékezetet. Ráadásul, mivel az új elnevezések a korszellemnek megfelelően

„tudományos háttérrel” kapnak, azaz scientista, „szakértői” vonásokat öltenek magukra, így az adott tartalom (ti. a kiszákmányolás fokozása és az életminőség rontása) már nem is egyszerűen újdonság, hanem *modernizáció*, azaz fejlődés, haladás. S nem utolsósorban: magától értetődő, megkérdőjelezetlen alapigazság, minthogy a „szakértelem” elveken és érzéseken – vitán – fölül álló szempontot képvisel. Így finomult többek között „munkaerőpiaci frissítéssé” a munkások tömeges elbocsátása, s helyettük az olcsó és kiszolgáltatott bérrabszolgák foglalkoztatása, akik megkapták a jól hangzó „mobil munkaerő” nevet. Így magasztosult „versenyképességünk érdekében végrehajtandó reformmá” a jóléti állam leépítése és a szociális vívmányok eltörlése, vagy éppen „nyugdíjreformmá” a nyugdíj kvázi megszüntetésére irányuló törekvés. Így lett a nyereszkeskedőből, a spekulánsból „befektető”, a tőkésből, a gyárosból (stb.) „munkaadó”, a munkásból, a dolgozóból „munkavállaló”, de így lett maga a rablókapitalizmus is „piaci demokráciává”. Ezek a hamis képet sugalló, steril kifejezések adják a régi klisékkel jócskán megnövelt hatásfokú új közhelyek magvát, s mindezt elősegíti, hogy a korábbi szófordulatok a hagyományos kelet-európai szolgamentalitásra alapoznak, amire a magyar társadalom nagy része is szocializálódott.

Ráadásul úgy tűnik, mintha a nagy, „közös” célok is egyre gyorsuló ütemben változnának. A kommunizmus fölépítése még egyértelmű direktíva volt és évtizedeket vett igénybe, ám azóta csak kapkodhatjuk a fejünket. Emlékszik például még valaki arra a kifejezésre, hogy „szociális piacgazdaság”? Gyanítom, a szakembereken kívül alig néhányan. Pedig ez volt a rendszerváltás egyik hívó szava, a legfőbb ideológiai aduász. Akkor a csapból is az folyt, hogy a modern piaci demokráciát erős szociális háló jellemzi, hogy a klasszikus baloldali követelések beépültek a piacgazdaságba, hogy nem is

ildomos a lejárt szavatosságú és rosszízű „kapitalizmus” szót használni, mert az hagyományos értelmében voltaképp nem is létezik. Ergo: a mi új, nagy, közös célunk a szociális piacgazdaság megvalósítása. Pár éve viszont a hivatalos diskurzus már arról folyik, hogy a jóléti állam a versenyképesség legfőbb akadálya, így lebontása az előttünk álló nagy feladat. De gondolhatunk a politikai korrektség, a másság, a multikulti dogmájának divatjára, majd gyors és dicstelen kimúlására is. Miután az Egyesült Államokban változott a trend, azok, akik a kilencvenes években e dogma legharsányabb és legelkötelezettebb szószólói voltak, hirtelenjében olyanokat írtak és mondtak, amit korábban a „keresztény-konzervatív” oldaltól – sőt, onnan is csak a radikálisabbjaitól – lehetett hallani-olvasni. Ugyanígy az eurománia fölülről gerjesztett lelkesedése is rögvest alábbhagyott az amerikai birodalmi törekvések fölerősödésével, s az EU-alkotmány francia és holland elutasítása jó ürügyet szolgáltatott, hogy akik egy-két éve még a legnagyobb fölháborodással és megvetéssel utasítottak el bárminő euroszkeptikus nézetet, szinte szó szerint azokat a toposzokat hozzák elő, amit a jobboldal korábban évekig hangoztatott. Tiszta Orwell: ma Eurázsia hű szövetségesei vagyunk és Kelet-Ázsia kérlelhetetlen ellenségei, holnap talán pont fordítva, de a hivatalos nézet akár félórán belül változhat. Ami az egyedüli biztos pont, az a familiáris kötődés valamelyik párthoz, hirdessen ez a párt egy-két hónappal korábbi meggyőződésével vagy „alapértékeivel” homlokegyenest ellentétes eszméket és elképzeléseket. (Ezt nevezik egyesek szemérmesen „pragmatizmusnak”, s ennek társadalom általi adaptációját „indoktrinációnak”).

A régi jó sablonok persze itt is nagy szolgálatot tesznek: tompítják a nézetváltások érzékelését. Mivel a klisék (s vele a hangvétel, illetve az attitűd) jobbára ugyanazok, a szövegek *jellegükben* mindenkor hasonlóak lesznek, s így azonosnak

tetszenek, ami az állandóság, sőt a következetesség illúzióját kelti. Más szóval: a sablonok változatlansága „elhomályosítja”, háttérbe szorítja a tartalmi változásokat, és úgy tűnik, mintha a hatalom szócsövei valamiféle ideológiai folytonosságot képviselnének, illetőleg bizonyos alapelvekhez ragaszkodnának. Ezzel két legyet is ütnek egy csapásra. Ugyanis az állandóságnak ez az érzése alapozza meg mentálisan az ideológiai trükköt is, hogy az éppen aktuális rendet *örökké tartó* világrendként állítsák be, illetve fogadtassák el mindazokkal, akikben ez az érzés megszilárdult.

Bár a hazai közbeszédet nem *teljes mértékben* ezek jellemzik – minthogy megjelent egy gyöngécske értelmiségi ellenállás –, a jelenség mégis figyelmeztet valamire: jelzi a honi közgondolkodás nyomorát és a magyar társadalom (részben ebből adódó) kiszolgáltatottságát. Már az a tény is sok mindent elárul országunkról (illetve demokráciánkról), hogy tizenöt évvel a rendszerváltás után sincs a rendszerkritikának komolyabb *önálló* fóruma. Az elektronikus média közelébe a rendszerkritikus értelmiségiek zöme csak nagy ritkán jut, ami pedig a nyomtatott sajtót illeti, a rendszerkritikát néhány szélsőjobbos újság és egy vékonyka kommunista hetilap képviseli. Az intellektuálisabb sajtótermékek közül mindössze egyetlen negyedévi (!), speciális helyeken kapható folyóirat tekinthető teljes mértékben és kifejezetten rendszerkritikainak, de ez is viszonylag belterjes kör szellemi tápláléka. A rendszerkritikának javarészt a rendszer sajtója ad helyet, természetesen a maga szája íze szerint: a jobboldali sajtó a rendszerkritikát a liberális mainstream ellen használja, ez utóbbi pedig igazolja magát vele – minthogy azzal a kevéssel, ami itt megjelenhet, a sajtó-, illetve véleményszabadság illúzióját kelti. A keményebb rendszerkritikus írásokat ritkán közlik, akkor is csak néhány híresség tollából, akiket politikai múltjuk vagy szakmai hírnevük miatt nem lehet ignorálni.

Ami persze azt a látszatot kelti, mintha nem is létezne rendszerkritikus értelmiség, csupán néhány különc szellemi arisztokrata morgolódna, akiknek semmi se jó. De a „felelőtlen demagógiával” a bölcs és belátó magyar nép amúgy se azonosulna – vagyis rendszerkritikára igény sincs. (Nem emlékeztet ez kísértetiesen a késő kádári hatalom viszonyulására a „másként gondolkodókhoz”?) E pár nagynevű értelmiségi viszont az „odamondogató” szerepébe kényszerül, s így szándékaik ellenére a hazugságszisztéma részévé válnak. (De mi mást tehetnének? Az alternatíva a hallgatás vagy a marginalitás.) Közben *mindenki* pontosan tudja, hogy a magyar társadalom zöme egyáltalán nem azt a világképet és értékrendet vallja/vallaná magáénak, amit a mainstream beszéd képvisel – még a félelemből vagy érdekből ide kötődők egy része sem. Jellemző, hogy az interneten, ami még mindig a szabad véleménynyilvánítás egyedüli fóruma, ez az arány jóval kiegyensúlyozottabb.

Ha terminust akarnánk gyártani, az uralkodó politikai beszédre talán a Mindenkor Hivatalos Világnézet elnevezés illelnek a legjobban. Ami alatt természetesen nem valódi ideológia, értékrend vagy világkép értendő, hanem egyfajta *gyakorlati tudás, képesség* – az ad hoc világnézetek, kvázi-ideológiák létrehozásának képessége. Vagy pontosabban: annak tudása, hogy mikor, miként kell jól viselkedni, mit illik és mit nem. S ehhez szellemi alap a panglossi világmagyarázat alkalmazása a kismemzeti csatlóslét viszonyaira, hogy ti. nem tehetünk mást, mint ami éppen adatik, ergo ami van, a lehető legjobb. Ezen a szinten nem beszélhetünk például marxizmus-leninizmus versus (neo)liberalizmusról, nemzeti kontra világpolgári érzeményekről és hasonlókról. „Vezérelv: mindenki meg akarja szolgálni azt, amit elsején kap, és olyan világnézeti elveket táplál, amelyek jövő havi fizetését is biztosítják. Nem munkából, hanem hazugságból élünk. (...)”

Ami Magyarországon történik, annak semmi köze a bolseviz-mushoz, ahogy a húszas években semmi köze sem volt a keresztény nemzetiességhez, később a fasizmus-hoz. (...) Nem lehet itt semmit a fehérekre vagy a vörösökre hárítani. Az elaljasodásnak minden kedvezett, és semmi egyéb nem volt, mint elaljasodás” – írta Hamvas Béla még a hatvanas évek elején.¹ Megállapításával csak részben értek egyet, pontosabban: a hangsúlyt nem az immoralitásra, főként nem az egyén immoralitására helyezném. Véleményem szerint a Mindenkor Hivatalos Világnézet képviselői közül némelyek talán még el is hisznek valamit abból, amit mondanak vagy írnak, s nem csupán az önmeggyőzés tréningjének köszönhetően. A probléma gyökere sokkal inkább az évtizedek-évszázadok során folyamatosan, öntudatlanul és kollektíve átöröklődő kulturális mintákban keresendő. Vagyis a helyzet rosszabb annál, hogy szimpla elaljasodásnak aposztrofáljuk.

A Mindenkor Hivatalos Világnézet, mint egy élősködő, rátelepszik a köztudatra, és elszív onnan minden életet; az általa okozott károk fölmérhetetlenek. Mindenekelőtt erősíti a konformizmust, és talán nem kell túlmagyarázni, miféle veszélyeket hordoz magában a konformista társadalom. (Pl. a fasizálódás veszélyét.) Minthogy e beszédmód akadályozza az önálló véleményformálást, a politikán túl általában is gátolja az autonóm és kreatív gondolkodást, s a társadalom zöme így nem több önállótlán és irányítható egyedek halmozánál – miközben éppen e beszédmód magukat progresszívnek tartó képviselői panaszkodnak, mennyire paternalista, ázsiai a magyar emberek gondolkodása. (Ami egyébként szintén e beszéd egyik jellegzetes panelje.) Mindez szorosan összefügg az említett indoktrinációval is, ama elterjedt

¹ Hamvas Béla: 'Interview'. In: *Patmosz. Esszék. Életünk Könyvek*, Budapest, 1994. 268. o.

„közéleti mentális betegséggel”, hogy egy adott politikai csoporthoz kötődés *automatikusan* e csoport összes bárgyú hiedelmeinek, hazugságainak, és vezetői percenkénti pálfordulásának kritikátlan elfogadását eredményezi. Egyik legártalmasabb tudatmódosító hatása azonban a fatalizmus, a kiszolgáltatottság, az „úgysem tehetünk semmit” érzésének eluralkodása. Ennek egyik megnyilvánulása, hogy az emberek zöme a legvérlázítóbb igazságtalanság mellett is elmegy, sőt: még saját megnyomorítására is alig reagál, merthogy az természetes és változtathatatlan. Miközben ugyanezeket az embereket bármikor lehet mozgósítani pro és kontra huszadrangú problémák, mesterségesen kreált műbalhék vagy éppen mindenféle avított eszme ürügyével, amiknek a valósághoz semmi közük nincs – bár kétségtelenül segítenek előle elmenekülni. Vagy ami még rosszabb: „fölülről” fölheccelve, az elit valamely csoportja érdekében tódulnak az utcára tüntetni, miközben saját érdekeikről a leghalványabb fogalmuk sincs. (Amikor a kilencvenes évek elején újságírókat rúgtak ki a rádióból vagy a tévéből, demonstrálók tömege lepte el a pesti aszfaltot, azzal viszont a kutya nem törődött, hogy ugyanakkor munkások tízezrei kerültek az utcára.)

A Mindenkor Hivatalos Világnézet beszédet gátló beszéd is. Természetessé teszi a kizsákmányolást, a környezetpusztítást, az életminőség rontását, a növekvő egyenlőtlenséget és hasonlót, ugyanakkor természetellenessé színezi, ha valaki ezek ellen fölemeli a szavát. Így ugyanazok, akik könnyedén fölülelemkednek a rendszer extrémításain, a köznapi jelenségekké váló abnormitásokon, hajlamosak fönnakadni, ha valaki vagy valakik ezeket az abnormitásokat nem tartják maguktól értetődőknek, s ennek hangot is adnak. Az uralkodó közbeszéd egyik centrális fogalma lett a „demagógia”, mely az igazságérzet bárminemű megnyilvánulásának stigmatizálására törekszik, s hogy a közbeszédből kirekessze

ezeket, s persze hogy kézlegyintéssel elintézzze, mi több, *eleve föl sem vethetővé* tegyen alapvető kérdéseket, amelyeknek épp hogy a napi fölvetése lenne magától értetődő. Vagyis a Mindenkor Hivatalos Világnézet az államszocializmusból is jól ismert „belső cenzúrát” valósítja meg, amikor a nonkonform gondolat vagy tabutörésnek számít, vagy köznevetség tárgya lesz, s ezért az még csírájában: a fölülről sugallt alapigazságok megkérdőjelezéseként sem jelenik meg a fejekben.

A jelenségre, sajnos, még a rendszerkritikus írások is csak mellékesen szoktak kitérni, inkább a tárgyhoz tartozó elemeit érintik. Ám ilyenkor sem magát a beszédet elemzik, hanem a hazug (vagy hazugnak vélt) állításokra igaz – vagy igaznak vélt – ellentétes tartalmú állításokkal, tényekkel, ellenvéleményekkel stb. próbálnak reflektálni. (A kivételt talán Tamás Gáspár Miklós publicisztikái jelentik.) E mellőzés ama nehezen igazolható hiedelemre alapoz, hogy nem a beszéd a fontos, hanem a tett, illetve ami történik. A tények. Pedig e „tények” javarészt nem többek e beszéd által létrehozott konstrukciónál. Ezért a rendszerkritikát a közbeszéd kritikájával kellene kezdeni, s nem magával a tényleges rendszerkritikával, nem a különféle alternatív gazdasági és társadalmi elgondolásokkal, a másfajta elvek és értékek fölmutatásával, avagy megvalósítási kísérleteivel. Amíg a mainstream közbeszéd – és a hatására létrejött zombi-közgondolkodás – az önálló ítéletalkotást és vele a cselekvőképességet gátolja, ezek az elképzelések és alternatívák valóban nem többek annál, amit a „hivatalos” vád állít: ábrándok, nevetséges utópiák.

Egy ilyen kritikát legfőként az indokolna, hogy az uralkodó közbeszéd állításai önmagukban, az *adott explicit tartalomtól függetlenül* (is) hazugságok, mert hitelteleníti őket a rosszhiszemű hatalmi attitűd, a sablonosság és a manipulatív jelleg. Más szóval: ha az adott állítás konkrét tartalma

adatszerűen vagy tényyszerűen igaz is lenne (persze gyakorta nem az), az állítás maga akkor is hamis, mert hamis az intenció, hamis a kontextus, hamis az alapállás: az elitek ideológiai érdekvédelme és a *mindenkori* világrend iránti töretlen szerilizmus. Ezért a cáfolat nem – vagy nem csupán – ellentétes tartalmú állításokkal, hanem e beszéd jellemző vonásainak és mögötteseinek fölfedésével valósulhat meg. Ha úgy tetszik: nem tárgynyelvi, hanem *metanyelvi* állításokkal. Ráadásul, mint arról korábban szó esett, a Mindenkor Hivatalos Világnézetben csak a klisék és az általuk reprezentált attitűdök változatlanok, az explicit tartalom a szélirányokkal „pragmatikusan” változik. Így mielőtt érveket mondanánk erre vagy arra az okfejtésre, nem sokkal később úgyis mást fogunk hallani – persze ugyanabban a fensőbbes, kioktató hangnemben, ugyanazzal a „szakértelemmel”, ugyanazokkal a lözungokkal – és jobbra ugyanazoktól. Főösleges például az amerikanizáció propagálójának fejéhez Amerika-bírálatokat vágni – legyenek azok bármily megalapozottak –, többségük nemsokára úgyis Kína elkötelezett barátja lesz, s bármiben lefogadom: akkor majd konfuciánus-kollektivistá alapon mosolyogják meg és oktatják ki mindazokat, akik a nyugati individualizmus és a demokratikus értékek védelmében féltik a magyar társadalmat. S ha ez utóbbiak szemükre vetnék korábbi nézeteiket, az éppoly avított és nevetséges hőzöngésnek számítana, mint ma kommunizálni. Vagyis vitát kezdeményezni merő energiaveszteség. De van itt még valami. Ha az uralkodó beszéddel szemben a tartalmi cáfolatokat részesítjük előnyben, ám a gondolkodás sablonjai és a régi attitűdök sértetlenek maradnak, könnyen előfordulhat, hogy a mai „másként gondolkodók” ugyanezekben a sablonokban fognak gondolkodni és kommunikálni a társadalommal, vagyis újból hiteltelenedik a mondanivaló – és vele minden más. (Végső soron ez történt a rendszerváltáskor is.) Amíg tehát

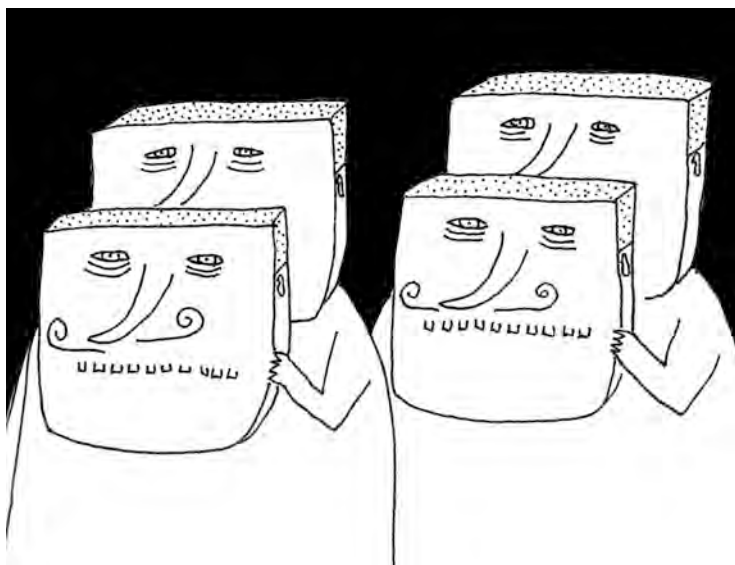
nem történik változás magában a közgondolkodás természetében, amíg nem zajlik le valamiféle „belső forradalom”, bármilyen nézetütköztetés, konkrét cáfolat vagy ellenvélemény eleve fiaskó.

Ezért írásaimban csupán esetlegesen, jobbra a közismertebb tények ismeretében térek ki arra, hogy az adott politikus, újságíró vagy „szakértő” miért és miben téved, vagy miben nem mond igazat, s ezzel szemben mi a valóság, ám ezt is inkább csak utalásszerűen (mintegy illusztrációként), esetleg a kontextus fölvázolása érdekében teszem. A célom sokkal inkább azoknak a jellegzetes toposzoknak, lózungoknak, frázisoknak, bevett fordulatoknak, sablonoknak az összegyűjtése, tematikus bemutatása és elemzése, amelyekkel gazdasági és politikai elitünk, illetve az ő véleményformálói (ideológusai, szakértői, publicistái, hivatásos neveltetők stb.) naponta elárasztanak bennünket. S bár a téma kétségtelenül megérdemelne egy „komolyabb” tudományos földolgozást, az esszé műfaja megadja a lehetőséget, hogy olykor kényszerűen tálaljam privát véleményemet. Egy esszét amúgy is talán többen elolvasnak, mint egy szaktudományos munkát. (Értsd: nem csak azok, akiket erre hivatalból fölkérnek, vagy akik ún. „szakmai szempontból” lehúzni akarnák.) Könyvemet mégis nyugodt szívvel ajánlhatom bárkinek tájékoztató kézikönyvként vagy amolyan „védőoltás” gyanánt. Arra ugyanis mindenképpen jó, hogy átlássuk és nyugtázzuk a mindent átható hazugságkörnyezet tényét, hogy azután, ha tenni nem is tudunk ellene, legalább mentális immunitást nyerjünk. Miként a könyv eleji idézet utazója, már az elkövetkező események legelején, az éppen újabb hivatalos kioktatás kezdőszavainak elhangzásakor, a szituációt fél szavakból megértve derűsen bólintunk: „köszönjük uraim, fölösleges fáradozniuk, tudjuk, miről van szó.”

*

Végezetül, előszó hiányában szokatlan módon e helyütt mondok köszönetet mindazoknak, akik ilyen vagy olyan módon segítségemre voltak munkámban. Elsőként is a Liget három szerkesztőjének – nekik köszönhető, hogy ezek az írások így együtt, sajátos kompozícióként és cenzúrázatlanul jelennek meg – ami nagy szó Magyarországon. Végző soron az első két esszé után az ő hatásukra folytattam a nemzetjobbító tollforgatást. Köszönet illeti páromat, Mund Katalint is, aki végtelen türelemmel olvasta és kritizálta ezeket a szövegeket. Köszönet a Liget szerzői-baráti körének, amelynek heti beszélgetései is segítettek egy-egy gondolat vagy fölismerés létrejöttében. Köszönet Kovács Évának, az említett sajtókiadás kiötlőjének s egyben vezetőjének, aki – bár világképünk gyökeresen különbözik – ráirányította a figyelmemet az öngyarmatosítás problematikájára. Köszönet Kapitány Gábornak, aki egy-egy esszémhez adott pár hasznos tanácsot, s ugyanezért illeti köszönet két barátomat is: Karsai Gábort és Stefanovits Attilát. (Ez utóbbinak némely meglátását is a magamévá tettem.) S nem utolsósorban köszönet mindazon udvariasságból meg nem nevezendő közeli és távoli ismerőseim hadának, akik az általam körvonalazott gondolkodásmód (vagy annak egyes elemei) eleven reprezentánsaiként szolgáltatták a publicisztikákat kiegészítő, a jelenséget mélyebben megértető közvetlen tapasztalat anyagát.

A LÉTEZETT SZOCIALIZMUS LEGHALÁLOSABB BŰNE

„A posztszocializmus a szocializmus álmáért való bűnhődés időszaka. (...) A szocializmusnak, mint általában a történet korszakainak, két stádiumát különböztethetjük meg. Az első a jóhiszemű, amikor a vezérek valamely rejtélyes ügyefogyottság miatt a szocializmus megvalósulásában hisznek, és abban a hiszemben vannak, hogy a sok ezer éves kizsákmányolásnak vége. Az igazság végre megvalósul. A második stádium, amikor a szocializmus megvalósulásában már senki, még a megfizetettek sem – sőt ezek a legkevésbé – hisznek. A szocializmus maga kizsákmányolási rendszerré alakul át, és az emberiség ott van, ahol volt. Azt hitték, hogy az osztályok rendeleti megszüntetésével a szociális igazságtalanság is megszűnik, holott a két nagy osztály, az éhezők és a zsiványok továbbra is fennmaradtak. A szocializmusban csak a hazugságok különböztek, a kizsákmányolás módszere maradt ugyanaz. (...) A szocializmus utáni korszakot az jellemzi, hogy mindazt a komisszágot, amit a történet eddig produkált, sűrített formában valósítja meg. (...) A zsiványságnak ez a terrorizmusa, összekeveredve a pénzgazdálkodás polgári hitványságával, teszi ki a posztszocializmust.”

Hamvas Béla: Ugyanis

Az új osztály

Trockij már a harmincas évek derekán előrevetíti a lehetőséget, hogy a sztálini bürokrácia, ez a „társadalomtól elidegenedett, ámde azon élősködő kaszt”, az állami tulajdont és saját politikai privilégiumait egy kedvező szituációban könnyedén örökölhettevé teheti leszármazottai számára. Trockij e folyamat két verzióját is elképzelte: ha a szovjet hatalom összeomlana, s egy azonnali, „teljes burzsoá restauráció” következne be, a hazatérő emigránsok, valamint az

országba azon nyomban beáramló idegen tőke képviselői sok szolgálatkész embert találnának maguknak ebből a kasztból: állami hivatalnokokat, vezető szakembereket, vállalati igazgatókat és persze pártfunkcionáriusokat. A totális kapitalista restauráció a sztálini apparátust összeomlasztaná ugyan, ám jóval kevesebb bürokratát mozdítana el a helyéből, mint egy „valódi szociális forradalom”, ami magával a kaszttal számolna le. Mi több, a funkcionáriusok fontos részét képeznék az új burzsoáziának. De elképzelhető az is – ez a második verzió –, hogy nem következik be azonnal a teljes restauráció, hanem létrejön egy sajátos átmenet. Ekkor a bürokrácia az állam élén maradna, s maga kezdeményezné a tulajdonviszonyok átalakítását – természetesen a saját javára. A szocialista bürokrata és menedzser hamar fölismerné, hogy „már nem elég trösztigazgatónak lenni, részvényessé is kell válni.”²

Lényegében ezzel végződik az *Állatfarm* is, hogy ti. már nem tudni, „melyik az ember és melyik a disznó”. Bár Orwell másik művében a következőket írja: „A Párt nem osztály a szó régi értelmében. Nem törekszik a hatalomnak saját gyermekei számára való átadására”, merthogy: „Az oligarchikus uralom lényege nem az apáról fiúra való öröklés, hanem egy bizonyos világnézetnek s egy bizonyos életmódnak a maradandósága, amelyet a halott az élőre kényszerít. Egy uralkodó csoport uralkodó csoport lesz mindaddig, amíg ki tudja jelölni jogutódait. A Párt nem vérének, hanem önmagának örökletessé tételével törődik. Nem fontos, hogy ki gyakorolja a hatalmat, feltéve, hogy a hierarchikus struktúra mindig ugyanaz marad.”³ Trockij, aki nem kívülálló idealista volt, mint Orwell, tisztábban látott: szerinte a bürokrácia

² Trockij, Lev Davidovics: *Az elárult forradalom*. Ford.: Nagy Balázs. Budapest, Áramlat Kiadó, 1990. A főnti gondolatokat illetően l. 180–185. o.

³ Orwell, George: 1984. Budapest, Európa, 1989. Ford.: Szíjgyártó László. 232. oldal.

győzelme a gazdasági átalakulás területén könnyen egy új uralkodó osztály létrejöttéhez vezet. Később, a sztálinista társadalomszerkezet kritikája kapcsán hasonló eredményre jutott Milovan Gyilas, Tito egykori legközvetlenebb munkatársa is.⁴

Mindez persze logikusan következett abból, hogy a sztálini bürokrácia azonosította magát az állammal, s ezen keresztül a társadalommal. S mivel a termelőeszközök állami tulajdonba kerültek, az állam viszont a bürokrácia kezére jutott, így magától értetődően az állami vagyon a bürokrácia egyfajta kollektív tulajdonává vált. (Ami jól mutatja, hogy a termelőeszközök fölötti *rendelkezés* és a termelőeszközök *birtoklása* közötti határvonal mennyire elmosódott és illékony.) Trockij jól látta azt is, hogy miközben ez a privilegizált, parazita kaszt a pártállami időszakban eltitkolja a jövedelmét, sőt, még saját létét is tagadja, egyre-másra veszi föl a burzsoá szokásokat. (Ennek kapcsán elég arra gondolnunk, hogy a kommunista bürokraták fiai és lányai milyen előszeretettel élvezték az „imperialista” divatot, a legmenőbb cuccoktól a nyugati zenéken át a művészeti irányzatokig és eszmékig, miközben mindez elérhetetlen – sőt lényegében tiltott – volt a többi embernek.) Ez az elit szemmel láthatólag sok mindenben hasonlít más olyan országok bürokrata elitjéhez, ahol az „államkapitalizmus” valamilyen formája megvalósult – leginkább a fasiszta bürokráciához. Ám amíg a fasiszták a hatalomra kerülésük után házasság és egyéb személyes kapcsolat révén egyesültek az érintetlen nagyburzsoáziával, addig e kaszt a Szovjetunióban (majd később a többi szocialista országban) az egyedüli és kizárólagos hatalmi-gazdasági tényezővé vált, hiszen a korábbi tulajdonosokat – a nemzeti burzsoáziát –

⁴ L. a klasszikus művet, Djilas, Milovan: *The New Class: An Analysis of the Communist System*. London, Thames and Hudson, 1957.

likvidálták. Innen pedig már csak egy lépés az állami vagyon teljes kisajátítása, annak újbóli magántulajdonba vétele.⁵

Mindehhez némi malíciával azért hozzátehetnénk, hogy Trockij ugyan éles szemmel látta, mi következik abból, ha a bürokrácia „az állam mi vagyunk” elvét vallja, ám hithű bolsevikként odáig már nem jutott, hogy mindez talán automatikusan következik az „élcsapat” elvéből, illetőleg a bolsevik forradalom természetéből. De ez már más kérdés. Maga az alapgondolat sem új persze, bár kétségtelenül Trockij volt, aki leginkább fején találta a szöget, főként a jövőt illetően. A német Otto Rühle és a holland Anton Pannekoek, a Kominternről független tanácskommunizmus teoretikusai ugyan csak a 30-as években fejtegetik, hogy a szovjet állam nacionalista diktatúra, ahol magánszemélyek helyett egy, magát az állammal azonosító csoport sajátította ki a termelőeszközöket.⁶ A legtisztábban talán az anarchisták láttak: ők a kezdet kezdetén fölismerték a bolsevizmus valóságát: „A szocialisták és a bolsevikok uralma elfajultabb, mint a burzsoáziáé, mert nélküli az eredetiséget, s visszatér a burzsoá elnyomás gépezetéhez” – summázza a lényeget Nyesztor Mahno, az ukrán anarchisták gerillavezére, s véleményét a későbbi történések beigazolták.⁷

Mindenesetre Trockij pesszimista jóslata beteljesedett. Az 1989-es esztendő óta követően Kelet-Európa országában az

⁵ Trockij uo.

⁶ A témáról l. Konok Péter kiváló összefoglaló ismertetőjét *Egy lezáratlan vita margójára* az Eszmélet 2004 téli (64.) számában.

⁷ Mahno évekkel később, már a párizsi emigrációban közlétes egy rövid írást a Borba című anarchista lap 1931. október 25-i számában 'A „szovjet” hatalom jelene és jövője' címmel. Ebben lényegében ugyanazt mondja, mint Trockij és mások: a bolsevik államban nem a munkások és parasztok gyakorolják a hatalmat, hanem a munkásellenes Kommunista Párt, s így a „szovjet” jelzőt is minden értelemben csak idézőjelesen lehet használni.

állami tulajdon (a „nép vagyona”) rekordidő alatt került egy viszonylag szűk tulajdonosi réteg birtokába – még hozzá igen olcsón. Magyarországon az ún. „szocialista tulajdonviszonyok magántulajdonosi viszonyokká való átalakításának feladatát” a késő Kádár-kor technokrata elitje végezte el. Ők bontották le fölülről az „avított államszocialista struktúrát”, a humán-társadalomtudományi értelmiség, és persze a véleményformálók: a közszereplő szakértők és újságírók erkölcsi-ideológiai segedelmével. A technokraták zömmel az állampárt reformszárnyát és annak gazdasági holdudvarát alkották, jó részük a pártapparátus tisztségviselőiből, illetőleg a szocialista nagyvállalatok menedzsereiből tevődött össze. Ehhez tudni kell, hogy a nyolcvanas években a szocialista nagyvállalat igazgatója volt az igazi főnök, mivel a korábbi gyakorlattól eltérően az állam ekkor már nem szólt bele magába az üzletbe. A késő szocialista állam tulajdonosnak gyenge volt, így a menedzser egyre inkább fölszabadult, létrejött egy sajátos késő szocialista „kvázi menedzseri kapitalizmus”. Ezek a szocialista menedzserek, valamint az említett, velük szövetséges kutató- és véleményformáló értelmiség „pozícióban lévő”, felső rétege alkották az új gazdasági-hatalmi elitet, melynek jelentős része aztán vagy tulajdonhoz jutott a magánosított vállalatoknál, vagy menedzseri pozícióhoz az állami tulajdonban maradtaknál. Az ún. spontán privatizáció mindenekelőtt az ő bizniszük volt. A szocialista menedzserek az 1988-ban hozott, gazdasági társaságokról szóló törvény, majd az 1989. évi XIII. ún. átalakulási törvény nyomán különféle gazdasági társaságokat alapítottak. Az így született társaságok a részvényeket és üzletrészeket eladták, vagyis a társaságok alapítása révén az adott vállalat részben vagy egészben nagyon rövid idő alatt magántulajdonba került. A privatizáció „ideológiája”, mint ma is, az „elavult technológia” és a „veszteségesség” volt, bár

talán mondani sem kell, hogy a valóban veszteséges és elavult cégek mellett privatizálták a jobb gyárat és nyereségesebb tevékenységeket is. (Sőt, ezeket inkább és előszeretettel.) Ráadásul az állami vagyont a legtöbb esetben áron alul: valós üzleti értéke – sőt, gyakorta névértéke – alatt, akárcsak a részvényeket. Az érték nélkül nyilvántartott ingatlanokat pedig fölértékelés nélkül vitték be ezekbe a gazdasági társaságokba. A spontán privatizáció törvényi szabályozása rendkívül kedvező módon tette lehetővé a magánosítást: a vevő kiválasztását és a feltételek részletes szabályozását teljes egészében a menedzsmentre bízta. Így magától értetődően azoknak jutott a koncból, akik tagjai voltak a menedzsmentnek, vagy legalábbis velük azonos klientúrához (az állampárthoz) tartoztak. Aztán jött a külföldi tőke is: olcsón fölvásárolták a fix piaccal rendelkező monopolvállalatokat, majd bezárták azok gyárait, üzemait, s ezzel végeztek is a konkurenciával. A munkások az utcára kerültek, az áron alul eladott munkásszállók lakói jórészt hajléktalanokká váltak. Azt hiszem, nyugodtan elmondhatjuk, hogy ha volt a világon valaha szituáció, amelyre ráillett Proudhon híres mondása, hogy „a tulajdon lopás”, hát erre mindenképpen.

A tényleges rendszerváltás tehát „fölülről” és „belül” zajlott le – azaz a Trockij által vizionált „burzsoá restauráció” második változatáról beszélhetünk –, s így az államszocialista elitnek (s ezen belül is főként a gazdasági elitnek) zömében sikerült túlélni a változásokat, sőt, reprodukálnia magát. Rendszerváltás történt hatalomváltás nélkül, s a korábbi hatalmi elit – leszámítva néhány elaggott, alkalmazkodásra képtelen vagy „parasztáldozatként” odadobott vezetőt – továbbra is szabadon érvényesíthette akaratát. A gazdasági vezetés pedig különösen sikeresen tartotta meg pozícióit. A menedzserek jelentős része nem rendelkezett üzleti

vagyonnal, ráadásul hatalmukat két tényező is korlátozta: a piac (azaz a verseny, illetve a külföldi tulajdonos személyében megjelenő versenytárs) és a viszonylag még mindig erős állam. A helyzetből eredő következtetés logikus volt: a versenytárs kerülendő, amíg csak lehet, az állam pedig gyengítendő, ahol és ahogyan csak lehet. De ha „se Isten, se úr”, azaz se piac, se állam, akkor mi képezi a posztszocialista új kapitalizmus gerincét? Mi más, mint az államszocialista keretek között kiépült klientúra, ez a modern hűbéri rendszer, amely mindmáig jól működő információs hálózatként (is) funkcionál. Így az új kapitalizmus az államszocialista keretek között már kiépült klientúra kapitalizmusa lett, az úgynevezett „nyertesekké” azok váltak, akiknek megfelelő nagyságú információs, illetve kapcsolati tőkéjük volt.⁸ S bár a

⁸ A kelet-európai „piaci átmenet” és ezzel kapcsolatban az elit folytonosságának problematikája viszonylag nagy hazai irodalommal rendelkezik. Az elmúlt másfél évtizedben számos részletkérdésben és a fogalomhasználatot illetően különböző álláspontokat képviselő, egymást és a saját régebbi munkákat és teóriákat korrigáló munka született. Néhány fontosabb ezek közül: Hankiss Elemér: *Kelet-európai alternatívák*. Budapest, KJK 1989; Róna-Tas Ákos-Böröcz József: *Folyamatosság és változás az államszocializmus utáni bolgár, lengyel, cseh és magyar üzleti elitben*. Szociológiai Szemle, (1997) 2. Szalai Erzsébet: 'Rendszerváltás és a hatalom konvertálása.' In: *Vadkeleti metszetek*, Budapest, Osiris, 1998, 41–64. o. 'Kaleidoszkóp. A nagyvállalatok, nagyvállalati vezetők és nagyvállalkozók megújulókészségéről.' Uo, 65–87. o.; *Rendszerváltás és a hatalom konvertálása*. Szociológiai Szemle, (1997) 2., valamint I. Szalai legutóbbi összefoglaló tanulmányát: Az első válaszkísérlet. A létezett szocializmus – és ami utána jön... Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004 (ezen belül az államszocializmus fokozatos rekapitalizációjáról, s ezzel összefüggésben az elit kontinuitásáról: 10–22. o.); Szelényi Iván – Eric Kostello: *A piaci átmenet elmélete – vita és szintézis*. Szociológiai Szemle, (1996) 2.; Szelényi Iván – Gil Eyal – Elanor Townsley: *Posztkommunista menedzserizmus: a gazdasági intézményrendszer és a társadalmi szerkezet változásai, I-II*. Politikatudományi Szemle, (1996) 2–3.; Vedres Balázs: *Ökonokrata menedzser-elit. Az átalakulás nyertesei? Az elit továbbélésének elméleteitől az*

későbbiekben ez az elit jócskán fölhígult a külföldről bejött tőkésekkel, valamint a rendszerváltás után megtollasodott újjgazdagokkal, ez a lényegen mit sem változtat. Ahogyan az is érdektelen, hogy a gyárigazgatók és téeszelnökök java részét, valamint a politikai elit idősebb tagjait már 1980 és 85 között „érdemei elismerése mellett” kiakolbóltották. Az ő helyükbe nem a semmiből előkerült tehetségek léptek, hanem a párt- és menedzserelit másodvonala: az igazgatóhelyettes, az osztályvezető, a főmérnök, a megyei pártbizottsági titkár, az energikus KISZ-vezető, a fiatalabb PB-tag stb.

A késő kádári technokrácia már a nyolcvanas évek során felismerte, hogy számára előnyösebb az újraelosztó, „etatista és paternalista” államtól és annak apparátusától minél jobban függetlenedni, sőt, ha lehet, magánvállalkozóvá válni, majd – tulajdont szerezni. A nyolcvanas évek végén, azaz a rendszerváltás hajnalán lezajlott spontán privatizáció során azután igen jelentős tulajdon halmozódott föl azon hazai vállalkozók kezében, akik közvetlenül vagy közvetve ehhez a csoporthoz tartoztak. A létezett szocializmus hatalmi elitje (vagy legalábbis annak meghatározó része) politikai hatalmát gazdasági hatalommá konvertálta a rendszerváltás idején, és így a nómenklatúra nómenklatúra-burzsoáziává vált. Ez volt az ára az ún. „békés rendszerváltásnak”, vagy más néven: „sima átmenetnek”, a mi „bársonyos forradalmunknak”, amely vér nélkül számolta föl az államszocializmust és hozta el az „új magyar demokráciát”.

átalakulás elmélete felé. Szociológiai Szemle (1997) 1. A lengyel „piaci átmenet” a magyaréhoz hasonló jelenségeit tárgyalja némileg pozitív felhanggal Staniszkis, Jadwiga: *Political Capitalism in Poland. East European Politics and Societies*, (1991) 5, 1. Mindemellett érdemes föllapozni Bogár László *Magyarország és a globalizáció* (Budapest, 2003) című könyvét is, amely jobboldali, pontosabban: feudális nosztalgiára épülő „romantikus antikapitalista” szemszögből tárgyalja ugyanezt a témát.

A sima átmenet lényege

A „békés rendszerváltás”, illetve „sima átmenet” jobb megértéséhez azonban vissza kell mennünk a hatvanas évekig. A desztalinizáció után az államszocializmus ideológiai, legitimációs válságba került. Ennek megoldására ötlötték ki a hruscsovi Szovjetunióban az ún. „tudományos szocializmust”, mely alatt főként az állampárttal kiegészítő és sajátos alkut kötő technokrata értelmiség „társadalommérnöki” tevékenysége – azaz: a „szocialista társadalmi modell” gondjainak értelmiségiek általi, jobbára tudományos alapú (tervező-scientista) megoldási lehetősége – értendő. Így jött létre az első nagy szövetség a bürokrácia és az értelmiség között, „utóbbi megszabta a célokat, és intellektualizálta a bürokráciát, melynek hatására maga is elbürokratizálódott.”⁹ A szövetség, amely leginkább az új gazdasági mechanizmusban öltött testet, *akkor még* tiszavirág-életűnek bizonyult, mivel az értelmiség által óhajtott reformok a tulajdonviszonyok átalakítását és a politikai irányítás változtatását hozták volna magukkal, ez pedig óhatatlanul csorbította volna az állampárti bürokrácia hatalmát. Így a bürokrácia és az értelmiség útjai különváltak. Minderre már az idős Lukács György is odafigyelt az új gazdasági mechanizmus kritikája kapcsán:

⁹ A folyamat e frappáns és tömör summázatát Szombati Kristóftól vettem. (‘Új osztály, állam, politika’, <http://www.szochalo.hu/modules.php?name=News&file=article&sid=1102>) Konrád és Szelényi a bürokrácia és a technokrata értelmiség „frigyéből” születő, új államszocialista elitet értelmezte (uralkodó) osztályként. Azért osztály, mert hatalma a terméktöbblet kisajátításán és a tervszerű redistribúción alapult. A bürokrácia önmagában nem tekinthető osztálynak, mivel az értelmiség nélkül hiányzik a távlati célok kijelölése. Konrád György – Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest, Gondolat, 1989. Ezen belül a bürokrácia és a technokrata értelmiség hatvanas években történt „kiegyezéséről”, 255–271. o.

„Egyfelől a központi tervező bürokrácia nem akar lemondani abszolút vezető szerepéről, holott bármilyen alaposabb vizsgálat azt mutatja, mennyire nincs köze az általa felállított kritériumnak, feladatoknak, ellenőrzési eszközöknek stb. a valódi, az emberek igazi szükségleteit kielégítő termeléshez. Eközben nem riad vissza még formális 'modernizálásoktól' sem, feltéve, ha nem érintik a régi lényegét. (...) A reformoldalon pedig gyakran bukkannak fel a nyugati iparszervezés modelljei annak a hamis elképzelésnek az alapján, hogy az ott uralkodó piaci konkurencia (valamennyi előnyével és korlátjával együtt) biztosíthatja az igazi alkalmazkodást a piachoz valóban konkuráló tőkék nélkül is, és kivált annak ellenére, hogy állandóan és elkerülhetetlenül kompromisszumokat kell kötni a még mindig rendíthetetlen hatalmú központi bürokratikus tervezőapparátussal.”¹⁰

A nyolcvanas évek végén azonban a kölcsönök miatt összeroppant a szocialista gazdaság, az elit, a régi bürokrácia technokrata utódai (a párt reformerei) újból kiegyeztek az értelmiséggel. Az „ókadárista” generáció, a „régi gárda”, amely az 56-os forradalom leverését követően került a párt, a gazdaság és az államigazgatás különféle posztjaira, a nyolcvanas évek közepére lecserélődött, illetve különféle okok miatt elveszítette vezetői pozícióit. A nyolcvanas évek elején-közepén végbement „generációváltás” révén az előregedett, önállótlan (azaz csupán parancsokat végrehajtó, menedzselni nem tudó), részben képzetlen csinovnyikok helyére javarészt szakképzett, ideológiamentes és rámenős fiatalabb technokraták léptek, akik az államhatalmi bürokráciával hol összefonódva, hol azzal szemben, de fokozatosan és biztosan a hatalom egyre több jogosítványát szerezték meg. Ámde

¹⁰ Lukács György: *A demokratizálódás jelene és jövője*. Budapest, Magvető, 1988. Ford.: V. Meller Ágnes. 168–169. o.

hiányzott a legitimáció, ezért megkötötték a nagy alku: az új reformer pártelit lemond politikai egyeduralmáról, ám ennek fejében megtarthatja gazdasági pozícióit, sőt: akár újakat is szerezhet a beinduló privatizáció révén. Az értelmiség pedig, amely ideológiailag legitimálta a megegyezést, bekerülhetett a hatalomba. Az államszocializmus utolsó, „bomlási” szakaszában az értelmiség minden addiginál nagyobb létszámban és súllyal volt jelen a pártelitben, a kormányzati szférában – sőt, még a gazdaságban is, és értékrendje, világképe, látásmódja az uralkodó közbeszéd fővonalává, a legkomolyabb véleményformáló erővé vált. (Később, a rendszerváltás után számos ilyen értelmiségiből lett politikus és üzletember.)

1989-ben nem az utcai ellenzék (a marginális értelmiség) hőzöngése, és nem is a késő Kádár-kori vállalkozók „csöndes forradalma”, hanem az államszocialista eliten belüli erőviszonyok változásai indították el a magyar rendszerváltást. Így a rendszerváltás annak minden külsősége ellenére is főként a pártelit új generációjának győzelme volt, a pártelité, amely a nyolcvanas évek eleji generációváltás, majd az értelmiséggel kötött alku révén idejekorán megszilárdította pozícióit. Ennek köszönhetően 1989–90-ben sem a liberálisok, sem a jobboldal nem bírtak vele, azaz elitváltásról szó sem lehetett. Ezt a javarészt szintén értelmiségiekből álló, nyugati kapcsolatokkal rendelkező, és tisztábban látó volt demokratikus ellenzék hamar fölismerte, s a „nyugatosodás és modernizáció híveként” kiegyezett a korábbi riválissal. (Persze ebben nagy szerepet játszott a félelem a föléledő nacionalizmustól – vagy még inkább: az ennek örvén megjelenő antiszemitizmustól –, s így a kiegyezés idővel valóságos véd- és dacszövetséggé vált.) Az 1994-es választások után a lapokat elosztották: a gazdasági hatalom a késő kádári technokrácia krémjének, a politikai hatalom ugyanezen társaság

másodvonalának, a kulturális hatalom („véleményformálás”) pedig az SZDSZ-ben és akörül tömörülő liberális értelmiségnek, a demokratikus ellenzék utódainak jutott. Az ún. „népiek” (azaz a pártelittel a nyolcvanas évek derekán még szintén kokettáló nacionalisták) már a kilencvenes évek elején kimaradtak a politikai, gazdasági és kulturális hatalom elosztásából – lényegében ez a későbbi, jelenleg is erős jobboldali radikalizmus alapja. A spontán privatizáció a menedzserréteg érdekeit szolgálta azzal, hogy megszabadította az elosztás (és elosztók) ellenőrzésétől, és még magánvagyonszerezésre is lehetőséget adott. A Kádár-kor vállalkozóinak, a „maszekoknak” nagy része a második gazdaság összeomlásával a vesztesek oldalára került. (Bár pontos adatokat nem ismerünk, szinte biztosra vehető, hogy e tönkrement kisvállalkozók alkotják a radikális jobboldal egyik társadalmi bázisát.)

Az állampárti bürokrata-technokrata elit átalakulása – vagy pontosabban: alkalmazkodása az új viszonyokhoz – mindenhol a helyi hagyományok, kulturális minták szerint – vagy hogy stílusosak legyünk: a „nemzeti sajátosságoknak megfelelően” – ment végbe. Tanulságos, hogy minél keletrebbre tekintünk, ennek az adaptációnak annál embertelebb formáit láthatjuk. A legelborzasztóbb változat a kínai, ahol a pártelit úgy tér rá a neoliberális gazdaságpolitikára (azaz a gátlástalan vadkapitalizmusra), hogy továbbra is fölntartja a politikai diktatúrát. De tanulságos az orosz vagy az ukrán példa is, ahol a kilencvenes évek elején megszűnt ugyan a diktatúra, ám létrejött a kapitalizmus brutális, a kínainál semmivel sem kevésbé embertelen „tajgai változata”, az állami vagyont kisajátító erőszakos oligarchia, illetőleg a mindent átszövő maffia alakjában. (Ami ráadásul olyannyira destabilizálta a volt birodalmat, hogy mára a hatalom kénytelen újra államosítani és centralizálni, hogy elkerülje Oroszország totális fölbomlását és káoszba süllyedését.) Más

szemüveggel nézve viszont azt is mondhatjuk, hogy Oroszországban egyfajta kapitalista mezben megvalósult refeudalizáció zajlott le, sajátos hűbéri rendszer alakult ki, aminek az alapjai megvoltak már jóval korábban, az államszocializmus legvirágzóbb időszakában is.

Mivel nálunk, illetve a környező országokban már csak geopolitikai okok miatt is a nyugatosodás („fölzárkózás a Nyugathoz”, „mennni Európába” stb.) lett a politikai, ideológiai és kulturális fővonal, az egykori állampárt utódpartjai – az új tulajdonosi-menedzser elit legfontosabb érdekképviselője – mindenütt „modern nyugati” szociáldemokrata pártokká avanszáltatott. E lépés két szempontból is logikus volt. Egyrészt ez biztosította a helyet – illetve a hellyel járó legitimitációt és előnyöket – a Szociáldemokrata Internacionáléban. Másrészt, újdonsült szocdemekként hivatalosan „baloldaliak” maradtak, így töretlen volt a politikai folytonosság, s vele megmaradtak az egykori állampárt hívei, szimpatizánsai (vagyis egy stabil szavazótábor), és persze a pártvagyon. Mindössze egyetlen aprócska akadály adódott: az ún. „történelmi szocdemek” fölbukkanása. (Ez az akadály azonban nagyon hamar elhárult...) A kelet-európai utódpartok vezetői, tagjai és támogatói éppúgy nem szociáldemokraták, ahogyan korábban sem voltak kommunisták, illetőleg forradalmi bolsevikok. Az említett okok miatt szociáldemokraták lettek, ám a gyakorlatban kőkemény (neo)liberálisok, akik több-kevesebb sikerrel levezényelték a rendszerváltást és menedzselik az új kelet-európai vadkapitalizmust. S bár a szociáldemokrata és a liberális attitűd látszólagos ellentmondását némileg föloldani látszik a nyugati szociáldemokrácia immár több évtizedes folyamatos önföladása is, még a nyugati polgári baloldal sem tagadta meg annyira a baloldali alapelveket és hagyományt, mint a kelet-európai posztkommunisták a kilencvenes években.

Az új magyar kapitalizmustól tehát elválaszthatatlan a Nyugat-orientáció, ami már a nyolcvanas évek elejétől látványosan megjelent (főleg a gazdaságban és a kultúrában), de amelynek előzményei egészen a kádári konszolidáció korszakáig nyúlnak vissza. Ebben a kontextusban értelmezhetők legjobban az utóbb már-már hősi ellenállásként interpretált események, hogy Magyarország már a nyolcvanas években belépett a Nemzetközi Valutaalapba, vagy fölvette a diplomáciai kapcsolatot az Európai Közösséggel, Dél-Koreával, Izraellel stb. Többek között ez az unásig ismételt, a nép fejébe rendszeresen adagolt érvelés bukkant föl 2002-ben, Medgyessy Péter állambiztonsági múltja kapcsán, amikor az egész mainstream sajtó – néhány tisztességes baloldali és liberális értelmiségi kivételével – úgy állította be a kormányfővé lett egykori szocialista bankár elhárítótiszti tevékenységét, mint egyfajta nemzeti érdekekért folyó titkos harcot a szovjet befolyás ellen. Érdemes mindennek kapcsán arra is emlékezni, hogy éppen Horn Gyula nyitott az akkor még az Apartheid-rezsim miatt kiközösített Dél-Afrika felé, sőt: ő volt az első, aki nyíltan fölvetette Magyarország NATO-tagságának lehetőségét a még létező Varsói Szerződés végnapjai idején. Ami igen nagy megrökönyödést váltott ki, sőt nevetség tárgyává tette – például az akkori Magyar Narancs egyik publicistája szatirikus írásában „észak-atlanti héjának” titulálta Hornt, ami rögvest közzsájon forgó poénná vált. Vagyis akkor – ez ma már igen enigmatikusnak és ironikusnak tűnik – éppen a Nyugat-orientált liberális értelmiség értetlenkedett. Pedig a Grósz-, illetve a Németh-kormány külügyminiszterének e lépései, illetve megnyilvánulásai nagyon is beleillettek a nyolcvanas évek legelejétől elindított folyamatba. A késő kádári elit nem egyszerűen levezényelte a rendszerváltást, hanem idejekorán elő is készítette azt. Mondhatni: intelligens és előrelátó volt.

Mindennek fényében érthető meg a „sima átmenet” lényege, azaz a magyar rendszerváltás pozitív minősítésű szembeállítás a más volt szocialista országokban lezajló eseményekkel. A „sima átmenet” ugyanis jobbra a késő Kádár-kori elit kontinuitása. Sőt: már a rendszerváltás békés, illetve sima voltának hangsúlyozása is ennek a folytonosságnak a pozitív beállítása: apellálás a társadalom biztonságérzetére. Tudjuk, hogy a rendszerváltás azért lehetett békés, mert az elit a hatalommegosztásért kárpótlásul megszerezte a maga gazdasági pozícióit és az értelmiség ideológiai segítségét. És azért lehetett „sima” – sőt, egyáltalán azért lehet „átmenetről” (azaz fokozatosságról és nem radikális váltásról) beszélni –, mert a rendszerváltás lényegében már a nyolcvanas évek első felében megkezdődött, a Szovjetunió elerőtlenedésével és bomlásával pedig csak fölgyorsult. Viszont amit az elit kommunikál a nép felé, valahogy így foglalható össze: a társadalom örülhet, hogy más országokkal szemben az itteni rendszerváltás békés volt, s ez éppen annak tudható be, hogy a késő kádári elit a helyén maradt. Ez volt a biztosíték, hogy nem lesz polgárháború, hogy nem folyik vér, hogy nem lönek szét középületeket. Ennek köszönhető az is, hogy az átmenet simán zajlott le: a helyükön maradt profik éppen múltjuknak, sok éves tapasztalataiknak és az előző rendszerben megszerzett szakértelmüknek köszönhetően példás gyorsasággal, zökkenőmentesen vezényelték le, nem úgy, mint máshol, ahol amatőrök és dilettánsok kezébe került a politikai és gazdasági hatalom, ami kaotikus állapotokat eredményezett.

Amit tehát rendszerváltásnak nevezünk, voltaképpen a kapitalizmus egyik formájának átalakulása egy másikba. A szovjet-típusú (ázsiai) államkapitalizmus ideje lejárt, és szépen visszavedlett hagyományos szabadversenyes kapitalizmussá, illetve annak is a legrosszabb, gyarmati változatává.

Amit pedig sima átmenetnek nevezünk, az ázsiai államkapitalizmus uralkodó osztályának adaptációja az új viszonyokhoz. Oroszországban az 1920-as évek derekától, Kelet-Európa többi országában pedig 1948-tól máig egy és ugyanazon kizsákmányoló osztályról beszélhetünk, mely osztály a gazdasági – s vele a társadalmi – szerkezet átalakulásával egész egyszerűen csak ideológiát váltott. Vagy talán helyesebb volna úgy fogalmazni, hogy a sztálini-poszt sztálini nomenklatúra még egyfajta *átmeneti osztály*, bár nem egészen a marxi értelemben, azaz nem idejétmúlt termelési mód maradványa, hanem az újburzsoázia előzménye, illetve kezdeménye. A báb, amiből a pillangó kikel. S amikor az elavult kizsákmányoló formáció átalakult másik, korszerűbb kizsákmányoló formációba, az ideológiai váltás ennek automatikus, magától értetődő velejárója: a termelőeszközöknek a nomenklatúra általi csoportos, kollektív kisajátításához a sztálini alapon módosított marxizmus-leninizmus volt a legmegfelelőbb ideológia. Az állami tulajdon magánvagyonná varázsolásához viszont már a liberalizmusra, az individualizmust hirdető hagyományos vadkapitalista „etikára” és világképre volt szükség. Nem (vagy nem csak szimplán) köpönyegforgatásról van itt szó. Köpönyeget csak az egyén fordít. Márpedig az ilyen mérvű változások esetén nem egyénekről, hanem csoportokról és társadalmi-gazdasági folyamatokról kell beszélni. Ha néhány szocialista menedzserből vagy azok gyerekeiből lett volna csupán elkötelezett, „nyugatizált” USA-barát liberális, akkor mondhatnánk: íme, akik megfordították köpönyegüket. (Ahogyan elmondhatjuk ezt némely állampárti múltú keresztény-nemzetivé avanszált közéleti figura esetében. A jobboldalon ugyanis éppen az elképesztő társadalmi és kulturális tarkabarkaság miatt jobban beszélhetünk egyénekről.) Ám hogy az egykori állampárti nomenklatúra és annak „tartozékai” esetében egyöntetűen,

kollektíve ez történt, még hozzá jól kiszámíthatóan, jól kivehetően és nyomon követhetően, nos, ez túlmutat a köpönyegforgatáson. Nem köpönyegforgatás, hanem az osztálytuda-tosság megnyilvánulása: az uralkodó osztály tagjai tisztában voltak és vannak mindenkori érdekeikkel. Sokkal tisztábban, mint az alullévők. De ugyanígy félrevisznek az összeesküvés-elméletek is, amelyek ennek a folyamatnak (is) valamiféle misztifikált, különféle titkos és nem titkos szervezetekhez társított központi intelligenciát tulajdonítanak, s ezáltal elterelik a figyelmet a lényegről, ahogyan ezt teszi a jobboldalon virágzó, dacból született, és a tehetetlen düh táplálta nemzeti-romantikus, antikapitalista „antibolsevizmus” is. Az, hogy a sztálini uralkodó elit hagyományos kapitalista osztállyá alakult, magától értetődő, mert *törvénytyszerűen* következett a létezett szocializmus burzsoá, kizsákmányoló természetéből, a termelőeszközöknek a nómenklatúra általi kisajátításából. Némi iróniával mondhatjuk: a különféle jobboldali és szélsőjobboldali ressentiment motiválta frusztrált teóriáknál jobb, teljesebb, a történéseket világosabban és mélyebben láttató magyarázatot ad a lejáratott és félreértelmezett marxista osztályelmélet.

A nyerők önigazoló ideológiája

A technokrácia erényei: sok éves tapasztalat, szakértelem, higgadtság, nyugati profizmus, ideológiamentesség. A „szakember nem ideológus”, a „szakmai kérdéseket nem szabad összekeverni a politikai és ideológiai kérdésekkel”, „a szakmát meg kell tisztítani mindenfajta ideológiától”, „ideológiamentes szakszerűség” stb. – jobbára ezek voltak a kilencvenes évek nagy, divatos szlogenjei, egyfajta ideológiapótlék, vagy még inkább: ideológia nélküli ideológia, ami oly sok

szavazatot hozott az utódpárt számára, sőt amit más pártok is kezdtek magukévá tenni. Pedig a szakértelem mítosza eredetileg (ti. a rendszerváltás idején) a magyarázkodás funkcióját látta el: a kádári elit (politikusok, menedzserek, kommunikációs szakemberek stb.) „csak” szakemberek voltak, akik „mindössze tették a dolgukat”. Ergo: a régi rendszer ideológiájához – ezáltal hibáihoz és bűneihez – semmi közük nem volt. Persze számos esetben még ez sem igaz. Az érvelést vö. a „parancsra tettem” ismert formulájával.

Az ideológiamentes szakértelemnek olyasféle melléküzenete, illetve funkcionális jelentése is volt, hogy „mi már régen sem voltunk kommunisták”. Viszont köztudomású, hogy „hozzáértőkre mindig szükség van”, a pozíciók megtartása, a politikai, közéleti jelenlét folyamatosága mindenképpen indokolt. A különféle tanulmányoktól a napi sajtó vezércikkein és tárcáin át a televíziós kerekasztal-beszélgetésekig, vagy a jellegét és funkcióját tekintve semmiben nem változó politikai kabaréig mindenhol fölbukkan az a toposz, hogy akik ma „helyzetben vannak”, azok ezt rátermettségüknek köszönhetik. Így például a spontán privatizáció kapcsán is gyakran fölmerül, hogy a vagyon jelentős része azért landolt az egykori állampárt funkcionárius-technokrata elitjénél, mert „ők értettek hozzá”: „A nyolcszázezres párt a szélesen vett elit, az értelmiség és a technokrácia zömét is felölelte. A régi elitből jött újjazdagok nagy része egyszerűen technokrata, aki párttag volt az állampártban, azután pedig a vagyon jelentős része náluk landolt, mert ők értettek s értenek hozzá. E réteg fiatalabb nemzedékéből kerülnek ki jórészt a multik gyárainak, bankjainak, biztosítóinak magyar menedzserei is. (...) az új, rendszerváltó elit krémje – vezetési tapasztalatok híján – klientúrájába sokakat átvett a régiekből. (...) a privatizációba összeköttetések révén bekapcsolódó új elit tagjai is

rászorultak a régiek tapasztalatára, segítségére.”¹¹ Egyébként ennek a cikknek a pikantériáját nem is annyira explicit tartalma adja, hiszen megszokott típuszövege ez a nómenklátúra-burzsoázia apologetikájának, s számos ilyen véleményel találkozhattunk már az elmúlt másfél évtizedben sokkal tekintélyesebb médiumokban is. A pikáns az, hogy ez a förmedvény egy baloldali *rendszerkritikai* folyóiratban jelent meg, ráadásul olyan szerző tollából, aki tagja (sőt alapító tagja) több, az MSZP fővonalától jócskán balra álló civil szervezetnek – miközben az utódpártnak is tagja, mi több: ez utóbbi gazdaságpolitikájának is elkötelezett híve. Ami jól mutatja a hazai, kicsinyke *valódi* baloldal szellemileg és erkölcsileg egyaránt sanyarú helyzetét.

Mindenesetre a régi-új politikai elit öngazoló kvázi-ideológiája mint jól használható sablonérvelés, hamar leszüremlett a társadalom minden olyan egyedéhez és csoportjához, ahol az öngazolásra szükség volt, s így lett a mainstream közbeszéd egyik állandósult eleme. E toposz szerint itt az elmúlt évtizedekben csakis és kizárólag a tehetség választódott ki, még hozzá majd minden területen. A gazdaságban éppúgy, mint a politikában, a tudományos életben éppúgy, mint a művészvilágban. Merthogy nem csak szociáldemokratának csúfolt egykori kommunista politikusokról, a neoliberalizmus mai apológétáiként működő volt marxista-leninista társadalomtudósokról, vagy hajdanán az államszocializmus prosperálásáról és az állami tulajdon felsőbbrendűségéről értekező közgazdászokról van itt szó. A '89 előtt és után folyamatosan egzisztáló közéleti bölcsek, a tisztességben megőszült professzorok, az elismert és ünnevelt szocialista sztárok, a nagy múltú szakértő újságírók, avagy a humor

¹¹ Mocsáry József: *Visszapillantás a privatizációra*. Eszmélet, 52. szám, 2001. 26–27. o.

egykori-mai nagyjágyúi mind-mind egyedül és kizárólag tehetségüknek és szorgalmuknak köszönhetik, hogy pozíciójukban maradván immáron egy másik rendszer szilárd támaszaiként ugyanúgy kioktathatják a tévénező-rádióhallgató és újságolvasó átlagpolgárt, mint annak előtte.

Vagyis a „szakemberekre mindig szükség van” elve nem csupán a hatalom és birtoklás kontinuitásának, hanem a demokratikus társadalmi kontroll hiányának, a kiváltságosság-nak is a legfőbb legitimáló ideológiája: mivel a késő kádári elit tagjai tanulták ki a mesterséget, s nekik volt lehetőségük, hogy azt megfelelő módon gyakorolják, ennek az elitnek a tagjai az *egyedüli és kizárólagos* szakemberek. A többiek, akik csak a rendszerváltáskor, illetve azt követően „kapaszkodtak föl az uborkafára”, jobbára dilettánsok, ahogy dilettánsok voltak elődeik is, a „régí gárda” tagjai, az ókádárista bürokraták, illetve azok szálnalmas maradványa: a mai Kádár-nosztalgias „óbalosok”. Ezért a megszerzett hatalmi pozíció kétszeresen is indokolt, hiszen a nyolcvanas évek technokratáinak (továbbá művészeinek és tudósainak) szakértelme nem csupán hasznos, hanem egyenesen nélkülözhetetlen, rajtuk kívül nincs más, aki elláthatná az adott terület feladatait. Így legitimálja a „szaktudás” mítosza a gazdasági, kulturális és persze politikai pozíciójukat megőrző elit túlélését, és így szolgáltart érvet a reformkommunista – azaz rendszerváltó – múlt mellett is. Vagyis: „nem csupán nekünk köszönhető a rendszerváltás, de egyedül mi vagyunk azok, akik valóban értenek a dolgokhoz”.¹² Mi több: „mindig is mi voltunk, akik értettünk hozzá.” Azok viszont, akik „kívülről kritizáltak”, akik „mindig ugráltak”, dilettánsok, ezért megnyilvánulásaik (kritikáik) ma éppúgy illegitimek, mint egy-két

¹² L. a kérdésről a késő kádári „szakértői újságírás” kapcsán Andor László írását: *Az Aczél-szindróma*. *Eszmélet* 39. száma, 1998, 79–92.

évtizeddel korábban. Mondhatni, az *ellenzéki mint olyan* dilettáns, kontár, outsider. Gyakori eset, hogy a közbeszédet mindmáig befolyásoló késő kádári értelmiség (ill. publicisztika) számos figurája az egykori ellenzéki magatartást, és az ezzel sajátos módon társított mostani rendszerkritikai hangokat a tehetségtelenségnek köszönhető marginalitással magyarázza. Eszerint ha valaki a pályavonalon kívülre került, az kizárólag tehetségtelenségének és/vagy lustaságának tudható be. Így magasztosult a Kádár-rendszer tiszta meritokráciává. Persze hamar rájövünk, hogy ez a fölfogás a kádárista „aki dolgozik, az boldogul” ismert szlogenjének múlt időbe tett, ám a jelen szituációra vonatkozó variánsa, amit úgy is megfogalmazhatunk: „aki akkoriban dolgozott, az mára boldogult.” Ezt vallja ma a nómenklatúra-burzsoázia és annak értelmiségi-szakértői-művész holdudvara saját öngigazolás-ként. Ráadásul e nézet még kompatibilisnek is mutatkozik a szabadversenyos kapitalista szellemiséggel – pontosabban: elegánsan passzol a jelenlegi újkapitalista világ közhelyeihez, ezen belül is a neoszociáldarwinista fölfogásához. Ez – ugyancsak az államszocializmus közbeszédére emlékeztetően – a nyertesek kiválasztódását a köz érdekének tünteti föl: „Mi a probléma X vagy Y milliárdjaival? Hiszen éppen a kapitalizmus építése az ország érdeke, ezért örülünk annak, hogy végre vannak saját milliárdosaink!” Vagy: „a társadalomnak éppen hogy szeretnie kell a kapitalistákat, hiszen ők a fejlődés letéteményesei.”

Ez utóbbira mint megkérdőjelezhetetlen elvi alapállásra épült rá két évvel ezelőtt az akkor még sportminiszter Gyurcsány Ferenc – és mások – vagyonszerzése melletti sajtópropaganda is. Eszerint a társadalom inkább örülhetne, hogy egyáltalán akad nagyvállalkozó, aki vagyona gyarapítását félretéve, végre rászánja magát, hogy „politikusként is dolgozon az országért”. Végre itt a régóta várt létező kapitalista,

az echte magyar nagytőkés, aki jót tesz a társadalommal. Sőt, a „létező magyar kapitalista” maga a megtestesült önfeláldozás, hiszen „az üzleti életben sokkal többet keres, mint politikusként”. (Ugyanez az érvelés jelent meg korábban is számos más – főként pénzügyekkel, illetve gazdasággal foglalkozó – politikus esetében is.) Ezt a véleményt egyesek még azzal is meg szokták fejteni, hogy a háborgók még mindig nem képesek megszabadulni az „egyenlősdítő”, a „szocializmus mélyen beléjük ívódott szellemétől”. Ebben a beszédmódban van két igen fontos kulcsszó: az „irigység” és a „demagógia”. Az első főként a kárvallott és kisemmizett alsóbb néprétegek sértett igazságérzetének gyakori elnevezése, a másik többnyire arra vonatkozik, ha a kisemmizést, kizsákmányolást, illetve általában a szociális igazságtalanságot egy közéleti ember – értelmiségi, újságíró, politikus stb. – veti föl.

Csakhogy a véleményformálók: publicisták, szakértők, közéleti bölcseként megnyilvánuló művészek és hivatásos neveltetők hajlamosak „elfelejteni”, hogy az újdonsült hazai burzsoázia zöme lényegében egy monopolhelyzetet biztosító önkényuralom által jutott mai pozícióihoz és tulajdonához. A késő kádári eliten kívül mindenki jelentős hátránnyal indult a „versenyen”, s az első nagy osztozkodásnál az állami vagyonból nemigen akadt számottevő hazai vetélytárs. A külföldi tőkések még nem jöttek, a Kádár-kor (kis)vállalkozói a rendszerváltáskor zömmel tönkrementek, a régi elitet már évtizedekkel korábban likvidálták, utódaik, illetve maradékuk deklasszáldott. A technokrata elit hatalmát tehát sem belső, sem külső erő nem ellensúlyozta, így a társadalom csúcsrétege lett. Ergo: az egykori sportminiszter és jelenlegi miniszterelnök nem milliárdosból lett politikus – ahogyan ezt az értelmiségi holdudvar oly előszeretettel hangsúlyozza –, hanem politikusból lett milliárdos, aki visszatért a

hatalomba. Emellett szinte érdektelen, hogy a politikába visszatért létező kapitalista a maga vagyonát a(z akkori) törvények betartásával vagy annak megkerülésével gründolta.

Az újkapitalistává lett késő kádári elit apológiája, illetve legitimációja ez – a pozícióban lévő, s e pozíciót görcsösen megtartani igyekvő értelmiségi holdudvar részéről. Tulajdonképpen annak a szövetségnek és ideológusi munkának a folytatása, ami már a hatvanas években elkezdődött. Ez az egyik fő oka, hogy Magyarországon (és a keleti blokk más országaiban) nincs semmiféle baloldal. A már említett okok (Szocintern-tagság stb.) miatt a magára ezt az elnevezést használó „hivatalos baloldal” a nómenklatúra-burzsoázia legfontosabb politikai érdekképviselője. Ezért nagyot tévednek azok a (valódi) baloldali értelmiségiek, akik úgy hiszik, az utódpart „valójában fél a baloldaliság kimutatásától”, s még a látszatát is el akarja kerülni, hogy az egykori állampárttal összemosás – hiszen még így is szüntelenül lekommunistázzák őket. Először is: a „hivatalos baloldal” nem szemérmes vagy szégyenlős a múltja miatt, legalábbis nem ezt látszik alátámasztani a Kádár-kor utóbbi években véghezvitt erkölcsi rehabilitációjának ténye, valamint az ezzel összefüggő erőteljes – és persze szavazatokat hozó – Kádár-nosztalgia. E naiv (vagy ál-naiv) véleménnyel szemben az igazság az, hogy a kelet-közép-európai utódpartoknak, mint egy jól körülhatárolható tulajdonosi réteg érdekvédelmi szervezeteinek, egyszerűen *nem áll érdekében* baloldalinak lenni. Nem érdeke a tőke állami vagy civil kontrollja, ahogyan nem érdeke az erős szakszervezet, vagy éppen a valódi környezetvédelem sem. A tőkés soha nem fogja a munkás érdekeit – nemhogy képviselni, de még szem előtt tartani sem, mi több, még a szerényebb szociális engedmények elől is mereven elzárkózik. Amikor egynémely „szocialista” politikus azzal ironizál a parlamentben és a médiában, hogy végre tudomásul kellene

venni, a szocializmusnak, az egyenlősdinek stb. vége, mélyebb igazságot mond ki, mintsem gondolná.

Érdemes megidézni a Medgyessy Péter elleni 2004-es puccsot, ami szinte iskolapéldája mindennek. A választásokat Medgyessy baloldali retorikájú kormányprogrammal nyerte, amely fő célként a szegénység fölszámolását és az egyenlőtlenségek mérséklését tűzte ki. Persze ez sem igazi baloldaliságból fakadt, hanem főként a FIDESZ korábbi osztogatásainak túllicitálásából, s amivel éppen csak meg lehetett akadályozni a jobboldal újbóli kormányra jutását. Ráadásul Medgyessy mindegyik fő társadalmi csoportnak elígérkezett. (Pl. a vállalkozók terheinek jelentős csökkentését is ígérte.) És némi juttatást csakugyan kapott a társadalom. A pénz urai azonban ezt sem nézhették tétlenül. A „jóléti rendszerváltás programja” 2003 nyarának végére megbukott. Nemcsak az ellenzék, hanem a szocialista párt és koalíciós partnere is sorra jelentettek meg Medgyessyt bíráló írásokat, mert – úgymond – „osztogat és túlköltekezik”. Ennek hatására a 2004-es költségvetés már jelentős megszorításokat tartalmazott. Szalai Erzsébet szavaival: „A nemzetközi és hazai nagytőke azonban elégedetlen az előirányzott restriktív mértékével és erejével, ezért november utolsó napjaiban egyes intézményein keresztül spekulációs támadást indít a forint ellen. Célja a forint megrendítésén túl, illetve azzal összefüggésben további megszorító intézkedések kikényszerítése. Az akciósorozatot siker koronázza: 2004 kora tavaszán Draskovics Tibor pénzügyminiszter újabb, 185 milliárd forintos 'takarékosági csomagot' fogadtat el a kormánnyal. A megszorító intézkedések az állami közigazgatás megnyirbálása mellett a korábbiaktól eltérően már egészen nyíltan előírnyozzák az egészségügy, a kultúra, az oktatás és a környezetvédelem megcsapolását is. (...) 2004 késő nyarára már érzékelhető, hogy a nagyjából 2003-ban megindult

gazdaságpolitikai fordulat a gazdaság számára 'új növekedési pályát' eredményez. A munkaerő árának letörése (2004-re a reálkeresetek csökkennek) és a közsféra megnyirbálása 'megnyugtatja a piacokat', és ismét vonzóvá teszi az 'országot' a 'gazdasági szereplők' számára – ezen belül (bár a térségünk egészét tekintve egyáltalán nem kiugró mértékben) a külföldi befektetők számára is.”¹³ De még ez sem elég. Minden szociális elemtől megtisztított, teljes és totális neoliberális politikára volt szükség. A végeredmény: Medgyessy puccs-szerű megbuktatása, és nyomában Gyurcsány Ferenc milliárdos vállalkozókból és szélsőséges technokratákból álló kormányának megalakulása, olyan kormányé, amely a valódi baloldali elveket még alapszinten sem tűri, noha magát minden addiginál többször és kihívó módon titulálja baloldalinak.

Jórészt ennek köszönhető a totális zűrzavar is, ami jelenleg a magyar és más volt szocialista ország közéletében és közgondolkodásában uralkodik. Amíg a világban a baloldal érzékeny maradt a társadalmi egyenlőtlenségekre, addig a mi „baloldalunk” – főként annak értelmiségi-szakértői holdudvara – demagógiának titulál mindenfajta kapitalizmuskritikát. Nálunk jelenleg baloldalinak azt nevezik, aki a szabadpiac, a privatizáció, a transznacionális nagytőke, az Egyesült Államok birodalmi politikájának és Brüsszel bürokratikus centralizmusának elkötelezett híve, viszont ellensége a munkás érdekvédelemnek, a környezetvédelemnek és a civil társadalomnak. Talán sehol a világon nem tapasztalható olyan mértékű érzéketlenség a humanitárius értékek iránt, mint

¹³ Szalai Erzsébet: *A kormányváltás politikai gazdaságtana*. Élet és Irodalom 49. évf. 10. szám. Szalai ugyanakkor (a magyar viszonyokhoz képest) radikális tartalmú és hangvételű, kvázi „leleplező” írása végén érthetetlen okból mégis egyfajta „baloldali jóhiszeműséget” tulajdonít Gyurcsányéknak.

éppen a kelet-európai „baloldal” prominensei körében. Ennek elsődleges oka nem valamiféle diabolizmusban keresendő, s a „gátlástalan haszonszerzés” teóriája is csak részleges (bár igaz) magyarázat. Sokkal inkább az egykori sztálini-posztsztálini bürokrácia hideg, mechanisztikus, az emberit számításon kívül hagyó gondolkodásának öröksége, amely az államszocializmus korszaka után nevelődött generációkat is velejéig megrontja – részint az egykori Párt és az elit folytonosságában átadott-átörökölt kulturális minták, részint a folytonosságnak a közbeszédre és közfelfogásra gyakorolt hatása révén. Magyarán: egy bürokratából – vagy annak gyerekeiből – igen könnyen lesz technokrata. Főként, hogy mindenkor a kiváltságosokhoz, a fönt lévőkhez tartozott, így nem sok ismerettel, s még kevesebb empátiával rendelkezik az alullévőket illetően.

Ennek következtében a jobboldal sikeresen veszi magára a nemlétező baloldal szerepét (is), és apellál a szociális érzékenységre, szervez munkástagozatot, értelmiségi holdudvara gyakorolja a globalizációkritikát, veti föl a környezeti problémákat, valamint vállalja a „nem piacképes” magaskultúra védelmét a kommersszel – a főként kereskedelmi csatornákból folyó szennykultúrával – szemben. Jó példája ennek, hogy nálunk a zöldek többsége is így vagy úgy, rejtettebb vagy nyíltabb formában, de a jobboldalon áll, vagy áttételesen oda kötődik. (Ami még a hazai zöldek elméleti munkájában is megjelenik, mert egyes teoretikusaik a régi, tizenkilencedik századi konzervatív liberalizmust próbálják föltámasztani és sajátos módon egyeztetni-elegyíteni a modern – és meglehetősen balos – ökofilozófiával.) Hogy miért nem a baloldalon találjuk őket, mint Nyugaton szinte mindenütt? Mert nálunk a történeti és jelenlegi politikai okok miatt a „baloldal” a mindenkori környezetpusztító és kizsákmányoló rendszer hű támaszát – sőt megtestesítőjét – s

egyben a *mindenfajta* értelemben vett *konformizmust* jelentette, illetve jelenti. Vagyis az így kialakult vákuum miatt e valós és jogos igényeket a jobboldal – s még inkább a szélsőjobboldal – elégíti ki, természetesen a maga kellemetlen, kevéssé kívánatos ideológiai árukapcsolásaival. De ami még rosszabb: még ezt is jobbra csak a szavak szintjén.

A vesztes-lét hagymázai

Bár a rendszerváltás kárvallottjait: a tönkrement kisvállalkozókat, a kismizett munkásokat stb. az egzisztenciális aggodalom motiválta, a nyertesek iránti mélységes ellenszenv az antikommunista ideológia (illetve retorika) köntösében jelent meg. A népnyelvben a „kommunista” szó már régen nem a forradalmárt, nem a bolsevikot, még csak nem is a hithű sztálinistát jelöli. A „kommunista” mai elsődleges jelentése: tulajdonos, hatalmas, befolyásos – azaz *úr*. „Kommunista” az, aki *úr* volt régen is, és *úr* maradt 1989 után is, mert hogy az *úr* a pokolban is *úr*. (Ennek előzményeként gondolhatunk akár a „vörös báró” alakjára a hetvenes évekből.) Még a radikális jobboldali szavazótábor jelentős részét sem a „véres kommunista múlt” iránti ellenérzés motiválja, ez inkább csak a kötelező és utóbb megtanult ideológiai körítést adja, amely persze jó eszköz az ellenérzés tárgyának nevesítésére, kézzelfoghatóvá tételére. A „rohadott kommunista” titulus nem a balos marxistát, a forradalmár bolsevikot, nem is az ávóst jelöli, hanem a hatalom és a pénz *jelenlegi* birtokosát. Nem az egykori párttitkárt, hanem a párttitkárból lett üzletembert, a szocialista gyárigazgatóból lett menedzsert, a téeszelnökből lett birtokost. Magam számos olyan jobboldalra szavazó, sőt szélsőjobboldali szimpatizáns, „kommunistákat” gyűlölő kisemberrel találkoztam, aki a

Kádár-korra ugyanolyan nosztalgiával emlékeznek, mint a „baloldali” szavazók zöme, s ez egyáltalán nem jelent számára ellentmondást vagy tudatzavart. A jobboldalon és a szélsőjobboldalon elégedetlenkedők jó részét a „kommunista múlt” vélhetőleg éppúgy nem érdekli (pontosabban nem érdekelné, ha nem volna kötelező katekézis a számára), mint a másik oldal szavazóit. Sokkal inkább saját helyzete és az egykori funkcionáriusok mai helyzete közötti ellentét az, ami irritálja – végső soron joggal.

A radikális jobboldaliság tehát inkább a becsapottak és kismizettek háborgása, az elégedetlenség és panasz artikulálatlan kifejezése, mintsem a „kommunizmus mártírjainak” az egykori államszocializmus elleni haragja. De úgy is fogalmazhatunk – méghozzá mindennemű provokatív él nélkül –, hogy a mezben a kisemberi elégedetlenség, egyfajta burkolt, tudattalan, torzult *osztályharc* jelenik meg. Ahogyan a különféle, hirtelenjében meglett régi, vagy éppen újonnan összetákolt „romantikus jobboldali” (értsd: szélsőjobboldali) ideológiák: feudális nosztalgia, misztikus vallási kultuszok és ál-őshagyományok, gyökerteremtő ősmagyarkodás, neopaganizmus, tradicionalizmus stb. is az alávetettek, a becsapottak, a hoppon maradtak, az ilyen-olyan okok miatt kívül rekedtek és margóra szorultak deformált-szimbolikus ad hoc osztályideológiái, vagy pontosabban: *osztályideológia-pótlékai*. Ha ezek mélyére nézünk, szinte mindenhol ugyanazt találjuk: utópiát, az igazságos társadalom múltba vetített vagy transzcendentált vágyát, nevezzék azt Nagy-Magyarországnak, Őshazának, Másik Dimenzióknak vagy éppen Aranykornak. E világképek, illetve azok zavaros, szinkretisztikus egyvelege adja a „jobboldal” harcosabbjainak kollektív identitását, s egyben az uralkodó osztállyal szembeni olthatatlan gyűlölet és ellenállás elvi alapjait. Ezek az ideák pontosan ugyanazt a szerepet játsszák, mint egykor a középkori

eretnekmozgalmak vagy újkori szekták világvégeváró, hol kivonulásra, hol fölforgatásra buzdító nézetei. Vagyis amíg az elit tagjai mindvégig a realitások talaján maradtak, addig az alullévők és kiszorultak álomvilágba menekültek – rendszerváltás előtt, és azután is.

S hogy e vesztesek éppen a társadalmi helyzetükhöz egyáltalán nem passzoló, sőt annak meglehetősen ellentmondó „konzervatív-jobboldali értékeket” találtak meg maguknak? Ez is törvényszerű. Ez a fajta „jobboldalosság” ugyanis alig több, mint romantikus antikapitalizmus, s ezáltal a jelenlegi elittel való szembenállás és szembeszegülés megideologizálása, szóljon az explicite bármiről, ősi hagyományokról, szakrális hierarchiákról, a nemesség erényeiről és a papság dicsőségéről, vagy akár az abszolutisztikus monarchia visszaállításának fantazmagóriájáról. A lényeg, s egyben a tanulság: az éhes, az elnyomott, a szegény, a kárvallott, a perifériára szorult *mindig* lázad a jóllakott, a gazdag, az elnyomó, a győztes ellen, még hozzá mindenkor a *vele szemben* lévő pozíciót foglalja el – ideológiában és kulturális mintákban egyaránt. Ironikusan mintha ez is Marx igazát mutatná: a történet osztályharcok története, jelenjék meg ez a harc bármifajta ideológiai és/vagy kulturális köntösben, s nevezék magukat az alul lévők bárminek – akár jobboldalnak, igazi magyaroknak, keresztényeknek, nemesnek, szellemi arisztokratának. S ugyanígy a fölüllévők is nevezhetik magukat bárminek: baloldalinak, haladónak, a nép barátjának, marxistának, proletárnak. Ettől még mindkettő ugyanaz marad: uralt és uralkodó, kizsákmányolt és kizsákmányoló.

De kik menekülnek ezekhez a mentsvár-ideológiákhoz? Mindenekelőtt marginális értelmiségiek és fél-értelmiségiek: avantgárd művészek, asztrológiával és sumer eredettannal foglalkozó népművelők, tanítónők és könyvtárosok, tanyára kivonuló városi sámánok és népművészek, Hamvas Bélával

vigasztalódó egykori „belső emigránsok”: érettségizett (vagy akár diplomázott) kazánfűtők, raktárosok, éjszakai portások. Mellettük ott vannak a „lángossütő kapitalisták”, akiket az államszocializmus bürokratái ott ütöttek-vágtak, ahol értek, s akik a rendszerváltással jobbra tönkrementek, ám akiknek ugyanazok (vagy azok csemetéi) magyarázzák el a „versenyképességhez” szükséges farkastörvényeket, akik egykor a kollektivizmus erkölcsi fölénye nevében keresztbe tettek. Föltűnik ezen az oldalon a hagyományos munkásosztály deklasszált maradékának egy része is, azok, akik nem tudtak bekapcsolódni a késő kádári második gazdaságba, mert nem volt rá sem idejük, sem lehetőségük, s akik aztán a gyárak főlétszámolásakor és a bányák bezárásakor az utcára kerültek. (A „kisemberek” másik része ún. „baloldali szavazó”: részben a jobboldaltól félve, részben valamiféle tradicionális hűség, a megszokással elegy biztonságérzettől vezérelve az utódpárt-hoz kötődők, így ők *ebből a szemszögből* az egykori vendée-i és breton királysági parasztok „megfelelői”.) Végezetül itt gyülekeznek a történelmi hagyományok miatt szimbolikus jelentőségű, ám a munkásokéhoz hasonló rossz érdekérvényesítésük és csekély gazdasági erejük miatt csekély súllyal rendelkező, tönkrement parasztgazdák. Ez persze csak a jobboldali tábor egy része. Talán mondani sem kell, hogy egy radikális jobboldali érzelmű gazdag budai polgár, menő jogász, főorvos, újságíró, megtollasodott vállalkozó, vagy *horribile dictu*: főpap esetében már korántsem beszélhetünk „osztályharcról” – annak még burkolt, tudattalan és torzult formáiról sem.¹⁴

¹⁴ Nem szabad elfelejteni, hogy a mai hazai „jobboldal” meglehetősen heterogén, minden „egységfrontos” jellege ellenére. Nem csupán vesztesek vagy margóra szorultak gyülekeznek itt, hanem a törtető elsőgenerációs értelmiségiek és a kezdő vállalkozók tekintélyes része is, akiknek a rendszerváltással megnyílt ugyan az út a gazdagodás és az

Az alsóbb néprétegekből jött elégedetlenkedőkről mondta a következő, igencsak tipikusnak nevezhető véleményt a Medgyessy-kormányban miniszteri szélig jutott szociálp-szichológus, Csepeli György: „A rendszerváltás után pedig az történt, hogy a fölzárkózni kívánók a legkönnyebb, a lélektani utat választották: igényeiket zárkóztatták föl, miközben részint a saját hibájukból, részint az átalakulást vezérlő elit hibájából képtelenek voltak a cselekvést meghatározó értékek és attitűdök szintjén való felzárkózásra. Nem tudtak kivetkőzni az egyenlősdiből, továbbra is irtóztak a kockázatvállalástól, nem tanultak idegen nyelveket, irigykedtek a közülük kiemelkedőkre; tehetségük és tehetetlenségük negatív attitűdbe fordult. Közben elérkezett a két nagyon fontos mozzanat: a NATO-hoz való csatlakozás lehetősége és az EU-tagság reális esélye. S a leendő partnerek a mai napig is értetlenül állnak a rendszerváltással kapcsolatos magyarországi frusztráció előtt, már csak azért is, mert ez a váltás a legfőbb biztosítéka az ország integrálódásának.”¹⁵

Igen ám, de kik ezek a vesztesek? „A rendszerváltás vesztesei” kifejezés elhomályosítja az alapvető tény, hogy itt a többségről van szó. Elhomályosítja, elködösíti a másik

érvényesülés felé, ám akiknek a nómenklatúra-burzsoázia és annak értelmiségi holdudvara komoly riválist jelentett (illetve jelent folyamatosan), politikában és üzletben egyaránt. Itt találjuk a háború előtti keresztény úri középosztály Nyugatról hazatért, vagy mindvégig itthon vegetáló maradékának zömét (bár ebből a rétegből sokan beépültek az állampártba is – főként a késő kádári időszakban, amikor erre lehetőségük adódott), s velük a '45 előtti rendszer egyik legfőbb támasza: a történelmi egyházak klérusa, amelynek úgy tűnik, az utódpart hiába keresi a kegyeit. És ezt a vegyesfölvágottat csak tovább színesítik a nómenklatúra pálforduló, „bűnbánó” tagjai, akik miután üzleti vagy hatalmi okokból kigolyózták őket elvtársaik, rögvest megtalálták elvesztett „nemzeti gyökereiket”.

¹⁵ 168 óra, 1998. május 19.

alapvető tény, hogy a 'vesztesek' elsősorban bizonyos osztályokból és rétegekből kerültek ki, és nem mindegyikből.”¹⁶ Mert ki juthatott számottevő kulturális és kommunikatív tőkéhez egy alföldi faluban, a borsodi iparvidéken, egy leszutytyadt dél-dunántúli bányászvárosban, vagy akár a józsefvárosi, angyalfüldi, ferencvárosi, kőbányai slumokban? Hol volt angol-, német- vagy franciaoktatás akár még a nyolcvanas években is? Lehetett nyelvet tanulni: a szinte mindenre használhatatlan, és mindenki által utált szovjetizált orosz, többségében rosszul képzett tanároktól.¹⁷ S ez még csak az (amúgy sokat és előszeretettel emlegetett) nyelvtanulás kérdése. Ami ennél fontosabb: ismert jelenség, hogy a magas presztízsű pozíciókba az államszocializmus utolsó szakaszában már jobbra *többsgenerációs* értelmiségiek kerültek. Kik voltak ők? Egy részük régi, háború előtti, a történeteket valami csoda folytán átvészelő és a rendszerbe illeszkedő polgári család sarja. Ám a negyvenes évek végétől a rendszer is kinevelte a maga értelmiségi elitjét: „a munkásoknak vagy a munkásszülők továbbtanuló gyerekeinek a fölfelé irányuló mobilitás legfontosabb csatornája, ha a pártbürokráciába bekerülve értelmiségiké válnak.”¹⁸ A négy elemivel vezetői

¹⁶ Tamás Gáspár Miklós: *A helyzet*. Budapest, Élet és Irodalom, 2002. 58. o.

¹⁷ A „kötelezőorosz” jellegéről, természetéről, káráról és „hasznáról” l. Szilágyi Ákos szellemes írását: 'Két globalizáció Magyarországon. Nyomok a romokban'. In: *A zárva várt Nyugat*. Kulturális globalizáció Magyarországon. (szerk.: Kovács, J. M.) 2000 – Sík Kiadó, Budapest, 2002, 53–64. o.

¹⁸ Konrád-Szelényi i. m. 221. o. Érdekes ennek kapcsán még megemlíteni Bernáth Jánosnak a kései Kádár-kor gazdasági vezetőire vonatkozó fölméréseit is, amelyek az értelmiség térhódítását látszanak igazolni. Így 1979-ben 77,6 százalék, 1981-ben 81,7, 1983-ban pedig 86,1 százalék volt diplomás. A közgazdászok aránya 1979-ben 14,0, 1981-ben 15,3 százalék volt, a mérnököké pedig 24,7, illetve 28 százalék. L. Bernáth János: 'Recruitment and Mobility of State and Cooperative Leaders.' In: *Education, Mobility and Network of Leaders in a Planned Economy*. (szerk.: Lengyel

beosztásba került pártember gyereke már Moszkvában vagy Leningrádban tanult, annak gyereke számára a legtermészetesebb volt a zongoralecke és az angol vagy francia magánóra. Mondhatni, volt idő a „kifinomódásra”, s így arra, hogy az új elit *vérségileg* is reprodukálja magát. (Szemben Orwell idézett antiutópiájával, ami *ebben a kérdésben* végső soron idealista fölfogás.) A mozgalmi, majd kormányzati apparátusban, és nem utolsósorban a gazdasági pozíciókban azután ez a csoport szert tett a későbbiekben oly jól hasznosítható tapasztalatokra és (részben külföldi) kapcsolatokra, így jó eséllyel indult, hogy a rendszerváltás alakító tényezője legyen, s pozícióját sikeresen konvertálja gazdasági tőkévé. A nagyobb mértékű társadalmi mobilizáció már az ötvenes években – az új állampárti-pártállami elit kialakulása idején – megállt, a magyar társadalom alsó és középső rétegei pedig újratermelték magukat – és magukkal együtt a rendszer által is konzervált (sőt tovább erősített) tanult tehetetlenséget, az alattvalói gondolkodás- és viselkedésmintákat. Érdekes, hogy ezt éppen egy vezető szociológus hagyja figyelmen kívül.¹⁹ A szegények esetében ráadásul még átfogó szociálpolitika, s annak nyomán korszerű szociális ellátórendszer sem létezett – mert hivatalosan nem volt szegénység – ami egyes csoportok, illetve rétegek leszakadását csak elősegítette. És

György) Szociológiai Műhelytanulmányok 4, 1987. A kérdésről l. még Vedres Balázs korábban idézett tanulmányát: *Ökonokrata menedzser-elit. Az átalakulás nyertesei? Az elit továbbélésének elméleteitől az átalakulás elmélete felé.* Szociológiai Szemle, (1997) 1.

¹⁹ Pierre Bourdieu teóriája a késő szocialista Magyarországra is érvényes. L. Bourdieu tanulmánykötetét: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése.* Budapest, Gondolat, 1978, ezen belül is az 'Értelmiségi hagyomány és a társadalmi rend megőrzése' (7–70. o.), valamint az 'Osztályok pályája és a valószínűségi okság' (237–310. o.) című tanulmányokat. L. továbbá Bokor Ágnes kiváló könyvét: *Szegénység a mai Magyarországon.* Budapest, Magvető, 1987.

arról még egy szót sem ejtettünk, hogy hosszú éveken át valószínű gyakorlat volt az ideológiai-politikai okokból történő ki-
rekesztés is, és sokan voltak olyanok, akik vagy mint „meg-
bízhatatlan osztályidegenek”, vagy mint
„ellenforradalmárok” nem tölthettek be semmiféle vezetői
pozíciót, sőt, egy időben gyerekeik sem tanulhattak tovább.

Érdekes, hogy éppen azok, akik korábban a magyar népből
minden eszközzel igyekeztek kiirtani azt a csekély önállósá-
got és versenyszellemet, ami a huszadik század viszontagsá-
gai és birodalmi elnyomásai ellenére megmaradt, a tehetet-
len és infantilizált embertömeget egyszerűen odadobják a
„piacnak”, mondván: légy önálló, állj a magad lábára, légy sa-
ját sorsod kovácsa. Nem kell mindent fölülről, az atyáskodó
államtól várni. Eddig mi voltunk az állam, de immáron azok
lehetünk, akik mindig is vágytunk lenni, te pedig ehhez sta-
tisztnak sem kellesz. Tovább nem gondoskodunk rólad. De
hogyan néz ki ez a „rendszerátalakítás veszteségének” szemszögéből?
„Kiengedtek a börtönből, ahová évtizedekkel azelőtt ártatlan-
ul csuktak: ott, jöllehet, szűkös volt az ellátás, de biztos –
most, hogy rehabilitáltak, állsz az utcára lökve a jeges eső-
ben, markodban a pénzzel, amit rabként kerestél és rájössz,
fogalmad nincs, hogy a kinti világ, ahová mindenki vágyott,
miképpen működik. Izgatottan téblábolsz: minden elgondo-
lásod kétséges, sőt nevetséges, nincsen archimédészi pont,
hacsak az nem, hogy egyre jobban fázol. Vállon veregetnek:
hallottuk, hogy szabadult, gratulálunk. Állsz a lebontott ház ke-
ramitkockás körfolyosóján, esőben-szélben: rendben, verse-
nyezzünk. Lehajolsz, eldobott újság lucskában lapozol, hogy
megtudd, mik a szabályok, de ott egyre csak a sztárok életé-
ről olvasol.”²⁰

²⁰ Ács József: *A nyitott társadalom mint huzatos gang.* Liget, 2005, 5. szám
(május), 42. o.

Komprádorértelmiség

„A világ minden tőzsdéjén zuhannak az árfolyamok, amikor a New York-i tőzsdén fekete péntek van, ha pedig ott nyugodtabb az üzletmenet, mindenhol emelkednek. A hír azt mutatja: a budapesti tőzsde már a világ gazdaság része, nem pedig valami kis egzotikum. A magyar papírok nagy nyugati cégek portfóliójába vándoroltak, és ez jó jel. Öröndetes, hogy egyszer lesz majd magyar befektetői réteg is” – nyilatkozta elégedetten Pálffy József, a Kádár-kori újságírás egyik nagy öregje, sőt, szimbolikus alakja, aki a kilencvenes évek derekán a Budapest Sajtóklub elnöki posztját tölti be, s aki egyébként ugyanebben az interjúban magát egyházi iskolába járt, piaristák által nevelt, ám „liberális érzelmű” embernek mondja.²¹

Kétségtelen, hogy az állampárt tanult és világlátott kivételezettjei számára a Nyugat egyáltalán nem volt távoli egzotikum, idegen régió. A Nyugat ama otthonos terep, ahol a jó kapcsolatokon nevelődött elit már évek-évtizedek óta remekül tájékozódik. Így magától értetődő, hogy közülük kerültek ki mindazok, akik a leghamarabb adaptálódtak az új viszonyokhoz, és lettek elkötelezett hívei a kapitalista globalizációnak. Ők lettek „a Nyugat” hazai letéteményesei, politikai és kulturális helytartói: egyrészt az absztrakt „Európáé” (azaz a brüsszeli adminisztrációé), de még inkább Amerikáé, az új szupranacionális világhatalomé, a „fejlett demokratikus országok vezető hatalmáé”. Másrészt a „Nyugat” a késő kádári elitből lett új kapitalista elit számára a gyarapodás, a prosperitás, a megszerzett tulajdon és az azzal járó gazdasági hatalom legitimációjának biztosítója. A „Nyugat” egyszerre jelenti a követendő példát, valamint az ideológiai (és a

²¹ Bedő Iván interjúja Pálffy Józseffel. 168 óra, 1997. aug. 26.

tényleges politikai) védelmet. A „Nyugat” az elit kontinuitását és a rendszerváltás révén megszerzett tulajdonjogait legitimáló tényező – mint egykor a Szovjetunió a bürokrácia egyeduralmáé. Így lesz szinte azonnal „liberális” a pozícióban lévő korábbi „baloldali” értelmiség: közgazdászok, politológusok, társadalomtudósok, írók, „szakértő” publicisták. Beszédmódjuk egyik alapvető tartalmi eleme, sőt állandósult kliséje, hogy a *mindenkori* centrum szolgai utánzása, s az ebből következő nemzeti és/vagy regionális (kelet-közép-európai) önfeladás Magyarország boldogulásának nélkülözhetetlen előfeltétele. (Korábban a „haladásnak”, ma a „versenyképességnek”). Más szóval: *a gazdasági prosperitás és technológiai fejlődés ígéretét automatikusan összekötik az ország politikai és kulturális átalakulásával* – vagyis politikai és kulturális alárendelődésével, a mindennemű autonómia föladásával. Az idea – hitványságán túl – azért is vicces, mert éppen a legdinamikusabban fejlődő kapitalista országok esetében láthatjuk a nálunk sokak által megkérdőjelezhetetlen alapigazsággént elfogadott elv hamisságát és tarthatatlanságát. (Például Kína vagy Dél-Korea mennyiben vált „nyugati” országgá?) Sőt, a kapitalista fejlődés sok helyen kifejezetten a „hagyományokhoz való visszatéréssel” karöltve járt együtt – többek között a keményen muszlim Malajzia esetében. Vagyis erős a gyanú, hogy baloldaliból (neo)liberálissá lett értelmiségünk handabandája jól körültapintható csoportérdek kifejeződése. Egyelőre kérdéses, beszélhetünk-e ma Magyarországon komprádorburzsoáziáról. *Komprádorértelmiség*ről mindenképpen.

Természetes, hogy néhány év leforgása alatt kialakult a szélsőséges ellentételezés, és megjelent a legújabb magyar nacionalizmus Nyugat-fóbiája. A kilencvenes évek elején a társadalom jelentős része csalódott a korábban olyannyira vágyott és idealizált Nyugatban – valójában az újdonsült

kapitalizmusban. A csalódás egyik oka, hogy nem történt elit-váltás, s így elmaradt a kollektív katarzis, ami a rendszerváltást mentálisan erősíthette volna. Sőt, hamar kiderült, hogy az egykori államszocialista elit tagjait szívesebben látják Nyugaton, mint politikai riválisaikat – főként az „antikommunista nemzeti jobboldal” képviselőit. Ennek oka egyszerű: őket már régebb óta ismerik, ha úgy tetszik: „bejáratosak”, ráadásul „tudnak viselkedni” is, plusz ott az évtizedes tapasztalatok adta „szaktudás”. Mindemellett a kényesebb kérdésekről is könnyebb velük tárgyalni, mert szocializációjuknak megfelelően kompromisszumra hajlók és szolgálatkészek, s még ideológiai (értsd: elvi) béklyók sem kötik őket.

Vagyis a „rendszerváltás veszteségeinek” Nyugat-ellenessége és az ehhez kötött „nemzeti szuverenitás” féltése – csak úgy, mint az „antikommunizmus” és „konzervativizmus” – a kárvallottság, a magára hagyatottság, az elesettség, és persze a késő kádári elit iránt érzett gyűlölet (félíg tudattalan) szimbóluma, nem pedig valódi Nyugat- és modernizációellenesség, még csak nem is valódi nacionalizmus. Ha az elit „baloldali” és „internacionalista”, a legtermészetesebb, hogy az elitet gyűlölő kisember „jobboldali” és „nemzeti érzelmű” lesz. E kisemberek túlnyomó többségét az államszocializmus idején nem érdekelte '56, Trianon vagy a Szent Koronaszme, még a határokon kívül rekedt magyarság is csak azokat, akiknek rokonai voltak odaát. E kisemberek többé-kevésbé elfogadták a „szocialista értékeket”, sőt: egy részük teljes mértékben lojális volt a rendszerhez. Ezért véleményem szerint nem csupán – vagy nem egyszerűen – a főntebb tárgyalt „jobboldaliság”, hanem az annak magvát képező új magyar nacionalizmus is erőteljes osztályjelleggel rendelkező jelenség: a szociális elégedetlenség, illetőleg a társadalmi igazságtalanság miatti *ressentiment* megnyilvánulása. Legalábbis azon „fölzárkózni nem tudók” részéről, akik „nem

tudtak kivetkőzni az egyenlősdiből”. A „nemzeti jobboldal” nyelvében a „magyar” elsősorban a becsapott és kismizett elégedetlenkedő, a „saját hazájában elnyomott” szegény ember szinonimája, ami igen régi és mélyen gyökerező kulturális mintákat követ, és egészen a kuruc hagyományig – sőt talán a Dózsa-féle parasztháborúig nyúlik vissza: a margóra szorult, lázadó „nemzeti oldal” és az országot uraló külhatalmat a saját birtok védelme és gyarapítása érdekében kiszolgáló labancság ellentéte ez.

Másképpen úgy is közelíthetünk, hogy a baloldaliság lejáratása miatt a nacionalizmus maradt az egyetlen ideológia, aminek köntösében a diffúz elégedetlenség és a kollektív önvédelem megnyilvánulhat. Amihez jócskán hozzájárul, hogy a nacionalizmus Magyarországon – szemben a volt szocialista országok többségével – évtizedekig „tiltott gyümölcs” volt, sőt a deviancia egyik formájának számított. (Majdnem olyasvalami, mint punknak lenni vagy horogkeresztet mázolni az iskola falára.) Így a nacionalizmus sokak számára a lázadást, a szervilizmussal, illetve a konformizmussal szembeni alternatív gondolkodásmódot és magatartást is jelentette, sőt, magát a rendszerellenességet. A nyolcvanas évek számos polgárpukkasztó avantgárd-, punk- és rock-zenésze (Nagy Feró, a P-Mobil tagjai, Pozsonyi Ádám-Bucó, Waszlavik Gazember stb.) a rendszerváltást követően, illetve a kilencvenes évek folyamán radikális jobboldalivá vált. Az osztályjelleg még itt is megmutatkozik, hiszen e „lázadók” többségükben – saját öndefiníciójuk szerint is – „kemény külvárosi gyerekek”, azaz melós fiatalok (jellemző, hogy a kemény rockereket pl. csöveseknek nevezték), más zenét játszottak és szerettek, mint a „rózsadombi úrifíúk”; utóbbiakat a kommunista rendszer elkényeztetett, az elitet reprezentáló kozmopolita kölykeiként tartották számon. Többek között ez az egyik oka, hogy a mai Magyarországon a „hivatalos

baloldal”-lal szembenálló, rendszerkritikus „alternatív” balos szervezetek nemhogy tömegeket, még jelentősebb csoportokat sem képesek megszólítani. A másik a konformizmus, ami a mai „hivatalos baloldal” alapjellemezője.

S ahogyan a radikális jobboldal esetében nem beszélhetünk valódi nacionalizmusról, a nómenklatúra-burzsoázia és annak értelmiségi holdudvara részéről sem beszélhetünk valódi antinacionalizmusról. A liberális értelmiség (ti. az SZDSZ holdudvara) doktrinális antinacionalizmusával szemben az ő „antinacionalizmusuk” nem ideológiai vagy érzelmi elkötelezettség, nem is a lokálpatriotizmus hiányát („hazafiatlanságot”, „magyartalanságot” stb.) jelenti. Mindössze arról van szó, hogy az újkapitalista elit *érdekeit* sérti egy bármilyen alapon létrejövő társadalmi összefogás. Márpedig a „nemzet” koncepciója, ha nem is az egész társadalom, de bizonyos csoportok összefogásának az ideológiai alapját (és egyben cselekvési keretét) képez(het)i. Ezért a komprádorértelmiség „antinacionalizmusa” is a szolidaritás e lehetséges formája ellen irányul. Magyarán: nem az a lényeg, hogy ne verjék meg a külföldieket vagy valamely hazai kisebbség tagjait, hanem hogy semmiféle ideológiai alap ne legyen a sztrájkokhoz és tüntetésekhez, vagy akár egy transznacionális cég termékeinek bojkottjához. Ezt a hamisságot látszik alátámasztani, hogy ha szükséges, a xenofób hangulat keltése, sőt, a rasszista kampány is megengedett. (Lásd a FIDESZ-kormány által kiállított magyarigazolvány egyik ellenérvét: a fenyegetést 23 millió román vendégmunkással vagy az Orbán Viktor állítólagos cigány származásáról terjesztett suttozó propagandát mint szavazatszerző kampányfogást, ami még az Európai Parlamentben is botrányt okozott.) Az antirasszizmus, csakúgy, mint az „antinacionalizmus”, a posztkommunista elit többsége számára egyfajta korkövetelmény, annak tudása, „hogyan kell viselkedni jobb körökben”.

Ezzel szoros összefüggésben ölt testet az alsóbb néposztályokkal szembeni ellenérzés és félelem az éppen aktuális világhatalom iránti szervilizmusban is. Ami érthető, hiszen a mindenkori centrum, a térséget uraló politikai-gazdasági hatalom az, ami az elitet megszilárdítja pozíciójában és megvédi saját népétől – íme, a jól ismert gyarmati szituáció. Ennek szellemében szinte a rendszerváltással egy időben újból megjelent és megszilárdult az államszocializmusból oly jól ismert „tartozunk valahová, s ahová tartozunk, azzal szemben kötelességeink vannak”, illetve „meg kell felelni az elvárásoknak” toposza. „Tőlem igazán nem áll távol Európa. Már 1960-ban, amikor Brüsszelbe, a Közös Piac székházába érkeztem, csatlakozási tárgyalások folytak: éppen az angoloké. Már akkor kitűnt a vitákból, ez nem csupa napfény és kacagás. Kemény feltételekkel jár, és belépődíjat is kell fizetni. A föld körüli vita jó példa arra, hogy a csatlakozás most egyebek közt azt is jelenti: az EU polgárainak lehetővé kell tenni, hogy háborítatlanul vásároljanak Magyarországon földet, ingatlant, akár a Balaton partján vagy Budapest legszebb helyén. Az EU-tagoknak ugyanis mindegyik tagállamban egyformák a jogai munkavállalásra éppúgy, mint tulajdonszerzésre. Európába tartva nem beszélhetünk túl sokat idegenekről, különben mi leszünk idegenek Európában” – mondja Pálffy József a már idézett interjúban. Az persze, hogy mennyit ér a föld Nyugat-Európában és mennyit nálunk, s mennyi pénze van egy dán vagy holland farmernak és mennyi egy magyar gazdának, érdektelen. A lényeg maga a klisé régi, ismerős érzésekre apelláló hangzatossága s hatássága.

A komprádorértelmisségi, miként mindenkor, most is a közéleti bölcs (esetenként a társadalom mérnöke) szerepében tetszeleg. Ő az, aki a dolgokat „nagyobb perspektívákban” látja, és ebből az alapállásból okítja és csitítja az

elégedetlenkedőket. A neoliberális globalizáció kritikusai jobbára ugyanazzal a hangnemmel és érvelési módszerrel találkoznak, mint az egykori államszocializmus bírálói a rendszerváltás előtt. A „piaci demokrácia” ugyanolyan örökké tartó tökéletes világrenddé magasztosul szájukban vagy toluk alatt, mint korábban az államszocializmus, és ugyanolyan megkérdőjelezhetetlen igazságok és tabuk képződnek a közbeszédben is. „Kedvezményeiért cserébe a technokrata értelmiség elfogadja nem csupán önmaga, hanem az egész értelmiségi osztály számára az uralkodó rend által kijelölt korlátokat. Melyek ezek a korlátok? Az uralkodó rend a politikai struktúra szempontjából releváns kérdéseket, illetőleg a rájuk vonatkozóan intézményesített dogmákat nem engedi vita tárgyává tenni. Ilyenek például a következő tételek: 'A szocializmus morálisan igazságosabb, gazdaságilag pedig hatékonyabb, mint a kapitalizmus'; 'A szocializmusnak nincsenek különböző útjai vagy modelljei, a szovjet modell általános érvényű, de azt a nemzeti sajátosságok figyelembevételével kell alkalmazni.' 'A szocialista országok között a vezető szerep a Szovjetunióé' (...) 'A párt ideológiája és ezen keresztül a szocializmus építésének vezérelve a marxizmus-leninizmus, amely egységes és oszthatatlan tanítás, azon belül nem lehetnek különböző áramlatok' (...) A kelet-európai technokrata hajlamos e dogmákat amolyan szent tehenekként, kényelmetlen, de nem vitatható falakként tisztelni” – írta egykoron Konrád György és Szelényi Iván a hatvanas évek pozícióban lévő értelmiségéről.²²

A komprádorértelmiséginek van egy sajátos, azonnal fölismerhető beszédmódja: a nyugodt, diplomatikus, szolid fölényességgel kioktató, a bennfentesség (és persze a „szakértelem”) érzését keltő hangvétel, kiegészülve az

²² Konrád-Szelényi, i. m. 263. o.

öngyarmatosítás régi, jól bevált kliséivel. A komprádorértel-
miségi főként az alábbi két fő témakörben kommunikálja az
elit értékeit és érdekeit a társadalom felé: 1. Mit illik és mit
nem illik, avagy tudni a módit, ismerni a trendit, viselkedni
aszerint, mi a követelmény, mik a „nemzetközi elvárások”. E
beszéd célja az öngyarmatosító gondolkodás és érzésvilág
megszilárdítása. Ide olyan fordulatok tartoznak, mint „Euró-
pában ez nem szokás”, „ha most Amerikában lennénk”, „Eu-
rópában ezt úgy hívják, hogy”, „ez itt bizony még nem Ame-
rika”, „ez is jól mutatja, hogy még nem vagyunk Európában”,
„van még mit tanulnunk”, „egy normális demokráciában”,
„mit szólnak majd ehhez Nyugaton/Európában/Ameriká-
ban” stb. 2. Reálisan látni a gazdasági és politikai tényezőket,
avagy a „belátás erényének” propagálása. E beszéd célja a
főnálló gazdasági-politikai rend megkérdőjelezhetetlen-
sége – kvázi „szakralizálása”. Ide sorolhatók az olyan frázi-
sok, mint a „különben nem jönnek ide a befektetők”, „az or-
szág gazdasága szempontjából”, a „veszítünk a
versenyképességünkéből” stb., de ide sorolhatók az olyan szö-
vegek is, mint pl. a „bízzuk a szakemberekre”, vagy a már em-
lített „populista demagógia” kifejezés használata bárminemű
rendszerkritikára, még az egészen udvarias, enyhe bíráló-
tokra is. Mindkét beszéd fő üzenete, hogy „ne lázadozz a je-
lenlegi világrend ellen”, sőt „még kételyeid se legyenek.”
(Főként ez utóbbit hivatott erősíteni a liberális közgazdá-
szoknak – Marx találó kifejezésével: a „tőke tányérnyalói-
nak” – szakértői halandzsái.) Konkrétan: „megértetni”, hogy
miért nem lehet szó bér- és jogkövetelésekről, társadalmi
igazságosságról, az alsóbb társadalmi rétegek érdekeinek
képviseléről, vagy éppen valódi környezetvédelemről.
Egyébként megfigyelhető, hogy e beszédben mindig az ország
(ritkábban a nemzet) érdekeiről (illetve stabilitásáról, biz-
tonságáról, jólétéről stb.) van szó, és soha nem a

társadaloméról, a lakosságéról, az emberekéról, vagy uram bocsá' a népéról. Az „ország” (illetve „nemzet”) itt természetesen az „elit” szinonimája, vagy pontosabban: fedőneve. Mondhatjuk: az uralkodó közbeszédnek is megvolt a maga sima átmenete.

Ebben is, mint oly sok másban, megmutatkozik, hogy a létezett szocializmus mennyire a térség feudális hagyományaira, a rendies gondolkodásra, a szolgamentalitásra, a „lelki jobbagyságra” támaszkodott.²³ De ugyanerre támaszkodik annak egyenes folytatása: a kelet-európai új „piaci demokrácia” is, és nyomában az ország „nyugatizálása” – valójában egy félperifériás, sajátosan kelet-európai kapitalizmus létrehozásának kísérlete. A magát *most éppen* „nyugatosként”, a modernizáció híveként beállító komprádorértelmiségi groteszk mód nem az autonóm, szabad és kritikus gondolkodásra, nem a citoyen-tudatra, inkább ennek hiányára, a feudális gyökerű szolgaszellemre, s vele szoros összefüggésben a kisépi kiszolgáltatottságra, a mucsaiságra, a provincia kisebrendűségi érzésére, a *gyarmatiasságra* épít. A demokratikus intézményeket szolgálaián átvették a „szabad világból”, igazi Potemkin-faluként leutánozták, ám alig többek, mint tartalmatlan kulisszák. Szemben az olyannyira imádott Nyugattal, ahol még a mai neoliberais-neokonzervatív antidemokratikus tendenciák ellenére is dívik a társadalmi vita és a különféle érvek meghallgatása és figyelembevétele, nálunk a középkori módi érvényesül, a fontosabb kérdésekben nem a

²³ A létező szocializmus feudális (és ázsiai) vonásait nálunk először szintén a Konrád-Szelényi mű taglalja. De l. még ennek kapcsán Hankiss Elemér annak idején nagy port fölvert tanulmánykötetét: *Társadalmi csapdák. Diagnózisok*. Budapest, Magvető, 1983, ezen belül is főként a magyar társadalom infantilizmusáról, önállótlanágáról, az alattvalói attitűdökről szóló esszét. (396–446. o.) L. még a kérdésről: Szalai Erzsébet: *Az első válaszkísérlet*, i. m. 79–80. o.

beleszólásnak, még a valódi nyilvános vitának, sőt, a legtöbb esetben a pusztá véleménynyilvánításnak sincs helye. Jó példája ennek a NATO-tagságról tartott népszavazás egyoldalú, minden ellenvéleményt negligáló, a közbeszédből kirekesztő propagandája, de talán még érzékletesebb példa, amikor a Franciaországban és Hollandiában népszavazás útján visszautasított EU-alkotmányt nálunk úgy fogadta el egyöntetűen a parlament, hogy nem is ismertették a társadalommal.

Nem is az a legszörnyűbb, hogy a társadalmat kirekesztik saját sorsának intézéséből, hanem hogy ezeknek az igényeknek pusztá fölvetése is blaszfémiaának számít. A politikai elit és tányérnyalóik: a mindenkori rendszert kiszolgáló „progresszivistá” értelmiség, miként az államszocializmus idején, most is a régi nemesség pökhendi arroganciájával, a népet mélyen lenéző, örökös jobbagyként kezelő attitűdjével fogadtatja el az elfogadhatatlant. A nép érdekeinek, véleményének, szempontjainak figyelembevétele már a kilencvenes években a „populizmus” nevet kapta, s a „populista” jelző egyike lett a politikusokra és közírókra vonatkoztatott legelmarasztalóbb titulusok egyikének. (Megint csak szemben az ún. „normális demokráciákkal”, vagyis az új mennyországként élénk állított Nyugattal, ahol a populizmus egyáltalán nem – vagy legalábbis nem önmagában – negatív tartalmú fogalom.) Így lett a „gazdaság”, illetőleg a „gazdasági érdek” fogalma is újfajta fétissé, legfőbb vonatkoztatási ponttá, a szentség fogalmának új szinonimájává – funkcionálisan a nép feje felett hozott döntések bírálhatatlanságának, megkérdőjelezhetetlenségének fundamentumává. Azért nem lehet szó még a fejekben sem bérkövetelésről, munkaadói és munkavállalói jogkövetelésről, társadalmi érdekről, valódi szociálpolitikáról vagy éppen valódi, hathatós környezetvédelemről, mert különben „nem jönnek ide a befektetők”, mert „elmennek a multik, s összeomlik az ország gazdasága”, mert

„veszítünk versenyképességünkéből” és így tovább – leszere-
lendő az inkább csak morgolódó, mintsem lázadozó népnek
kevés és gyengécske próbálkozásait saját érdekei érvényesí-
tésére. Az is jellemző, hogy a késő kádári értelmiségből ver-
buválódott új liberális ideológusi gárda és vele karöltve a
mainstream publicisztika (s annak nyomán a közbeszéd) ál-
talanosan elfogadott nézetté emelte, hogy a privatizáció
szempontjai közül a morális szempontokat tökéletesen ki le-
het, sőt ki is kell iktatni, míg a nálunk jóval *polgárabb* Csehor-
szágban a rendszerváltás idején általános elv volt a lebontás-
ra ítélt állami tulajdon széles társadalmi rétegek birtokába
juttatása. Aminek az erkölcsi haszna akkor is nagy a csehek
számára, ha a kuponos privatizáció állítólag fiaskónak bizo-
nyult. (Bár évek óta Csehországban élő barátom elmondása
szerint, így, ebben a formában még ez sem igaz. A cseh priva-
tizáció gazdasági sikertelensége inkább csak a magyar sajtó-
propaganda ferdítése, komprádorértelmiségünk szerint
ugyanis az igazságos(abb) elosztás *eleve és magától értetődően*
csakis veszteséges, bukott kísérlet lehet.) Ezért a valódi nyu-
gatosodás és modernizáció, illetve annak legfőbb letétemé-
nyese: az önszerveződő civil társadalom alig több illúzió,ál,
mert az elit a maga érdekérvényesítését (és ennek ideológi-
áit) ugyanúgy a magyar nép ezeréves tanult tehetetlenségére
alapozza, mint elődeik. Az istenadta nép pedig az ellene ho-
zott döntéseket – valamint a hozzá járó agymosást – ugyan-
úgy passzív befogadóként szenved el, sőt, egy része még igé-
nyelné is, hiszen ehhez szokott.

A létezett szocializmus egyedisége

Talán mondhatjuk, hogy a létezett szocializmus „lejegelte”
Kelet-Európa társadalmait, vagyis megakasztotta

fejlődésüket. A szovjet birodalom képviselte államszocializmus ebből a szempontból a török hódítás, amely európai területein évszázadokra tartósította a 14–15. századi társadalmat és kultúrát. Számos ponton a rendszerváltás után 1945-től kezdődött újra az időszámítás. Tucátjával bukkantak föl ugyanazok a pártok és szervezetek, ugyanazok a folyóiratok és könyvek, ugyanazok a politikai eszmék, ugyanazok a társadalmi (sőt gazdasági) elképzelések, amelyek a szovjet megszállással a padló alá szorultak, egyfajta múmialétre szenderültek, hogy várják a föltámadást a sírból, ami 1989-ben be is következett, miközben Nyugaton már évtizedek óta túlléptek mindezen. Ezért nincs a nyugatihoz hasonló jobboldal, hiszen a „semmitől semmi nem származhat” alapon az újjáéledő hazai jobboldal a maga háború előtti nosztalgiáival a rendszerváltáskor ott folytatta, ahol fejlődése abbamaradt.

De ami még lényegesebb: ezért nincs (és vélhetőleg egy darabig nem is lesz) erős – illetve valódi – baloldal sem. Láthattuk, hogy az állami vagyont kisajátító új kapitalista elit vezérelve: mindenhez azonnal alkalmazkodni, hasonulni a kaszt, és annak legfőbb politikai érdekvédelmi szervezete: a posztkommunista párt túlélése és gyarapodása érdekében. Ennek gondolkodási és cselekvési mintája már korábban adott volt: a Párt érdekei mindennél előbbre valók, így természetesen a társadalom (a „nép”), illetve az ország érdekénél is, sőt, ha a stratégia (vagy akár a pillanatnyi taktika) úgy kívánja, magánál az eszménél is. Nos, ez a mélységesen romlott fölfogás nem csupán a hivatalos baloldalt (avagy látszatbaloldalt) jellemzi, hanem azok gondolkodását is, akik úgy mond „megmaradtak kommunistának”. Ehhez személyes élményem is kötődik. Pár évvel ezelőtt az MSZP idősebb, a régi MSZMP-ben is aktív veteránja az akkoriban alakuló-formálódó globalizációkritikai mozgalom, az ATTAC ülésén vitába elegyedett a szervezet egyik vezetőjével, egy baloldali

közgazdással, bizonyos „erkölcsi kérdésekről”. Az még érthető – így a balos közgazdász –, hogy az MSZP mozgásterét a világhelyzet leszűkíti, tehát a párt neoliberális gazdaságpolitikát folytat. De legalább a látszatra adhatna. Miért kellett például egy magát baloldalinak nevező pártnak éppen bankárt (ti. Medgyessyt) jelölni a miniszterelnökségre? Nos, a párt töretlenül hű és lojális veteránjának válasza a következő volt: „Ugyan, hagyd már, valahogyan csak túl kellett élni a rendszerváltást... Nem?” Vagyis nem csupán a félresikerült utópia csúfos bukása és annak félremagyarázhatatlan tanulságai, de az a hitvány emberi és szellemi alapanyag is, amit ez a fajta „baloldaliság” produkált, sokáig lehetetlenné teszi a baloldali gondolkodás bármiféle reneszánszát a világnak eme fertályán. A politikai margón is leginkább azok az értelmiségiek képviselik a klasszikus baloldali értékeket, akik az elmúlt rendszernek is ellenlábasai voltak.

Ráadásul a létezett szocializmus végső soron a munkásosztály ellensége (is) volt. „A munkások – mint munkások – már eleve azért nem szólhatnak bele a vállalati politikába, mert egyetlen szocialista országban sincsenek munkásszervezetek. A kommunista pártok uralomra jutásuk után nyomban megszüntettek vagy átalakítottak minden olyan szervezetet, amelyben csak munkások vettek részt, a munkástanácsoktól és üzemi bizottságoktól kezdve a munkás-szakszervezeteken át a munkásdalárdákig, színjátszó csoportokig és sportklubokig. A szocialista országokban kizárólag korporációs szervezetek vannak, a munkások azokban csak vállalatuknak és iparáguknak adminisztratív dolgozóival és műszaki-gazdasági értelmiségével együtt lehetnek tagok (...) Nem tartjuk véletlennek azt, hogy mihelyt valamely politikai földcsuszamlás munkásfelkeléshez vezetett (...) – így Budapesten 1956-ban és Gdanskban 1970-ben –, a munkásosztály első dolga volt, hogy létrehozza saját, nem

korporatív szervezeteit: a munkástanácsokat.”²⁴ Ennek tükrében pedig szinte természetes, hogy a létezett szocializmusban rendszerellenesnek és üldözendőnek számított a legbaloldalibb idea: a társadalmi öngazgatás gondolata. Eszerint az állami bürokráciával szemben dolgozói kollektívákra és lakóhelyi önkormányzatokra kellene átruházni a hatalom számos jogosítványát. Ezzel szemben egészen 1989-ig „az államszocializmus története: konzerválni az államszocializmust a szcientista (‘techno-bürokratikus’) alapokon álló állami-bürokratikus tervgazdaság és a piac kombinációjával. Vagyis fennmaradt a sztálini eredetű rendszer alapszerkezete a maga ’utolérő természetével’, amely a termelési munkamegosztás, valamint a technikai-technológiai és fogyasztási értelemben a Nyugatot tekintette modellnek” – írja az államszocializmushoz inkább ambivalensen viszonyuló, azt némely szempontból pozitívan megítélő szocialista történész, Krausz Tamás.²⁵ A párt- és a gazdasági elit nem volt érdekelt az államszocializmus baloldali – azaz öngazgatói – reformjának megvalósításában, amelynek során az állami és menedzserbürokrácia társadalmi ellenőrzése megvalósulhatott volna. Az 56-os forradalom utáni megtorlás is elsősorban a baloldali értelmiséget és a munkásokat sújtotta, s az államszocialista elit első dolga volt szétverni a munkástanácsokat és megakadályozni a munkásöngazgatás minden formáját. Ami logikus

²⁴ Konrád-Szelényi, i. m., 214–215.

²⁵ Krausz Tamás: *A magyarországi munkástanácsok történetéről – 1989 és ami utána következett*. Eszmélet, 35. szám, 1997, 116–117. o. Krausz emlékeztet arra, hogy már az idős Lukács György rámutatott a tendenciára az új gazdasági mechanizmus kritikája kapcsán: „Úgy fogalmazott, hogy a kommunista pártban a ’liberálisok és dogmatikusok’ titkos szövetsége van érvényben. Ezen azt értette, hogy a párt két fő irányzatának egyike sem érdekelt az államszocializmus ’valódi szocialista’, vagyis öngazgatói reformjának megvalósításában, amely során az állami és menedzserbürokrácia társadalmi ellenőrzése megvalósulhatna.”

és érthető: a szervezett munkásság, illetőleg a baloldali reform útját állta volna a bürokrácia osztályá szerveződésének, majd pedig annak, ami 1988–89-ben bekövetkezett.

Végső soron, ha belegondolunk, a hazugság folytonosságát jeleníti meg maga a „baloldal”, illetve „baloldaliság” fogalmának a szó eredeti jelentésével homlokegyenest ellentétes használata a hatalom és a szolgáló értelmiség részéről. „A baloldali demokratikus testvériség forradalma nem tudta magát tartani, és mint Athénben és Rómában és Londonban és Párizsban, a demokratikus és felszabadító egyenlőség forradalma egyéni diktatúrává, és jobboldali privilegiáltak önkényuralmává lett. Ez történt Oroszországban Sztálinnal. Ez az, amit nem szoktak tudni, sőt ez az, amit nem szabad tudni. Oroszországban 1924 óta fasizmus, vagyis jobboldali diktatúra van, és ez azonnal felismerhető, és minden ismertetőjéről azonnal megállapítható. A baloldaliság mindössze az a hazugság, amely ezt az állapotot elviselhetetlenné teszi. Ezt a hazugságot hozták ide a háború után, és ötvenhatban ez ellen a hazugság ellen kelt fel ez a 'korbácsra és igára született nép'” – írta Hamvas Béla a hatvanas évek elején az 56-os forradalomra emlékezve.²⁶ Azóta nagyot változott a világ. Mert ma a „baloldaliság” errefelé azt jelenti, hogy szétverni a szakszervezeteket, a munkavállalói szerveződéseket a „kommunista múlt örökségeként” stigmatizálni, mindent privatizálni, szóval és tettel támogatni az újgyarmatosítást és az imperializmust, dicsőíteni a szabadpiacot és eltörölni minden szociális vívmányt. S hogy ez arcpirító hazugság, minden elv és érték visszájára forгатása? Arról éppúgy nem ildomos tudni, és nem ildomos beszélni, mint korábban a sztálini rendszer „baloldaliságának” valóságáról.

²⁶ Hamvas Béla: 'Interview.' In: *Patmosz. Esszék. Életünk Könyvek*, Budapest, 1994, 267. o.

Persze a baloldaliság nem öncél, hiánya inkább csak jele valaminek. Sokkal súlyosabb, hogy a baloldaliságot a radikális jobboldal, illetőleg a szélsőjobboldal „pótolja”, ami az egész térségben megnöveli a bármikori fasizálódás veszélyét. Ami pedig mindennek az alapja: a társadalmi tudat elmaradottsága – amit ugyancsak a létezett szocializmus konserválta. Egyrészt paradox módon éppen a kollektívizmusra alapozó és azt hangsúlyozó diktatúra semmisítette meg a közösségi tudatot, a szolidaritást, a társadalmi összetartozás és összefogás szellemi-kulturális alapját. Másrészt emiatt nincs ma valódi polgári társadalom sem, minthogy nincs civil kurázi, állampolgári önállóság, autonóm, „felnőtt” gondolkodás, s ennek nyomán valódi jog- és esélyegyenlőség, vagy ami a legelemibb, a legfontosabb volna: érdekvédelem. A létezett szocializmus kiirtott minden hagyományt, deklaszsálta a munkásságot és a parasztságot, „szétvert falut és tanyát”. A társadalmat infantilizálta és atomizálta, majd miután jól végezte dolgát, zöld utat adott a jelenkori rablókapitalizmusnak. Szalai Erzsébet (és mások) meglátása szerint a globalizáció mostani szakasza a Szovjetunió összeomlása révén vetélytárs nélkül maradt nemzetközi nagytőke minden kontrollt nélkülöző térhódítása. Térségünket tekintve nevezhetjük ezt akár latinamerikanizálódásnak is, hiszen az elmúlt másfél évtizedben Kelet-Európában nagyon hasonló folyamatok zajlottak le, mint Dél- és Közép-Amerika országaiban a hatvanas-nyolcvanas évek között, a jenki garmatosítás idején. S bár a globalizáció a fejlett nyugati országokban is érezteti kártékony hatását, e hatás ott jóval gyengébb, mint nálunk, hiszen Nyugaton a demokratikus hagyomány miatt még erős a társadalom immunrendszere. Itt viszont a tőke és annak szakértői-értelmiségi kiszolgálói szinte akadálytalanul vihetik végbe társadalom- és emberellenes „reformjaikat”. Sőt, egyes vélemények szerint a

létezett szocializmus által hátrahagyott romhalmaz: Kelet-Európa lett az a kísérleti terep, ahol a transznacionális tőke kidolgozhatja tiszta, minden gáttól mentes kizsákmányolási és hatalomgyakorlási technikáit – amit aztán majd Nyugaton is érvényesíteni próbál. S miként az államszocializmus megteremtette az új kapitalizmus anyagi és szellemi bázisát, az államszocialista elit levezényelte és menedzselte annak tényleges megvalósulását. Summa summarum: a nemzetközi nagytőke és szövetségese, a helyi oligarchia és a pozícióban lévő komprádorértelmiség számára a szolidaritás több évtizedes kiiktatása „jótékony” eredményt hozott: az átmenet simán zajlott le, a vadkapitalizmus szinte ellenállás nélkül győzedelmeskedett, miközben még szimbolikus igazságszolgáltatás sem történt, hiszen mindenki a helyén maradhatott, sőt, tovább gyarapodhatott, immár legitim módon. Kelet-Európa „harmadik kiadású jobbagysága”, az engedelmes, szolgaságra nevelt nép pedig megkérdőjelezetlenül fogadta el az új értékrendet és játékszabályokat – ugyanazoktól.²⁷

Vagyis nem egyszerűen arról van szó, amit számos (valódi) baloldali gondolkodó már évtizedekkel ezelőtt fölismert, hogy ti. az államszocializmus nem volt sem szocialista, sem kommunista, hiszen – mint azt Tamás Gáspár Miklós frappánsan summázza: „nem szüntette meg a kizsákmányolást, az elnyomást, a munkamegosztást, az egyenlőtlenséget, a munkakényszert, az ideológiai kényszert, a presztízs- és státuszkülönbségeket, a természet és civilizáció, a munkaidő és szabadidő, a munka és a játék kontrasztját, nem törölte el, hanem megerősítette a represszív családmodellt és szexuális morált (a nők és a gyerekek hátrányára), nem verte szét,

²⁷ L. Szalai már idézett összegző munkáját: *Az első válaszkísérlet*, ezen belül a fönti kérdésről: 60–73. o.

hanem megerősítette az államot, nem hozott létre szabad közösséget, hanem önzést és rettegést, nem szüntette meg a magaskultúra és a tömegkultúra ellentétét, nem iktatta ki az értéktörvényt és a pénzt, megerősítette a munkahelyi hierarchiát, kolonialista volt és militarista, rendőrállami szellemű volt és nacionalista, elnyomta a kisebbségeket, az ellenállást és a vitát, százmilliókat készített kacajra avval, hogy azt állította: 'a létező szocializmusban a munkásosztály az uralkodó osztály', gyűjtőtáborokkal, börtönökkel, titkosrendőrséggel és gárdahadosztályokkal kormányozott".²⁸ A dolog ennél súlyosabb.

A náciizmus sokat emlegetett különlegessége, hogy doktrínává, követendő normává emelte az embertelenséget. Az államszocializmus hasonlókat művelt, ám szépeket hazudott, ergo önmagát tette illegitimmé, s így inkább csak a mindenkori „átlagos” önkényuralmak sorába tartozik – szereti gondolni a baloldali értelmiség. Ugyanakkor a létezett szocializmusnak is vannak olyan vonásai, amelyek egyedivé – egyedien bűnössé – teszik a világtörténelemben. Mert mi is történt valójában? Egy csoport az egyenlőség és igazságosság nevében erőszakos társadalomátalakítást hajtott végre, majd állami tulajdonba veszi és ezáltal *a maga számára* kisajátítja a termelőeszközöket. „Az új felső csoport azonban, elődeitől eltérően, nem ösztönösen cselekedett; tudta, mire van szüksége ahhoz, hogy helyzetét biztosítsa. Arra már régen rájöttek, hogy az oligarchia egyedüli biztos alapja a kollektívizmus. A gazdagság és az előjogok akkor védhetők meg a legkönnyebben, ha közösen birtokolják őket. A magántulajdon úgynevezett eltörlése, amelyre a század közepén került sor, a valóságban azt jelentette, hogy a tulajdon sokkal

²⁸ Tamás Gáspár Miklós: *A helyzet*, i. m. Lásd még a témához ugyancsak TGM *Új kelet-európai baloldal* című remek esszéjét az *Eszmélet* 50. számában.

kevesebb kézben összpontosult, mint azelőtt; ám az új tulajdonosok egyének tömege helyett egy csoportot képeztek. (...) A Forradalmat követő években a Párt szinte ellenállás nélkül léphetett ebbe az uralkodó pozícióba, mert az egész folyamat úgy tüntették fel, mint a kollektivizálás egyik aktusát. Mindig az volt a feltevés, hogy ha a tőkésosztályt kisajátítják, utána a szocializmusnak kell következnie; s a tőkéseket kétségbevonhatatlanul kisajátították. A gyárakat, bányákat, földeket, házakat, szállítóeszközöket – mindent elvettek tőlük; s mivel ezek a dolgok nem voltak többé magántulajdonban, ebből az következett, hogy köztulajdonnak kell lenniük.”²⁹ Ez volt az első fázis. A második: a társadalom sikeres atomizálása és önvédelmi mechanizmusának megsemmisítése után a csőd bejelentése és nyomában a magánosítás. A bürokraták utódai lebontották azt az államot és uralmi formát, amely lehetővé tette a kisajátítást, és az így megszerzett tulajdon örökösétévé tételét.

Ha kellő távolságból szemléljük a dolgokat, végső soron semmi egyéb nem történt, mint egy sajátos *elitváltás*, a dantoni forradalomideál (hogy ti. „befeküdni az arisztokraták ágyaiba az arisztokraták szeretőivel”) időben kissé elnyújtott, ám nagyméretű és apokaliptikus változata. Vagyis azért haltak meg emberek milliói, azért szenvedett egyén és közösség, azért kellett eltűnni csoportoknak, országoknak és népeknek, kultúráknak és hagyományoknak, hogy azután kijelentsék: „pardon, a kísérlet nem sikerült”. Sőt: „mától kezdve minden újból a régi – amit persze eztán is mi menedzselünk”. Voltak a történetben különféle nagy rablások, rendkívül brutális elitváltások, ahogyan tudunk a magántulajdon egészen rafinált formáiról, illetve kialakulásáról is, például a 8–11.

²⁹ George Orwell: 1984. Budapest, Európa, 1989. Ford.: Szíjgyártó László. 228. o.

század között Srí Lankán: a buddhista kolostorok idővel meg-
gazdagodtak az adományföldekből, majd ezek a *de jure* közös-
ségi tulajdonok *de facto* magántulajdonná váltak. A földeket
ugyanis idővel egyes szerzetesek elosztották egymás között,
és saját birtokként kezelték, haláluk után pedig mindig az ő
családjuk adott újabb szerzeteseket a kolostornak, akik a
szerzetesi hellyel az adott birtokot is átvették. Így kvázi csa-
ládon belül öröklődött a kisajátított „kolostori” birtokrész.
De még ez az analógia is sántít, mivel itt egyrészt adomá-
nyokról van szó, és nem erőszakkal elvett tulajdonról, más-
részt a vagyon *hivatalosan* mindvégig közösségi tulajdon ma-
radt. (Míg az egészzet el nem söpörte a tamil hódítás.)³⁰ A
létezett szocializmus uralkodó osztályának kialakulásához és
átalakulásához hasonló jelenséggel azonban sehol nem talál-
kozunk.

És aztán ugyanez az elit (valamint annak értelmisége) volt
az is, amely a tulajdonszerzést követően a korábbi egalitárius
elveket hirtelenjében semmisnek, sőt károsnak és megbé-
lyegzendőnek nyilvánította, majd ennek szellemében súly-
kolta a társadalom tudatába, hogy „vége az egyenlős dinek”.
Ennek a történelmi fityisznak méltó szimbóluma lehetne
ama bizarr közjáték, ami a Magyar Szocialista Párt 2005-ben
tartott rendkívüli kongresszusán zajlott, s amit mindenki tá-
tott szájjal csodálhatott a közszolgálati és kereskedelmi mé-
diumok híradásaikor: miután a küldöttek megszavazták mi-
niszterelnök-jelöltnek Gyurcsány Ferencet, az egykori KISZ-
vezetőből lett nagyvállalkozót, s vele kvázi megszavazták a
jóléti állam leépítését, az immáron *teoretikusan is* vegyítisza
kapitalizmust, az idősebb párttagok a kongresszus záróak-
kordjaként, önfeledt boldogsággal dalolták el a nemzetközi

³⁰ Panabokke, Gunaratne: *History of the Buddhist Sangha in India and Sri Lanka*. University of Kelaniya, Sri Lanka, 128–137.

munkásmozgalom halhatatlan sorait, ezzel is üdvözölve a Párt kikerülését a válságból, az újabb sikert, az újabb előrelépést a Haladás útján. „Míg a nép törmelékeként visszamaradt, a vazallusi ranglétra legalsó fokába kapaszkodó lakosságot kioktatják a farkastörvényekről, addig a magas polcra le sem került pártvezetők felállva éneklük az Internacionálét – szép, ahogy a hazugság roppant nyomáson és hőmérsékleten különös, új kristályformákba szilárdul. De hát nem vált valóban nemzetközivé a világ? Akikkel pedig lábszagú tornatermekben énekelgették, amit Sieyès abbé egyébként a harmadik rendről mondott, miszerint 'semmik vagyunk, s minden leszünk', azoknak most a történelem az orra alá dörgöli: *Ex nihilo nihil fit.*”³¹

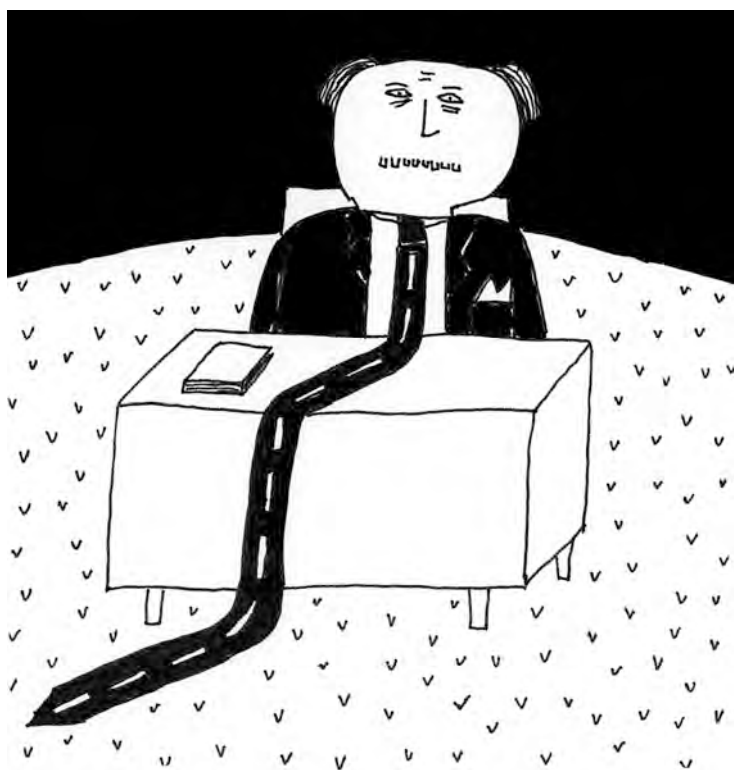
Ehhez a büntényhez képest már a sokszorosan illegitim tulajdonszerzés brutális ténye is eltörpül. Az „új kristályformákba szilárdult hazugság” nem egyszerűen embereket vagy embercsoportokat tett tönkre, hanem a nyugati kultúra egyik fundamentumát: az ősi egyenlőségelvet, az igazságos társadalom időtlen eszméjét – s ezáltal magát az emberi igazságérzetet – likvidálta. Az ideát, amely jóval korábbi a munkásmozgalomnál, korábbi a kora újkori utópisták álmodozásainál, sőt, a közhiedelemmel ellentétben még a kereszténységnél is. Ennek az ideának az eredete az emberi tudat mélyrétegeiben gyökerezik, legalábbis erre utalnak a legkülönbébb kultúrákban fölbukkanó Aranykor-mítoszok, az egyenlőségen és igazságosságon alapuló, boldog és tökéletes emberi közösség hol távoli múltba, hol távoli jövőbe vetített, gyakorta szakrális mezben fölbukkanó víziói. Ezt találjuk az ótestamentumi prófétáknál, a görögöknél, a korai kereszténységben, annak nyomán a középkori

³¹ Ács József: *A nyitott társadalom mint huzatos gang*, i. m.

kommunisztikus eretnekmozgalmakban, majd az utópistáknál, illetve a baloldali eszmékben.

A létezett szocializmusnak köszönhetjük, hogy jó időre vége az utópiáknak, vége az ember jobbítási szándékának. Az államszocializmus gyakorlati megvalósulása, majd gyalázatos kimúlása és még gyalázatosabb utóélete igazolni látszik az emberi természet sokáig tagadott rosszságát, és mindazt, ami ebből következik. Többek között a konklúziót, hogy ha az emberi természet változtathatatlanul olyan, amilyen, úgy természetes és legitim (sőt: kívánatos) a mohóság, az önzés, a felelőtlenség, érthető és elfogadható az egyenlőtlenség, a kizsákmányolás, a természeti környezet elpusztítása, az élőhely fölélése. Ilyesfajta „kiábrándulás” ugyan volt már egyszer, a francia forradalmat követően. A forradalom (leginkább konzervatív és konzervatív-liberális) kritikusai sem győzték hangsúlyozni: lám, a felvilágosodás magasztos eszméi a tömeges nyaktilózáshoz vezettek. Csakhogy ezek a tizenkilencedik századi gondolkodók a lidércnyomássá vált utópiákkal főként a konzervatív társadalomfölfogás *legalább részben* humanisztikus értékeit állították szembe. Ma a baloldali ideákat a neoliberalizmus apostolai nem humanista, hanem szociáldarwinista alapon bírálják, aminek a közbeszédbe leszüremlő elemei sokban hasonlítanak a felvilágosodás fasiszta kritikájához. Vagyis a létezett szocializmus olyan mentális katasztrófát idézett elő a kultúrában, aminek kárait még fölmérni se tudjuk. Nem a vérfürdők, a terror, a Gulág, a tömeges éhezés, a népirtás és a többi, hanem ez teszi a létezett szocializmust példa nélkülivé a világtörténelemben, s egyben ez a leghalálosabb bűne is.

A TECHNOKRATA MÁKONY

„Ezerféle, tízezerféle, százezerféle néven hívják őket – mondta az elbeszélő ugyanolyan fáradt hangon, noha az ő lába ép volt –, de mindenekelőtt ITT-nek, mindenekelőtt Nixonnak és Fordnak, mindenekelőtt Henry Kissingernek vagy CIA-nek vagy DIA-nek, mindenekelőtt Pinochetnek hívják vagy Banzernek vagy López Regának, mindenekelőtt Tábornoknak vagy Ezredesnek vagy Technokratának...”

Julio Cortázar: *Fantomas a vámpírok ellen*
(Dobos Éva fordítása)

Az ideológianélküliség ideológiája

Közhely, hogy a huszadik század elmúltával – pontosabban az államszocializmusok bukásával – lejárt a mintegy két évszázad nyugati gondolkodását olyannyira meghatározó „nagy narratívák”, a mindent magyarázó elméletek, világ-megváltó eszmék, társadalom- és emberjobbító utópiák ideje. Tudományban és politikában egyaránt. Az ok sokak szerint a kollektív kiábrándultság, minthogy ezek az eszmék jobbára véres önkényuralmokban végződtek. Az igazságos társadalomról szőtt megváltástanok és utópiák kiindulópontja, alapja, magva, központi gondolata (nevezzük, ahogy akarjuk) ugyanaz volt, mint közvetlen elődjéé, a zsidó-keresztény messianizmusé: az ember javítható, mert természete megváltoztatható, hiszen az ember nem biológiai program, hanem minőségileg valami több. Az adott eszme, s vele az adott értékrend és annak gyakorlatba ültetése a neveléssel ezt a jobbítást szolgálná. Úgy tűnik, az emberiség nagyobb része elfáradt ezektől az eszméktől, így azok kiötlőire, elemzőire, illetve alkalmazóira sincs nagyon szüksége. A jelenleg uralkodó nézet szerint a világ olyan, amilyen, s nem

eszmékre van szükség, hanem képzett emberekre, akik nem értelmезik, hanem menedzselik ezt az olyan-amilyen világot. Tanulságos, hogy a nyugati ember számára az utolsó világ-megváltó „nagy narratíva” az iszlám.

Mindehhez a diktatúrák, illetve a modern kori zárt társadalmak kimúlásával kinyílt a világ, megjelent és triumfált a multikulturalizmus, mely mély nyomot hagyott az intellektuális életben és politikában egyaránt. Nem létezik kizárólagos igazság, nem létezik „egyetlen istenség”, csak az egymás melletti, egymással elegyedő értékrendek, világok, szisztémák, kultúrák, és azok sokféle igazságai. Vagy hogy egy másik ismert metaforát használjunk: „kulturális nyelvek”, „nyelvjátékok” sokasága. A mai világ alapjellemezője az eszmék szabadpiaca. Ám épp e piacosodás miatt minden le is értékelődik, az így kiárusított eszmék elerőtlenednek, ami már abban is megmutatkozik, hogy jobbra szűk társadalmi szegmenseket érintenek, s legtöbbször csak szubkultúrákat hoznak létre. Ha bármely istenség bárhol testet ölthet, vagy bármely istenség megfér a másik mellett, ereje óhatatlanul elvész. Az erő javarészét ugyanis éppen a kizárólagosság, a szakrális zártság, sőt, a tabuk adják. Ha ez is igaz, meg az is, meg amaz is, akkor végső soron nincs is olyan, hogy Végső (vagy Egyetlen) Igazság. Bárki szabadon megválaszthatja, sőt, kedvére váltogathatja még a vallását is, ám e szabadság ára, hogy soha nem lel semmiféle bizonyosságra és szilárd fundamentumra. Ami persze újabb frusztrációkat eredményez: „Valóságos áldásnak tűnt, amikor Moszkva rendeletben hirdette meg az egyedül üdvözítő ideológiát és betiltott minden eretnekséget; az ember tudta, mihez tartsa magát. Ez a tilalom, bármilyen igazságtalan és tarthatatlan volt is, véget vetett mindenfajta felesleges szócséplésnek, legalábbis a Politbúrónál alacsonyabb szinteken” – írja a katolikus

tradicionalista-őskonzervatív Molnár Tamás.³² Bizony, az ember az elmúlt évezredekben nem arra rendezkedett be, hogy maga döntsön a világ felől. Kell az irányjelző, a biztos támaszték. S a devalvációt csak fokozza, hogy a zártság eltűnésével eltűnt a titok varázsa is, ahogy az addig rejtett, szeparált – és emiatt értékes (vagy annak vélt) – tartalom hirtelen kikerült az utcára.

Így a biztos támaszték keresésekor maradnak a kézzelfogható tények. No de miféle tények? Csakis a módszeresen megismert valóság tényei, azaz a tudományos tények, melyeknek birtokosa a szakember (persze a relativizmus ezt is jól kikezdte). Vagyis a „szakértelem” máris úgy jelenik meg, mint *ideológiapótlék*, ami betömi a hézagot. Már korábban, a tudományos világkép uralomra jutásával az „Egy Isten = Egy Igazság” helyét az Objektív Igazság vette át. Az objektív (értsd: abszolút) igazságot korábban az ideológus is képviselhette, ma már csak a szakember. Mindemellett maga a technológiai fejlődés is fölértékelte a szakembert, s ez leszüremlett a kultúra számos területére. Részben ennek egyik következménye az a már-már betegessé fajuló szakemberkultusz is, amivel naponta szembesülünk az élet szinte minden területén. Mert mit látunk? Elsősorban: minden létező tudás és jártasság immáron „szakma”. Nemcsak az autószerelés, a cipőfelsőrész-készítés, vagy az elektroműszerész tevékenység, hanem a művészet és a politika, sőt, egyre inkább a vallás is. (Pap szájából hallottam a másik papra mondani, hogy „kolléga”). Nincs többé „hivatás”, csak „szakma”, nincs „elhivatottság”, csak „szakszerűség”. Színészekről, íróktól, zenészekről is egyre ritkábban hallani, hogy „művészi”, annál többször, hogy „szakmai szempontból” – kvázi az előzőt

³² Molnár Tamás: *Én, Symmachus*. Ford.: Vajda Lőrinc. Budapest, 2000, Európa, 78. o.

helyettesítendő. Külön fogalom lett az ún. „szakmázás”, az adott céhen belüliek, a bennfentesek, a beavatottak egymás közötti, demonstratív célját alig leplező, félig érthető cseve-részése – persze szigorúan a beavatatlan publikum előtt. És nem utolsósorban ez a látásmód hatja át a közbeszédet is, ez nyilvánul meg a közgondolkodást uraló „bízunk a szakemberekre” jelszámban.

A „szakértelemre” alapoz a globális politika is, mely paradox mód éppen a „nagy narratíva” hagyományát nélkülözi, amelyre egységes és egyetemes normarendszert építhetne. Ezért a neoliberális uralom egyetlen forrásból tud legitimációt nyerni, ez pedig a „szakszerűség”. Ami megkérdőjelezhetetlen és mindenekfölött álló, minthogy nem ideológiai-világnézeti, pusztán technikai problémákra, illetve gyakorlati megoldásokra koncentrál. A régi típusú közéleti bölcsekre azért sincs szükség, mert az új agymosási technikák (szappanoperák, talkshow-k stb.) sokkal hatékonyabbak. „A szakember nem ideológus”, a „szakmai kérdéseket nem szabad összekeverni az ideológiai kérdésekkel”, „a szakmát meg kell tisztítani mindenfajta ideológiától”, „ideológiamentes szakszerűség” stb. – jobbra ezek az államszocializmusok összeomlása utáni világ nagy, divatos közhelyei. Így a „szakértelem” nem is ideológiapótlék, hanem maga az ideológia: az ideológiánélküliség kváziideológiája, a huszadik század borzalmi okozta szellemi bénultság és morális deficit eredménye.

Természetesen nem túl szimpatikus – és még kevésbé hasznos –, amikor az ideológia diktál. Nem szerencsés például, ha párthatározat mondja ki: a világegyetemnek végtelennek kell lennie, vagy hogy a pszichoanalízis imperialista áltudomány, ahogyan az sem szerencsés, ha az evolúciót mint Istennek nem tetsző, erkölcstelen tanítást kitiltják az iskolákból. Így nem baj, ha csökken a hagyományos

értelemben vett ideológus társadalmi respektusa és jelentősége. Csakhogy mintha máris átestünk volna a ló túloldalára. Ráadásul a régi ideológiák és világnézetek sem tűntek el, csak átalakultak, idomultak az uralkodó beszédmódhoz, azaz technokrata köntösbe öltöztek. Ahogyan technokrata jelmezben bukkannak föl a korábban lejártnak vélt irracionális eszmék is. Most is föltűnnek a divatfilozófusok, csupán a kor követelménynek megfelelően adathalmazokkal, statisztikákkal és tudományoskodó szakzsargonnal fölszerelve, ahogyan a neomágusok és újsámán kuruzslók is előszeretettel díszlegnek fehér orvosi köpenyben. És áldásos tevékenységük nyomán ugyanúgy terjed a szociáldarwinizmus, a nacionalizmus, a vallási fundamentalizmus, a politikai okkultizmus számos válfaja, az őshagyományosdi és a kultúrkörösdi, és a többi ehhez hasonló eszme, mint a húszas-harmincas években. Sőt, előfordul, hogy valóban jól képzett szakemberek írnak ilyen tartalmú-jellegű bombasztikus, s ennek megfelelően hamar népszerűvé váló műveket, persze „szigorúan tudományos alapon”. Ilyenkor megcsodálhatjuk, miként képes valaki egy sok évszázados, sokak által és számos formában megírt, agyoncsócsált közhelyet eredeti és meghatározó gondolatként eladni, mi több, ebből még világhírre is szert tenni. Ilyen tipikus divatfilozófus Fukuyama, vagy az amerikai imperializmus másik ideológusa, Huntington, a „civilizációk harca” című blódség megbecsült, világhírre szert tett előadója. Újabb könyvében is – jó szakemberként – mindenféle táblázatokkal, diagramokkal, szociológiai kutatások számszerű eredményeivel sugallja, illetve támasztja alá, amit egy átlagos félalnfabéta, rasszista szatócs lenn Délen naponta kimond – méghozzá mindennemű „szakértelem” nélkül –, hogy ti. Amerikának meg kell őriznie a WASP „magkultúrát” és távol kell tartania a bevándorlókat az Egyesült

Államok szent földjétől. Miközben Amerika jó gazdaként a világ sorsát intézi.³³

Az ideológiagyártás némileg kifinomultabb (mondhatni intellektuálisabb) változata azoknak a valódi szakembereknek a munkássága, akik ad hoc divatfilozófiák helyett tényleges szakmai munkát végeznek, ám éppen e minőségükben adják el tudásukat valamely politikai erőnek. Tudósok, magasan kvalifikált szakemberek gondosan összeválogatott és jól fizetett csoportjai alkotják az ún. „szürke zónát”, vagyis a politikai vagy gazdasági döntések előkészítésében közreműködő teameket. Innen kerülnek ki aztán valamely hatalmi csoportosulás „szürke eminenciásai”, például az egyébként kiváló brit társadalomtudós, Anthony Giddens, aki kidolgozta a nyugati szociáldemokráciát végleg fölszámoló, „Tory” Blair kormányzásával le is járató „harmadik út” mára megbukott elméletét.

Ám ez még egyértelmű és világos fölállítás: a tudós, a szakember, föladva önállóságát vagy ideológiát gyárt, vagy alkalmazott kutatásokat végez a hatalom számára, bevallottan ideológiai-világnézeti kötődésekkel. Ennél jóval szofisztikáltabb (és hazugabb) verzió, amikor a hatalmat kiszolgáló szakember „független szakértőként” jelenik meg. Ez a figura nem politizál direkt módon, nem lesz tagja vagy főállású tanácsadója valamely kormánynak, nem áll egyetlen párt mellé sem, sőt: nyilvános szereplésein igyekszik mindkét (vagy több) oldalt kritikákkal illetni, viszont „eredményeivel” mégis sugall – még hozzá szándékosan és prekonceptiózusan – bizonyos ideológiagyánús igazságokat, illetőleg olyan „tényeket”, melyek nagyon is egy adott politikai irányzat nézeteit erősítik. Elég a statisztika-bűvészekre gondolni, akik

³³ L. Samuel P. Huntington: *Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái*. Ford.: Szabó László Zsolt. Budapest, 2005, Európa.

naponta manipulálnak az adatokkal. Így a szakértelem maga válik a különféle ideológiák megjelenítőjévé, s a szakértők úgy veszik át a közéleti bölcsek, a hagyományos mindentudó közéleti guruk helyét, hogy azok státuszai, funkciói is megmaradnak. Másfelől a politika is mindenkor a maga céljaira fordítja a különféle tudományos kutatások – természetesen gondosan szelektált – eredményeit.³⁴ Ilyenkor a hatalom a maga önző és ideológiailag motivált törekvéseit és ténykedéseit „ideológiamentes szakpolitikaként” próbálja eladni.

De ennél is továbbmehetünk. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a különféle ideológiák a „szakértelemtől” nyernek legitimációt, hanem hogy *minden* politikai döntés valamilyen érték és világkép alapján történik. Például ha a politika a gyarapodást fontosabbnak gondolja a szabadidőnél vagy az életminőségénél (s ebbe a kategóriába, ugyebár, nem csak anyagi javak tartoznak), a versenyképességet a természeti és kulturális értékek megőrzésénél, a technikát az erkölcsnél, vagy a munkát a szabad emberi tevékenységnél, s erre a fölfogásra épülnek a tényleges megoldások is – nos, ez is egy adott értékrend, s ezen keresztül egy ideológia képviselte. Ráadásul olyan értékrendé, amit nem biztos, hogy a társadalom egésze a magáénak vall. Sőt, az „elvek és eszmék” már az olyan konkrétumokban is tetten érhetők, hogy valaki erős vagy gyenge államot szeretne, hogy bővítené vagy csökkentené az adminisztrációt, hogy a szociális gondoskodás a társadalom kötelező feladata vagy magánszemélyek és magánszervezetek szabadsága, hogy a vasutat fejlesztené vagy inkább autópályákat építene, hogy a munkaerő mobilizációját vagy az emberek helyben boldogulását támogatná, sőt: hogy a hulladékot elégetné vagy újrahasznosítaná. Mélységesen

³⁴ A kérdésről amerikai példán keresztül l. Beverly Russel és Arnold Shore cikkét: *Limitations on the Governmental Use of Social Science in the United States*. Minerva, 14 (4): 475–495. o.

világnézeti alapú, politikai-ideológiai kérdések ezek, s nem valamiféle általános, absztrakt közjó érdekében, tisztán megvalósíthatósági vagy hasznossági alapon mérlegelendő technikai problémák. A technikai szempont mindig csak egy világnézet alapján hozott döntés konkrét megvalósulásánál jelentkezik.

Egyébként az eszmék úgysem kiiktathatók, kár is lenne ezzel próbálkozni. Az ilyen irányú törekvés legfőbb elrejtí és/vagy szublimálja az adott ideológiát – az uralkodóké és az alávetettekét egyaránt. De talán éppen ez az értelme, a célja az „ideológiánélküliség ideológiájának”. Az eszméknek ugyanis igen fontos funkciójuk van a közösségek életében. A társadalom különféle csoportjai a legtöbb esetben eszmék alapján tudják megfogalmazni és reprezentálni *érdekeiket*. A történelem során nemegyszer eszmék, világnézetek, ideológiák voltak a fejlődés szellemi motorjai, ezek hordozták a közösség erejét, ezek adták a társadalmi kohéziót, az elnyomással szembeni ellenállás alapját – ahogyan persze az elnyomásét is –, mi több: eszmék hoztak létre egész országokat. (Például Izraelt.) Az eszmék nagyon is gyakorlati célt szolgálnak, s az „ideológiamentes szakszerűség” technokrata jelszava nem több pusztán szemfényvesztésnél. Akkor mi célt szolgál ez a jelszó? Természetesen a hatalom (ami jelen esetben az üzleti szférát és az azt képviselő-kiszolgáló politikai elitet jelenti) érdekeinek minél simább és hathatósabb érvényesítését. S hogyan? A régi trükkel: az elit ideológusai az elit csoportérdekeit kifejező értékeket *egyetemes* értékeként tukmálják a társadalom egészére. Ennek megfelelően technokratáink is a tőke érdekeit szolgáló neoliberális alapértékeket próbálják minden igény előfeltételeként, szükséges és ezért megkérdőjelezhetetlen alapként, abszolút viszonyítási pontként elfogadtatni. S mitől válnak ezek az értékek

megkérdőjelezhetetlenné? Mert merőben gyakorlati, technikai problémának tüntetik föl ezeket.

Az ideológiánélküliség eszméje gyanúsán összezseng az osztályok – főként a munkásosztály – elhalásának máig dívó (szintén liberális) teóriájával. Ennek érvei röviden a következők: a jóléti állam enyhítette az osztályellentétet, a származás egyre kevésbé határozza meg a karriert, a technológiai fejlődés olyan új szakmákat hozott létre, ami nem illeszthető a hagyományos munkásszakmák közé, az egyre több közép- és kisvállalkozó, valamint a szolgáltatásokban dolgozók tömege nem tekinthető klasszikus „munkásnak”. Így vége a munkásosztálynak (de a hagyományos burzsoáziának is), s a politikai törésvonal sem a munkaadó és a munkavállaló között húzódik. Ennek előzménye a '60-as évek egyik divatos szociológiai elmélete, csak akkor még nem a munkásosztály elhalásáról, hanem annak elpolgárosodásáról beszéltek. Eszerint a munkások az anyagi jóléttel automatikusan közép-osztálybeli élet- és gondolkodásformákat fognak elsajátítani. Akik meg szegények maradnak (hajléktalanok, bevándorlók stb.), azok amúgy sem férnek bele a „munkásosztály” kategóriába, mert szervezetlenek és híján vannak bárminemű osztálytudatnak. A cél az volt, hogy kimutassák: Marx tévedett a munkásosztály elnyomorodását és az osztályöntudat erősödését illetően. (Hasonló megfontolásokból szakított a nyugati szociáldemokrácia is a marxizmussal, és közeledett a liberalizmus felé.) Talán nem kell külön hangsúlyozni a teória hamisságát.³⁵ Mintha általános ideológiai *background*ként a

³⁵ John Goldthorpe brit szociológus és munkatársainak kutatásai ugyanis hamar megmutatták, hogy a munkások nem váltak sem kultúrájukban, sem identitásukat tekintve polgárokká (*The Affluent Worker in the Class Structure*, 3 vols, Cambridge University Press, 1968–69). Az osztályok elhalásának teóriáját a '90-es évek elején – azaz a kapitalizmus nagy triumfálása idején – Terry Nichols Clark és Seymour Martin Lipset

Fukuyama-féle „történelem vége” lapulna mögötte.³⁶ A derék amerikai sztártörténész és divatfilozófus is csak oda lyukad ki, ahová a lakájértelmiség többsége: a panglossi világlátáshoz, miszerint ez az itteni és mostani világrend minden világok legjobbika, minthogy – Hegel után szabadon – jelenkorunk a történelem beteljesülése. Amit persze a neoliberális globalizáció, azaz a kapitalizmus általános diadala jelent. E tökéletes világrendben nincs szükség ideológiára, csak szakértelemre, mert nem létezik szembenállás kizsákmányoló és kizsákmányolt között, hiszen nincsenek osztályok sem. Ha nincs munkásosztály, nincs kiknek lázadozniuk, ha nincs burzsoázia, nincs ki ellen. Ugyanígy, ha nincs ideológia, csak azok az értékek és igazságok maradnak, amelyeket a szakemberek képviselnek. S kik ezek a szakemberek? Természetesen a nagy cégek és az azokkal szövetséges hatalmi csoportosulások, politikai erők alkalmazottjai. Miként az „osztálynélküliség” az osztályok létének negligálása, az ideológiánélküliség is, mint az uralkodó ideológia elfedése. Itt is igaz az ismert mondás: az ördög legnagyobb trükkje, hogy elhitette magáról: nem létezik.

Minthogy nincs sem osztály, sem ideológia, csak semleges szakértelem, nem ildomos többé a klasszikus, „értékterhelt” fogalmakat használni a társadalom vagy a gazdaság összetevőire, szereplőire. A szakértelem kultuszának részeként ezeket a politika és a publicisztika szakszerűséget, tudományos

újították föl (*Are Social Classes Dying?*, *International Sociology*, 1991 (6) 4, 397–410.), de a kritikák miatt utóbb finomították téziseiket, s inkább az osztályok jelentőségének csökkenéséről beszéltek (*The Declining Political Significance of Social Class*, *International Sociology*, 1993 (8), 3, 293–316). A jóléti állam jelenleg gőzerővel zajló neoliberális leépítésének, s vele a társadalmi igazságtalanságok látványos növekedésének ténye kapásból negligálja az osztályok elhalásának fönti érveit.

³⁶ L. Francis Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa, 1994.

távolságtartást sugalló, főként – és jellemző módon – a közgazdasági szakzsargonból kölcsönzött új, esetleg régi, de mindenképpen *steril* kifejezésekre cserélték le. Persze ez sem egyértelműen semleges nyelvezet, hanem semlegességbe bújtatott értékelés. Így lett nálunk (is) az utóbbi másfél évtizedben a munkásból – vagy dolgozóból – „munkavállaló”, ami az önállóság, a felnőtt gondolkodás érzését kelti – s mintha volna más alternatíva, mint munkát vállalni. A kiszákmányolás fokozására, a „munkavállalói” jogok csorbítására, a munkások érdekvédelmi szervezeteinek szétverésére, a minél több munkáért minél kevesebb bért elvének érvényre juttatására az „üzleti környezet javítása” derűt sugárzó kifejezését használjuk, ami egyben azt is kifejezi, hogy az üzletemberek érdeke mindannyiunk érdeke. A hasonló tartalmakat fedő „munkaerőpiaci liberalizáció” a szabadság érzését sugallja, csakúgy, mint a gyökértelenségre és az azzal járó kiszolgáltatottságra használt „mobilitás” – bár ez utóbbi a dinamizmus, a fejlődés, a haladás képzetét is magában hordozza. Ugyancsak a dinamikus fejlődésre utal az olcsó külhoni bérabszolgák foglalkoztatására, s vele a drágább és (még mindig) öntudatosabb hazai munkaerő utcára hajítására használt „munkaerőpiaci frissítés” kifejezés. A mindenféle kétes természetű, főként az extraprofit érdekében gründolt vállalkozás „munkahelyteremtésként” szerepel még akkor is, ha ott csak ideiglenesen és jobbára éhbérért dolgoznak a „foglalkoztatottak”. Az alaposabb ismeretek, a valódi, mélyebb tudás elsajátítása helyetti gyorstalpalók az „élet-hosszig tartó tanulás”, a „felnőttképzés”, a „folyamatos átképzés” neveket kapják, az ilyen „folyamatosan átképzett”, vagyis műveletlen és felszínes, lényegében semmihez nem értő generációk lesznek aztán a „tudásalapú gazdaság”, illetve a „tudásalapú társadalom” erősségei. Centrális fogalom a szintén fejlődést, progressziót szuggeráló „reform” (l.

adóreform, nyugdíjreform stb.), ami a társadalom többségének jóléte elleni, s a gazdasági elit érdekében hozott intézkedésekre vonatkozik. Persze megjelennek a *nyíltan* értékelő és érzelmekre ható kifejezések is, amelyek ennek ellenére „szakmai” jellegüket, azaz szakterminusi hangzásukat is megőrzik. Így például a jóléti államra használt „túlköltekező állam”, vagy a gunyoros-lekicsinylő „gondoskodó állam”, utóbbi a paternalizmust, s vele polgárainak önállótlanóságát, infantilis voltát hivatott hangsúlyozni. (Miközben ironikus módon a tőkést, a gyárost, a birtokost stb. mindenkor „munkaadónak” illik nevezni, aki jóságos atyaként, saját akaratából, kénye-kedve szerint adja meg mindennapi kenyerünket, s akitől bizony függünk, sőt, nélküle nem is lennénk.) De a példákat hosszasán lehetne sorolni. Vagyis a sterilnek ható nyelvezet nagyon is ideologikus képződmény, a tőke szempontjait reprezentáló, és azokat a társadalom tudatába általános alapértékeként beépítő varázsigék hálója.

A Fachmann

Egyébként ki valósíthatná meg a képzelt technokráciát? A komoly szakember. S ki a komoly szakember? *De facto* a szakbarbár, aki úgymond „nem kontárkodik”, „nem téved át más területekre”, „nem foglalkozik azzal, amihez nem ért”, „annál marad, ami az ő asztala”. Vagyis aki nem akar fölfedezni, nem nagyon gondolkodik, még kevésbé kételkedik. Az ideális szakember valójában célgépnek – sőt olykor célszerszámnak – készül. Az emberi célgép legjobb alapanyaga pedig az a személy, aki mint a jó kisiskolás, megkérdőjelezetlen tényekként és alapigazságokként fogadja el szakmája paradigmáit, illetve nyelvjátékainak szabályait, és arról sincs fogalma, voltaképpen mit és miért tesz, mi tudományának általános célja.

Öntudatlan problémamegoldó, illetve információfeldolgozó szerkezet, aki ha gondolkodik is a világ dolgairól, jobbra saját szakmája – azaz a világ egy igen kicsiny szegmentuma – szempontjait érvényesíti a fizikai, szellemi és társadalmi kozmosz egészére. Ez a Fachmann, a „fiókember”, „rekeszember”, „részember” azaz a szak-ember.

Az ilyen „komoly szakember” általában minden eredetiséget, kreativitást, minden intuíciót, de olykor még a fölöslegesnek ítélt plusz információt is lenyesegeti és kiiktatja a maga meg a tanítványai és alárendeltjei fejéből. Többnyire semmi egyebet nem tesz, mint a hagyományos sablonokat fejleszti tovább a maga területén. Már ha fejleszti, mert ez még a jobbik eset. A legtöbbször semmi egyéb nem történik, mint a már meglévő eredmények pusztá reprodukciója a gyarapodás és továbbfejlődés látszatával, mely látszat a „lábjegyzet lábjegyzetéhez írt lábjegyzet” ismert formájában valósul meg. Eközben a partvonalon kívül állók, a megvetett amatőrök (sokszor valóban dilettáns) tömegéből nemegyszer kirobban a szabályokra és paradigmákra, a bevett nyelvjártékra és szakmai tradíciókra fittyet hányó, illetlen zseni. De még a művészetben is sokszor ezt látjuk, hiszen a művészeti ágak is végzettségeket igénylő „szakmák”, a „szakmaiság” minden attribútumával és velejárójával. Az illetlen zsenik munkásságának értékét a megtanult minták ignorálása, s ezáltal a kötelező előítélet-mentesség adja.

A fönti megállapítások jó része a tudománytörténet és tudományszociológia – s részben a tudományfilozófia – lerágott csontja, lényegében ismert jelenségek. S talán azt sem kell külön hangsúlyozni, hogy ezek nem *en bloc* vonatkoznak mindazokra, akik kitanultak egy mesterséget, s értenek is hozzá, ne adj’ isten több-kevesebb sikerrel művelik, hanem a beszűkült gondolkodás sajátos extremitását érintik. De még ezzel a jelenséggel szemben se legyünk egyoldalúak.

Kétségtelen, hogy a jelenkori információözönben, amikor a legspeciálisabb kérdésekről, a részterületek részterületéről is szinte átláthatatlanul hatalmas szakirodalom áll a rendelkezésünkre, valóban nehéz nyitottnak és sokoldalúnak lenni úgy, hogy az ne menjen óhatatlanul a „szakma rovására”. Ahogyan a szabálykövető „szellemtelen szorgalomnak” is megvan a maga hasznos és üdvös szerepe. Hiszen ki más dolgozna föl az unalmas adatok mérhetetlen tömegét, amiből azután az Újító újíthat?

Ezért mindez nem is érdekes addig, míg föl nem merül a technokrácia víziója, s vele a „szakember-mentalitás” egész kultúrát közvetlenül meghatározó veszélye. A Fachmann-szemlélet talán szükséges a tudományos munkában, ám mint társadalmi minta rendkívül káros. Márpedig úgy tűnik, mintha ez az extremitás egyre elterjedtebb volna, s mind nagyobb becsnek örvendene. A „szakemberek uralma” esetén pedig ennek a gondolkodásmódnak és mentalitásnak a kulturális mintái válnak dominánssá, ezek szilárdulnak alapértékekké, ezek határozzák meg a közbeszédet, s rajta keresztül az emberről, világról, természetről és társadalomról alkotott közfelfogást. Amit még tovább súlyosbít, hogy a pozícióba került szakember hajlamos a maga szakmája szempontjait és sablonjait rávetíteni és érvényesíteni a kozmosz egészére. (Például amikor az etológusok az egész kultúrát az állati viselkedés alapján értelmezik.) Addig nincs probléma, amíg a különféle „szakmai eredetű” világképek vagy kváziontológiák a kutatóintézet, a konferenciák, a tudományos élet berkein belül maradnak, csak amikor innen kikerülve új paradigmaként tűnnek föl a közéleti vitákban, vagy ami még rosszabb: a politikában.

Mindemellett nem szabad elfelejteni, hogy a „jó szakember” mint társadalmi lény, éppen célgép voltából adódóan olyan, mint a jó katona vagy a jó bürokrata (akik persze

szintén szakemberek): kétkedés nélkül végrehajtja az adott feladatot, s ilyenkor ritkán nézi a körülményeket vagy hallgat a lelkiismeretére. Olajkutató fúr természetvédelmi területen, ciánozza a folyót, mérgezi és/vagy hamisítja az élelmiszert, megtervezi és megszervezi a deportálást, kísérletezik embereken vagy éppen közreműködik az adott etnikum kiirtásában. Merthogy az erkölcsi mérlegelés vagy a hosszabb távú következmények fölmérése „nem a szakember dolga”, az ő feladata mindössze annyi, hogy megoldja a problémát, és működjének a dolgok. Aztán ha baj van, netán kitör a botrány, jön a felelősség alóli kibúvás, hogy ti. a munka, amit végez, „szigorúan szakmai tevékenység” volt, semmi egyéb. Minden erkölcsi és anyagi felelősség a felettesek – főként a politikusok – dolga. Lényegében ez a „parancsra tettem” szakemberi megfélemlője.

Aminek klasszikus megnyilvánulásait jól ismerjük. Az I. G. Farben 23 vezető szakembere állt a bíróság előtt emberiség ellen elkövetett büntett vádjával a háború után. Lehet, hogy közhely, de soha nem árt szem előtt tartani: szakértelem nélkül nem jött volna létre sem Auschwitz, sem Hiroshima, sem környezetpusztítás, s e megállapítás alatt nem csupán ezek konkrét megvalósítása, hanem a mögöttük rejlő és általuk megnyilvánuló *transzhumán* scientista-technicista látásmód is értendő, amely számára minden eleven dolog csak adat, statisztika, rejtvény, alapanyag. És nehogy azt higgyük, hogy ez már a múlt, ilyet csak filmekben láthatunk vagy történelemkönyvekben olvashatunk. Ma mindenfelé ugyanaz történik, ahol a „jó szakember” a pénz és a hatalom zsoldjába szegődik. Két példa, ami bejárta a világsajtót: Botswana-ban az IMF és a Világbank tanácsait követő neoliberális gazdaságpolitika részeként a busmanokat a gyémántlelőhelyek miatt évezredes törzsi lakóhelyükről sivár gettókba telepítették, átadva őket a kulturális és fizikai megsemmisülésnek. (Igaz,

azóta pereskednek – képzelhetjük, mekkora eséllyel.) Nigériában a '90-es években a Shell és a Royal Dutch Oil Company olaj- és földgáztermelése nemcsak a vizet és a levegőt, de a földeket is elszennyezte, ami azért is tragikus, mert az adott régió (Ogoni tartomány) az ország fontos mezőgazdasági területe. A szó legszorosabb értelmében életveszélybe kerülő helyiek tiltakozó mozgalmat szerveztek, amit a legbrutálisabb eszközökkel vertek le. Az eredmény több ezer halott és több tízezer földönfutó. A két olajvállalat közös cége, a Royal Dutch & Shell fegyverrel, járművekkel és pénzzel támogatta a tiltakozók ellen föllépő karhatalmat, sőt, részt vett a megtorló akciók (régén ezt büntetőexpedíciónak nevezték) megtervezésében is – nyilván jól fölkészült szakemberek segítségével.

Leginkább akkor nem szabad ezekről a dolgokról elfeledkezni, amikor a „szakértelem” mint legfőbb érték jelenik meg a közbeszédben. Az ilyen mértékű és minőségű bűnök árnyékában teljesen mindegy, hogy a szakember megszállott problémamegoldó, aki csak a munkájával törődik, vagy cinikus karrierista, aki pénzért és/vagy becsvágyból adta el magát. (Vagy e kettő különböző arányú keverékeinek egyike.) Bár e két típus különböző, lélektelenségükben és abból konzekvensen következő felelőtlenségükben azonosak. E lélektelenség maga a Fachmann-lét veleje. Ideáلتipikus megtestesítője Eichmann, a vasúti szállítás és logisztika kiváló szakembere. A magam részéről hajlamos vagyok elhinni neki, hogy nem volt antiszemita, sőt, még hithű náci sem, csupán fölkészült, a problémákat jól megoldó, ambiciózus szakember, aki végre valahára megkapta a nagy lehetőséget szakértelmének bizonyítására. Az eichmanni képlet: szaktudás + ambíció + szervilis konformizmus = hideg bestializmus. A lényeg jól megoldani a feladatot, és mással nem foglalkozni. Az ilyen szakemberek gondolkodása még rosszabb,

mint azoké, akik a „parancsra tettem”-mel érvelnek, mert ez utóbbiakban legalább csírájában ott a lelkiismeret, vagy annak valamiféle nyoma, és tudják, hogy amit tettek, rossz.

A katasztrófa akkor következik be, amikor az eichmanni figura a hatalomra jutott pszichopata szolgálatába áll. Régebben a totalitárius diktatúrák szörnyeivel, manapság a tőzsdecápákkal és a transznacionális cégek menedzsereivel köt szövetséget. A kanadai British Columbia egyetem tanára, a pszichopátia nemzetközi hírű kutatója, Robert D. Hare több helyen tartott előadást az *Öltönyös kígyók: Amikor a pszichopaták munkához látnak* címmel, amely a kapitalista menedzser és nagyvállalkozó sötét, a sorozatgyilkoséval rokon lelkivilágába enged bepillantást.³⁷ A különféle transznacionális óriáscégekkel (főként az Enronnal) kapcsolatos bűnügyek föltárása során derült ki, hogy a nagyvállalati vezetőknek számos közös vonásuk van a pszichopatákkal. Többnyire narcisztikus személyek és beteges munkamegszállottak, ami a bizonyítási kényszer egyik fő megnyilvánulási formája, a kisebbrendűségi érzés, illetve az önértékelési problémák kompenzációja. Alacsony önértékelésüket azonban elrejtik, és rokonszenvet ébresztenek szűkebb és tágabb környezetükben, sőt, képesek odaadó híveket toborozni. Vagyis külsőre megnyerő személyiségek, akik közéleti emberekké válnak, méghozzá remek politikai kapcsolatokkal. Karizma lelkiismeret nélkül – summázza a jelenség lényegét Hare, aki

³⁷ *Snakes in Suits: When Psychopaths go to Work.*

(<http://www.abc.net.au/rn/talks/bbing/stories/s1158704.htm>) L.

még Giles Whittell cikkét: *Snakes in suits and how to spot them.* Time (online) 2002. nov. 11.

L. adalékként Hare főművét: *Without Conscience. The Disturbing World of the Psychopaths Among Us*, amely magyarul *Kímélet nélkül* címmel jelent meg a Háttér Kiadó gondozásában 2004-ben. A témáról Lust Iván írt egy rövid, több weboldalon is fölbukkanó ismertető cikket *Vállalati pszichopaták* címmel.

figyelmeztet, hogy válságok idején ezek az alakok nagy hatású politikai szereplőkként is fölbukkanhatnak. Tanulságos, hogy a szörnyek valódi arca csak későn ismerszik meg, amikor már bekövetkezett az összeomlás – jelen esetben e cégek csődje. S hogy tevékenységük nem kíván ugyanolyan mértékű áldozatot, mint a velük sok szempontból lelki rokon háborús bűnösöké, annak mindössze a (pillanatnyilag még) másfajta politikai berendezkedés, világhelyzet az oka.

A „maga dolgával törődő” szakértelmiségi természetesen nem csupán célgépként hasznos a hatalom számára. (Ez amúgy is csak olyan szakmák művelőire érvényes, amelyek a gazdaság vagy politika szempontjából közvetlenül hasznosíthatók.) Maga a Fachmann-gondolkodás, amely bármely diplomás szakmában fölbukkanhat, már önmagában is üdvös, mert engedelmes és konformista polgárt, könnyen manipulálható tömegembert tételez föl. Ez részint a szegmentált gondolkodásból következik: a Fachmann nem tájékozódik, hiszen ő csak ehhez vagy ahhoz ért, így a közügyekhez sincs semmi köze. Nem lázad, és közönyös marad mások szenvedése, a közösség súlyosabb bajai iránt is. Az ilyen Fachmann-ná lett szakértelmiségi a társadalom problémái iránt érzékeny, mára hanyatlóban lévő klasszikus értelmiségi ellentettje: „Akik az értelmiséget a mai polgárosodásban visszahúzódnásra biztatják, az értelmiségi lét azon változatát preferálják, amelyet *'szakértelmiségnek'* neveznek. Kifejtettük már azon véleményünket, hogy ez azon céhes törekvés kifejeződése, amely azt a célt szolgálja, hogy a szellemi termelés különböző elemeinek egymásra találását akadályozza (interdiszciplinaritás mint dilettantizmus stb.), s az értelmiséget meghagyja a tőkének alávett bér munkás funkciójában, 'csavarként'. A tőkének ez az alapvető érdeke; alapvetően a tőke érdeke: a tőke számára 'csak a halott indián a jó indián', csak a mennyiségileg mérhető munka a jó munka, csak a

szakértelmiségi a jó értelmiségi. (...) Noha a tőkés társadalom történetében a diffúz értelmiségi és a szakértelmiségi valóban egy fejlődési sor két állomása, az igazi ellentét nem e két értelmiségi alakváltozat között, hanem a (tőle idegen célok-
nak) alávetett értelmiségi és a szabad öntörvényű értelmiségi helyzete között van”³⁸ Vagyis a szakértelmiség kite-
nyésztése, illetve a Fachmann-éthosz követendő mintává emelése kiirtja az értelmiségiből magát az „értelmiségit”: a humanitást, az érdeklődést és a társadalmi érzékenységet. Különösen hitvány figura a Fachmann-ná lett bölcsész, aki nem vesz részt – még áttételesen sem – a tőkefölhalmozás fo-
lyamatában, érdekei is szemben állnak a tőke érdekével, így megengedhetné magának a társadalmi érzékenység fényűzé-
sét, mégis a társadalom által finanszírozott, haszontalan lu-
xustudások és luxustevékenységek elefántcsonttoronyába zárkózik.

De ugyancsak a konformizmust erősíti a szakemberi látás-
mód már említett másik alapjellemzője is: a sémákban, kli-
sékben gondolkodás. Ha pedig maga a Fachmann kerülne ha-
talomra, minden idők legszörnyűbb rémálma valósulna meg.
Sokan sokfélet írtak már erről. Antiutópikus társadalmak lá-
tomásainak garmadája áll rendelkezésünkre, és biztosra ve-
hetjük, hogy e víziókban nem sok túlzás van. Schiffer András
egy cikkében Bibót idézi, aki már 1947-ben fölhívta a figyel-
met erre a veszélyre: „A szakértőnek és a szervezőnek ez a
döntő helyzete lassan oda vezet, hogy a végsőkéig racional-
izált üzemszerűségben néhány nagyon képzett szervező és
szakember mellett a sekélyesen képzett átlag mind nagyobb
mértékben elhárítja magától a fájdalmas és fáradságos

³⁸ Kapitány Gábor–Kapitány Ágnes: *A Céh*. Eszmélet 39. szám, 53–54. o.

betanulás munkáját és átengedi az irányítást a túlracionalizált nagyüzem szervezőinek és szakembereinek”.³⁹

Vigasztaljon bennünket, hogy tiszta technokrácia, a szakemberek kizárólagos uralma sohasem valósulhatna meg. Hogy miért? Éppen a szakemberi látásmód miatt. A Fachmann ugyanis csak a részt látja és a rész által lát, ezért csupán a részt tudja képviselni, márpedig a társadalom szervezése és vezetése – de még egy adott területé is – komplex látást, mondhatni „holisztikus” gondolkodást követel. A szakember így mindenkor csak *eszköze* lehet a hatalomnak. A technokrata szerep csupán sokaknak tetsző mez, illetve ideológiai trükk, s ami technokráciának tűnik, csupán az uralkodó elit érdekeinek nagyon is elvek szerinti, értékalapú képviselete. Nem valóságos, hanem ál-technokrácia. Ahogyan a létezett szocializmus sem volt a tudomány utópikus uralmának megvalósulása, hiába próbálta ezt a világgal elhitetni.

Ki a dilettáns?

A kijelentésnek, hogy a jó szakember „annál marad, ami az ő asztala”, egyéb vonzata is van. Többek között ez a jelenkori szakértelmiség egyre látványosabb, eddig soha sehol – sem az államszocializmusban, sem az azt megelőző „régiben” – nem tapasztalt érdektelenségének és műveletlenségének elsődleges apológiája. A szakértelmiségi minél tájékozatlanabb más területeken – illetve általában a világban –, annál előnyösebb számára, hiszen „több ideje és energiája marad a saját szakmájával foglalkozni”. Az ilyen szakértelmiségi „megbízható munkaerő”, azaz jól hasznosítható emberanyag – a hatalom és a cégek számára. „Komoly ember”, aki nem

³⁹ Schiffer András: *A GATS és a demokratikus politika vége*. Népszabadság, 2005. február 22.

akar „kamaszosan polihisztor lenni”, nem „csapongó” vagy „fölszínes”, hanem azt a tudást mélyíti el, amit drága pénzen kitanult. Aki viszont „sok mindennel foglalkozik, semmihez nem ért igazán”. Így kultúránkban a nyitott és érdeklődő gondolkodás, a művelődés pusztá szándéka is a fölszínesség és a dilettantizmus jele. (Ez a fajta fölfogás nálunk a provincializmus adta kisebbségi tudatból fakadóan még erősebb, mint Nyugaton, többek között ezt mutatja az „arisztokratikus irtózás” az interdiszciplinaritástól a hazai tudományos életben.)

Mindezzel szorosan összefügg, hogy a jó szakember az ismeretanyaggal és az uralkodó paradigmával együtt elsajátítja az adott szakmai közeg kulturális (illetve viselkedési) mintáit is, vagyis megtanul egy hagyományt. A szakmák egyik ismert vonása a kívülállókkal és a más szakmákkal szembeni arisztokratizmus, valamint az adott szakmán belüli „inkvizítori attitűd”: a dogmáktól és hagyománytól eltérő, a „nyelvjátékot” sértő gondolatok, nézetek, koncepciók kirekesztése. A (főként) értelmiségi, tudományos szakmák szerveződésének eme jellegzetességeire használja a Kapitány házaspár a céh metaforáját: „Miként a középkori város meghirdeti a 'városi levegő szabaddá tesz' mobilitási programját, a modern értelmiség is tömegeket vonz a 'tudás felemel, a tudás hatalom' eszméivel; ám ahogy a középkori céhek is szabályok sokaságával korlátozzák a céhbe jutók körét, kemény diszkriminációval sújtva a kívül maradót 'kontárokot', a modern értelmiségnek is megvannak ezek a (jóllehet íratlan) szabályai, a 'kontárrá' nyilvánítás könyörtelen következményeivel együtt. (...) Ez a Céh valójában céhek hierarchikus szövevénye. A különböző értelmiségi szakmák céhei egymással szemben is igyekeznek fölénytudatot

kialakítani...”⁴⁰ Ez a fajta kirekesztődsi szüremlik le ormótlannul a közéletbe a szakértelem politikai kultusza által.

A hatalom szakértői előszeretettel folytatnak látványos népszerűsítést, ahol közrebocsátják az éppen aktuális „szakmai igazságokat”. Ám ha valaki rendszerkritikus ellenvéleményt fejt ki hasonló népszerűsítő publicisztikában, az illető – legyen akár szakmabeli – nem csupán rögvest dilettánssá válik a „szakma szemében”, de sokan még magát a népszerűsítő műfaj létét is kétségbe vonják mint a népbutítás, a demagógia eszközét. Így lettek dilettánsok többek között a civil szervezetek „alternatív”-nak titulált szakértői. (Az „alternatív” jelző lényegében a komolytalanság kifejezője.) Vagyis ha egy addig „komoly szakemberként”, illetve szakértőként számon tartott társadalomtudós közgazdász, környezeti szakember stb. leleplezi a jelenlegi gazdasági-politikai rendszer visszasságait, ezzel ugyanolyan tabut sért, mintha egy adott tudományágon belül az említett hagyományt rúgná föl vagy a paradigmát sértené. Az ilyen könnyen kikerülhet az elismert szakértők köréből, sőt, hamar partvonalon túlra sodródhat, „olyannyira, hogy dilettánsnak, kontárnak, sarlatánnak bélyegzik. Ha pedig még szembe is fordul a rendszerrel, akkor figyelemre sem méltatják, nemcsak a tudományosság keretein helyezik kívül, hanem intellektuális zárlat alá veszik, megbélyegzik.”⁴¹

Mindennek iskolapéldája lehetne a BUKSZ recenziója a Nobel-díjas közgazdász, Joseph E. Stiglitz nemrégiben magyarul is megjelent, külföldön nagy port kavart könyvéről. A cikk a hatalom és az uralkodó világrend oldalán álló szakértelmiségi tipikus megnyilvánulása, ahol az arrogancia, az inkvizítori attitűd elegyedik a kioktató hangnemmél, ami

⁴⁰ Kapitány Gábor–Kapitány Ágnes: *A Céh*, i. m.

⁴¹ Krausz Tamás: *A szakértelemről a szakértelmetlenségig*. Viviane Forrester és Szalai Erzsébet könyveiről. *Eszmélet*, 39. szám, 70. o.

már *önmagában hitelteleníti* az adott tartalmat, legyen szó bármiről, legyen tényszerűen igaz minden állítás akár az utolsó betűig. De lássuk a medvét: „A globalizációellenes ponyvairódalom népszerű szerzőit a szakmabeli elit egy kézlegyintéssel elintézi. A demagógia, a populista szóhasználat, a nyilvánvalóan egymást kizáró követelések kusza halmaza a tudomány elefántcsonttornyából nézve értelmetlen a módszeres cáfolatra. Amíg sok százezer példányban kívülállók bírálnak, a megtámadott rendszer nem érzi, hogy válaszolnia kellene. Ha Stiglitz teszi, az más. Ő mindent tud, amit a szakmából tudni lehet, ő nem üresfejű hőzöngő, ő mindent tudatosan tesz. Ám ha ez így van, akkor bizonyára az is tudatos, amikor elhallgat, csúsztat, félreértelmez. *A globalizáció és visszásságai* című könyv laikusoknak íródott, vélhetően azoknak, akik szeretnek kiadósan borzongani. (...) Stiglitz könyvének tartalma szakmabelieknek, közgazdászoknak nem igazán reveláló erejű. Ha a könyvről nem is, a könyv kapcsán mégis érdemes szólni. Leginkább arról, hogy mi a népszerűsítő irodalom felelőssége. Meddig egyszerűsíthetünk büntetlenül? A Stiglitz-jelenség alkalmat ad arra, hogy elgondolkodjunk azon, milyen céhszabályokat, szakmai kiskátét fogalmaznánk meg a népszerűsítő irodalom mindenkori művelőinek. *A globalizáció és visszásságai* nagy vihart kavart a világban, és erősen felzaklatta az IMF-et. A mű hatása nagyobbak bizonyult erőnyeinel: az IMF honlapján egy éve hemzsegnek a magyarázó és magyarázkodó, Stiglitz ihlette anyagok. Úgy tűnik, a globalizáció támogatóinak fel kell venniük a kesztyűt. A párbaj (vagyis a színvonalas ellenoldali népszerűsítő ismeretterjesztés) pedig mindannyiunk javát szolgálná. Helyreigazíthatná a közgazdászok szakmai becsületét.”⁴²

⁴² Szilágyi Katalin: *A népszerűsítés buktatói*. BUKSZ, 2004/nyár.

Miféle világképet, látásmódot tükröz a szöveg? Először is kiderül, hogy az inkriminált mű szerzője lényegében csak addig tekinthető „komoly szakembernek”, amíg a főnálló rend apológétája, s ha erről az útról letér, még az elismert szakmai múlt sem menti meg. Másodszor: nem az adatok, tények vagy éppen tudományos állítások jelentik a lényegét, hanem az ideológia, mert a recenzens leszögezi: nem óhajt Stiglitz művének állításaival vitába szállni, inkább káros jelenségként kritikával illeti. Harmadszor: bevallottan is létezik „céh”, s annak vannak bizonyos „íratlan szabályai”, amelyek fölötté állnak bárminemű erkölcsi, sőt, intellektuális követelménynek. Továbbá: a kívülállóknak semmi közük a szakma magasztos világához, annak ellenére sem, hogy a közgazdaságtan speciel nem egyiptológia vagy kulturális antropológia, hogy a közgazdászok tevékenysége a társadalom egészét érinti, azaz a játék közvetlenül a bőrünkre megy. Végezetül: bár a szakma nem tartozik másra, csak „komolyan vehető” művelőire, mégis szükség van „tudományos ismertetésre”, azaz a kapitalista rendszer tudományos köntösbe bújtatott propagandájára. Marx főművében, *A tőkében* a közgazdászt a tőke ideológusának, sőt: a tőke tányérnyalójának nevezte – mintegy száznegyven évvel ezelőtt.

Érdemes ennek kapcsán citálni egy másik cikket is. A szerző, aki a BUKSZ recenséjével szemben nem szakemberként nyilvánul meg, egy zöld tüntetés kapcsán fogalmazza meg mélységes ellenszenvét a rendszerkritikus nonkonform gondolkodással szemben: „Ez volt az a pont, amikor rájöttem arra, hogyha mi, lilák nem lépünk fel nagyon határozottan az életünket körülfonó, sokszor (de nem mindig!) jó szándékú, ám dilettáns, magukat civilnek mondó szervezkedésekkel szemben, akkor nálunk is e szervezetek veszik át a közvélemény irányítását, és televíziós dobozainkon túl behatolnak családi ünnepeinkre is, és talán az ágyunkba is befekszenek.

(...) Nagyon sokan, elsősorban félrecsúszott pályájú értelmiségiek ezekben a civilnek és zöldnek nevezett szervezetekben élik ki aktivitási, fontoskodási igényüket (...) Az az abszurdum, hogy jogszabály ismeri el a civil szervezetek jogát, hogy félként vegyenek részt a környezetvédelmi hatósági eljárásban.”⁴³ A cikk természetesen nem önmagáért figyelemre méltó, hanem mert jelzésértékű. Szerzője ugyanis kvázi alul- és kívülállóként veszi át és artikulálja az üzleti szféra, az azt kiszolgáló politika, és persze a mainstream publicisztika véleményét-világképét, s a „rendnek kell lenni” szellemében harciasan állást foglal a környezetpusztító kezdeményezések mellett. Vagyis a cikk a „hivatalos világnézet” egyik jellegzetes társadalmi leszüremlését: a hatalom és az uralkodó világrend iránt lojális *rendpárti kispolgár* látásmódját példázza. Magától értetődő, hogy elsődleges feladatnak állítja az „észszerű jogi szabályozás gyors megteremtés”-ét. Hogy miként? A „laikusok és dilettánsok” hatósági eljárásokból történő kizárásával. Értsd: kirekeszteni a döntéshozatali mechanizmusból a jelenlegi rendszer kritikussait és magukat a környezetpusztítás szenvedő alanyait – dilettantizmus címen. Vagyis a „dilettáns” titulus itt nagyjából ugyanazt a funkciót tölti be, mint a lefasisztázás vagy lehazaárulózás: a legitimáció megvonását. „Amikor George Monbiot francia ötlet nyomán azt javasolja (*Driving Into The Abyss*, *The Guardian Weekly*, 2004. július 16–22.), hogy a négykerék-meghajtású autósörnyetegeket, mint pl. a 7,6 tonnás Hummer H1-et, adóval kellene lekényszeríteni az utakról, energiatakarékosági és levegőtisztasági okokból, akkor biztosan nem eléggé fölőtt. Hiszen A Zember Kocsit Akar. Kőlisztet okádó cementgyárat. NATO-lokátort a zöld dombjára. Vízapasztó erőművet. Génkezelt – mit is? Növényt? Nem biztos. A zöldek

⁴³ Bauer Péter: *A zöld veszedelem*. Élet és Irodalom, 48. évf. 29. szám

tévednek. A kapitalizmus nem tévedhet. Aki pedig botladozik, természettudományos ismeretei hézagosak, de mégse tetszik neki ez az egész – vagyis a honpolgárok, a nép egyik része, elkötelezett, riadt része –, az csakugyan dilettáns, szemben a józan szakemberekkel, akik elmagyarázzák nekünk, hogy miért illatozik úgy ez a szemétdomb, mint a tubarózsa” – tapint rá a lényegre Tamás Gáspár Miklós, fölháborodván Bauer írásán.⁴⁴

Külön érdemes Bauer érvelésére figyelni, hogy a zöldek – illetve általában a neoliberális rend ellenlábasai – nem csupán dilettánsok, hanem „félrecsúszott pályájú” alakok, azaz „no name” senkik. Vagyis aki kritizál, csak azért teszi, mert ő maga sikertelen ebben a világban, s ezt mindenféle szánalmas hőzöngéssel kompenzálná. Az érv tipikusnak mondható. Igen ám, csakhogy az ellenkezője is megjelenik, persze ugyanabból a célból: a fönnálló rend érdekében. Ha ugyanis a rendszerkritikus értelmiségi szakmájában és/vagy magánéletében sikeres ember (mert bármily furcsa, ilyen is akad), a vele szemben megfogalmazott „érv” jobbára az, hogy kritikája éppen emiatt hiteltelen. Hisz’ mé’ elégedetlenkedik valaki egy olyan világban, ahol prosperál? Így aztán semminemű kritika senkitől nem fogadható el, mindegy, hogy van-e rajta sapka vagy nincs. Mindez roppant ismerős. „Minek kell ugrálni?” – mondták a Kádár-kor konformistái. Vagy hogy a másik gyakori szlogent idézzük ebből az időből: „Könnyű kívülről kritizálni!”. (Pályaszélről ordibálni stb.) Vagyis akkoriban is pontosan ugyanezekkel az „érvekkel” bunkózták le azokat, akik nem voltak az államszocializmus hívei – és persze többnyire ugyanazok, akik ma a neoliberális világrend elleni lázongókat akarják megfegyelmezni.

⁴⁴ Tamás Gáspár Miklós: *A sötét reakció*. Élet és Irodalom, 48. évf. 30. szám.

Az is figyelemre méltó, hogy a „komoly szakértelem” ideája a politikában, s ennek nyomán a közhiedelemben valamilyen egységes véleményt és biztos álláspontot tételez föl. Eszerint szakmailag megalapozottnak az a vélemény tekinthető, amelyen nincs több vita, és/vagy ami egyetemes érvényű. E fölfogás persze alapjaiban hamis, éppen a tudományos gondolkodás természete miatt. A tudományos tények elméleteken alapulnak, és alig létezik olyan konszenzus, ami a tudományos alapigazságok kivételével tényként fogadna el bármely – akár kísérletekkel aládúcolt – állítást. Így viszont a tudományos tények alapján született politikai döntések sem lehetnek racionálisak, a „tényeket” jobbra a politika gyártja.⁴⁵ A szakértelmet misztifikáló laikus gondolkodás az Egy Isten-Egy Igazság elv sajátos memetikai örökségeként föltételezi, hogy csupán egyféle igaz vélemény lehet, noha egy adott tudományágon, de még egy szűk és speciális területen belül is számos jól megalapozott koncepció létezik, és elképesztő viták zajlanak, méghozzá az esetek többségében vég nélkül. A „bízunk a szakemberre” jelszava ezért már eleve önellentmondó, hiszen joggal merül föl a kérdés, *melyik koncepciót* képviselő szakemberre bízunk ama rábíznivalót?

A szakértelem misztifikálása a hatalmon lévők döntéseinek és véleményeinek szakralizálását jelenti, mert a „szakszerűség”, kultúránkban a „szent és sérthetetlen” szinonimája. S mivel szentség, fölötte áll minden politikai-ideológiai alapú – vagy annak titulált – kritikának, főként persze a szakszerűtlen igazságérzetnek. Bár *elvileg* a demokrácia lényegét a társadalom különböző érdekű és világlátású csoportjai között zajló érdekegyeztetés jelentené, melynek szerves része a különféle nézetek, vélemények, megoldási javaslatok stb.

⁴⁵ L. a témáról Heck C. Wagenaar: *A Cloud of Unknowing: Social Science Research in a Political Context*. In: Kallen et al. eds., *Social Science Research*, 1982, 21–22. o.

össztársadalmi megvitatása. Egy „normális demokráciában” ilyenkor a felek az adott politikai közösség (legtöbbször a „nemzet”) egyenrangú tagjaként veszik számításba egymás érveit.

A közszolgálati szakértő

A szakértelmet misztifikáló beszéd egyik jellegzetes kliséje a „ha nem tudunk gyakorlati megoldást, fölösleges róla szövegelni” hangoztatása. Mint a többi klisének, ennek is a főnnálló renddel szembeni kritikus gondolatok lejáratása, ellehetetlenítése a fő célja. Érdeemes azonban utánagondolni, miféle logikája van e szlogennek: *ha* az égető (környezeti, szociális, egyéb) problémákra nincs azonnali hathatós megoldás, *akkor* ne is beszéljünk róla. Természetesen nem (vagy nem csak) ostobasággal van dolgunk. Az „ostoba” jelző inkább a nép azon egyszerű gyermekeire vonatkozik, akik e maszlagot beveszik, s mint minden más fölülről adagolt sablonszöveget, ezt is előszeretettel ismételtetik. Ezzel szemben e „bölcesség” kiötlői nagyon is észszerűen gondolkodnak, mivel pontosan tudják, hogy a „puszta beszéd”-nek van súlya: az adott gondolatot vagy véleményt a közbeszéd tárgyává, illetőleg az adott problémát megkerülhetetlen kérdéssé, a társadalmi vita tárgyává teszik. Minden cselekvés kérdésfölvetésekkel, népszerűsítéssel és programbeszédekkel kezdődik. Kétségtelen, hogy a „csak beszéd” kevés, ám ha ez is hiányozna, az még kevesebb volna, a nullával egyenlő. A beszéd elnémítása az adott téma kizárása a közbeszédből, s ezáltal a köztudatból. Ennek megfelelően a környezeti vagy szociális problémákról szóló beszéd kiiktatásának vágya is *e problémák kitörlésének programja*. Miközben persze maga a szakértő folyamatosan beszél, hiszen gyakorta jelenik meg közéleti

bölcsként, akit rendszeresen ott látunk a TV képernyőjén, okos cikkeit olvashatjuk a lapok hasábjain, illetve véleményét hallhatjuk a rádióban.

A szakértő feladata az emberi szempontok, az etika, a bármiféle igazságérzet kiiktatása a közbeszédből, illetve közgondolkodásból. Hiszen az alapelv: a szakembert, a technokratát „nem az érzelmei vezérlik”, hanem a „szakmai érvek”. Ahogyan a különféle nép-, ember- és életellenes politikai és/vagy üzleti tevékenység gyakorlati kivitelezése a Fachmann dolga, a közszolgálati szakértőé ezeknek a gaztetteknek a közvélemény előtti tisztára mosása. Ráadásul e metódusnak van mellékszála is, mely a propagandában kiválóan hasznosítható: a „minden csak szakma” elve ugyanis megerősíteni látszik az ún. „pragmatizmus” kultuszát. Ez a politikai elvtelenség, az önkény, a szótartás hiánya, a bármikor „irányváltás” indokoltá tétele, azonnali megideologizálása. Magyarán: „szakértőnek” nevezik azt a médiaszereplőt, aki az éppen aktuális disznóságokat megmagyarázza, illetőleg azt különféle adatokkal próbálja indokoltnak, érthetőnek (esetleg némi álságos részvétellel „elkerülhetetlennek”) föltüntetni.

A szakértő minden látszat ellenére nem azonos a szakemberrel. Talán az volt egykoron (nem föltétlenül). A szakértő elsősorban politikai szereplő, aki gyakorta az újságírásnál köt ki. Míg a valódi szakember problémákat old meg (jelen kontextusban mindegy, miért vagy kinek a zsoldjában), ez utóbbi főként véleményt gyárt, véleménnyel kereskedik. A „szakvélemény” persze gyakran nem a szaktudás, s még kevésbé a lelkiismeret vagy az etika diktálja, inkább a pénz és a hatalmi érdek. (Ami közhely, hiszen naponta robbannak ki ezt leleplező botrányok.) Így a szakértő kvázi (áttételesen) ideológiát gyárt, támaszt alá. Véleményét a publicisztika fölhangosítja és módszeresen csöpögteti az emberek elméjébe. A

„szakvélemény” mint ideológiamentes alapigazság így kerül a közbeszédbe, s ezen keresztül a közgondolkodásba. Egy találó megfogalmazás szerint ezek az emberek „többnyire minden tényleges szakmai kontroll nélkül kommentálják a világ eseményeit, segítve a hétköznapi ember eligazodását a politikai és gazdasági folyamatok útvesztőiben. A laikus közönség és a kollégák jelentős része is megilletődve néz e személyiségek naprakész tárgyi tudására és frappáns elemzőképességére, amely alapján feltételezhető, hogy tőlük tárgyilagos, korrekt, és legfőképpen politikailag semleges tájékoztatást kapunk. Valójában ezek a tudatformáló szakemberek a hazai közélet fontos szereplői, akik messze nem objektív képet adnak az adott kérdésről, hanem konkrét ideológiai nézőpontból magyarázzák el, hogy éppen mit hogyan gondoljunk, mi a jó és mi a rossz, min kell örülnünk és min búslakodnunk.”⁴⁶

A hatalmat szolgáló szakértők nyilvánosság előtti handabandázásának karakteres jegye a *technikai részletek fölnagyítása*, s ezáltal az *eszköz céllá emelése*. Ennek legjobb példáját talán politológusaink tévévitái adják, a pártok reklámfogásainak és taktikázásainak technikai részleteiről szóló fecsegések. Amikor a politika pusztán technika és taktika, önmagában is nagy baj van. Az ilyen nyilvános vitákban jobbra kevés szó esik a társadalom többségét súlyosan érintő kérdésekről. Vagyis a szakértők *elkenik a lényeg*et, és *elterelik a figyelmet* a fontos problémákról. A véget nem érő elemzősében pártok játszmáiról és a várható választási eredményekről valójában cirkuszt produkálnak: a szórakoztatóipari tevékenység sajátos válfaját. Intellektuális köntösbe bújtatott politikai focimeccs-közvetítés, ahol a választó a drukker.

⁴⁶ Andor László: Az Aczél-szindróma, Eszmélet, 39. szám, 1998, 79–92.

Mindehhez jön még az egyes teóriák, nézetek, módszerek tendenciózus elferdítése, sőt, a fönnálló rend szlogenjeivé, kliséivé silányítása. Így vált például politikusaink és üzletembereink száján egyes szakértők segedelmével az ökológiai közgazdaságtan egyik kulcsfogalma, a „fenntarthatóság”, a „fenntartható fejlődés” a neoliberális „növekedés” kiegészítőjévé, sőt, kvázi-megfelelőjévé. Éppen annak a szinonimájává, amivel szemben egykor megfogalmazódott. Mivel ezek a szakértők a hatalom, illetve bizonyos csoportérdekek képviselői, érvelésük magától értetődően csakis egyoldalú lehet. Beszélnek például a privatizáció szükségességéről és előnyeiről, ám az esetleges – illetve a világ más részein már megtapasztalt – hátrányokról „megfeledkeznek”.

A közszereplő szakértők tevékenysége gyakorta fölboszszantja a (valódi) szakembereket is. Jó példa erre a híres szociobiológus, Edward O. Wilson kifakadása, aki mélyszélesen fölháborítónak tartja azon médiaszereplő szakértők (a napi katasztrófák miatt ma már talán kevésbé divatos) véleményét, hogy a természeti környezet jelenlegi állapota fölötti aggodalom nem több „környezetvédelmi vészmadarak káro-gásánál”. Wilson szerint ezekkel az alakokkal szemben a valódi tudósok „adatokat gyűjtenek és elemeznek, elméleti modelleket építenek, értelmezik az eredményeket, és cikkeket jelentetnek meg más, gyakran rivális szakértők által lektorált szaklapokban. Nem gondolom nagyformátumú tudósoknak az újságírókat, a talk-show házigazdákat, a kutatóközpontok vitatkozóit, akik szintén írnak, beszélnek és előadnak a környezetről, még ha az ő nézeteik sokkal nagyobb közönséghez jutnak is el. (...) a környezetvédelem sokkal kevésbé ellentmondásos terület, mint amilyennek a média rutinszerű összefoglalói alapján tűnik.”⁴⁷ Pedig Wilson „igazi szakember”,

⁴⁷ Edward O. Wilson: *Minden egybecseng*. Budapest, Typotex, 2003. 336. o.

a szakmai arisztokratizmus, a scientista klerikalizmus hamisítatlan figurája. Olyasvalaki, aki ellenérzéseket táplál a társadalmilag érzékeny klasszikus értelmiséggel szemben – főként, ha ez utóbbi még társadalomtudós is. Azt azonban ő is pontosan látja – éppen „szaktudása” miatt –, hogy a jelenleg főnnálló világrend haszonélvezői által fizetett és sztárolt szakértők, s persze a „szakértőként” megnyilvánuló publicisták miféle károkat okoznak a közgondolkodásban.

A szakértő annyiban reprezentálja a Fachmann-tudatot, hogy a kliséken alapuló sablonos gondolkodást népszerűsíti, amikor a paradigmaként elfogadott igazságokat közhelyek formájában pumpálja a nagyközönség tudatába. (Persze amikor kritika hangzik el a paradigmatis igazságokkal szemben, a dolgokat rögvest túlbonyolítja, és előjönnek a cizellált „tudományos” érvek is.) Az ilyen szakértői tévévitákat vagy beszélgetéseket figyelemmel kísérő, vagy ilyesfajta értelmiségi publicisztikákat olvasó kívülálló abba az illúzióba ringathatja magát, hogy valamit megtudott, hogy a kulisszák mögé látott, hogy kicsit maga is beavatottá, egy pillanatra kvázi-„szakértővé” vált. És ez a lényeg: éppen annyira lett azzá, hogy elfogadja a szakértők által mondott „tényeket és igazságokat”. A „nem értesz hozzá” és a „józan belátás”-ra apellálás sajátos kettősséget – kettős mércét – is magában hordoz: a kioktatott kívülálló értsen is hozzá, meg ne is. Pontosabban: annyira értsen hozzá, hogy elfogadja az adott állításokat, ám annyira mégse, hogy saját véleménye legyen, ne adj’ isten kétségeket támasszon, amit a régi pártállami „világnézeti neveléssel” lehetne analógiába vonni.

A „hivatalos szakértelem” igazságai a legtöbb esetben nem válnak be, és nem is védenek meg semmitől. Nem teljesülnek a prognózisok, s nem valósulnak meg a szaktudás által aládúcolt politikusi ígéretek sem. Mindig bekövetkezik valami „előre nem látható”, valami kiszámíthatatlan, vagy

éppen mindent a múltra lehet kenni. Így például a választásokat megnyerő párt érdekes módon mindig csak kormányra kerülése után „tudja meg az igazságot”. (Hogy ti. sokkal rosszabb a gazdasági helyzet, mint gondolták volna.) Mert ha már korábban tudják, nyilván nem ígértek volna fűt-fát. Ha pedig valaki ígérte, kényszerűen ugyan, de megpróbálja betartani, s nem csupán a „munkaadókként” eufemizált tőkeseknek, hanem esetleg a „munkavállalókként” eufemizált kiszákmányoltaknak (a népnek) is juttatna, az elit ideológusai, a szakértők rögvest kiderítik, hogy csak tovább ront az amúgy is rossz helyzeten. Ez történt például Medgyessy miniszterelnöksége idején is, aki azért bukott meg, mert úgy mond „osztogató politikát” folytatott, ami „szakmailag sem volt megalapozott”.⁴⁸ Így a szakértői halandzsa mögül rendre kitüremkedik a „meztelen a király” régi igazsága. Miközben a szakértők a semmit magyarázzák és bonyolítják, a „diletáns outsider” egyre inkább átlátja, mi is rejlik a számadatokkal és/vagy szofisztikált elemzésekkel tarkított szövegelések mögött. Hogy végső soron *mire megy ki a játék*. Gyakorta megesisik, hogy amit mindenki, a legegyszerűbb elme is előre lát, a közszolgálati szakértő általában csak „utólag tudta meg”. (Például az iraki háború valódi célját és előre látható fiaskóját.)

A szakértői beszéd másik, mostanában gyakrabban alkalmazott trükkje az álpolitikusellenesség: a politikusok, a politikusi szféra színpadias szembeállítás a társadalommal és az „ország érdekeit szem előtt tartó” szakértelemmel – természetesen a tőke érdekében. Eszerint a politikusok azért nem hozzák meg a „szükséges” (értsd: a gazdasági elitnek kedvező, népnéyzó) intézkedéseket, mert „érthető okokból nem

⁴⁸ L. erről Szalai Erzsébet: *A kormányváltás politikai gazdaságtana* című írását. Élet és Irodalom, 49. évf. 10. szám.

merik megtenni” (azaz gyávák), mert „csak a választásokra gondolnak” (azaz önzők), mert „nem képesek hosszabb távra tervezni” (azaz csökkent képességűek). Ugyanehhez tartozik a gyakori kiszólás, hogy a politikusok „hülyének nézik a társadalmat”, ezért ígérgetnek abból, ami nincs, amire nem te-
lik. A szöveg a társadalom politikusokkal, főleg pártokkal szembeni (amúgy jogos) ingerültségére, illetőleg a parlamenti demokráciában való (szintén jogos) csalódottságára épít. Vagyis demagóg. Mindez természetesen szerves része a közélet depolitizálásának. Közéleti bölcseink az álpolitikus-ellenességet – miként a többi trükköt – kizárólag akkor vetik be, ha az üzleti szféra érdekei sérülnek.

A „tőke szakértőinek” vandalizmusa mindenütt megta-
pasztható a világban, ahol a neoliberális-neokonzervatív önkény fölütötte fejét. Nálunk azonban minderre még rára-
kodik a kelet-európaiság adta szellemi nyomor is (fokozandó a kint), méghozzá kétszeresen: egyrészt az uralkodó közbe-
széd minden szakértelem és nyugatmajmolás dacára mélysé-
gesen provinciális, aminek egyik szembeötlő megnyilvánu-
lása a mainstream sajtó információhiányos, egyoldalú
félretájékoztatása. Másrészt szüntelen kibukik a létezett szo-
cializmus által továbbörökített feudális gondolkodás is, hi-
szen „hivatalos szakértőink” a *tekintélyelvűség* alapján állnak,
s nem az érvelés, a társadalommal folytatandó dialógus tala-
ján. E szellemben jelenik meg a fáradhatatlan törekvés vala-
miféle kötelezően egységes világkép (ami *most éppen* a neoli-
beralizmus) megalkotására is, ami a többszempontú,
pluralista (azaz demokratikus) gondolkodás hiányára utal,
viszont kedveli a más vélemények elhallgatását. A hatalom
szakértői halandzsája által közvetített üzenet voltaképpen a
„dolgozz és imádkozz” mai változata, ami körülbelül így
summázható: „Lásd be a gazdasági törvényszerűségek adta
nehézségeket, ne lázadozz, ne dőlj be a felelőtlen

demagógoknak”. Pedig a technokratáink által oly előszere-
tettel emlegetett, valóságos bűvszóként használt „verseny-
képesség” is csak az önálló, kreatív gondolkodáson alapulhat.
Ennek hiányát semminemű, a centrumországoktól átvett in-
tézmeny, szisztéma, módszer, technika nem pótolhatja. Kü-
lönösképp nem, ha azokat a világnak e fertályán megszokott
„ázsiai” módon, azaz szolgai utánzással próbálják elsajátí-
tani.

Nálunk a „komoly szakértelem”, és nyomában a közvéle-
kedés *kivétel nélkül minden esetben* a népre (a „lakosságra”)
nézve hátrányos döntést tartja „megalapozott”, „felelős”
döntésnek, s a népre kedvezőt „elhibázottnak”, „károsnak”,
„felelőtlennek”, az erről szóló beszédet pedig „demagógnak”
és „populistának”. E beszédben a „szakmailag megalapozott”
a politikusi „fájdalmas, de szükséges” szófordulat szakértői
szinonimája. Míg ez utóbbi az érzelmeken, az előbbi az „ér-
telmen” keresztül kívánja elérni a „nép bölcs és józan belátá-
sát”. Ennek a panelnek feudális, a lakosságot jobbagynak te-
kintő verziója: a „szükséges rossz a mi érdekünkben
történik”. (Mint a szülői fegyelmezés.) Ami igazán szomorú,
hogy maga a nép egy része is (főként az államszocializmus-
ban nevelődött idősebb generáció) vevő erre, s így a társada-
lomellenes szakértelem alattvalói tisztelete révén a *szolgatár-
sadalom* konzerválódik. Legjobb példája ennek talán Bokros
Lajos utóbb mesterségesen kreált kultusza, s ennek nyomán
sajátos „népi respektusa”.⁴⁹ A rendszerváltás utáni legnép-
szerűtlenebb politikus mára hatalmas katasztrófát

⁴⁹ Jelen írás Liget-beli megjelenése után került a kezembe az Eszmélet fo-
lyóirat 67. száma, amelyben Vígvári Gábor remek tanulmányban *Tíz év-
vel a Bokros-csomag után. Összehasonlító tanulmány a hazai sajtó évfordulós
elemzéseiről* foglalja össze Bokros sajtóbeli megítélését, s ezen belül föl-
vázolja a neoliberális apológiát is. Így kiváló adalékként, vagy még in-
kább: szemléltető adattárként szolgálhat a leírtakhoz.

megakadályozó közgazdász-zsenivé magasztosult, s így az „utca emberétől” is vissza-visszahallani a neoliberális publicisztikák megállapítását, hogy „ha Bokros-csomag nem lett volna, összeomlik a magyar gazdaság”. Sőt, hallani olyat is, hogy „Bokros nélkül itt Argentína lett volna”. (Ti. utalás a 2000–2002 közötti, zavargásokba torkolló argentin válságra – amit mellesleg a Világbank tanácsainak merev követése, vagyis a Bokros által is javallt neoliberális gazdaságpolitika okozott.) Nem ismerik föl, hogy ezt az ócska, a „magyar nép bölcsességére”, „belátására” – azaz a szervilis és tekintélytisztelő ázsiai gondolkodásra – apelláló propagandaeszközt már az államszocializmus idején is alkalmazták, méghozzá igen nagy sikerrel. Az akkori nagy közhely szerint bármily kegyetlen volt is az egykori szocialista kollektivizálás, annak elmulasztásával „mára már mi is a lengyelek sorsára jutottunk volna”. (Utóbb persze bebizonyosodott, hogy így is oda jutottunk.) De miért ad hitelt az ilyen szövegeknek *automatikus*an az, akinek semmi köze a közgazdaságtanhoz? „Mert mára egyre több hozzáértő beismeri, hogy Bokrosnak volt igaza”. Illetőleg: „még a nyugati szaktekintélyek szerint is így van.” Ez utóbbi külön tanulságos, mert az említett kelet-európai provincializmus tipikus megnyilvánulása: a külföld, a centrum kritikátlan, szinte mágikus tisztelete. (Vö. ezt Murphy törvényével, miszerint az a szakértő, aki másik városból jött.) E primitív hiedelemvilág tragikuma mellett szinte érdektelen föltenni a kérdést, hogy Bokros tekintélyes külhoni elismerői vajon mely érdekek „szakmai” szószólói? Ugyanez jelenik meg, amikor a szakértő (és persze politikus) a privatizáció szükségességét és nagyszerűségét egyetlen *ultima ratió*val támasztja alá: hogy Nyugaton is mindent magánosítanak (ami persze nem igaz). Bokros kultusza sokban hasonlít Kádár János ’56 utáni szereplésének apológiájához is: ha ő nincs, sokkal rosszabb lett volna, Münnich vagy

Komócsin lenne az úr, Rákosi visszajön, a szovjetek sokkal keményebb eszközökhöz nyúlnak stb. Ami szintén nem igaz, mert Kádár Hruscsov és Tito megegyezése révén lett az ország első embere, a kádári engedmények, a hatvanas-hetvenes évek „idillje” pedig az ötvenhatos forradalom következménye. Természetesen itt megint nem az egykori pénzügyminiszter tényleges szakmai tevékenységéről van szó – erről amúgy cikkek és tanulmányok garmadája született pro és kontra –, hanem a honi hazugságkörnyezet természetéről, a propaganda sablonjairól. Arról, hogy a Bokros-legenda alapjaiban hamis, *teljesen függetlenül* attól, hogy a nemzetgazdaság mit köszönhet vagy mit nem a Bokros-csomagnak, a régi panelek demagóg használata önmagában hiteletlenít bármiféle mondanivalót.

A szakértelemre – vagy annak hiányára – hivatkozás fontos eszköze a vélemények sajtóbeli megszűrésének is. A szerkesztők manapság a cenzúrát a „demokrácia” körülményeihez, eszköztárához igazítják, így a nemkívánatos vagy radikálisabb hangvételű írásokat alkalomadtán a „megalapozatlanságra”, az „alacsony szakmai színvonalra”, esetleg az ehhez társított „érdektelenségre” hivatkozva utasítják el. Miközben az adott sajtótermék rendszeresen közöl szakmailag valóban megalapozatlan, olykor a félműveltségig silány, s hangnemében is a mocskolódásig menő rendszerpárti cikkeket külsősöktől és a sajtó „profi” publicistáinak tollából. (Pl. ilyen írás Bauer Péter idézett Élet és Irodalom-beli cikke.) De ne legyünk igazságtalanul egyoldalúak: az elutasítottaktól is közölnek, méghozzá a kukába dobott íráshoz hasonlóan „színvonaltalan” és/vagy „érdektelen” cikkeket – ha azok nem a lényegre tapintanak. S még inkább közlik az outsider alkotását, ha azt föl lehet használni a politikai ellenfél (pl. a jobboldal) ellen.

Szakember kormányon (Kvázi-esettanulmány)

Magyarországon a „szakértelem uralma” a Gyurcsány Ferenc képviselte irányvonal – amit a hazai posztkommunista nagytőkés-menedzser-réteg, s az azzal összefonódó yuppie-társadalom politikai reprezentációjának is nevezhetnénk – kormányra kerülésével jelent meg legtisztább formájában és érte el csúcspontját. Ugyanakkor éppen Gyurcsány kezdett el hosszú idő után ideológiát gyártani az MSZP-n belül, s azt a gyakorlati politizálásban rögvest hasznosította. Cikkeinek és utóbb kiadott könyvének fő üzenete, hogy a baloldaliak végre merjenek baloldaliak lenni, vállalják a baloldali értékeket, azaz támogassák a szabadversenyt, imádják a piacot és építsék le a jóléti államot. E nehéz, ám gondolatgazdag elméleti munkában vállalt feladatot a közszereplést és népnevelést előszeretettel gyakorló sztárszociológus: Dessewffy Tibor. Vagyis napjainkra a radikális, sőt dogmatikusan liberális fölfogásáról ismert médiakutató, a szabadversenyes kapitalizmus egyik legfőbb hazai apológétája segít elmagyarázni, mit nevezhetünk baloldaliságnak, hogyan értelmezzük (át) a baloldaliság fogalmát, mik a baloldali értékek „ebben a megváltozott, globalizálódó világban”. A gyurcsányizmus tehát a Blair-féle Harmadik Út magyar változata. Ebben a konfigurációban Dessewffy kvázi a magyar Giddens, a brit Labour Party szociológusból lett szakember-ideológus, Gyurcsány pedig a magyar Tony Blair. Persze ezt az újfajta „szociáldemokráciát” fölösleges volt külön kidolgozni, mert már régen kidolgozták, sőt, a nyugat-európai szocdem pártok java része is átvette a britektől. Vagyis a neoliberais ál-újbaloldaliság magyar verziója minden eredetiséget nélkülöz, s így már megint a provinciális másolással, az önállóságot és kreativitást nélkülöző szolgai utánzással állunk szemben, mint annak idején a szovjet modell ránk erőltetésekor. De ez csak a

dolog egyik oldala. A másik, hogy a Harmadik Út koncepciója és gyakorlata mára meg is bukott, legalábbis erre utal a nyugati szociáldemokrácia látványos hanyatlása, aminek a 2005-ös németországi választási eredmény csak az egyik (igaz, eléggé látványos) tünete. Mit láthatunk tehát megint? Amit Magyarországon oly sokszor: hogy a centrumból a perifériára csak jelentős késéssel érkeznek a „menő cuccok”. Általában olyankor, amikor kiöltlésük és előállításuk helyén már ki is mentek a divatból.

Ugyanezen garnitúra másik jellegzetes alakja a szélsőségesen neoliberális fölfogású menedzser-nagyvállalkozó: Kóka János. Bár az egyre inkább eljelentéktelenedő liberális párt embere, gazdasági miniszteri posztot kap a Gyurcsány-kormányban. Az ok, hogy kiváló szakember. Ha ugyanis vállalatvezetőként látványos sikereket ért el az üzleti életben, nyilván az országot is – ami szintén egyfajta vállalkozás – följuttathatja a csúcsra. Nos, Kóka az „ország legolvasottabb napilapjában” megjelentetett egy írást, amelyet azért érdemes idézni, mert rendkívül érzékletesen és lényegre törően, mondhatni ideáltipikus formában prezentálja a komprádor-technokrata szemléletet, vagyis a hazai újkapitalista elit gondolkodás- és beszédmódját: „A kérdés az, hogy honnan hova akarunk eljutni. Azt látom, hogy a kis- és közepes méretű cégek nagyon jól teljesítenek. Hatékonyságuk közel 80-90 százalékos. A nagy multinacionális cégekkel sincs sok baj, ezek hatékonysága 50-60 százalék körül van. Az állam hatékonysága viszont nem több mint 20 százalék. Ezzel van az igazi baj! Az állam túl nagy, túl drága és túl lassú. Ez nem magyar specialitás, ugyanilyen pazarlóan működik a legtöbb európai ország bürokráciája is. Az európai közigazgatási kultúra beteg. A diagnózis: krónikus versenyképtelenség. A gazdasági versenyt azok az országok nyerik majd, amelyek időben képesek kigyógyulni ebből a betegségből. A francia, a német

vagy az olasz gazdaság versenyképtelensége, az általuk kínált szociális modell csődjé elég indok lehet arra, hogy végig gondoljuk a saját közigazgatásunk szerepét. (...) A sikeres országok szinte mindegyikében vesztesre áll a felvilágosult bürokrácia. A szolidaritás elve pedig rosszul áll a versenyképességgel szemben. (...) Ha egy ország a versenyképesség elé helyezi a szolidaritást, az esélykiegyenlítődést, a társadalmi kohéziót, akkor néhány éven belül furcsa dolgokat tapasztalhat: a pénz, az áru, a kvalifikált munkaerő, a szolgáltatás, a tudás mind-mind kezd elszivárogni onnan. A szolidaritás eszméje vesztesre áll, de a versenyképesség növekedése bőségesen kárpótolhat minket. Egy ország vagy fejlődik, vagy hanyatlik. Ez nem lehet másként. A rendszerből hiányzik az a lehetőség, hogy megállunk és pihenünk. Demokráciánk sajátossága, hogy a gazdaság fejlődése sohasem állhat le.”

Talán kevesen ismerték föl a jelentőségét, de ez a cikk lényegében új fejezetet nyitott a hazai politikai közbeszédben. Egyenes beszéd, megfosztott minden korábbi, a lényegét elkenőző álszent mellébeszéléstől, udvariaskodástól, hipokrita társadalmi vagy szociális álérzékenységtől. Nem papol emberi értékekről vagy a „valódi” (értsd: a liberális-szabadversenyességen alapuló) szolidaritásról, mint a hasonló elveket valló és hasonló gyakorlatot követő, ám az idősebb generációhoz tartozó, ezért másként szocializálódott Bokros Lajos. Nem keres kifogásokat, nem apellál a kisnemzeti kényszerpályára jól bevált kliséire, így azt sem hangoztatja, hogy „sajnos, nincs más választásunk”. Kóka a rendszerváltás utáni vadkeleti újkapitalizmus gyermeke, aki még szóbeli engedményeket sem tesz az igazságosság felé. Az idézett textus jól érzékelteti, hogy a neoliberais gondolkodás e tekintetben (is) az egykori nemzetiszocialistákéval rokonítható, akik tabutörő nyíltsággal kimondták – sőt, kötelező elvvé tették – a több évezredes értékek negligálását. Úgy tűnik, Kóka

gondolkodásmódjának velejét a tiszta szociáldarwinizmus, a „hulljon a férgese”-elv képezi; írása a mindenfajta fölösleges humanizmustól mentes technokrata ars poeticájaként is fölfogható.

Ha viszont nem a közbeszédet, hanem a valóságot nézzük, még ez is csak látszat. A helyzet ennél rosszabb, és egyben szánalmasabb is. A tiszta szabadverseny ugyanis – akárcsak a tiszta technokrácia – nem több merő illúziónál, inkább csak az alsóbb néprétegekre, a „lúzerekre” meg a „bennszülöttekre” (pl. a hazai kisvállalkozókra) vonatkozik, a pénz valódi uraira kevésbé. Ennek egyik látványos megnyilvánulása, hogy a Gyurcsány-kormány – miként elődei – az adófizetők pénzéből támogatta a transznacionális cégeket. (Ami egyébként megfelel a klasszikus liberális tradíciónak: a „szabadverseny” fölülről történő, állami megkreálásának.⁵⁰) Ehhez képest a „nyers és tiszta verseny”, a „farkastörvények”, s vele „a jobbak természetes kiválasztódása” elvének érvényre juttatási szándéka minden antihumanizmusa és visszataszító volta ellenére is bátor és karakán politikusi alapállás volna. (Így akár még dicséretként is értékelhető, ha ezt tulajdonítjuk a miniszternek.) A multiknak juttatott támogatás összegét nem hozták nyilvánosságra, sőt, (jogellenesen) államtitoknak minősítették. Mindennek kapcsán érdemes egy másik

⁵⁰ Ti. a 19. században, a mostanság újból istenített és idealizált *laissez faire* idején sem alakult ki magától a piac önszabályozása. Mint azt Polányi Károly kimutatta, a *laissez faire* egyáltalán nem volt természetes, az állam erőszakolta ki úgy, hogy a szabadkereskedelmi ipart védővámok, exportösztönzők és közvetett bérszubbvenciók révén teremtette meg. (L. Polányi Károly: *A nagy átalakulás*. Ford.: Pap Mária. Budapest, Mészáros Gábor kiadása, 1997, 178. o.) Vagyis a „láthatatlan kéz” legenda hamis mítosz. Akkoriban Anglia erőltette a globalizációt és teremtette meg a „szabadkereskedelmet”, ma ezt a szerepet az Egyesült Államok játssza, és kicsiben ezt utánozzák a modern gyarmatokon, a Magyarországhoz hasonló félperifériás országokban.

cikkből is idézni, amely részben Kóka írására reagál. Schiffer András megállapításai töményen összegeznek, hogy ti. kik és hogyan gyakorolják Magyarországon a hatalmat: „Pár nappal azután, hogy a népszavás újságírók a vádlottak padjára ültek⁵¹, a Népszabadságban megjelent egy cikk a multinacionális cégek magyarországi beruházásainak állami támogatásáról (*A támogatott multik beruházásainak csaknem ötödét fizeti a magyar állam*, július 13.). Kóka János gazdasági és közlekedési miniszter rögvést államtitoksértést kiáltott (*Államtitoksértést gyanít Kóka János*, nol.hu, 2005. július 14.). Tóth Levente (*Kinek a titka?*, július 16.) ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy akár egy tekercs WC-papírra is ráüthetik az államtitkot jelző pecsétet. Ez a megállapítás, sajnos, nem légből kapott. Az államtitok-szabályozás esetlegessége megengedhetetlen mértékben elbizonytalaníthatja a tényfeltárára is fogékony újságírást, és ezzel leszűkíti a polgárok tájékozódási lehetőségeit. Az általános személyiségi jogból levezethető információszabadság természetesen az önmagáért való tudás miatt is fontos: tudjuk, hogy mennyit kap a köz a köz vagyonáért, és nem adnak-e túl sokat a közösből egy beruházásért. Tudni akarjuk egyszerűen azért, mert egyenlő jogú tagjai vagyunk a politikai közösségnek. A fenyegetődő miniszter a minap a piacelvű technokraták credóját osztotta meg a Népszabadság olvasóival... Kóka nem alternatívát állít: 'tényeket' közöl. A politika 2.0-ás verzióban nem a közjóról vallott erkölcsi meggyőződések ütköztetését, hanem a tudományos-technológiai racionalitás felismerését jelenti. A technokrata politika

⁵¹ Már mint államtitoksértés vádjával. 2004 májusában a Népszava leközlölte a volt Hajdú-Bihar megyei rendőrfőkapitánynak azt a megyei főügyészhez írt levelét, amely a Debreceni Vagyonkezelő Rt. gazdálkodásával kapcsolatos visszasságokat és a debreceni polgármester esetleges felelősségét firtatja. Az adatvédelmi biztos szerint e levelet jogszerűtlenül minősítették államtitokká.

legitimációja abból fakad, hogy 'tényként' tételezi magát. S féligazságait addig bizonyosan kénytelenek vagyunk 'tényként' kezelni, amíg működésének részleteit állam- és üzleti titok fedi. 'A szolidaritás eszméje vesztesre áll' – írja Kóka. Valójában a multicégek harcát szabadságnak, szabad versenynek hazudó világrend áll vesztesre a Föld eltartóképes-ségével szemben. 'Mindig ugyanazt a kérdést tesszük fel: vajon egy adott szolgáltatást az állam vagy valamely piaci szereplő végez el jobban és olcsóbban' – áll a Kóka-cikk végén. A Világkereskedelmi Szervezet (WTO) égisze alatt létrejött egy nemzetközi egyezmény (GATS), amely célul tűzi ki a szolgáltatások – így a közszolgáltatások: oktatás, egészségügy, gyógyszerellátás, posta, vasút stb. – kereskedelmének világméretű liberalizációját. A GATS-utópiában a tudás, az egészség: tucatarú. A WTO mágusai – Kóka Jánoshoz hasonlóan – pusztulásra ítélik a versenyképtelen – értsd: az egydimenziósított globális társadalomba be nem tagolható – településeket, kultúrákat és szakmákat.”⁵² Miről is van szó? A hatalom erőszakos állami beavatkozásáról a nagytőke érdekében és a társadalom ellenében, ráadásul még a nyilvánosság, az „adóforintok” fölhasználásának átláthatóságáról hangoztatott liberális alapelveket is jócskán megsértve. Tiszta Latin-Amerika – mondhatnánk, de immáron ez is közhelyszámba megy, ami még szomorúbb képet fest a magyar társadalomról.

Külön figyelemre méltó a technokrata politika-fölfogása, ami Kóka írásában szintén tiszta formában mutatkozik meg. Eszerint a politika pusztán üzlet, valamit valamiért alapú csere a társadalom és a politikus között: „Eddig úgy gondoltuk, hogy leginkább a szavazók zsebében keresztül lehet választásokat nyerni. Ez volt a hagyományos baloldali stratégia: jó

⁵² Schiffer András: *A titok politikája*. Népszabadság, 2005. július 28.

sok pénzt adunk az embereknek, különösen a választási évben. Mára kiderült, hogy ezzel nem lehet nyerni. Horn Gyula és Orbán Viktor kormánya az utolsó évben osztogatott bőven, ennek ellenére megbuktak. Medgyessy Péter is nagyvonalú volt, de ő is bukott. Bármennyi pénzt is adunk, soha senki sem fogja azt mondani: köszönöm, többet nem kérek, én már elégedett vagyok. Jó példa erre, hogy az elmúlt három évben 25 százalékkal növekedtek a reálbérek, ennek ellenére tíz magyarból hét elégedetlen. De akkor mit tegyünk? Az első, hogy felismerjük: a világ radikálisan változik. A baloldali pénzosztás európai hagyománya kezd kikopni a divatból. Ennek több oka is van. Túl azon, hogy soha egyetlen kormánynak sincs elegendő pénze, az osztogatás nem garantálja a választási győzelmet.”

A nagy szakértelmesdiből lépten-nyomon kibukik a *diletantizmus* is, amin nem lehet csodálkozni, hiszen a technokrata gondolkodásmód (és gyakorlat) sohasem körültekintő, sohasem a valóságos viszonyokat és törvényszerűségeket veszi figyelembe, és ennek megfelelően sohasem a plurális, többszemponútú gondolkodásra alapozott, hanem erőltetett, életidegen, jobbra elméleti és doktriner, s nem utolsósorban fölülről, a hatalom pozíciójából beavatkozó, gyakorta bürokratikus. Mint a sztálini államszocializmus. E gondolkodásmódnak egyik szép példáját ugyancsak Kóka János adta, aki 2005 júniusában egy miniszteri sajtótájékoztatón kijelentette: csak olyan kutatások kaphatnak támogatást, amelyek „eredményesek és versenyképesek”. A magyar társadalom ismert és sokszor kihasznált gyöngeségét jelzi, hogy aránylag kis botrány tört ki a gazdasági miniszter antiutópikus elképzelései nyomán, és az ügy hamar elsimult. A legtalálóbban talán Csányi Vilmos reagált: „Az Akadémia a vállalt vonogatta és morgott, a miniszter néhány nap múlva nem pontosan úgy gondolta, az Akadémia megértő volt, az ügy befejeződött.

Csak az nem tisztázódott, hogy a miniszter semmit sem ért a kutatások támogatásához, vagy ért ugyan, csak ezt más célok érdekében gondosan eltitkolja.”⁵³ A miniszteri székbe került üzletember „tudományellenes küzdelme” talán rendes, régi vágású populista demagógia, olcsó népszerűség-hajhászás, az ismert panelekre építve. Vagyis erőteljes kommunikáció a lakosság többsége (az „egyszerű emberek”) felé, melynek célkeresztjében ez esetben éppen a tudósok álltak, mint a „társadalom haszontalan élősködői”. Illetőleg maga a tudományos élet és kutatás mint társadalmilag haszontalan, fölösleges valami, amit nem lehet közvetlenül fölhasználni, amit „nem lehet megenni”. A gazdasági miniszter megnyilvánulása ama tradícióhoz köthető, amit olyan beszédek képviselnek, mint Horn Gyula egykori elhíresült fölhorkanása (a Bokros-csomag egyetemi oktatást nyomorító hatását alátámasztandó), hogy minek Magyarországon annyi filozófus, hisz’ még politikusból is sok van. Vagyis annak a beszédmódnak a megnyilvánulásával találjuk szemben magunkat, ami ellen liberálisaink előszeretettel szoktak ágálni. Persze csak akkor, ha nem a „munkaadók”, hanem a „munkavállalók” érdekeiről (valamint a kultúra állapotáról és a környezetrombolásról) esik szó. Ez utóbbi esetben tilos mindennemű populizmus.

És ha már a demagógiánál tartunk: külön tanulságos, hogy Kóka beszédeivel jelenik meg újra tiszta formájában az államszocializmus hőskorából ismert hurrá-hajrá stíl is, ami ugyancsak furcsa egy hideg racionalitással gondolkodó technokratától. E beszédek olyan szuperlatívuszokra épülő, klasszikus frázisokkal és puffogtatásokkal telítettek, mint a magyar gazdaság valóságos sikertörténet, hogy a magyar

⁵³ Csányi Vilmos: *Gyönyörű képességünk a... verseny! Népszabadság* 2005. június 25.

gazdaság minden eddigénél többet teljesített, hogy a térség országai között újból az élvonalba kerültünk, hogy minden korábbinál látványosabban fejlődik, hogy gazdaságunk „dübörög”. Inkriminált írásában is ez az elem domináns: „Tíz év alatt eljutottunk a piacgazdaságnak arra a szervezetségi fokára, melyre az öreg Európa 100 év alatt. A gazdaság tizedik éve folyamatosan nő, minden évben gyorsabban, mint a kontinens legtöbb országában. A siker nyilvánvaló, de a magyarok elégedetlenek. 100 emberből, 100 vállalkozásból legalább 70 azt gondolja, hogy a kelleténél lassabban haladunk. A jelenlegi 3,5-4 százalékos növekedés nem elég, a 7 százalékos munkanélküliség túl magas, még akkor is, ha a térségünkben nálunk a legalacsonyabb. Bár az infláció sohasem volt ilyen alacsony, idén valószínűleg 4 százalék alatt lesz, de a magyaroknak ez is magas. A tőzsde szárnyal, a forint erős, de ez sem elég. Mindenki a magyar versenyképesség miatt aggódik. Pedig tavaly 3,5 milliárd euro áramlott az országba, az idén ennél is több működő tőke jön. Majdnem négyszer annyi, mint a csodaországnak kikiáltott Szlovákiába. Az utóbbi 12 hónapban öt helyet ugrottunk előre a nemzetközi versenyképességi listán, de a magyarok azt mondják, haladjunk gyorsabban. Az üzleti szektorban különösen erős ez a hang.”⁵⁴ Jó másfél évtizede ehhez hasonló szövegeket hallhattunk-olvashattunk éppen a nyugati jóléti állam mellett, ami akkor szintén az egyetlen járható útként jelent meg. Mindenesetre szakértő publicistáink (értsd: a mainstream sajtó újságírói) Kóka fönti szövegei, valamint egyéb botrányos kijelentései⁵⁵

⁵⁴ *Politika 2.0, Népszabadság*, 2005. június 30.

⁵⁵ Kóka 2005 őszén egyik parlamenti felszólalásában Orbán Viktort Sztálinhoz hasonlította, valamint kijelentette, hogy vidéken megjelennek majd a kis orbánok – mint egykor a kis sztálinok –, akik államosítani akarják még a falusi kisboltokat és patikákat is. Ezen felül Magyarországot a vállalkozásának nevezte.

után megállapították, hogy bár a miniszter kommunikációja nem az igazi, szakértelméhez kétség nem férhet, sőt, már eddigi eredményei is kimagaslóak. Illetve: végre hosszú idő után akad egy politikus, aki nemcsak beszél, hanem tesz is valamit.

A technokrata blabla rövid története

A szakértelem hazai kultuszának gyökerei egészen a „létezett szocializmus” virágkoráig, a hatvanas évekig nyúlnak. A szaktudás fetisizálása ekkor még messze nem ideológiamentességet jelent, sőt, épp az ellenkezőjét: a marxista-leninista ideológia „tudományos szocializmus” néven történő megújításának, illetőleg a szovjethatalom igazolásának egyik fontos eszközét. Ennek érdekében a szakértelmiség kiegészített az állampárt bizonyos engedményeket tevő bürokratáival, s immáron a rendszer egyik fő gyámolaként „szigorúan tudományos” alapon megkezdte a maga társadalommérnöki tevékenységét, melyen az államszocializmus problémáit megoldó tervező-scientista kísérletek értendők. Tudni kell, hogy mindezt a hruscsovi „sztálintalanítás” utáni ideológiai válság tette szükségessé.

Ennek egyik lecsapódása, hogy az akkori sajtóban minden korábbinál nagyobb hangsúlyt kap a szovjet tudomány és technika fejlődése, technicista-utópikus cikkek jelennek meg tucatszám. Egy példa: a Népszabadság 1962. december 2-i száma *Szibéria 1962* címmel hosszú, egész oldalas ismertetést közöl a Szibériában épülő Tudomány Városáról, a „Vörös Oxford”-ról. „Itt dolgozták ki az elektronikus számológépek alkalmazásának elvileg új területeit. A geológiai intézetben jelentősen előre jutottak azoknak az általános törvényszerűségeknek a vizsgálatában, amelyek az

olajlelőhelyek kialakulását szabályozzák, és geológiai prognózisokat dolgoztak ki. Külön vulkanológus kutatócsoport is működik itt, amely javaslatokat készít a tűzhányók energiájának hasznosítására, és tanulmányozza a szibériai föld alatti, meleg vizű tenger energiájának hasznosítását. (...) Csupán a műszerek és a szállítóberendezések karbantartásán több száz főnyi állandó mérnökgárda dolgozik máris a Tudomány Városában. Az utcákon csupa ifjú arc. A kutatók átlagéletkora valamivel 31 év alatt van. Vannak itt olyanok, akik az egyetem elvégzése után egy évvel, tanulmányi idejük alatt végzett kutatómunkájuk eredményeként, már elnyerték a kandidátusi fokozatot, és akadnak komszomolista korú fiatal emberek (28-on innen), akik máris a tudományok doktori.”

Bár a bürokrácia és a technokrata értelmiség érdekellentéteik miatt ideiglenesen szakítottak egymással, a szövetség hatása maradandónak bizonyult. Vélhetően ennek köszönhető, hogy a '70-es évekre a hivatalos beszédben, s ennek nyomán az újságírásban, teret hódít egy új beszédmód: az explicit ideológiát nélkülöző „tényszerűség”, illetőleg „szakszerűség” beszéde. Ekkoriban válik divattá, hogy az újságcikkekben inkább száraz, már-már semleges hangnemben, jel-szavak helyett inkább tényekre és szám adatokra támaszkodva igazolják, mily remekül működik a szocializmus. Íme, egy tartalmában és stílusában tipikus szöveg a hetvenes évek elejéről: „A tények: a Szovjetunió 1973-ban 14 ezer forgácsoló szerszámgépet, több mint 123 ezer villanymotort, 34 ezer szivattyút, körülbelül 38 millió lengőcsapágyat, 34 ezer traktort, körülbelül 7 ezer kombájnt, több mint 34 ezer teherkocsit és körülbelül 238 ezer személyautót, több mint két és fél ezer exkavátort exportált. (...) Mi az igazság? – íme: a Szovjetunió ugyancsak 1973-ban körülbelül 254 millió méter pamutszövetet, 350 ezer négyzetméter

szőnyegkészítményt, 43 millió méter vágott szálból készült szövetet, 630 ezer kerékpárt, több mint 13 millió darab órát, egymillió 500 ezer rádió- és televíziókészüléket, körülbelül egymillió fényképezőgépet szállított külföldre”⁵⁶ – olvasható az impozáns statisztika, ami az egyszerű újságolvasó számára az égvilágon semmit nem jelent, hiszen nincs összehasonlítási alap, mégis: a nagy számok és hatalmas méretek a Szovjetunióhoz méltó nagy ívű fejlődést, a prosperitást érzékeltetik – és szuggerálják.

Mindehhez hozzátartozik, hogy a korábbi „forradalmi” marxista-leninista ideológia is egyre inkább formalizálódik és kiüresedik, a hétköznapiakból az ünnepi-szakrális szférába – s ennek révén háttérbe – szorul. Helyébe a „gazdaság”, a gazdasági prosperitás kerül mint sajátos ideológia-pótlék, ami a jelen szituációnak éppúgy értelmet ad, ahogyan a szebb jövőt is előrevetíti. Az évről évre elért eredmények, az ipari és műszaki fejlődés számadatai igazolják az államszocializmus verseny- és életképességét, sőt: magasabbrendűségét. Ezek jelképezik a megvalósult utópiát, de ennek tükrében értelmeződik újra Magyarország alárendelődése is a Szovjetuniónak. Az államszocializmus kései fejlődéstörténete egészen 1989-ig semmi egyebet nem jelentett, mint magának az államszocializmusnak a konzerválását, illetve az erre tett különféle kísérleteket. Mondhatni: a rendszer mesterséges fönntartását a techno-bürokratikus – azaz „szakértelemre” – alapozott állami tervgazdaság és a piacgazdaság bizonyos elemeinek kombinációja révén, és egyre több Nyugatról átvett kulturális elemmel kiegészítve. Ezért nem igaz, amit utóbb, a rendszerváltás után sokan próbáltak beállítani, hogy ti. e hangnem- és stílusváltásban a szakértelmiségnek és az újságíróknak a rendszerrel szembeni finom ellenszegülése

⁵⁶ Magyar Hírlap, 1974. október 15.

jelenne meg, hogy „elegük lett a sok ideológiából” vagy „átlátták a rendszer gyengeségeit”, hogy „a pártbürokraták és azok ideológiai alapú direktívái helyett végre a szakemberek szavára is odafigyeltek”. Mindenki fölismeri, aki elmélyed az akkori publicisztikában, hogy a „szakszerűség” inkább az ideológiai klisék és toposzok kiegészítése, megerősítése, vagy még inkább: új alapokra helyezése. Az unalmas adatok és a különféle száraz szakértői nyilatkozatok a politikai ideológia eszközei, a propaganda sajátos, korszerűbb formáját képviselik. Olyan formát, ami – eltérően a korábbiaktól – nem az érzelmekre, hanem az észre kíván hatni, nem lelkesít vagy fenyeget, hanem „meggyőz”.

A '70-es években e gondolkodás- és beszédmód még csak kialakulóban van, a nyolcvanas évek elejére azonban már mindent áthat. Ennek részeként a „szakszerűség”, illetve a szakmai(askodó) nyelvezet a politikai újságírás egyik meghatározó jegyévé válik. Az új stíl szép lassan beszippantotta, mi több: magába olvasztotta a korábbi évek propagandanyelvezetét, a szakzsargon groteszk módon elegyedett a hagyományos sztálinista-poszt sztálinista klisékkel és toposzokkal, illetőleg a brezsnyevi kor jellegzetes hivataloskodó bikkfanyelvével. A hetvenes évek elejére a korábbi idők kommunista propagandanyelve elveszíti minden eleveenségét, s az elsablonosodás és kiüresedés révén egyfajta szörnyűséges „politbüro-zsargonná” válik. Majd a hetvenes évek végén ez a bürokratikus nyelvezet átadja a helyét a „szakszerűség” nyelvezetének. Ez utóbbi a maga szintén száraz és sablonos, jobbára bevett szófordulatokra épülő nyelvezetével az előbbi folytatása, „fejlettebb változata”.

Magyarországon a „szakértelem” előretörésének hátterében több egymással szorosan összefüggő társadalmi-politikai tényezőt találunk. Egyrészt a hagyományos ideológia kiüresedett, a „kommunizmusban” már szinte senki nem hitt, még

a rendszer vezetői és főntartói sem. (Sőt, talán ők a legkevésbé.) Közismert, hogy a magyar társadalom a Kádár-korban cinikussá és kiábrándulttá, a hivatalos külsőségek ellenére mélységesen apolitikussá vált. Az 56-os forradalom tanulságait levonó „kádári kiegyezés” lényege, hogy a hatalom megengedte a magyar társadalomnak, vagy még inkább: elvárta, hogy elforduljon a közélettől – már csak a maga stabilitása és nyugalma érdekében is. Inkább művel a kertészkedet, de ne foglalkozz politikával. Forintos György találó megfogalmazása, hogy a forradalom leverése után „a politikai legitimációt a rendszer gazdaságival igyekezett helyettesíteni, vagyis a közjogi viszonyok magánjogivá transzformálása útján; ez volt a konszolidációs politika lényege.”⁵⁷ És csak úgy mellékesen: maga a „szakmába menekülés” is ekkor lett egyike a máig dívó jellegzetes értelmiségi attitűdöknek.

Másrészt a nyugati világ, illetőleg a kapitalizmus is olyan eredményeket ért el, amit nem lehetett – még a zárt szocialista táboron belül sem – eltitkolni a közvélemény elől. A régi eszközökkel tehát már nem lehetett „meggyőzni”, s az új, fölnövekvő elit számára sem volt kielégítő. Így lett a késő kádári korban a „szakszerűség” az emberek meggyőzése, a tudásra, ismeretre, „értelemre” apellálás egyik legfontosabb eszköze, voltaképpen a rendszer elsődleges ideológiai fegyvere. Funkciója, értelme: beláttatni a rendszer működésének hatékonyságát, meggyőzni, hogy „nincs más út a számunkra, mint ami éppen van”. Ezért a hivatalos propagandát fokozatosan eluraló „szakszerűség” szinte azonnal kiegészült egy másik fontos diskurzuselemmel: a „józan belátás”, az ún.

⁵⁷ Forintos György: 'A társadalmi demokrácia esélyei a kommunista rendszer összeomlása után'. In: Csepeli György–Kéri László–Stumpf István (szerk.): *Állam és polgár. Változás és folyamatosság a politikai szocializációban Magyarországon*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete Magyarországi Politikai Képzési Központ, 1992. 72. o.

„realitások” szem előtt tartásának kliséjével. Ennek lényege, hogy nincs más választásunk, mint az adott szituáció, mert „ez a realitás” a szovjet csatlósság és az államszocialista rendszer, vagyis az ország és a társadalom gazdasági és politikai alávetettsége. Alternatíva nincs és nem is lehet, bármi-féle gazdasági vagy politikai alternatívában gondolkodni „felelőtlenség”, „irreális utópia”, hiszen „megvalósíthatatlan”, ezért az ilyesféle gondolat „hozzá nem értésről tanúskodik”. És mindehhez az elmaradhatatlan „könnyű kívülről kritizálni” duma. Viszont, ha a „realitásokat belátjuk”, és „nem ugrálunk”, „nem hőzöngünk felelőtlenül”, jobban kiaknázhatjuk a lehetőségeket. E két elem tehát: a „szakszerűség” és a „realitásérzék” kiegészítik és erősítik egymást: az előbbi a tényeket manipulálja, az utóbbi az érvelést. Vagy pontosabban: az egyik a tény, a másik az érvt helyettesíti. A „szakszerűség” és „realitásérzék” mint a gyarmati-félperifériás alávettség és kiszolgáltatottság igazolásának és elfogadtatásának két fontos propagandaeleme, ennek az időszaknak sajátos terméke. Olyan társadalom gondolkodásmódját tükrözi, amely kiábrándult, utat és eszmét veszített, s jobbára nem hisz semmiben. A magánember itt régen elfordult a politikától – illetve általában a közélettől –, ugyanakkor kőkemény politikai és ideológiai nyomás alatt áll, egy nagyhatalomnak, illetve egy diktált rendnek alávetve egzisztál, s e kényszerhelyzetben keresi a maga boldogulását és hozzá a megfelelő kikapukat.

További fontos tényező a szocialista gazdaságot „rendbe-
teví” technokraták hatalomba kerülése, ennek következménye, hogy a régi nómenklatúra zöme a nyolcvanas évek közepéig lecserélődött. Ezek a technokraták alkották az állampárt reformszárnyát és annak gazdasági-szakértelmiségi holdudvarát, jó részük az MSZMP apparátusának fiatalabb tagjaiból és a szocialista nagyvállalatok vezetőiből

verbuválódott. Az eliten belüli mind dominánsabb jelenlétük magától értetődően hatott a közgondolkodásra is, és megalapozta az újfajta beszédmódot: az „ideológiamentes szakszerűség” beszédmódját. Így vette át az állampárt, és vele a pártállam vezetését a „szakértelem” az „ideológiától”. Miközben a tényleges szakértelem alig juthatott szóhoz, és a politikai-gazdasági döntések mindvégig, az államszocializmus végső kimúlásáig politikailag erőteljesen motiváltak voltak, még az alsóbb, regionális szinteken vagy szűkebb, speciális területeken is.⁵⁸ Vagyis a „szakértelem” nem volt több tetszetős máz-nál.

A reformszárny aztán a nyolcvanas évek vége felé, részben a szocialista gazdaság kimúlásának kényszerítő hatása alatt kiegészít, sőt, egyfajta véd- és dacsövetséget köt az addig is jól élő és aktívan tevékenykedő, ám a hatalmon kívül rekedő (főként társadalomtudományi) értelmiséggel. (Részben a még mindig a Szovjetunióban reménykedő régi pártelit maradékával, részben az innen-onnan föltűnőgető, a majdani jobboldal magvát alkotó „nemzeti vonal” híveivel, de legfőképpen a vesztesre ítélt magyar társadalommal szemben.) Ennek eredményeként az államszocializmus „bomlási szakaszában” a szakértelmiség és a társadalomtudósok minden korábbinál nagyobb számban és nagyobb súllyal lehettek jelen a pártban, a kormányzati szférában és a gazdaságban. Értékrendjük, világképük, látásmódjuk az uralkodó közbeszéd fővonalává, a legkomolyabb véleményformáló erővé vált. Ez tükröződik az ekkorra már szinte egyeduralkodó, a gazdaságot fetisizáló, jellegében-tartalmában egyre inkább Nyugat-orientált „szakértői” újságírásban is. Ugyanis

⁵⁸ A Kádár-kori szakértelem és az akkori politika viszonyát illetően – bár a témát nem az itt taglaltak szemszögéből tárgyalja – érdemes elolvasni Farkas János főleg esettanulmányokra épülő könyvét: *A „szürke zóna”. Szakértők az államszocializmusban.* Budapest, 1992.

paradox-groteszk módon az önmagát a „szakértelem” révén túlélő sztálini alapszerkezet technikai-technológiai értelemben – és persze a fogyasztási szokásokat tekintve – ekkor már hosszú évek óta a Nyugatot tekintette modellnek, így a rendszer fönntartásában kulcsszerepet játszó késő kádári technokrácia számára az ország kulturális nyugatosítása létérdekké vált. Az „újfajta” újságírás természetesen a késő kádári elit igényeit és érdekeit szolgálta, s ilyen funkciójában vett részt (még hozzá igen aktívan) a rendszerváltásban is, amely voltaképpen maga is ennek a szövetségnek az eredménye.

A rendszerváltás idején, majd közvetlenül utána, az immáron tőkésekkel átvedlő „új” elit számára a „szakértelem” mítosza továbbra is hasznosnak bizonyult, mivel egyszerre több funkciót is ellátott: 1. Igazolta az ún. „sima átmenetet”, vagyis az államszocialista elit által fölülről véghezvitt éles ideológiai, politikai és gazdasági váltást, hogy ti. a marxizmus-leninizmus helyébe a liberalizmus, az államszocializmus helyébe a kapitalizmus, a Szovjetunió helyébe a Nyugat (főként Amerika) került. 2. Fölmentette a régi rendszer pozícióban maradt embereit, mondván: „mi már régen sem voltunk igazán kommunisták, hanem szakemberek, akik mindössze tették a dolgukat”. 3. Ez utóbbival szoros összefüggésben megindokolta az utódpártba és aköré szerveződött késő kádári elit kontinuitását is, mondván: „szakemberekre mindig szükség van”, sőt, „nélkülünk nem menne az ország szekere, hiszen mi vagyunk azok, akik évtizedes tapasztalatokkal rendelkezünk” – szemben az outsider, kontár, dilettáns ellenzékkel.

Némi ironiával úgy is fogalmazhatunk, hogy az „ideológia-mentes szakszerűség” mítosza a rendszerváltáskor még jobbra a magyarázkodás funkcióját látta el, ám a már korábban említett föltételek és körülmények (kelet-európai tekintélyelvűség stb.) miatt ez a „magyarázkodás” olyan jól sikerült,

hogy a rendszerváltás utáni időszak vezető „eszméjévé”: az ideológiánélküliség ideológiájává nőtte ki magát. Az államszocializmus és az újkapitalizmus közötti folytonosság ebben is jól kitapintható, s a dolog lényege is ugyanaz: „A szakértelem naiv és álnaiv misztifikálása a kelet-európai újpolgári rendszerekben szerves összefüggést mutat azzal a régi államszocialista tradícióval (amely maga is a régi polgári-dzsentri gyökerekhez megy vissza), amelyben a politikai megbízhatóság abszolutizálódott a szakértelem ’burzsoá ravaszságaival’ szemben. Mindkét beállítódás lényegét tekintve arról szól, hogy miképpen tudja a politika a szakértelmet a maga szolgálatába állítani. A szakértelem mai uralma a politika fölött természetesen látszólagos. Arról van szó, hogy a rendszer elrejtí azokat a mechanizmusokat, melyeken keresztül az ’illetékes’ szakértők valóságos szakismereteket a társadalomtól elkülönült politikai hatalommá, hatalomfenntartó erővé transzformálják.”⁵⁹ A szakértelem rendszerváltás-kori és azt követő misztifikálása a kádári rothadás továbbélésének terméke. Az „ideológiamentesség” hol másutt nőhetné ki magát mindent meghatározó vezérelvvé, mint egy megfásult, cini-kus-apolitikus – azaz „értékmentes” – közegben?

Mindezek után talán jobban érthető, miért hatott a „szakértelem” szinte varázsszóként a rendszerváltás után: egyrészt az emberek megcsömörlöttek a hivatalosan mindvégig meglévő kötelező ideológiától (a marxizmus-leninizmus jel-szavaitól), másrészt már hosszú évek óta a „szakértelem” felsőbbrendűségére szocializálódtak. Ezt az igényt meglova-golva lettek a korábbi ideológusokból hirtelenjében szakemberek, illetve szakértők. Ennek köszönhetően jelenik meg a rendszerváltást követően a „szakértői kormány” ide-ája is, az erősen ideológusi hajlamú jobboldal

⁵⁹ Krausz, i. m. 69–70. o.

ellentételezéseként. Ezt előbb az SZDSZ, majd az MSZP játsza ki egyik legfőbb aduásként, s úgy tűnik, sikerrel, hiszen a „szakemberek pártja”, kormánya hosszú ideig sikeres kampányszlogen. A szociológus Felkai Gábor egyik tanulmányában jól megragadja a lényegét: „Az ideológiai viták tudatos kerülése, melyet a párt oly fontos törekvésének könyvel el, többszörösen ’fizet’. Egyrészt gyógyírként hat a polgároknak a ’parttalan’ politikai vitáktól felborzolt idegeire, másrészt – ahogy azt Habermas a mai modern társadalmak uralmi technikájáról írta, életkérdéseket szakkérdésekké nyilvánít, így vonva ki azokat az ösztársadalmi mérlegelés illetékességi köréből, és ruházza át a mindenkit érintő döntések jogát szociálisan jórészt ellenőrizetlen grémiumokra.”⁶⁰ Az ideológia-mentesség ideológiája vitte sikerre a balliberálisokat, és küldte padlóra az ideológiailag erős jobboldalt – főleg az Antall-kormány szereplését (illetve leszereplését) követően. A társadalom akkor még nem tudta, miféle csapdák rejlenek ebben, hogy mennyire a megnyomorítását és nem a fölemelését szolgálja.

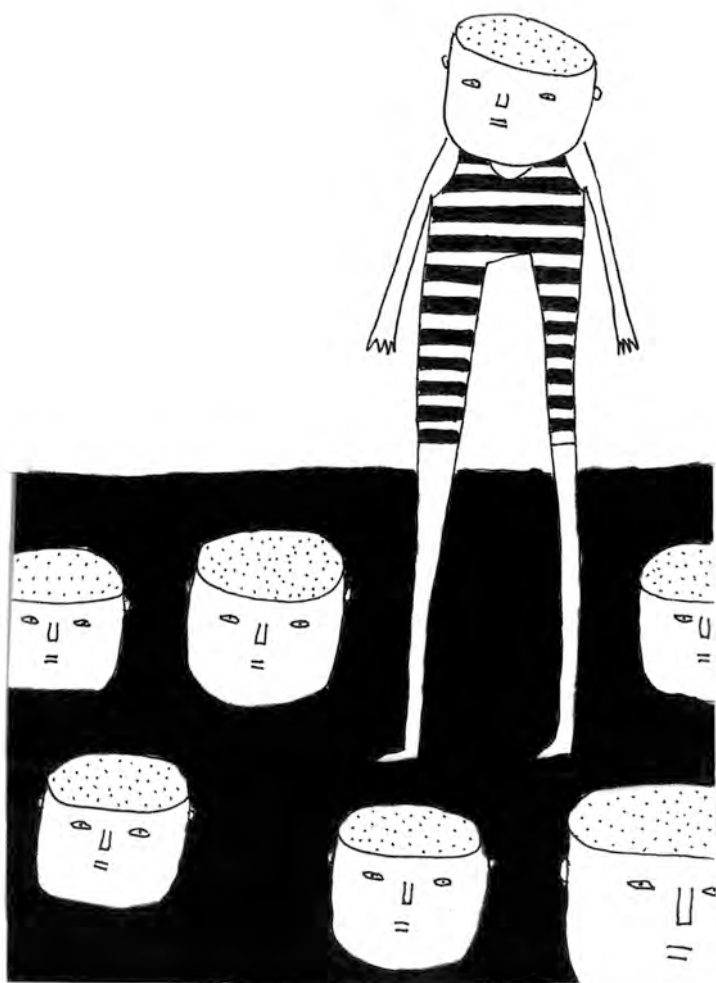
Az ún. „balliberális” politikai elit másfél évtizeden keresztül játszott a „szakértelem” jelszavával, s úgy tűnik, mára eljátszotta annak további kiaknázhatóságát. Az elmúlt tizenöt év mindenkit meggyőzhetett, hogy a „szakértői kormány”, az „ideológianélküli szakértelem” üres lufi, penetráns – bár demagóg módon időlegesen jól használható – ostobaság. Mostanra azt hinnénk, végre valahára mindennek vége. Erre mi történik? Az eddig nyíltan ideológiával operáló jobboldali ellenzék mi mással kezd érvelni, mint a szakértelemmel? Hogy a szocialista-szabaddemokrata kormány mennyire kontár és hozzá nem értő, de ők bezzeg igazi szakemberek.

⁶⁰ Felkai Gábor: *Két társadalomelméleti illúzió széttörése a jelenkori magyar közgondolkodáson* www.c3.hu/~szf/Szofi97/Sz97-03/Sz97-03-Fr.htm

Kezdődik minden előlről? Avagy a rendszerváltáskor minden szempontból – így intellektuálisan is – jelentős hátránnyal induló jobboldalra csak mostanra szivárgott le ez az egész, mint egyfajta *Gesunkenes Kulturgut*, mint az egykori úri divat elemei a paraszti viseletbe?

A félrevezetés, a csúsztatások és elhallgatások, az elitek alig leplezett érdekképvisellete, a (mindenkori) uralkodó ideológia „tudományos” aládúcolása, a mindig beígért, ám mindig elmaradó nagyszerű eredmények, valamint a „szakértelemre alapozott profi véleményformálás” egész közgondolkodást megrothasztó konformizmusa szépen megteszik a maguk erodáló hatását. A társadalom egyre nagyobb része válik szkeptikussá és bizalmatlanná a hivatásos bölcsékkel szemben, sőt, egyes csoportok immáron zsigerből, kvázi „azonnali ösztönös reakcióként” utasítanak el mindenkit és mindent, aki vagy ami „fönről jön”. Ennek egyik következménye a hazudós kiskakas és a farkas meséjének tanulása, hogy ti. a „szakértők” szava lassan olyannyira hitelét veszti, hogy akkor se hisznek majd nekik, ha véletlenül igazat mondanak. A számos nemkívánatos hatás egyike a zagyva áltudományos eszmék szinte futótűzszerű terjedése. Sokan ugyanis előbb hisznek el bármiféle „alternatív teóriát”, legyen az a legostobább, legképtelenebb fantazmagória, mint bármi olyan állítást, ami „hivatalos” vagy annak tűnik. Ami persze kihat a közéletre is, így virágzik a politikai okkultizmus, s növekszik az irracionális ideológiák – ironikus módon még az elit egyes tagjait is bekebelező – tábora.

FAHRENHEIT 9/11 MAGYARORSZÁG

„Ne ölj, csak a gyilkost, hirdette Mercer, amikor az empátia-dobozok először megjelentek a Földön. S aztán ahogy a mercerizmus igazi teológiává nőtte ki magát, úgy terjeszkedett alattomosan 'A Gyilkosok' koncepció is. A mercerizmusban az abszolút gonosz tépte meg a tántorgó léptekkel felfelé baktató öregember elnyűtt kabátját, ám az sosem derült ki, kicsoda-micsoda ez a gonosz tulajdonképpen. A mercerita nem érti, csak érzi a gonoszt.”

Philip K. Dick:

*Álmodnak-e az androidok elektromos birkákról?*⁶¹

Mostantól más hangon beszélünk

A mindmáig „balliberális” néven emlegetett hazai *mainstream* sajtó uralkodó beszédmódját a kilencvenes években még az Amerikából importált és „politikai korrektség” (*politically correct*, PC) névre keresztelt ideál: a mindenfajta más-ság elfogadása, a kulturális relativizmus, a multikulturalizmusra épülő tolerancia, a kultúrák, rasszok, nemek, vallások, ideológiák, szubkultúrák és alternatív életmódok, a „sokszínűség” dogmája határozta meg. A PC céltáblája ennek megfelelően a konzervativizmus, a nacionalizmus, az etnosovinizmus különféle formái voltak – idehaza ezt a céltáblát a politikai jobboldal hagyományai, kultúrája és beszédmódja, valamint a történelmi egyházak képviselték. A „píszí” apostolai, mint az Egyesült Államokban, nálunk is úton-útfélen igyekeztek leleplezni a bármifajta „kirekesztés” burkolt és finom, olykor egészen szofisztikált formáit is, amivel különféle nyelvi tabuk, helyenként új szóhasználat lépett életbe. A kilencvenes évek elejétől egy valamit magára adó liberális

⁶¹ Budapest, Agave, 2005. 32. o. Ford.: Pék Zoltán.

politikusnak, publicistának vagy értelmiséginek bizonyos dolgokról nem volt ildomos beszélni, bizonyos szavakat, kifejezéseket azok rossz ízű társításai, áthallásai miatt nem illett többé használnia. (Legalábbis a nyilvánosság előtt.)

Nos, ennek lett vége 2001. szeptember 11-ével. A terrortámadást követően ugyanis éppen a píszí vált elsőszámú akadályává, hogy kollektíve meg lehessen bélyegezni a muszlim vallást és kultúrát, illetve a muszlim hitű etnikumokat. „Igazolást nyer az a tudományos köntösbe bújtatott félelem, amit a *politically correct* jegyében minden tisztességes liberális (a szó legtagabb értelmében) igyekezett elhessegetni magától (és másoktól)?” – írja Petőcz György az ekkor már többek által kifogásolt „túlzott toleranciára”, „túladagolt liberalizmusra” utalva.⁶² A lejárt szavatosságú közéleti szlogenekhez hasonlóan immár a „politikailag korrekt” fogalma sem nélkülözi az iróniát, az átvittén vagy akár konkrét formában megjelenő idézőjelet – ami azelőtt szinte elképzelhetetlen volt. Míg a píszí elleni kirohanások korábban kizárólag a jobboldali és szélsőjobboldali publicisták írásait jellemezte, mostantól akár szitokszóként tűnhet föl a „másik táborban” is: „Vagy itt van a ’politikai korrektség’, korunk egyik pestise, ami Amerikát és a valóban szabad világ többi részét már közel húsz éve fertőzi. Jól hangzik, a gyűlölködni vágyó jobboldal gyűlöli, úgyhogy biztos jó dolog. Nem az” – írja Seres László, aki pár évvel korábban még a PC élharcosának számított.⁶³ Mondhatjuk: már nem píszí píszínek lenni.

Ennek megfelelően 2001. szeptember 11-e után egymást követik a politikailag teljes mértékben inkorrektnek tekinthető írások azokban a sajtóorgánumban (is), amelyek

⁶² Petőcz György: *Roszsabb lett a világ*. Élet és Irodalom, 2001. szept. 14.

⁶³ Seres László: 'A hírmaffia áldozata'. Bernard Goldberg: *Média hazugságok* – részlet a könyv magyar kiadásának előszavából. Hetek, 2002. szept. 05.

korábban a PC „missziós telepeinek” számítottak, s e váltás révén a „balliberális” sajtó lényegében „baloldali és liberális véleményeknek is helyet adó neokonzervatív” sajtóvá alakul.⁶⁴ A cikkek szemantikai magvát elsősorban a gyarmatosítás legfőbb ideológiai pillére képezi: a nyugati kultúrfölény a nyugati értékeket elfogadni nem tudó/nem akaró barbárokkal, az elmaradott primitívekkel szemben és a fejlettebbet, a magasrendűt megillető többletjog. „A népek önrendelkezési joga csak szabad társadalmakat illet meg, vagy olyan társadalmakat, amelyek a szabadságot akarják intézményesíteni; diktatúrákat ez a jog nem illet meg” – írta a húszas években Oroszországból Amerikába szökött individualista író, Ayn Rand, és igaza van: nincs, nem létezhet alanyi jog intézményes terrorrezsimek létrehozására. „Ha van tanulsága a WTC, a Pentagon elleni merényleteknek, az izraeliek elleni napi palesztin terrornak, akkor az, hogy a szabadság ellenségeinek összefogása, a Jeruzsálem-projekt mindannyiunkat fenyeget, ezért nem szabad földet, teret adni a szervezett erőszaknak.” Vagyis a primitíveket sújtó kollektív büntetésről van szó. Seres László e cikkében a klasszikus etnosoviniszta álláspontot képviseli: „A kultúrák nem egyenrangúak: az erőszakot, a globális terrort tűrő/támogató kultúra nem lehet egyenértékű, nem élvezhet egyenlő jogokat az ellentétével, azzal, amelyik tiltja a terrort, és békét, szabadságot, egyéni önrendelkezést hirdet. Ha mindkét kultúrát 'civilizációnak' nevezzük, akkor bizony civilizációk harca ez a javából.”⁶⁵

Seres egy későbbi írásában még ennél is továbbmegy. Az Abu Graib börtönben történtek kapcsán azt fejtegeti, hogy bár a „botrányos és kellőképpen el nem ítélt kínzási ügy nagyon sokat ártott a terror elleni harcnak”, még ez is a

⁶⁴ L. erről a váltásról többek között Tamás Gáspár Miklós: *A balközép cikk-írás csődje* című írását. *Élet és Irodalom*, 2003. aug. 8.

⁶⁵ Seres László: *Jeruzsálem-projekt*. *Élet és Irodalom*, 2001. szept. 28.

nyugati kultúrfölényt igazolja, hiszen a kínzásokat „a katonaság illetékes szervei maguk kezdték feltárni, éspedig idén januárban. Működésbe léptek a szabad társadalom intézményei...” Mellesleg érthetetlen a nagy nemzetközi fölzúdulás, hiszen a kínzás a muszlim kultúra része, szinte az arabok lételeme, ahogyan azt maguk is beismerik: „...és ahogy szaporodtak Bush elnök bocsánatkérései (még a jordán királytól is, akinek országában rendszerezsek a kínzások), úgy nőtt a soha máskor fel nem háborodó arab utca haragja: hogy mernek ezek bocsánatot kérni? És mi mikor halljuk végre egy muzulmán vezetőtől, hogy míg 'a kínzás szerves része az arab hagyománynak, a mai napig alkalmazták arab börtönökben' (al-Zafír, bejrúti lap), addig Amerika és a Nyugat azonnal felősségre vonja a bűnösöket?”⁶⁶

A legtovább talán Határ Győző megy el. Miután kifejti, hogy a muszlim bölcselet nem jutott túl az általa „nyelvi idiotizmusnak” nevezett (egyébként minden kultúrában megjelenő), homofónián alapuló archaikus etimologizáló filológián, valamint, hogy az iszlám semmit nem képes létrehozni évszázadok óta, azt fejtegeti, hogy a Nyugatnak fegyverrel kell az egész muszlim világot megrendszabályozni, mivel az a létére törő ősellenség. A végén kitér a megvívandó nagy háború egy másik okára is: „A nyugatiak zömének fogalma sincs arról, hogy az iszlámnak esze ágában sincs elfogadni/elrendelni/intézményesíteni a születéskorlátozást. Afrikában – ahol térítő hadjáratával az iszlám visszaszorította mind a katolikusok, mind az anglikánok missziós térítését, a biológiai hódítás veszélye fenyeget; az aszály és éhínség sújtotta Fekete Földrész nemcsak azt várja el a Fehér Embertől, hogy tömje a száját, hanem azt is, hogy népesedési statisztikájában

⁶⁶ Seres László: *Mission impossible. Irak, botrány, demokrácia. Élet és Irodalom*, 2004. máj. 21.

kitörő örömmel fogadja a 12-14-16 gyermekes néger családok nekipendülését. Ha ennek százados veszedelmét a Nyugat felfogja, akkor rádöbben arra, hogy miért kell agresszív módon fellépnie a fundamentalista iszlámmal szemben minden arcvonalon; miért kell a születéskorlátozást rákényszerítenie, és miért kell, elsőként, támadólag fellépnie. A Nyugat szekuláris társadalmának feje felől nemcsak a 'karddal (értsd: atomlővédekkel) térítő' protofasiszta iszlám fenyegetését kell egyszer és mindenkorra elhárítania, hanem ki kell kényszerítenie az iszlám együttműködését a fogamzásgátlás globális végrehajtásában – hogy ezzel elejét vegyük a katasztrofális népességrobbanásnak a bolygón.”⁶⁷ Ez már nem a civilizált világot a barbároktól féltő defenzív álláspont. Itt már nem csupán a nyugati világ önvédelméről van szó, sőt, még csak nem is a primitívek civilizálása érdekében folytatott gyarmati háborúról. Bizony, elgondolkodhatunk, hogy pontosan mit is értsünk a „fegyverrel való születésszabályozás” fogalmán.

A mai európai szélsőjobb meghatározó (intellektuális) irányzata, az Új Jobboldal egyik hazai képviselője és propagálója – aki a terrortámadást megelőzően és azt követően is több cikket szentelt az „iszlám veszélynek” – éppen Határ Győzőre hivatkozik: „A magyar elit java része a koszovói albánokat és a csecseneket siratta még nem is olyan régen. Jól tette. Remélem, kisérti magát. Önmaga elsiratására már nem lesz ideje. A magyar nyelvterületen Határ Győző az egyetlen, aki e kérdéssel eddig érdemben foglalkozott. Ezzel kapcsolatos gondolatainak pedig mindmáig semmi visszhangja nincs. Mert mi csak az olyan nemzeti és kozmopolita váteszeket szeretjük, akik még a holnapról se tudnak érdemben eligazodni. Eközben az iszlám terjed és mosolyog az európai

⁶⁷ Határ Győző: *Nyugati kancsal-látás*. Élet és Irodalom, 2001. szept. 28.

ember öngyilkos morálján. Amit egy cseppet sem viszonzoz, csak kihasznál. (...) S ha már választani kell és talán még lehet, akkor, ha nem is szívesen, de inkább Sorosék látványtársadalma, mint a kötelező napi ötszöri ima és Gubás Gabi csadorban.”⁶⁸

Hasonló szellemben ír Tatár György is, aki a terrortámadást követő napokban azt fejtegeti a Magyar Narancs hasábjain, hogy az iszlám terrorizmus jóval több mint egyszerű bűncselekmény, vele szemben kvázi ellen-vallásháborút kell folytatni: „A terrorizmus – kivált az iszlám terrorizmus – több évtizeden át tartó kriminalizálása alkalmatlan volt arra, hogy az öngyilkos emberbombáknak, e gyilkos vértanúknak a tudomására hozza: nem Isten akaratát teljesítik. Ezt nem is lehetséges bizonyítani. A legtöbb, ami demonstrálható számukra, hogy egyelőre nem képesek istenük akaratát teljesíteni. Ezzel az azóta elfeledett tudással már Martell Károly tisztában volt.”⁶⁹

E váltás szellemében közli le az Élet és Irodalom 2004. január 23-i száma „Az erősebb éli túl” (!) címmel Ari Savit Benny Morris izraeli történésszel készített interjút, amely a Haaretz című lapban jelent meg, s amelyet Petőcz György fordított magyarra. Már az interjú elején a következőket olvashatjuk: „Élethalálharcban vagy elpusztulsz, vagy megsemmisíted a támadóidat. Vannak helyzetek, amelyek indokoltá teszik az etnikai tisztogatást.” Vagy: „A hétszáz ezer palesztin elűldözése nélkül nem jöhetett volna létre Izrael. Nem volt más választás: meg kellett tisztítani a hátszínét, az utakat, a határterületeket és minden települést, ahonnan járműveinket és telepeinket támadták.”. S amikor a riporter fölteszi a kérdést, hogy erkölcsi szempontból nincs-e baja a

⁶⁸ Bognár József: *Mai Symmachusok*. Magyar Demokrata, 2001. jún. 7.

⁶⁹ Tatár György: *A Nyugat eltérítése*. Magyar Narancs, 2001. szept. 20.

történetekkel, Morris válasza: „Nincs. Még az amerikai demokrácia sem jöhetett volna létre az indiánok megsemmisítése nélkül. Ezekben az esetekben a magasabb végső cél igazolja az elérésükhöz szükséges kegyetlen eszközöket.” Külön figyelemre méltó, hogy Morris eredetileg baloldali értelmiségi, aki „évtizedeken át a cionizmus történetének sötétebb fejezeteit kutatta”, sőt, nézeteiért börtönt is vállalt, tiltakozásul a megszállt területeken folytatott izraeli kegyetlenkedések ellen. És ez a „korábban radikális baloldalinak, Izraelgyűlölőnek tartott, s emiatt az izraeli akadémiai körök által is bojkottált” ember most így nyilatkozik. Nem nehéz ebben a „ha már egy ilyen személy is azt mondja, akkor” típusú, jól ismert meggyőzési technikát fölismerni. Azt a beszédmodot, ami addig főként a radikális jobboldal és a szélsőjobboldal sajátját jellemezte. (Pl. amikor nyugati baloldali értelmiségiek véleményét használják az Amerika- és Izrael-ellenes *jobboldali* nézetek igazolására.)

Úgy tűnik, „bizonyos helyzetekben” érvénytelenné válnak a jogi eszközök is. Sőt, ezekben a „bizonyos helyzetekben” nem csupán a szólás- és véleménynyilvánítási szabadságnak, de a nyugati demokrácia nagy büszkeségének, az ártatlanság vélelmének is búcsút inthetünk. Ahogyan Miklósi Zoltán (az itt idézett írásoknál jóval mérsékeltebb, józanabb hangvételű) írásában megállapítja: „az ellenség azonosítása és kijelölése a jog szféráján kívüli kérdés. (...) ezért a jogi normák – a háborús jog kivételével – vele szemben felfüggeszthetők, az a dolog természetéből fakadóan nem dönthető el magának a jognak az eszköztárával. Ezért az Egyesült Államok kormánya nem kötelezhető arra, hogy a jogilag bizonyító erejű adatok meglétéhez kösse hatezer meggyilkolt

amerikai állampolgár életének kioltását.”⁷⁰ Ami azt jelenti (mit is jelenthetne mást?), hogy akár a szándékot is büntetni lehet: „Hazánkban ma az elvtelen toleranciát nemcsak a liberalizmus számos ideológusa hirdeti, hanem a Legfőbb Ügyészség is. Ennek szellemében tagadta meg a nyomozást a MIÉP alelnökének uszító kijelentései ügyében. Az ügyészség álláspontja, ha mélyére nézünk, tettekre ösztönöz. Az izgatás vádját csak *ex post facto*, vagyis a bűncselekmény bekövetkezte után emeli, mintha nem sejtene, hogy akadhatnak, akik szívesen vállalnák a büntetőjog mártírjának szerepét. (...) a liberalizmus a toleranciát is szélsőségesen értelmezi.”⁷¹ Lényegében ugyanerre jut Tatár György is idézett írásában: „A hadviselésnek a jogtól gyökeresen eltérő – ám a politikával megegyező – alapja az ártatlanság vélelmének szisztematikus tagadása. (...) A bírósági gyakorlattól eltérően itt az önvédelem nem szorul bizonyításra: az ellenség kezében minden tárgy, még üres marka is, 'fegyvernek látszó tárgy'. A hadvezetés feladata abban áll, hogy a büntetés a lehető leg-hatékonyabban megelőzze a bűntett elkövetését.”⁷²

Ezek után nem lehet csodálkozni, hogy a Népszabadság pár hónappal később egy (a későbbiekben magát liberális elkötelezettségűnek tituláló) matematikus tollából „humán-etológiai és antropológiai” tárgyú írást jelentetett meg. Az eszmefuttatás a terrortámadásra mint az agresszió megnyilvánulására hivatkozva azt javasolta, hogy a terrorizmusra hajlamos, „a csoportagresszió genetikus-kulturális örökségé”-vel rendelkező emberi populációkon „genetikai módosításokat” kellene végrehajtani – éppen a 2001. szeptember 11-éhez hasonló, bármikor bekövetkezhető esetek

⁷⁰ Miklósi Zoltán: *Terrorizmus és háború*. Magyar Narancs, 2001. szeptember 27.

⁷¹ Ungvári Tamás: *Az új janicsárok*. Élet és Irodalom, 2001. szept. 21.

⁷² Tatár György, uo.

prevenciójaként. A szerző szerint a terrorveszély szükségessé teszi bizonyos „új genetikai-biológiai-orvosi-kulturális gyógymódok kifejlesztését”.⁷³ Az írásra mindössze Tamás Gáspár Miklós figyelt föl és reagált a tőle megszokott szenvedélyességgel: „Ha ez az utálatos förmedvény nem ott jelent volna meg, ahol megjelent (Népszabadság, 2002. január 23., szerda, 10. lap, 'Fórum' rovat), hanem a Magyar Nemzetben, ha éle az adott konjunktúrában és kontextusban nem harmadik világbeli muzulmánok, értelemszerűen főleg arabok ellen vág, hanem – teszem azt – zsidók, homoszexuálisok, avantgarde művészek vagy HIV-pozitív romániai cigány férfiprostituáltak ellen, akkor bezzeg állna már a bál.”⁷⁴

A „balliberális”-nak nevezett oldalon megjelenő antiliberális szélsőség nagyobb, nemzetközi összefüggésben nyer igazán értelmet. Az „új hang” fölbukkanása véleményem szerint összefügg azzal a Nyugat-Európában lezajló folyamattal is, amit tulajdonképpen a szélsőjobbboldaliság modernizációjának nevezhetünk. Ismert tény, hogy az újabb szélsőjobbboldali mozgalmak Európa-szerte inkább a bevándorlókat – ezen belül is a „beilleszkedni nem tudó és nem akaró” muszlim közösségeket – veszik célba, s nem annyira a zsidókat vagy a regionális, illetve nemzetiségi kisebbségeket. Mi több, ennek az újfajta szélsőjobbboldaliságnak a fő jelszava éppen a „demokrácia és a nyugati értékek védelme” a más kultúrát képviselő, s ezért ezeket az értékeket „befogadni képtelen” bevándorlóktól. S hogy a liberalizmus és a szélsőjobbboldali gondolkodás mennyire nem mondanak ellent egymásnak, sőt, olykor sajátos elegyet alkotnak, azt talán legjobban a „Hollandia Le Pen-jének” is nevezett Pim Fortuyn színrelépése mutatja. A *Leefbaar Nederland* később meggyilkolt

⁷³ Szabados Tamás: *Talán a géneket...* Népszabadság, 2002. jan. 23.

⁷⁴ Tamás Gáspár Miklós: *A hangnem*. Élet és Irodalom, 2002. márc. 1.

alapítója a libertárius eszmények elkötelezett híveként homoszexualitását a nyugati szabadság szimbólumává emelte, a gazdaság terén pedig ultraliberális elveket vallott, *s éppen erről az elvi alapról* hirdette a faji diszkriminációt is magában foglaló idegengyűlölő nézeteit. S ebben messze nem állt egyedül.⁷⁵

Akik az ellenség malmára hajtják a vizet

A „balliberális”, militáns rendpártiság fölbukkanásával hamar kiderül, hogy a szabadság egyik formája sem magától értetődő, így a véleménynyilvánítás sem: „A terrortámadás előtt Tamás Gáspár Miklós a MIÉP betiltása ellen érvelt. Vajon az új korszakban is vállalja álláspontját? Ha Eörsi István kiváló bírálata nem győzte meg tévedéséről, bizonyára elgondolkodtatta, hogy a korlátlan toleranciát maga alá temette a két torony. Nem hiszek abban a Voltaire által sosem hangoztatott, csak éppen neki tulajdonított elvben, hogy ellenfelünk jogát a megszólalásra az életünk árán is meg kell védenünk. Az élethez való jog felülírja a

⁷⁵ A jelenség lényegét talán a baloldali francia politológus, Jean-Yves Camus foglalja össze a legtömörebben és legjobban: „...valójában olyan atipikus jobboldal sikerével van dolgunk, amely az állam kultuszát ultraliberalizmusra, a korporatizmust piaci viszonyokra, sőt, olykor a nemzetállam kereteit is regionális vagy tisztán helyi partikularizmusra cserélte fel. Kétségtelen: léteznek továbbra is önmagukat tekintélyelvű, fasiszta, sőt, nemzetiszocialista eszmék alapján meghatározó politikai alakulatok, ezek azonban mára marginálisokká váltak, miközben egyre inkább teret nyernek olyan, történelmi előzmények nélküli korábbi szélsőséges ideológiákhoz nem kötődő pártok, amelyek – úgy tűnik – megoldást kínálnak egy zárt, széles konszenzust élvező s az ultraliberális gazdasági és szociális modellel szorosan összefonódó politikai alternatíva számára.” (*A szélsőjobboldal alakváltozásai Nyugat-Európában*. Eszmélet, 2002, 55. szám, 63. o.)

véleményszabadságot.” De nem csupán a véleménynyilvánítás szabadságát, hanem általában a szabadságot, sőt, az élethez való jogot: „Krízishelyzetekben (vagy jogi körülmények mérlegelésénél) nem a szabadság elvont elve, hanem annak gyakorlati érvényesíthetése dönt. A szabadságjogok kiterjesztése a szabadságjogok ellenségeire nem örök kánon, hanem tapasztalat- vagy közvéleményfüggő, a gyűlöletbeszéd korlátozása pedig veszélyességének mértékétől vagy a szükséghelyzettől függ. Az Egyesült Államok gyakorlatilag statáriumot hirdetett ki: halálbüntetés vár a terroristák támogatóira.”⁷⁶

Ennek szellemében némely írásban már a „soraink közé férközött ellenség” paranoid víziója is fölbukkan: „Az iszlám fundamentalistának nevezett szerveződései totalitárius, világhódító törekvések, amelyek a föld iszlamizálását tartják végcéljuknak. Nem versenyre kelni akarnak a Nyugattal, hanem el akarják pusztítani. Ezt megelőzően azonban identitását akarják lerombolni, és ebben egy páratlan világtörténelmi véletlen – ha van ilyen – segíti őket. Ez a véletlen Izrael állam születése, amelyhez a Nyugat nem görög eredetű identitása kötődik. Mindazok a Nyugaton belüli erők, amelyek ugyancsak ennek az identitásnak a leépítésében érdekeltek, akár látják ezt, akár nem, az iszlám világterrorizmus szövetségesei: ötödik hadoszlop.”⁷⁷ Ki ez a belső ellenség, az „ötödik hadoszlop” katonája? Bizony nem más, mint a „piaci demokrácia”, a globalizáció és az Egyesült Államok bírálója, azaz: a főnnálló világrend kritikusa. Illetőleg, aki ilyen vagy olyan oldalról kétségbe meri vonni a „nyugati értékek” mindenekelőlttségét, s aki eme kételyeinek ne adj’ isten még a terrortámadás után is hangot merészel adni. Ők azok a demokrácia

⁷⁶ Ungvári Tamás: *Az új janicsárok*, i. m.

⁷⁷ Tatár György: *A Nyugat eltérítés*, i. m.

számára nemkívánatos elemek, akik nézeteikkel a terroristák akaratlan szövetségeseivé, sőt, szálláscsinálóivá válnak.

A „belső ellenség” archetipikus lelki képződmény. Miként a középkorban vagy a „létezett szocializmus” hőskorának idején, a belső ellenség most is önmagunkban búj meg, és onnan is jön elő: „Vagy máshol keressük az igazi bűnösöket? Még a halottak számát sem tudjuk, de máris halljuk: nem Amerika és a Nyugat az oka mindennek? Nem ők kényszerítik modelljüket a népekre, a világra? Nem ők hagyják megoldatlanul a helyi konfliktusokat, hagynak népeket a legnagyobb reménytelenségben, kiúttalanságban? Látjuk a képsorokat, a Kelet-Jeruzsálemben örömmünnepet tartó kölyköket meg fejkendős, fogatlan asszonyokat. Máris halljuk a minden keresztény és európai normát szembeköppő, alpárinál is alpáríbb szélsőjobbaldalt, amelyik egy ilyen, emberileg is drámai helyzetben kárörvendően Amerikára mutogat. És ismerjük – mert itt van közöttünk és bennünk – a pár éve lábra kapott disztिंगvátlan Nyugat- és Amerika-ellenességet, aminek csak kicsúcsosodásai, radikális változatai az elvadult antiglobalizációs mozgalmak, a világgal szembeni zavarodottságunk és értetlenségünk eme megnyilvánulásai.”⁷⁸

Mindehhez az apropót a MIÉP elnöke szolgáltatta a maga otromba, hangnemében és tartalmában egyaránt vállalhatatlan megnyilvánulásaival. Bár ha jobban belegondolunk, Csurka István szavai (vagy azok egy része) inkább a párt eszméinek, azaz a megnyilvánulás háttérének és kontextusának ismeretében nevezhetők vállalhatatlannak, hiszen ha *ebből* a szöveggörnyezetből kiemeljük, alig mondott mást, mint bármely nyugati balos értelmiségi.⁷⁹ Mindenesetre néhány

⁷⁸ Petőcz György: *Roszsabb lett a világ*, i. m.

⁷⁹ Mint ismeretes, Csurka István a terrortámadást követően azt nyilatkozta az Esti krónika című rádióműsor riporterének, hogy bár ő és elbarátai részvétellel vannak az ártatlan áldozatok iránt, és „az anyagi

reakció legalább olyan elborzasztó volt: „...nyilvánvaló, itt a végső határ. (...) Végül megkérdezem, hogy ez a példátlan, de Csurkánál többször is visszatérő szövegelés nem érett-e meg már arra, hogy lassan lejegyezzessük, összegyűjtögessük, bespejzoljuk és adandó alkalommal dokumentálva átnyújtsuk Carla del Ponte főügyész asszonynak (Hága)? Köztudott ugyanis, hogy a tömegmészárlások először is mészárosbeszéddel és –nyelvvél indulnak baljós és vérszomjas útjukra. Ismétlem: Csurka idézett reagálása – végső határ.”⁸⁰ Hogy a háborús bűnök mindenkor „hentesbeszédekkel” kezdődnek, kétségtelen tény. De vajon mi kezdődik azzal, hogy valakinek a beszédeit gondosan összegyűjtögetjük és bespájzoljuk, majd a paksamétával a hónunk alatt megyünk följelenteni az illetőt? Egyáltalán: mire emlékeztet egy ilyen újságcikk a világnak *e szegletében*?

A MIÉP vezetőjének írásai és nyilatkozatai sokak számára inkább csak ürügyet szolgáltattak egy szélesebb front megnyitásához, s igen hamar kiderült: egyáltalán nem szükséges szélsőjobboldalinak lenni ahhoz, hogy valakit diszkvalifikálni lehessen. Másfél évvel később, az iraki háború elleni budapesti békedemonstráció kapcsán a Magyar Narancs publicistája azt veti a tüntetést szervező zöldek és baloldaliak szemére, hogy „a béke és szeretet nevében felvonult aktivisták” „tettleg léptek föl a tüntetésüket saját céljaikra használó

pusztulás is megdöbrentő”, a felelősség elsősorban az amerikai globalista politikát terheli, s a támadás a „globalizmus féktelen előrenyomulásának” következménye. Vagyis a MIÉP elnöke lényegében ugyanazt mondta, mint Norman Mailer vagy Susan Sontag. Az olyan kiszólások viszont már valóban „csurkásra” sikeredtek, hogy a támadók megmutatták az USA-nak: nem sebezhetetlen, hogy összeomlott az első és a második világháborúban fennálló rend, valamint hogy „ilyen a politika”. Csurka véleményét sokan idézték, szó szerint I. Balassa Péter itt is idézett cikkében.

⁸⁰ Balassa Péter: *Csurka és a dzsihád*. Élet és Irodalom, 2001. szept. 14.

‘szélsőjobboldali provokátorokkal’ (a szervezők másnapi közleményének szóhasználata) szemben.” S itt akár meg is hökkenhetünk, hiszen azonnal fölmerül a kérdés: miért jelent a szélsőjobbtól való elhatárolódás bármiféle problémát egy balliberális tollforgató számára? A válasz nem várat magára: „Az üzenet világos: a toleranciának is van határa, téved, aki azt hiszi, hogy mindenféle jöttment jobboldali bunkó beállhat a világszerte a béke nemes ügyéért utcára vonult aktivisták közé, még a végén összekeveredik nekünk a kormány-, Izrael-, és Amerika-ellenes hazai jobboldal a kormány-, Izrael- és Amerika-ellenes virággyermekkel” – gúnyolódik a cikkíró.⁸¹ Vagyis: lehet valaki baloldali és antifasiszta, ha a szoclib kormányt, Amerikát és/vagy Izrael politikáját merészeli bírálni, semmiben nem különbözik a szélsőjobboldaltól. Mondhatni: ez *maga* a szélsőjobboldaliség.

Az „ugyanazt mondja, mint a Csurka” szlogen használata mint „érvelés” már korábbról ismert volt a sajtóban, s ennek nyomán a közbeszédben. Ha valaki nemtetszését fejezte ki a globalizáció és/vagy a magyar félperifériás kapitalizmus bármely visszásságát illetően, s ha ennek révén bírálta a rendszert, mindig megkapta, hogy „ugyanazt mondta, mint a Csurka”. Ami azt jelentette, hogy az ilyen vélemények automatikusan a szélsőjobbhoz sorolandók. Mivel Magyarországon a rendszerkritikát egyedül a szélsőjobboldal gyakorolja (ami persze nem igaz, csak a másfajta rendszerkritikának nemigen vannak országos fórumai), úgy tűnik, ez szélsőjobboldali sajátosság, sőt: a szélsőjobboldali mondanivaló lényege. Ezáltal pedig a „rendszerkritika” fogalma a „szélsőjobboldaliség” fogalmával azonosul, azaz a következő metaforát kapjuk: szélsőjobboldaliség = rendszerkritika. S

⁸¹ Gavra Gábor: *Bolygónk utolsó bölcse és a pacifisták*. Magyar Narancs, 2003. febr. 20.

mivel minden metafora visszafordítható, így a rendszerkritika = szélsőjobbboldaliság. Ezért aki a rendszert bírálja, szélsőjobbboldali.

De megjelenik ennek a visszafordítása is: ha a rendszerkritikát baloldaliak gyakorolják, illetve az a régi baloldali értékeket jeleníti meg, akkor bizonyos kontextusban a rendszert bíráló nem-baloldali is „balos” lesz. Ezt láthattuk többek között Balassa idézett írásában is, amikor a szerző Csurka István nyilatkozatát „röhejesen balos gyűlöletkeltés”-ként aposztrofálja. Ennek az összemérésnek a *funkciója a legitimitás megvonása* – ha egy személy, szervezet vagy gondolat akár a szélsőbalosság, akár a szélsőjobbboldaliság megbélyegzésében részesül, rögvest kikerül abból a körből, hogy hallathassa hangját, illetőleg, hogy vitát vagy párbeszédet lehessen folytatni vele. Ez az „úgy beszélsz, mint a Csurka” lényege: ne kelljen érvelni, még csak meg se kelljen hallgatni a rendszerkritikusainak véleményét.

A szélsőjobbvaló összemérés technikája eredetileg sztálinista találmány, a megbélyegzés és kirekesztés egyik jellegzetes, akár klasszikusnak is tekinthető formája – és bevett gyakorlata. Eredeti alapképlete: aki nem kommunista, az fasiszta – vagy áttételesen az. (Ti. „fasisztabérenc”, a „fasizmus kiszolgálója” stb.) Ennek fontos (sőt lényegi) kiegészítője, hogy aki viszont kommunista, az egyben a Szovjetunió barátja is, illetőleg: csak a szovjetek barátja lehet igazi kommunista. A szovjetellenesség a rendszerellenesség szinonimája, hiszen a Szovjetunió az államszocializmus mint egyetlen üdvözítő út letéteményese és első számú reprezentánsa, minden más e posztra törő ország (pl. Kína) eretnek. Így a Szovjetunió ellenségei egyben a szocializmus ellenségei is – még akkor is, ha esetleg ezek az ellenlábások magukat szocialistának vagy kommunistának vallották. Ha pedig a rendszer ellenségei, úgy fasiszták, hiszen a szocializmus ellensége:

fasiszta. Így mindenki „szovjetellenes” „fasiszta” vagy „fasisztabérenc” lett, függetlenül attól, hogy a valóságban konzervatív, royalista, polgári demokrata, polgári radikális vagy jobboldali szocdem volt. Az '50-es években ugyanezt a titult kapják a koncepciók perekben elítélt kommunisták is, majd az 56-os forradalom leverése után a fölkelők többsége – megint csak függetlenül attól, hogy kinek milyen politikai meggyőződése volt. A rendszerváltás után, az államszocializmus bukásával pedig a szovjet/szovjetbarát kommunisták voltak kénytelenek elszenvetni ezt a megbélyegzést a „kommunizmus mint totalitárius diktatúra *voltaképpen* fasizmus” azonosítás alapján.

Nos, ugyanígy a kapitalizmus jelenlegi kritikája az Amerika-ellenességgel párosul és azonosul, az Amerika-ellenesség az Izrael-ellenességgel és az antiszemitizmussal, ez utóbbi pedig a nácizmussal. Mivel az USA a liberális demokrácia és a kapitalizmus legfőbb letéteményese és reprezentánsa, aki „Amerika-ellenes”, az a fönnálló világrendnek is ellensége, és *mint ilyen*, antiszemita és szélsőjobboldali – és *vica versa*. Így lesz átvittén „fasiszta” többek között a jámbor környezetvédőkből. „A hét végén, az iraki háború első évfordulóján világsszerte tüntetésekre gyűlt össze a hivatásos globalizációellenes szakmunkások, antiimperialista szabadságharcosok, ó-, új- és antikommunisták, radikális antiszemiták, vallásos és istentagadó pacifisták, a legkülönbélebb összeesküvés-elméletek híveinek és a 'palesztin ügy' barátainak tarka tömege” – olvasható a Magyar Narancs egyik vezércikkében.⁸² Egyes körökben e fölfogás – a történelemből ismert módon – már a terrortámadást megelőzően sajátos szógyártást eredményez. Így föltűnik az „iszlámfasiszta” és a „zöldfasiszta” kifejezés: „...radikális zöldfasiszták,

⁸² A világ békéjéért. Magyar Narancs, szerkesztőségi cikk, 2004. márc. 25.

anarchisták, iszlámfasisták és más válogatott antikapitalista és antikozmopolita antiglobalisták” – gyűjti egy táborba az ellenségeket a libertárius-neokonzervatív Bálint András.⁸³ Ők a „szabad világ ellenségei” – ahogyan a Népszabadság és a Beszélő jeles szerkesztője nevezte a kis hazai zöld csoportokat és a baloldali civil szervezeteket egy nekik írt lekezelő hangú levelében.

A (neo)liberális globalizáció kritikusai a rendszerváltást követően még ugyanazzal a fölényes, kioktató hanggal találták szemben magukat, mint a „létezett szocializmus” bírálói 1989 előtt. A marxista dogmatizmus helyébe a liberális dogmatizmus lépett, amelynek szellemében a „piaci demokrácia” ugyanolyan örökkön örökké tartó, soha el nem múló világrenddé magasztosult, mint korábban az államszocializmus. A fő érv most is, mint annak előtte, a „tudsz ennél jobbat?” retorikai kérdése, esetleg a „tisztában kell lenni a realitásokkal” tanult tehetetlenségre alapozó lözungja volt. Persze, akárcsak a szocializmus, a piaci demokrácia „sem tökéletes, de még mindig ez a legelviselhetőbb az eddigiek közül.” (A kor egyik kedvelt, sokat és sokféle módon idézett, és Churchillnek tulajdonított mondása, hogy a demokrácia csúnya dolog, de eddig még nem találtak ki jobbat.) Ugyanakkor ezt a beszédmódot átította egyfajta – szintén még a kádári korból örökölt – békebeli kedélyesség. A terroristámadást követően ezt a kedélyeskedő fölényességet váltja föl az ötvenes éveket idéző türelmetlen, harcias, fenyegető hangvétel, az „ezentúl más hangon beszélünk” stílusa.

Így a társítási sor 2001. szeptember 11-ével bővül a „terrorista”, illetve a „terroristák támogatója” titulussal is. A rendszerkritikus már nem csupán „úgy beszél, mint a Csurka”,

⁸³ Bálint András: *A szabadság esélye. Amerikai és magyar libertárius dilemmák* (www.hayek.hu).

hanem egyenesen a világterrorizmus ötödik hadoszlopának tagja. Mivel a szélsőjobb támogatja a terrorizmust, aki úgy beszél, vagy bármiben is ugyanazt mondja, mint ők, maga is a terroristák támogatójává – végső soron terroristává – lesz. A rendszerkritika így duplán illegitim. A rendszer kritikusai gyöngítik a „szabad világ” immunrendszerét, s nézeteik – főként az Amerika-ellenesség – a „terrorizmusnak készítik elő a táptalajt”. Ráadásul a terrorizmus „öntudatlan támogatójából” bármikor potenciális, vagy akár tényleges terrorista válhat azáltal is, ha él a látványos protestálás vagy a polgári engedetlenség eszközeivel. Így lesz „terrorista” számos baloldali szervezet mellett a Greenpeace is. A terroristákkal szemben pedig nem megengedettek a jog eszközei, velük „más hangon kell beszélni”. Vagyis a rendszerkritikus nem egyszerűen ki-rekesztendő a közbeszédből, hanem akár fizikailag is megsemmisíthető – ha az adott helyzet úgy kívánja. Ennek a logikának a nyílt, kendőzetlen megjelenésével egyfajta „hideg polgárháború” vette kezdetét.

Önzetlen baráti segítségnyújtás

Aztán elindult a valódi háború, ami elhozta a háborús gondolkodásmódot, háborús hangvételt, háborús érvelést. Régi, már-már elfeledett frázisok bukkantak fel a közbeszédben. Elsőként, hogy kötelez bennünket a szövetségesi hűség: „Magyarországnak ezért nem szabad elzárkóznia az Irak elleni katonai akcióban való részvételtől. Azért, mert a világ legerősebb demokráciáinak a közösségeibe tartozik, és mert osztja azok értékeit és elveit. Ideje lenne, hogy ennek a ténynek minden konzekvenciájával szembenézzünk; (...) Magyarországnak nemcsak haszna, de kötelességei származnak abból a szolidaritásból, amit a tagság jelent. Hogy ezt nem

megúszni kell, hogy itt nem lehet csalni. (...) a hivatásos katonáknak az a dolguk, hogy a hazájuk érdekeiért harcoljanak.”⁸⁴ És egy hír másfél hónap múlva: „Ha az amerikai kormány felkéri Magyarországot arra, hogy rakétavédelmi rendszert telepíthessen az ország területén, akkor ’nem szabadna késlekedni a befogadással’ – mondta Juhász Ferenc a Magyar Rádió Krónika című műsorának.”⁸⁵

A terrortámadás okán megjelenik az ősrégi toposz: „ezt a háborút nem mi kezdtük”, mi csak rákényszerültünk, hogy fegyvert fogjunk; „ebbe a háborúba a civilizáció belekényszerült. A szerepeket sem megválasztani, sem visszautasítani nem áll módunkban. Ha az egész világ nem akar hozzászokni az állandósult háborúhoz, vállallnia kell, hogy fegyvert fog.”⁸⁶ (Ami kissé furcsa érv, amikor nem egy adott állam a szembenálló fél, mert nem az üzent hadat a „civilizált világnak”.) A defenzív – s ennélfogva igazságos – háború fő célja a „béke és biztonság”, a stabilitás, „mindannyiunk jövője”. Amiért viszont *most* kell áldozatot hozni: „Aki most fél mindattól, ami még elkövetkezhet, annak csak az a reménye lehet, hogy a szövetséges ígéreteknak megfelelően ezúttal valóban képmény és tántoríthatatlan hadjárat következik. Mert ez nem militáns hangulatkeltés. Semmi sem volna rémisztőbb, mint egy parttalanul elhúzóódó, majd kifulladásra, s ezért eredménytelen ’furcsa háború’. Mert ez végső soron csak megerősítené a terrorizmust, ugyanakkor instabilizálná a világ gazdaságot, és állandósítaná a hétköznapi rettegést.”⁸⁷

De ha már a civilizáció ebbe belekerült, elébe kell menni az eseményeknek. A béke és biztonság érdekében a demokráciát és a nyugati értékeket exportálni kell az állandó

⁸⁴ *Nem rés, bástya.* Magyar Narancs, szerkesztőségi cikk, 2002. nov. 7.

⁸⁵ Népszabadság, 2002. dec. 20.

⁸⁶ Mészáros Tamás: *Támadás.* 168 óra, 2001. okt. 11.

⁸⁷ Mészáros uo.

veszélyforrást jelentő barbár, elmaradott régiókba. Nos, amikor a gondolatmenet ide eljut, általában már el is feledkezünk a kiindulóponttól, a háború alapokáról: a védekezés kényszeréről, s a demokrácia erőszakos terjesztése immár mint „önmagáért való jó” tűnik föl, mindegy, hogy van-e külön *casus belli*, vagy nincs. Ez lesz az *ultima ratio*, illetőleg egyfajta „szakrális”, ideológiai érv, ami olyankor jön elő, amikor végleg elfogytak a valódi érvek. Amikor kiderül, hogy egyetlen háborús indok sem állja meg a helyét, ráadásul a hadjárat nem hozta meg azt az eredményt, amit ígért, sőt, tovább rontott a helyzeten. Érdemes ennek kapcsán idézni a Magyar Narancs egyik szerkesztőségi cikkét. A lap szerint a háborúellenes tüntetőknek, akik „nemet mondtak a terrorizmusra és a háborúra (az utóbbira fordított pénzt 'oktatásra' és 'munkahelyteremtésre' szánnák), a valósághoz az égvilágon semmi közük nincsen”. Hogy miért? Az „iraki kivonulás vagy bennmaradás kérdésének eldöntésében ugyanis per pillanat nem releváns, hogy Blair vagy Bush tudatosan állítottak-e valótlanúságot akkor, amikor a háború indokaként (többek között) a Szaddám-rezsim terroristákkal fenntartott kapcsolatait, illetve a tömegpusztító fegyverek birtoklását jelölték meg. Iraknak feltehetőleg valóban nem voltak tömegpusztító fegyverei, és még az is lehet, hogy Szaddám Irakjában kevesebb volt a lézengő terrorista, mint a mostaniban (...) Azok ugyanis (közlönyünk is közéjük tartozik), akik egy évvel ezelőtt nem vagy nem elsősorban e két fő indok miatt rokon-szenveztek a beavatkozással, most nem is eme érvek fényében teszik mérlegre az iraki nemzetközi szerepvállalás elmúlt évét.” Hát akkor miben látják a háború hívei a hadjárat igazolását utólag, amikor minden korábbi érv megbukott? Abban hogy a beavatkozás „megszabadította Irak népét egy ocsmány diktatúrától”, hogy „az intervenció

megnyitotta az utat alapvető emberi és politikai jogaik érvényesítésére.”⁸⁸

A fölszabadítás, mint mindig, most is a megszállt ország lakossága, az „elnyomott nép” érdekében, sőt: kívánságára történik. „Nem sokan mernének föllépni azzal a nézettel, hogy a jólétet egyetlen népre sem lehet rákényszeríteni. Annál többen terjesztik azt az ostobaságot, hogy a demokráciát nem lehet ’exportálni’, nem lehet egy népre se rákényszeríteni. Ellenkezőleg. Ahol nincs demokrácia, azért nincs, mert a nép valamilyen rákényszerített uralom alatt él. Ami nem demokrácia, azt csak rákényszeríteni lehet egy népre. A demokrácia viszont *per definitionem* az az uralom, amit a népre nem rákényszerítettek, hanem szabadon választottak.”⁸⁹ Érdemes a szöveg okfejtésére figyelni, hogy megkapjuk a ki nem mondott, ám mégis benne rejlő végkonklúziót: *Ha* a demokrácia szabadon választott uralmi forma, *akkor* annak importja is csak szabad választás eredménye lehet. Ahol pedig nem nyugati típusú demokráciában élnek az emberek, az csupán azért van, mert e helyzetet rájuk kényszerítették. *Ergo*: az amerikai inváziót az iraki nép (is) akarja. Az irakiak voltaképpen nyugati típusú demokráciában – s ennek megfelelően amerikai gyámság alatt – szeretnének élni, de elnyomók miatt nem tudnak, ezért van szükség külső segítségre. Lényegében ugyanez a típusú érvelés előzte meg (kísérte mindvégig) a Szovjetunió és a Varsói Szerződés erőszakos beavatkozásait is.

Ha pedig a fölszabadítás már megtörtént, a fölszabadított népnek nem szabad csalódást okoznia: „Bagdadban is végeztek az elmúlt időszakban közvélemény-kutatásokat, melyek sokak számára meglepő eredményt hoztak. A város

⁸⁸ A világ békéjéért, i. m.

⁸⁹ Révész Sándor: *Mint tudják a szabad népek...* Élet és Irodalom, 2003. márc. 21.

lakosainak jóval több mint kétharmada szeretné, ha az amerikai csapatok belátható időn belül nem hagynák el Bagdadot. Közel hatvan százalékuk szerint az amerikai katonák 'elég rendesen' vagy 'nagyon rendesen' viselkednek a fővárosban, ami meglehetősen kifogja a szelet az amerikai 'megszállókat' támadók vitorlájából" – emeli ki a Hetek cikkírója az újság címlapján – még az Abu Graib börtönben elkövetett kínzások napvilágra kerülése előtt.⁹⁰ Ugyanezt állítja a Magyar Narancs említett írása is, *hónapokkal később*: „Nota bene: a világgözcselekedet e hányadába érdemes beleszámítani Irak lakosságának túlnyomó részét is, akik – a közvélemény-kutatások tanúsága szerint – úgy érzik, hogy a háború után jobb a helyzetük, mint előtte volt.” Mi több, „az irakiak épp azt vetik a megszálló hatóságok szemére, hogy nem gondoskodnak megfelelően a biztonságukról. Hogy nem törődnek velük eleget.”⁹¹

Természetesen egy valamirevaló fölszabadító hadjárat nem nélkülözheti a látványos sikereket: „A volt rezsim letéményeseit, köztük a diktátort, szinte kivétel nélkül elfogták a szövetséges csapatok. Az intervenció a vártnál kevesebb áldozattal járt. Sikerült megelőzni a bukott rezsim hivatalnokainak iparszerű, spontán lincselését. Az elmúlt hónapokban határozott életjeleket kezdett mutatni az iraki gazdaság is; az iraki sajtó virágzik. És ami a legfontosabb: március eleje óta az ország rendelkezik egy ideiglenes, a demokratikus átmenet időszakát szabályozó alaptörvénnyel.”⁹²

A koalíciós erők ráadásul nem csupán fölszabadítják, de önzetlen baráti segítséget is nyújtanak a fölszabadítás utáni újjáépítésben, és az ország modernizálásában. Persze már maga a fölszabadító háború is önzetlen, baráti

⁹⁰ Eperjesi Ildikó: *Irak nagy falat*. Hetek, 2003. okt. 17.

⁹¹ *A világ békéjéért*, i. m.

⁹² Uo.

segítségnyújtás volt: „Ám azok a háború előtti vélelmek, hogy a szövetségesek leigázni, elnyomni és kizsákmányolni mennek, mindezek fényében nevetségesnek és ostobának tűnnek. Az iraki intervenció mindeddig csak vitte a pénzt (elsősorban az amerikai adófizetőkét), hozni nem is fogja.”⁹³

Az Egyesült Államok (illetve az amerikai cégek) vezetésével folytatott újjáépítés legnagyobb nyertese az iraki nép, s az olajbevételekből is elsősorban iskolák és kórházak épülnek. A háború végső soron az iraki nép szabadságáért, boldogabb, szebb jövőéért folyik. Ám – hogy újból a fenti cikk szavait idézzük: „mindez csak az első, kis lépés a legalább félig-meddig demokratikus Irak megteremtése felé.” Ha a főlzsabadítók eltávoznának az adott országból, azonmód előbújnának a régi elnyomók. Emellett az elnyomottakat nem csupán a tényleges elnyomók: a diktatúra, a papság és a többi „külső tényező”, hanem saját belső korlátjaik is akadályozzák valódi szabadságuk elnyerésében. Így a főlzsabadítók távoztával a főlzsabadított nép pillanatok alatt újra visszasüllyedne nem csupán a rabságba, hanem az elmaradottságba is. A főlzsabadítandók mindenkori fő ismérve, hogy „elmaradottak”. Erre alapozva bukkan föl az iraki háború vitája kapcsán a régi gyarmatosító ideológia is, hogy ti. a „vadakat”, ha fegyverrel is, de civilizálni kell, természetesen a maguk – és az ezzel mindenkor összekapcsolt egyetemes emberi fejlődés – érdekében.

A klasszikus gyarmatosító érvelést később átvették a „létezett szocializmus” birodalmai is. (Így például a kínai propaganda, ami lényegében ugyanarra a képre épített, amit korábban, még a századelőn a Tibetbe benyomuló angolok alkottak öngazolásként. Eszerint a tibetiek lámáik uralma alatt mérhetetlen elnyomásban, szörnyű nyomorban és

⁹³ Uo.

primitív babonák között éltek, míg a Kínai Néphadsereg föl nem szabadította őket. Mao az évszázados elnyomásban és elmaradottságban élő tibeti népnek nem csupán „visszaadta szabadságát”, hanem a „fejlődés, a haladás útjára” is vezette stb.) Ezért a fölszabadított nem csupán folyamatos katonai védelemre szorul, hanem fölszabadítója gazdasági és kulturális segítségére is. Segítségre a hidak, utak, gyárak építésében, és a „fejekben lévő elmaradottság fölszámolásában”. Így *kétszerezsen* is indokolt a tartós jelenlét. Ugyanezért kell folytatni az iraki megszállást is: „A szövetségeseknek nem kimenniük kell Irakból. (...) Hanem tisztességgel befejezni azt, amit – lehet, akaratokon kívül – egy évvel ezelőtt elkezdtek.”⁹⁴ Az első nagy fölszabadítás után tehát az irakiaknak hosszú, kvázi *folytonos* fölszabadításra kell berendezkedniük. Akárcsak Afganisztánban, ami az iraki háború kitörése után egyre inkább kikerülni látszott az érdeklődés középpontjából. Itt még a hadművelet névváltoztatása is beszédes: az eredetileg a terrorizmus elleni keresztesháborúként induló – s a teologikumtól sem mentes, egyszeri, de végső csapás (utolsó ítélet) gondolatát sugalló „Végtelen Igazság” névre keresztelt hadművelet – a „Tartós Szabadság” nevet kapta.

1945 után a szovjetek „önzetlen baráti segítsége” a gazdaság, a kultúra stb. – azaz a szovjetizálás terén – nálunk is úgy jelenik meg, mint a *fölszabadítás folytatása*. S mivel Magyarországháborús romhalmaz, de azon túl is „elmaradottsága igen nagy mind a gazdaságban, mind a fejekben”, a Szovjetunió-nak folyamatosan segítenie kell ennek leküzdésében. Segít az ország újjáépítésében, a magyar gazdaság talpra állításában, a nyomor fölszámolásában, a tudományos és technikai fejlődésben, s nem utolsósorban a társadalmi haladásban. S mivel e segítség is a fölszabadítás része, illetve folytatása, s mivel

⁹⁴ Uo.

folyamatosnak kell lennie – hiszen sohasem tudjuk őt utolérni –, a fölszabadítás *permanenssé* válik. Érdemes itt idézni a *nem kommunista Új Magyarország* 1947. december 27-i számának vezércikkét: „A Szovjetunió baráti gesztusa azt jelenti, hogy a magyar nép kenyérellátása a legközelebbi termésig biztosítva van! (...) Ez a hatszázezer mázsa búza ismét kézzelfogható bizonyítéka annak a barátságnak, amely a háború után állami létünket visszaadta, a mélységből kiemelt és az egyenrangú népek sorába visszahelyezve, visszaadta a magyar nép önbizalmát, öntudatát és történelmi szerepét.” Ugyanebben a szellemben beszél a *Világosság* 1948. október 23-i száma is: „A Szovjetunió, amely a magyar dolgozókat felszabadította a fasiszta rabság alól, most ismét jelentős támogatást nyújt a dolgozóknak a saját országuk felépítésének munkájához.” A „permanens fölszabadításban levés” tehát számos jót hoz Magyarországnak, sőt, *nélkülözhetetlen* az ország fejlődésében. Ami azért lényeges, mert a külső (az imperialistáktól) és a belső ellenségtől (reakciók, a régi rendszer emberei, azaz a volt elnyomók) való védelmen kívül ez a szovjet jelenlét folytonossága melletti érv.

Így az '56-os forradalom leverése után is az egyik fundamentális propaganda-elem a „permanens fölszabadítás” lesz. A szovjetek most az ellenforradalmároktól (akik szintén fasiszták) szabadították föl Magyarországot, ezért 1956. november 4-e voltaképpen második fölszabadulás. A *Szabad Nép* november 7-i számának vezércikkében már az ismerős szöveget olvashatjuk: „A magyar nép nem felejt, nem felejtheti el, hogy a második világháború éveiben a Szovjetunió az egész emberiség ügyét szolgálta, amikor hatalmas véráldozat árán megsemmisítő csapást mért a Hitler-fasizmusra, és ezzel a legnagyobb hozzájárulást nyújtotta számos ország, közöttük hazánk felszabadulásához. A felszabadulás után a Szovjetunió által nyújtott segítségnek nagy része volt abban,

hogy aránylag gyorsan be tudtuk gyógyítani a háború okozta sebeket, és hogy jelentős sikereket értünk el a gazdasági és kulturális élet sok területén. (...) A nép ellenségei már-már nyeregben érezték magukat, de megalakult a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány és minden erőt felsorakoztatott az ellenforradalom leverésére. Ebben a nehéz helyzetben a szovjet néphez, a szovjet kormányhoz fordultunk testvéri segítségért, és a Szovjetunió ezt meg is adta. Nemcsak a szovjet csapatok áldozatkész segítségnyújtása, hanem a szovjet kormány által felajánlott – lapunkban már ismertetett – nagy értékű anyagi segítség is bizonyítja a Szovjetunió testvéri együttérzését és segítőkészségét.” A cikkíró *természetesen* külön hangsúlyozza: a szovjet segítség korántsem jelenti a belügyeinkbe való beavatkozást. Az írás az „Október évfordulóján” címet viseli, s a cikkíró a magyar „kis októberi forradalom” leverését a szocialista világrend egyik győzedelmes fejezeteként, a Nagy Októberi Forradalom emlékeztetének kontextusában értelmezi. Így nem csupán a fasiszták uralma alóli fölszabadítással teremt kontinuitást, hanem a szocialista világrendszer születésével is. Fölszabadulásunk e világrendszer győzelmének a része – a szocializmus exportja –, ahogyan az a „második fölszabadulás”, azaz a forradalom leverése is. Ahogyan Irak vagy más országok „fölszabadítása” a nyugati demokrácia győzedelme – a „mi közös győzelmünk”. A „permanens fölszabadítás” a magyarországi szovjet csapatok parancsnokságának a hivatalos sajtóban megjelent kiáltványában is felbukkan: „Mi tiszteljük, becsüljük a szabadságszerető magyar népet. Szilárd meggyőződésünk, hogy a magyar nép most is megértéssel fogadja segítségünket, ugyanúgy, mint 1945-ben, amikor kiszabadítottuk a

fasiszta rabságból, amiért együttesen mérhetetlen áldozatot hoztunk.”⁹⁵ Miként az irakiak.

Nincs helye a széplelkűsködésnek

Ha viszont a főlzabadítandók nem akarják elfogadni a főlzabadítók önzetlen baráti segítségét, akkor a sajnálatra és segítségre méltó „vadak” hirtelenjében démoni, pokoli alakokká változnak. Már az a tény is az elmaradottságból eredő szellemi sötétséget mutatja, hogy elutasítják a saját e világi és túlvilági üdvükre tett javaslatokat: a kereszténységet, a Bibliát, a civilizációt, a szocializmust, a szabadpiaci demokráciát. A vadaknak általában nincsenek erkölceik, szokásaik pedig barbárok. Bálványimádás, emberáldozat, kannibalizmus, skalpolás, fehér nők megerőszakolása, kíznócölöp, csador stb. Mindez lelkileg megkönnyíti, sőt kívánatossá teszi a velük szembeni erőszakos föllépést, a konkvisztádorok hadjárait, a rabszolgavadász- és katonai büntetőexpedíciókat. S minél rémségesebbek és megvetendőbbek a vadak, minél több horror-elem fedezhető föl történelmükben és kultúrájukban, annál indokoltabb az erőszak, annál könnyebb szívvel lehet rájuk lecsapni.⁹⁶ Az afganisztáni háborús készülődéssel párhuzamosan a nyugati sajtóban (s ennek nyomán nálunk is) fölerősödik az iszlám démonizálása, a közvélemény puhítása, fölkészítése a várható eseményekre. Egyre másra jelennek meg írások megkövezett nőkről, nyilvános kivégzésekről, öncsonkításokról, nyomorról, az

⁹⁵ *A magyar néphez! A magyar katonákhoz és tisztetekhez!* Szabad Nép, 1956. nov. 6.

⁹⁶ Mindez szinte már közhely, főleg az antropológiában. L. erről többek között Urs Bitterli: *Vadak és civilizáltak* című kiváló összefoglaló munkáját. Budapest, Gondolat, 1982.

elmaradottság megannyi jeléről és jelképéről. Amely hírek egyébként vélhetően még igazak is, ám most és itt nem erről van szó. Nem ártana emlékezni, hogy az államszocializmus idején miféle kép jelent meg az itteni médiumokban az elidegenedett és embertelen Nyugatról. Hogy pl. miféle prekonceptiók alapján válogatták össze, és milyen előszeretettel tálták a „kapitalizmus igazi arcát megmutató”, leleplező jellegű művész- és dokumentumfilmeket. Hogy a nyugati élethez mennyire hozzátartozott a prostitúció, az utcai erőszak, a kábítószerelés, a neonácik stb. És ezek éppúgy léteztek, mint a muszlim országokban tapasztalható visszasságok.

A démonizált ellenség a küzdelemben is barbár, mert nem szabályos ellenfél, hanem irreguláris harcos. A tálibok és az iraki ellenállók nem katonák, hanem terroristák, így a küzdelem kétszeresen is legitim. A terrorista titulust itt is a mindennemű legitimitás megvonásáért (és persze az abból fakadó cselekvési előnyök miatt) használják – mint az uralkodó világrend ellenlábasainak (kritikusainak) esetében. Mert *ha* a harcos terrorista, *vagyis* nem reguláris, *akkor* illegitim, s *akkor* vele szemben olyan eszközök is megengedettek, amelyek a „normális” háborús ellenféllel szemben nem. Ennek kapcsán talán nem édektelen megemlíteni, hogy az egykori szovjet partizánokra (ahogyan számos más gerillamozgalomra) szinte minden ráillik, ami az iraki fölkelőkre, beleértve a ma tapasztalt szélsőséges, joggal irtózatot keltő tetteket is. (Pl. a saját civil lakosság elleni erőszakot.) Ha valaki második világ-háborús sajtóterméket vesz a kezébe, láthatja, hogy az „orvlövész” szó a partizán elnevezése. Ami végső soron ugyanazt jelentette, mint a terrorista, s nagyjából ugyanazzal a fogalmi hálával rendelkezett, tehát ugyanaz a cselekvési program is: az orvlövész nem katona, törvényen kívüli, akivel szemben minden eszköz megengedett.

Mivel a barbársággal, az alacsonyrendű kultúrákkal leszámoló, felszabadító és civilizáló háború mindenkor a Jó és a Rossz, a Fény és a Sötétség harca, nincs helye az érzelésnek, a pacifizmusnak. A háború ellenzői nem tudják, mit és kiket védenek: „Olyan könnyedén lehet kétségbe vonni ember-milliárdok jogát és igényét a szabadságra, olyan könnyedén lehet a diktatúrákkal való békés és örök egymás mellett élés embertelen eszméjét nemes pacifizmusként eladni, mintha már számolni sem kellene azzal, hogy létezik még a világ szabadságáért érzett felelősségtudat.”⁹⁷ A pacifista álláspont, a közvélemény háborúellenességét figyelembe vevő politika ilyenkor nagy felelőtlenségre vall: „a NATO-felkérés körüli fontoskodó dacoskodás (...) valamint a népi tömegek olthatatlan békevágynak mélységes átélése nem felelős államférfiúra valló mentalitás.”⁹⁸ Ugyanígy foglalt állást – számos „balliberális” publicistához hasonlóan – a *Magyar Narancs* szerkesztősége is, kvázi számon kérve a hazai jobboldaltól a jobboldalíságot. A háborús részvételt ellenző magyar jobboldalnak ugyanis nyugati elvbarátaik álláspontját kellene követnie: „Miközben Orbán Viktor nemzetközi partnerei és mentorai – a német CDU-politikusok, a spanyol Aznar vagy az olasz Berlusconi – egyértelműen támogatják az Egyesült Államok Irak-politikáját (s ezt teszi, nagyon helyesen, Magyarország jelenlegi miniszterelnöke is; a baj csak az, hogy kezdeti eltökéltségét felváltotta a határozatlanság), Orbán és a Fidesz a józan politikai megfontolásoknak fittyet hányva harsogja az ellenkezőjét.”⁹⁹

Azt is tudatosítani kell, hogy ez az ellenség mindenütt ott leselkedik, így aztán senki sincs biztonságban: „A magyar sajtót olvasva és televíziót nézve úgy tűnik, mintha az ország

⁹⁷ Révész Sándor: *Mint tudják a szabad népek...*, i. m.

⁹⁸ *Kinek jó ez?*, i. m.

⁹⁹ i. m.

népét és a nagyközönséget szinte csak az érdekelné, hogy mennyibe fog kerülni majd az unióban egy csomag fogpiszkáló. Lényegtelen tyúkperekről, provinciális semmiségekről szólnak a híradások és az újságcikkek. Hihetetlen számomra, hogy Európa polgárai nem veszik észre, ahogy a terroristák szisztematikusan megvásárolják a vezetőket és mindenkit, aki hagyja magát. Ha Európát leválasztják Irakról – ennek a próbálkozásnak vagyunk most szemtanúi –, holnap másról fogják majd leválasztani, és holnapután megint másról, és aztán egyszer csak arra ébrednek az európaiak, hogy azt teszik, és úgy gondolkoznak, ahogy azt a terroristák akarják. Elkezdődött szemünk láttára Európa felszalámizása és megvásárlása.”¹⁰⁰ E két elem: a veszély tudatosítása és a kicsinyesség együttes használatának értelme, illetve funkciója, hogy senki sem húzhatja ki magát a közös felelősség és a közös feladatok alól. Vagyis csírájában ugyan, de mintha már a *mozgósítás* gondolata is megjelenne.

Nincs helye tehát a pacifista széplelkűsködésnek, már csak azért sem, mert az gyengíti a cselekvőképességet. „...ideje szembenézni a valósággal. Vannak idők, vannak helyzetek, amikor cselekedni kell. Amikor meg kell látni és meg kell nevezni azt, ami irracionális, fenyegető, tűrhetetlen. És a szabadság és demokrácia biztosította morális fölény birtokában, a racionalitás nevében el kell pusztítani, lehetőleg.”¹⁰¹ Ember kell a gátra, nem vitás: „A katonaság veszélyes üzem. Aki hivatásának választja, tisztában van azzal, hogy olykor az élete veszélyben foroghat. Az őrkatonáé meg kiváltképp. A ’kockázatokra’ való hivatkozás száználmas, civil dolog, ráadásul képmutató. Aki ilyet mond, annak fogalma sincs arról vagy titkolja, mit jelent egyenruhát viselni, békefenntartásban, vagy

¹⁰⁰ Európa, ne add el a lelked az ördögnek. Tihanyi Péter interjúja Heller Ágnes filozófussal. Hetek, 2004. márc. 26.

¹⁰¹ Seres László: *Halálos pacifizmus*. Népszabadság, 2003. febr. 5.

általában is. Álságos civil dolog tehát arra hivatkozni, hogy a katonák meg is halhatnak, hiszen a hivatásos katonáknak az a dolguk, hogy a hazájuk érdekeiért harcoljanak. Amikor aláírják munkaszerződésüket, tudniuk kell, hogy ez az állás milyen kockázatokkal jár.”¹⁰² Mint láthatjuk, a szövegrészben föltűnik a „míg mások az életüket áldozzák, addig...” kliséje, a magyar kisstílűség témája, az „egyszer merjünk már... lenni”, a „nem ezt várják tőlünk”, a „jó magyar módra megint leszerepeltünk” stb. ismert motívumköre is.

Ennek a beszédnek egészen bizarr elemeként jelenik meg a magyar hazafiasságra, a „katonanemzeti tradícióra” apellálás is, pontosabban annak ironikus visszájára fordítása. Ha mi, magyarok, olyan nagyon büszkék vagyunk, hogy Magyarország a Nyugat védőbástyájaként harcolt török és tatár ellen, akkor itt az idő ennek újabb bizonyítására: „Ha eddigi büszkeségünk az volt, hogy mi állítottuk meg az oszmán birodalom előretörését, Európa és a kereszténység bástyája voltunk, akkor ma szégyellhetjük a Porta önkéntes szolgálóit.”¹⁰³ Változat ugyanerre a témára: milyen jogon kérjük számon a Nyugattól, hogy a legnehezebb időkben elárult bennünket, amikor most éppen mi hagyjuk cserben? „Magyarország ma azért tart ott, hogy az Irak elleni esetleges akcióhoz 25, írd és mondd: huszonöt harcoló katonát bírna felajánlani. A négy évig kormányon lévő jobboldali ideológia egyik tradicionális sarkköve épp az az állítás és sérelem, hogy a 'Nyugat' és 'Európa' hányszor hagyott minket, magyarokat cserben, martalékul a töröknek, az osztráknak, a németeknek, a szovjetnek és Trianonnak és a nácizmusnak és a kommunizmusnak.”¹⁰⁴

¹⁰² *Nem rés, bástya*, i. m.

¹⁰³ Ungvári Tamás: *Az új janicsárok*, i. m.

¹⁰⁴ i. m.

Ezeket a gondolatokat a „nemzeti jobboldal” orgánumaiban is megtaláljuk. Bognár József már idézett, az iszlám veszélyeire figyelmeztető írásának utolsó soraiban a szerző a régi magyar végvári erényekre utalva lelkesíti a magyart, hogy védje meg a pogánytól ősi földjét és az ott virágzó multikulturális demokráciát: „ha a honi ateisták, keresztények, pogányok stb. még egy-két emberöltő múlva is viszonylag szabadon akarnak élni Attila és Árpád földjén Pannóniában, akkor: *hic Rhodus, hic salta!*”¹⁰⁵

Mindehhez egy érdekes – és jellemző – utólagos kiegészítés. Négy évvel az Amerikát ért terrortámadás után, 2005 nyarán az iszlám fanatikusok által végrehajtott londoni merényletsorozatot követően a londoni rendőrök a nyomozás hevében tévedésből agyonlőttek egy ártatlan brazil villanyszerelőt. A dologból természetesen nagy botrány lett, mert Nagy-Britannia még mindig jogállam. A hazai mainstream újságírás egyik szignifikáns alakja azonban az eseményhez a következőket fűzi: „London rendőrfőnöke kertelés nélkül ki mondta, lesznek itt még ártatlan áldozatok, mert a terrorizmus elleni küzdelem természete ilyen. (...) Én úgy gondolom, nem ez az a pillanat, amikor a tévedő rendőrt büntetni kell. (A jogállamiság elvileg együtt járna ezzel.) Látni, hogy ebben a halálos játékban, amelynek a tétje rettentően nagy, a fölfegyverzett rendőr könnyen pánikba esik. Attól fél, ha nem cselekszik elég gyorsan – legyen bár a tipp, aminek alapján cselekszik, gyöngé –, akkor százak és ezrek pusztulhatnak el. S ebben igaza van – pár kiló TNT iszonyatos pusztítást tud elvégezni. De én itt továbbmennék büntetés ügyben. A létező világok legrosszabbika az, amikor a rendőr egyszerre pánikol saját főnökeitől meg a bűnözőktől, jelen esetben eszement terroristajelöltektől is. Azaz, ha most 'a brazil' miatt a tévedő

¹⁰⁵ Bognár József: *Mai Symmachusok*, i. m.

rendőrö(kö)n verik el a port, megszületik a kettős félelem. Ezzel aztán nem lehet háborút, de még csatát se nyerni, olyan erősek lesznek a pszichológiai fékek.”¹⁰⁶ Vagyis a jogállamiság „nehéz helyzetekben” fölfüggeszthető, akár odáig menően, hogy egy ártatlan civilt, egy járókelőt büntetlenül agyon lehet lőni az utcán – mint az egykori latin-amerikai diktatúrákban. Vagy: háború idején. Merthogy „egy vélelmezett terroristát csak úgy lehet ártalmatlanná tenni – megakadályozni, hogy meghúzza azt a bizonyos zsinórt, amely őt és környezetét darabokra szaggatja –, ha, bármennyire kellemtelen kimondani, fejbe lövik” – okoskodik a cikkíró. (Ebben a mondatban leginkább a *vélelmezett* szóra hívnám föl a figyelmet.) S mivel a terrorizmus állandó fenyegetettséget jelent, ez a megengedés akár a végtelenségig elhúzódhat, még hozzá szerte a világon: „Nemcsak Angliában, másutt is látjuk a rendőri pánik jeleit. Tegnap például a Broadway megrohmozott autóbuszánál, vagy az egyiptomi Sarm-es-Sejk közelében lévő két faluban, és állandó jelleggel Bagdad utcáin. Szóval, ezt a háborút nem lehet a könyörületesség mércéje szerint megvívni. Vannak, akiknek könyörület nem jár. Bölcs ember a londoni rendőrfőnök. Igen, ennek a háborúnak lesznek még ártatlan áldozatai – Irakban például azt látjuk, hogy szinte csak ártatlan áldozatai vannak.”¹⁰⁷ És ezzel újból az iraki háború jogosságához jutottunk, amit százezernyi ártatlan áldozat sem kérdőjelezhet meg.

Ezekben a szövegekben föllelhető érvelési mód és stílus-elemek nemcsak a '89 előtti állampárti publicisztikából, hanem a második világháborús sajtóból is ismerősek. Az alábbi szövegrész – amelyet (talán mondanom sem kell) ad hoc választottam több tucatnyi hasonló írás közül – az Egyedül

¹⁰⁶ Aczél Endre: *A brazil. Népszabadság*, 2005. július 26.

¹⁰⁷ Aczél, uo.

Vagyunk nevű szélsőjobboldali lap 1942. március 12-i számának *Sasok és nyugdíjasok* című vezércikkéből származik. A textus megértéséhez tudni kell, hogy a szerző (Oláh György) éppen vitéz Görgey Vince egyik haditudósításán élvezkedik kandallója mellett, s annak hatására a következő magasztos gondolatai támadnak: „Hol volnánk, ha keselyűk és héják helyett ifjú humanistákat, duzzogó írástudókat és széplelkeket tudott volna csak Európa a keleti frontra küldeni? (...) *Beszélhetünk-e egyáltalán békéről, emberi jövődőről, civilizációról? Európa politikusai és eszmei nyugdíjasai, a maguk lomha, békaróptű (sic!) képzeletével sohasem jöttek rá, hogy ahol egyszer a Sátán kiszabadult láncából, ahol az alvilág gigászai feltámadnak, ott mérsékelt bölcsességekkel, almanachokból vett aranyigazságokkal, biedermeier igazságesszmékkal és zengő törvényparagrafusokkal nem lehet többé vihart lecsillapítani.*”¹⁰⁸

A pacifisták (illetve általában a háborúk ellenzői) két okból is problémás figurák: egyrészt küzdeni nem akaró, a kötelesség alól kibúvó dezertőrök, másrészt „hasznos hülyék-ként”, vagy éppen nagyon is tudatos „ötödik hadoszlopként” az ellenségnek dolgoznak. Ennek megfelelően tűnik föl a „belső ellenség”, a „bomlasztó erő” víziója: „Mainstreamnek számít ezen kívül a botrányos álláspontok későbbi megúszása. Pacifizmusért, antiglobalizmusért még soha, senki nem volt kénytelen magyarázkodni; a mindig elfogulatlan média rendre a 'héják' álláspontját támadja. De ki számol el egyszer a be nem avatkozás, a tehetetlenség, a hamis békevágó által lehetővé tett regionális hullahegyekkel? (...) A békepárti embernek sohasem kell érvekkel megvédenie magát. Büntetlenül kiállhat azzal, hogy 'ártatlan civilek életét' védi, és ez a másik oldal képviselőjét, esetünkben az Irak elleni katonai akció támogatóját mintegy automatikusan

¹⁰⁸ Kiemelés a cikk szerzőjétől.

belekényszeríti a gonosz, önző, imperialista, kizárólag olajérdekeit szem előtt tartó agresszor támogatójának szerepébe. (...) Nem kell nyilvánosan magyarázkodniuk természetesen azoknak az utcai tüntetőknek sem, akik Che, Mao, Arafat képével, palesztin kendőkkel és lobogókkal tüntetnek Európa utcáin, amerikai és izraeli zászlókat égetve; a prominens főiskolai, egyetemi tanároknak, akik válogatott szolidaritási nyilatkozatokon aláírásukkal hitelesítik a vállalhatatlant; a véleményformáló médiaelitnek, amely áthallásos, elfogult kommentárokkal, manipulált hírekkel, szubjektív hírsorrendekkel állítja elő a fejekben a tömegelvárásnak megfelelő tömegálláspontot.”¹⁰⁹ Egyfajta Amerika- és Izrael-ellenes nagy nemzetközi összeesküvés ez, ahol szélsőbal és szélsőjobb egymásra talál: „Mindez politikailag úgy korrekt, ahogy van, és ez a légkör teszi lehetővé, hogy Olaszországban – mint azt a belügyminiszter nemrég 300 oldalas jelentésben dokumentálta – hangot találjanak egymással a különböző szélsőbalos, szélsőjobbos és iszlám militáns terroristák, illetve szimpatizánsaik. Lehet találgatni, mi a közös nevező.”¹¹⁰ Sőt, a budapesti háborúellenes tüntetés zöld és baloldali résztvevői még a közönséges náciknál is rosszabbak tudnak lenni: „a Kossuth térre felvonult Vér és Becsület keretlegényei valamivel kulturáltabban bírnak viselkedni, mint a délutáni pacifista béke-menet viráglelkű résztvevőinek egyike-másika.”¹¹¹

A háború ellenzői tehát ugyanúgy egyfajta „belső ellenség” szerepét kapják, mint a terrortámadás kapcsán *en bloc* a rendszer kritikusai. (Bár kétségtelen, hogy e két kategória nagyjából ugyanazokat foglalja magában.) Persze a háború ellen tiltakozók és/vagy a globalizáció kritikusai, néhány szélsőséges csoportocskától eltekintve, nem szimpatizálnak

¹⁰⁹ Seres László: *Halálos pacifizmus*, i. m.

¹¹⁰ Seres, uo.

¹¹¹ Gavra Gábor: *Bolygónk utolsó bölcse és a pacifisták*, i. m.

sem Szaddám Husszeinnel, sem más hasonló „antiimperialista” zsarnokkal, vagy azok rezsimjeivel, sem az iszlám fundamentalizmussal vagy a terroristákkal. A tiltakozások nem is ezeknek, hanem az *itteni* militarizmusnak, az *itteni* vallási fanatizmusnak, az *itteni* hatalmi gőgnek, az *itteni* szabadság lehetséges csorbításának szólnak. Ami pedig a rendszerkritikát illeti: az ún. „nyugati demokrácia”, a „nyugati értékek” stb. gondolkodásmódja nem elsősorban a szabad szellemet, az autonóm gondolkodást jelenti? Nem azt a folyamatosan „lázadó” és újíteni akaró gondolkodásmódot, ami *magától értetődően* a saját rendszer és kultúra kritikája is?

Ez az apróság azonban érdektelenné válik, amikor a leszámolni akaró hidegháborús hangulat uralja a közbeszéd alakítóinak gondolkodását. Az idézett cikkben mintha egyenesen Barry Goldwater nézetei, vagy akár a McCarthy korszak szelleme köszönne vissza: „Miért van az, hogy ha Amerika belép egy háborúba, akkor a világ Noam Chomskyjai, Susan Sontagjai, Joan Baezjai, Jane Fondái, Gore Vidaljai, Szalai Erzsébetjei egyből önző, materiális érdekek követésével vádolják – még akkor is, ha Európa történetesen évekig képtelen megvédeni saját muzulmánjait? Miért ér véget a világ elnyomottaival, megnyomorítottaival való azonosulás, amint Amerika kerül képbe? És hogyan lehet az, hogy míg Amerika fellépése kizárólag botránykő lehet, addig minden harmadik világbeli second hand népnyúzó rendszer tetteire van indokolható magyarázat? Megmondom: mert a mostani békepártiság is, akárcsak az összes eddigi, nettó antikapitalizmus. Akár balról, akár jobbról jön. Az ezt hirdető, túlnyomórészt posztvietnami, poszthatvannyolcas, baloldali szocializációjú értelmiség számára nincs az a fundamentalista vagy kommunista Nyugat-ellenes rezsim, amely ne lenne jobb, vállalhatóbb,

morálisabb a legszabadabb, legdemokratikusabb Egyesült Államoknál.”¹¹² S ezzel el is érkeztünk a lényeghez.

Ideológiánk győzelme is

Jól ismert műfaj a nép egyszerű fiai és lányai által a Szeretett Vezetőhöz írt levél. E levelek között különös jelentőségre tesz szert a propagandában, ha azt kisgyerek írta. A „létezett szocializmusban” ilyen levelek gyakran megjelentek mind a valóságban, mind a virtuális valóságban: a szónoki emelvényeken éppúgy, mint az iskolások olvasókönyveiben, a háborús vagy termelési regényekben, és persze a napi sajtóban. Jól ismertek a Leninnek, de még inkább Sztálinnak – és lokális megfelelőinek – írt gyereklevelek. Nos, erre emlékeztet annak az amerikai kislánynak a levele, amit a Hetek 2004. január 23-i száma a címdoldalon közöl Bush éértékelő beszédének részeként. A tízéves Ashley Pearson a következőket írja elnökének: „Kedves George W. Bush! Ha tudomása van bármiről, amiben bármilyen módon is segíthetek, kérem, írja meg nekem, hogy mit tehetek az ország biztonsága érdekében. U. i.: Ha levelet ír a katonáknak, írja meg nekik, hogy Ashley Pearson hisz bennük.” Az elnök a kislánynak címzett válaszában elmondta: üzenetét továbbította a katonáknak, ő pedig azzal járulhat hozzá az ország védelméhez, ha rendszeren tanul, szüleinek engedelmeskedik, és ha katonát lát, megköszöni neki a szolgálatát, ezalatt pedig az ország vezetői is mindent megtesznek Ashley és az egész ország védelme érdekében. Záró szavaiban elmondta, hogy az erős és rendíthetetlen amerikai nemzet bizalommal és hittel megy tovább, hiszen igaz ügyet, az egész emberiség ügyét szolgálja.” Bush egyébként a neki címzett levelet „annak bizonyítékául”

¹¹² Seres, uo.

idézi, „hogy még a legfiatalabbak is megértették, hogy történelmi időket élünk.”

2001 szeptembere után számos hangadó értelmiségiben és publicistában merült föl általános követelményként az Egyesült Államok bírálhatatlansága. A terrortámadás okán nem ildomos többé emlegetni az amerikai történelem és közelmúlt sötét foltjait, kínosabb kérdéseit. Nem ildomos fölemlíteni az indiánok kiirtását, Hirosimát, Drezda bombázását, Vietnámot, az egykori rabszolgatartó, majd feketéket lincselő Délt, és a többi hasonló témát, ahogyan azt sem, hogy éppen az Egyesült Államok fegyverezte föl a tálibokat és Szaddám Husszeint. Ezek fölemlgetése nyílt vagy burkolt Amerika-ellenességnek számít. A régi jó – még a szovjetekre használt – formulával élve: „nem lehet szidni” Amerikát, illetve az amerikaiakat. Amerika más lett, egyenlőbb az egyenlőknél. Még hozzá nemcsak a jelenbeli, hanem a múltbeli Amerika is – a mindenkori csatlósbeszéd szabályainak megfelelően. Ahogyan a Magyar Narancs egyik publicistája frappánsan summarizes: „Amerika legkorábban a második világháború vége óta többé nem pusztán nemzet a nemzetek között: nemzetközi politikai lépéseinek a jogos önérdék mindenkor jogos képviselőtén túlmutató jelentőséget tulajdonít.”¹¹³

Ennek megfelelően a World Trade Center pusztulásáról szóló híradások és kommentárok java része nem az együttérzés megnyilvánulásai voltak, hanem a csatlósállam kötelező-hivatalos azonosulásának kinyilvánításai („az amerikaiak értünk is meghaltak”, „voltaképpen mi magunk is amerikaiak vagyunk”, „övelük belőlünk is meghalt egy darab” stb.), amit történelmünk korábbi korszakaiból ugyancsak jól ismerünk. Így most nekünk, magyaroknak olyan élményt kell átélnünk, amit a Harmadik Világ rendszeres tömeggyilkosságainak és

¹¹³ Miklósi Zoltán: *Terrorizmus és háború*, i. m.

természeti katasztrófáinak (általában jóval nagyobb számú) naponta bemutatott áldozatai nem tudnak előidézni. „Azonkon az utasszállító gépeken, amelyek becsapódtak a World Trade Center tornyaiba, már ott ültünk mi is. És a romok alatt mi is odavesztünk. Mert New York, ha messze van is, azért a mi világunk része. (...) Az ellene elkövetett merénylet egyszerűen átélhetővé tette, átélte velünk a közvetlen megtámadottság érzetét.”¹¹⁴ Az eseménynek ez a különleges volta teszi az együttérzést szakrális gesztussá, az áldozatokkal és a túlélőkkel – vagyis az amerikai néppel – való azonosulás pedig e gyászt kötelező érvényűvé. Hiszen ha „Amerika mi vagyunk”, akkor magunkat is gyászoljuk. A terrortámadás áldozataival azonosulni olyan, mintha magával az Egyesült Államokkal azonosulnánk, ahogyan azt Hahner Péter a terrortámadással foglalkozó írásának címében is megfogalmazza: *Amerika mi vagyunk*. Merthogy „Amerika nem más, mint egy gazdagabb, technikailag fejlettebb, politikailag jobban megszervezett, szabadabb Európa”.¹¹⁵

A gyász, és a meggyilkolt (és túlélő) amerikaiakkal azonosulás közvetlen funkciója az Amerikával szembeni főntartások – de leginkább az ironia – kiiktatása. E kettő *lélektani oldalról* legitimálja a korábban említett álláspontot, hogy nem ildomos fölülbírálni Amerika lépéseit, sőt magát Amerikát. (Ahogyan nem kell foglalkozni a terrorizmus okaival vagy a terrortámadást lehetővé tevő mulasztásokkal és hiányosságokkal sem.) A gyász szent, a gyászoló sérthetetlen. Az azonosulás pedig végképp megkérdőjelezhetetlenné tesz minden további lépést, hiszen ha „Amerika mi vagyunk”, akkor az Egyesült Államok bármit tesz, minden tetteivel bennünket is – mint saját részét – képvisel.

¹¹⁴ Mészáros Tamás: *Támadás*, i. m.

¹¹⁵ Hahner Péter: *Amerika mi vagyunk*. Élet és Irodalom, 2001. szept. 21.

Az azonosulás persze a fönnálló társadalmi-gazdasági berendezkedéssel, illetőleg a jelenleg uralkodó világrenddel való azonosulást jelenti. (És fordítva.) Ahogyan azt Dési János, a Népszava és az ATV munkatársa is megfogalmazza: „A globalizáció mi vagyunk”.¹¹⁶ Amit akár az „Amerika mi vagyunk” parafrázisaként, sőt: az „Amerika” és a „globalizáció” szavak szinonimakénti elfogadtatásának is érthetünk. Így az Egyesült Államok és annak népe melletti hűségnyilatkozatok egyben a fönnálló társadalmi és gazdasági berendezkedés melletti hűséget jelentik, jelképezik. A terrortámadás révén a fönnálló rend „hivatalos világnézete”, a (neo)liberalizmus, illetőleg a „nyugati demokrácia” immáron érzelmileg is aládúcolt, megkérdőjelezhetetlen doktrínaként, egyedül üdvözítő tanként értelmeződik.

Ezzel a szemlélettel karöltve jelenik meg az „új irracionálisizmus”, amely a terrortámadást ugyanúgy érthetetlen, fölfoghatatlan, megmagyarázhatatlan eseménynek titulálja, mint az egykori náci haláltáborok létét.¹¹⁷ Véleményem szerint azonban e fölfogás csak részben magyarázható a gyászszal és a pillanatnyi, dühvel és fölháborodással elegy megdöbbenéssel. Az „új irracionálisizmusnak” nagyon következetes logikája van: *ha* az esemény megmagyarázhatatlan, *akkor* nem is *lehet* azt megmagyarázni, s *ha* nem lehet megmagyarázni, nem is *kell* megmagyarázni – illetőleg megérteni. Nem kell megérteni, hogy mi miért történt, nem is kell keresni az okokat. Az okkeresés egyenlő az önvizsgálattal, azzal, hogy a hibát „önmagunkban” (a nyugati világban, Amerikában, a

¹¹⁶ Dési János: *A világ tetejéről*. Népszava, 2001. szept. 18.

¹¹⁷ Ezt az álláspontot Andor László nevezi így a terrortámadással kapcsolatos balliberális publicisztika elemzésében: „valószínűleg számolnunk kell egy újfajta irracionálisizmus továbbélésével (...) Éppen a felvilágosodás logikája ellenében próbálják védeni a felvilágosodás állítólagos értékeit. Eszmélet, 2001. 52. szám, 155. o.

rendszerben stb.) keressük. Így a magyarázatra törekvés, az esemény okainak föltárása *nem más, mint* burkolt (vagy akár nyílt) Amerika- és rendszerbírálat. Ezt az álláspontot képviselte Farkasházy Tivadar is, a „rendszer hivatalos politikai kabaréja” megtisztelő titulusát kiérdemlő Heti Hetesben: nem kell arra törekednünk, hogy megértsük a terrorizmus okait. Nem kell megértenünk az Egyesült Államok világhoz fűződő viszonyát, illetve az ebben rejlő konfliktusok okait és jellegét. E fölfogás lényegi üzenete: szabad kezet adni Amerikának mindenben, s nem kell, sőt, nem szabad fölülbírálni semmiféle lépését. „Nem elhamarkodott és patetikus kijelentés, hogy mostantól megváltozik, rosszabb, nehezebben élhető, kevésbé vidám lesz a világ. Az Egyesült Államok politikai prioritásai között nyilvánvalóan kiemelkedő, minden mást fölülmúló szerepet kap a terrorizmus elleni védelem, az ország és állampolgárainak biztonsága. A liberális demokrácia háborús helyzetbe keveredett, egyelőre beláthatatlan végveszélybe, ami minden józan ember számára indokoltá teszi a szabadságjogok célszerű megszorítását.”¹¹⁸ Ahogyan a titkosszolgálati költségmegvonás tényét, illetőleg a rendszer hiányosságaiból eredő biztonsági hiányosságokat sem illik firtatni. Hiszen „nem ez a lényeg”, hanem a terrortámadás ténye. Másrészt az okkeresés csak tompítaná a gyászt és az együttérzést, vagyis az azonosulás élményét.

A hazai sajtóban (és vele a közbeszédben) észlelhető Amerika iránti kritikátlan rajongás fölbukkanásában jelentős része van az Egyesült Államokból importált neoprotestáns-cionista újkonzervativizmus, a „neokon” hazai megjelenésének. Ez a korábban csak a Hit Gyülekezete, egy-két SZDSZ-es politikus, valamint a Szombat című laphoz kötődő „szellemi műhely” által képviselt irányzat a szimbolikus és konkrét

¹¹⁸ Petőcz György: *Roszsabb lett a világ*, i. m.

értelemben vett „republikánus Amerika” hazai képviselői, sőt mondhatni: misszionáriusai voltak. „A neokonok – a többi értelmiségihez hasonlóan – indíttatásuk ellenére tisztában vannak az egyetlen szuperhatalom pozíciójának nehézségével: neki döntést kell hozni egy bizonytalan és kiszámíthatatlan világban. Az egyik műhely, ahonnan az amerikai elnök intellektuális muníciót vár, a neokonok. Sokan drukkolunk nekik” – írja Gere Ádám, a Hayek Társaság elnöke.¹¹⁹

Amerika ebben a fölfogásban az emberi fejlődés csúcsa. Gazdasági és társadalmi berendezkedése a legfejlettebb társadalmi-gazdasági berendezkedés, a legtökéletesebb rendszer: „...a liberális demokráciák elmúlt kétszáz éves története hallatlan sikertörténet. Az emberi faj létszámának növekedését, az emberi tudás példátlan gyarapodását, az emberi életminőség javulását, valamint azt a tényt idézik, hogy még soha semmilyen társadalmi rend nem segített ki annyi embert a szegénységből, mint a demokratikus kapitalizmus. Az emberi történelem során a szabad kereskedelem bizonyult a szegénység elleni harc legjobb fegyverének. A neokonok nem rejtik véka alá, hogy az emberiség reményét a liberális világrendben és a demokratikus kapitalizmus intézményrendszerében látják. Azt sem titkolják, hogy szeretnék, ha az USA a történelemben páratlan nagyhatalmi pozíciójának időszakát ezek megvédésére és terjesztésére használná.”¹²⁰ Az Egyesült Államok történelmi küldetése, hogy exportálja ezt a sikeres modellt, azaz ha kell, akár erővel is terjessze a piaci demokráciát és a kulturális és politikai amerikanizációt: „...egy nemzetközi intézményrendszert, ha úgy tetszik, Pax Americanát kell teremteni, amely tükrözi az új realitásokat, és biztosítja a liberális demokráciák működését és terjedését.

¹¹⁹ Gere Ádám: *Neokonzervatívok* (www.hayek.hu)

¹²⁰ Gere, uo.

Ennek az új rendszernek felelősséget kell vállalnia nemcsak a nemzetközi törvények meghozásáért, hanem azok betartásáért is. Garanciát kell adnia az univerzális emberi jogokra, még a szuverenitás korlátozásának árán is.”¹²¹

Amerika tehát a világ békéjének és biztonságának legfőbb őre, kötelességének érzi, hogy a világot jobbra tegye. „A washingtoni külpolitikát mindig is jellemezte az idealizmus és a realizmus ütközése – e tekintetben tetten érhető a folyamatosság a Bush-iratban is. Az amerikai döntéshozóknak meggyőződésük, hogy az USA gazdasági és társadalmi rendszere, demokratikus felépítése követésre méltó, tehát terjeszthető és számon kérhető a világban. De a közvetlen gazdasági érdek miatt – különösen a második világháborút követő negyven évben – gyakran fel kellett áldozni ezt a törekvést. (...) Most új helyzet állt elő. A demokrácia, a szabadság, az emberi jogok, a szabad vállalkozás ügye csatát nyert. (...) az Egyesült Államok példa nélküli és mások által meg nem közelített erőre és befolyásra tett szert a világban. Ezt a fölényt azonban nem egyoldalú előnyök szerzésére, hanem a demokratikus értékek előmozdítására kívánja felhasználni. Nem csupán biztonságosabb, hanem jobb világot szeretne teremteni” – mutatja be a Bush-kormányzat nemzetbiztonsági jelentését Blahó Miklós a 168 óra 2002. november 14-i számában. Blahó cikkének végén megemlíti, hogy az amerikai lapok fölfigyeltek a dokumentum „fogalmazásának kettősségére”, mint-hogy a „magasztos gondolatok mellett az erő hangsúlyozásának napóleoni, birodalmi allűrjei is feltűnnek.” Ugyanakkor a publicista abbéli reményét fejezi ki, hogy az amerikai nemzetbiztonsági stratégia sikeresen vizsgálzik, „szólamai a gyakorlatban is megvalósulnak, a szavak egybeesnek a tettekkel.”

¹²¹ Gere, uo.

Amerika katonai győzelme ezért ideológiai győzelem is: „Nemrég örömnepet sugároztak a tévék: felszabadult irakiak gyülekeztek az utcákon, tapsoltak a bagdadi kávéházakban: nyolc hónappal Irak felszabadítása után az amerikaiak végre elfogták a diktátort is. Azt a diktátort, aki saját népét kínoztá, kisebbségeit vegyi fegyverrel irtotta, a terroristáknak menedéket nyújtott – és aki a mai napig sértetlenül uralkodhatna és fegyverkezhetne, ha az ENSZ, a francia elnök vagy a német kancellár dönthetett volna sorsáról. Az amerikai háborús döntés, a győzelem óta tartó kétségbeesett utóvédharc, végül a váratlan decemberi siker elválaszthatatlan attól az eszmei irányzattól, amely jelenleg a legnagyobb befolyást gyakorolja az amerikai vezetésre, a neokonzervativizmustól.”¹²² Ez az ideológia jóval többet jelent, mint szimpla politizálást. Ez új gondolkodásmód, értékek vállalása, erkölcsi alapállás, életmód. A legmélyebb elköteleződés, választás a Jó és a Rossz között, forradalmi, messiási feladat, ahol nem létezik középút, ahol a Saint Just-i mondással élve „a közömbösöket is meg kell büntetni”. „Jó vagy rossz, szabadság vagy elnyomás, ’velünk vagy ellenünk’ (Bush): a neokonok mélyen morális emberek, s a tiszta erkölcsből vezetik le politikai választásaikat.”¹²³

Melyek is tehát a neokon világgép fontosabb elemei? Egy kizárólagos igazságba vetett hit, mely szerint a politikum morális és nem praktikus alapú. A fejlődés és haladás képze, egy magasabb rendű társadalmi-gazdasági berendezkedés víziója. Erőpártiság, militáns hangvétel, a „velünk vagy ellenünk” alapállása. Ebből adódik, hogy az egyedül üdvözítő társadalmi-gazdasági modellt, s vele egy értékrendet, világnézetet, kulturális mintákat és gondolkodásmódot

¹²² Seres László: *A neokon kihívás*. Szombat, 2003. decemberi szám.

¹²³ Seres, uo.

importálni kell, sőt azt akár erővel is rá lehet kényszeríteni más népekre. A neokon vízió végcélja a társadalmilag és gazdaságilag – s ezen keresztül kulturálisan is – egységes földgolyó, s a világbéke megvalósulása. A törekvést egy fölszabadító szuperhatalom képviseli, amelynek népe a magasabb rendű gondolkodásmódot és mentalitást prezentálja, aminek köszönhetően ebben az országban félig-meddig már meg is valósult a magasabb rendű társadalom fölépítése.¹²⁴ Azt hiszem, nem kell mindezt túlmagyarázni, minden egyes elemében olyannyira ismerős az elmekonstrukció: a totalitárius világképek „eszmeszerkezetével” állunk szemben. Amit az is igazolni látszik, hogy chaliasztikus-utópista messianizmusukat egyfajta evolúciós alapokra helyezett, észszerű és realista programként adják elő – akárcsak egykor a bolsevikok. A jelenség közvetlen oka vélhetőleg abban keresendő, hogy a neokonok zömmel kiábrándult balosokból (többek között extrockistákból) verbuválódtak, így habár mondanivalójuk explicit tartalma megváltozott, a szocializáció, illetve a mentalitás jobbára ugyanaz maradt. (A másik ok ennél mélyebb, az ótestamentumi gondolkodásban, a zsidó, illetve protestáns/neoprotestáns messianizmusban keresendő.¹²⁵)

¹²⁴ A neokonokról l. Kovács Gábor jelen megközelítéstől kissé eltérő, amúgy kiváló összefoglalását: *Amerika – a legrégebbi demokrácia vagy posztmodern birodalom?*, Liget, 2005/3., illetve:

<https://ligetmuhely.com/liget/amerika-a-legregebbi-demokracia-vagy-posztmodern-birodalom/>

¹²⁵ Lényegében hasonló jelenségről van szó, mint a századelő forradalmi baloldalának asszimilált zsidó gondolkodói és aktivistái esetében: „Elégge elterjedt vélemény, hogy a húszas évek kommunista marxistáinak gondolkodása erősen messianisztikus volt. A világorradalomban megváltó erőt láttak és hittek: főként Közép- és Kelet-Európában. (...) a zsidó messianizmus soha és semmilyen formában nem gondol egyedi megváltásra. A megváltás csak kollektív lehet: az egész népet, az emberiséget, a világot érinti. Kétségtárgyilag láthatóak a kapcsolatok a társadalmi messianizmussal” – írja Tordai Zádor annak kapcsán, miként élt

Legalábbis ez a helyzet az *amerikai* neokonok esetében. Nálunk a dolgot némileg bonyolítja, hogy a „kiábrándulás” sokaknál egybeesik az Egyesült Államokban végbement és ide leszüremelő politikai és ideológiai változással. S bár a hazai neokonok még a „balliberális” tábor „szektás elhajlásának” tekinthetők, eszméik és véleményeik 2001. szeptember 11-e óta egyre inkább teret kapnak az országos sajtóban. Így e nézetek – ha nem is tiszta formában, de főbb elemeiket tekintve mindenképpen – az egész mainstream gondolkodást befolyásolják, s nagyon úgy tűnik, szép lassan ez váltja föl a „balliberális” publicisztikát korábban uraló „politikailag korrekt” beszédmódot. (Ezért is nevetséges és szánsalmas, hogy a „keresztény konzervatív” és a szélsőjobboldali sajtó e változásokról jócskán lekésve még mindig azzal a pízszível hadakozik, amit már néhány baloldali értelmiségi kivételével senki nem képvisel.) „Bush újraválasztása, s vele a jelenlegi tendenciák folytatódása esetén minden bizonnyal ez az irányzat számít majd mainstreamnek Magyarországon is” – e szavakkal fejeztem be ennek az írásnak régebbi változatát, ami 2004 végén jelent meg a *Ligetben*. Úgy hiszem, túl nagyot nem tévedtem. A Hayek Társaság nagyra becsült tagjai is egyre gyakrabban szerepelnek televíziós műsorokban és közölnek cikkeket és elemzéseket (mint szakértők), már nem csupán belterjes folyóiratokban vagy obskúrus internetes fórumokon, hanem a legrangosabb országos médiumokban. Ironikus

tovább a klasszikus judaista messianizmus a hagyományt és a közösséget elhagyó, asszimilált/félig-asszimilált zsidó származású baloldali értelmiségiek gondolkodásában. (‘Hogyan lehet valaki Európában zsidó, Walter Benjamin?’ In: *Megértő módon*. Budapest, Magvető, 1984. 141–281. o.) A neokon zsidó „gyökereit”, ill. vonatkozásait illetően pedig l. a Szombat 2003 decemberi számát, ezen belül is Manfred Gersztenfeld Norman Podhoretz-cel készített interjúját (*Ellentétes trendek az amerikai zsidóságban*), valamint Novák Attila *Az a harc lesz a végső* című írását.

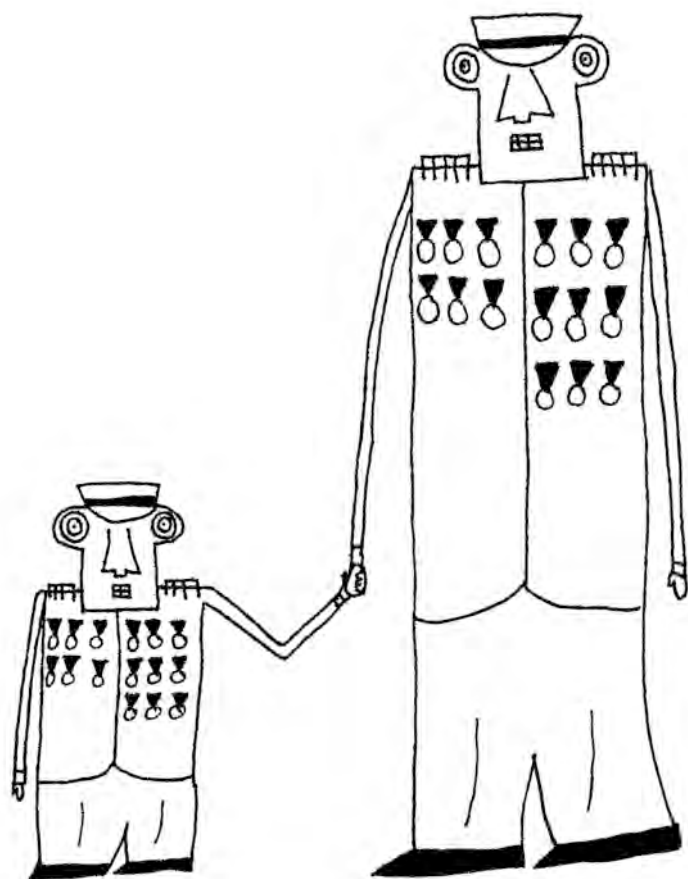
módon éppen Friedrich von Hayek, a jelenlegi világrend egyik „szellemi megalapozója”, a szélsőséges gazdasági liberalizmus Nobel-díjas teoretikusa fektette le sérthetetlen liberális alapelv gyanánt, hogy békeidőben semmiféle cél nem élvezhet abszolút elsőbbséget más törekvésekkel szemben, sőt, nincs veszélyesebb, mint amikor a háborús viszonyokat akarják békés körülmények között tartósítani.¹²⁶ Persze Hayek szerint mindez a „szocializmusok” (értsd: a fasizmus és a sztálini-posztstálini államszocializmus) sajátja. Ma viszont mintha hasonlót látnánk a „liberálisok Szovjetuniójában”: az USA-ban is, ahol a szabadság egyre növekvő korlátozása zajlik a paranoiás terrorveszélyre, méghozzá a mindenkori zsarnokságok klasszikus receptjének megfelelően: az *állandósult* veszélyre hivatkozva. Hayek szerint a szabadságot csakis ideiglenesen, katasztrófák esetén lehet fölázdosni. Ám ez az ideiglenes átmenet kissé hosszúra nyúlik, sőt, mintha nem is akarna véget érni. Ahogyan annak idején a „szocializmus” végcélja: az állam elhalása nem akart az istennek sem végbemenni, sőt, sehol a világon nem volt olyan erős és zsarnoki állam, mint a létezett szocializmusban. Miként folyamatosan veszélyben volt maga a szocializmus is, annak összes forradalmi vívmányával egyetemben. Úgy tűnik, a civil jogok ehhez hasonlóan folyamatosan, határidő nélkül csorbíthatók, hiszen terroristák mindig lesznek, s a terrorizmus valós probléma, így a nyugati civilizáció is mindenkor veszélyben lesz. Szinte jelképes, hogy Szaddám Husszeint viszonylag rövid idő alatt elfogták, és bíróság elé állították, ám a „Gonoszt”, a hol itt, hol ott fölbukkanó Oszama bin Ladent és sógorát, Omar mollát mindmáig nem sikerült elkapni, így ők egyre inkább Orwell 1984-ének Goldsteinjét idézik, akiről

¹²⁶ Hayek 1991: 265–66.

nem tudni, valóban létező személy-e, vagy valamikor létező, hús-vér emberből fölnagyított-kreált ördögi figura.

Vagyis az újkapitalizmus mai apologétáinak érvelési módszere jobbra ugyanaz, mint az egykori bolsevikoké, akik bármely száznyolcvan fokos irányváltást meg tudtak magyarázni a mindig éppen aktuális realitásokkal. Sőt, ha vannak még, akik emlékeznek rá, az egykori állampárti elit és annak értelmiségi holdudvara általában alig leplezett elégedettséggel nyugtázta a beláthatatlanul hosszúra nyúló „átmeneteket”. Az elégedettség oka érthető: az ilyen átmenetek tudnak igazán kedvező körülményeket biztosítani a mindenkori hatalom urai számára – elsőként is a gazdasági és/vagy jogi-politikai megszorítások ideológiai apropójával örvendeztetik meg őket. És hogy az iszlám mikor lesz még veszélyesebb (esetleg mikor kevésbé), az elsősorban nem a muszlim államoktól, nem a muszlim vallás terjedésétől, még csak nem is az iszlámista terrrorszervezetektől függ, hanem a nyugati világ pillanatnyi helyzetétől. Minél több a lokális természeti katasztrófa vagy minél nagyobb a gazdasági krach, az iszlám annál halálosabb és démonibb ellenséggé növekszik majd, erről Carl Schmitt, az egykori náci jogász libertárius-neokon tanítványai bizton gondoskodnak. Ami persze automatikusan leszüremlik a kutyát sem érdekítő csatlósállamokhoz is, a helyi komprádorértelmiség trendi közbeszédén keresztül.

A CSATLÓSLÉT KÖZHELYEI

„Hajlongni emerre, amarra:
Bús sorsot mértél, Uramisten,
A magyarra
(...)
Önnön-valónktól félve félni
S elvegyülni törpe gyávákkal,
Halva élni:
Ezt adtad Te, nekünk.”

Ady Endre

Erősödő barátságunk

2004 júliusának végén az esti híradó elsőre jelentéktelennek tűnő, mégis figyelemre méltó eseményről számolt be. Azok a szerencsés magyar fiatalok, akik hamarosan az Egyesült Államokban tanulnak majd, nagy megtiszteltetésben részesülhettek: személyesen találkozhattak az itt tartózkodó amerikai külügyminiszterrel, Colin Powell-lel. A beszélgetés mindössze fél óráig tartott, inkább szimbolikus-reprezentatív esemény volt, jelentőségét mégsem becsülhetjük túl eléggé, hiszen a „nagy ember”, aki világméretű kérdésekben dönt nap mint nap, értékes idejéből áldozott arra, hogy a jövőendő magyar generáció képviselőivel találkozzon. A híradás (pontosabban maga az esemény) ilyesmit sugallt. Az eseményen egyébként részt vett Kovács László külügyminiszter, George Herbert Walker, az Egyesült Államok budapesti nagykövete, valamint Simonyi András washingtoni magyar nagykövet.

A fiatalok „bátran kérdezhettek” a nemzetközi helyzetről, az amerikai szerepvállalásról és hasonlókról. Az amerikai politikus közvetlenségéről – de mondhatjuk azt is: az őszinteség és nyíltság légköréről – tanúskodott, hogy a diákok

rákérdezhettek a politikus személyes vezetői stílusára, sőt még arra is, nem akar-e véletlenül elnök lenni. Természetes, hogy a barátságos, oldott légkörű, kötetlen beszélgetésen szóba kerültek a magyar–amerikai kapcsolatok. Az egyik diáklány megkérdezte, miért fontos Magyarország az Egyesült Államok számára. Powell erre kijelentette: „Magyarország saját maga miatt fontos az Egyesült Államok számára, s egyenlő partnere Amerikának, hiszen az országok közötti kapcsolatban nem az államok mérete számít, hanem hogy képesek-e együtt dolgozni.” Majd hozzátette: bár az Egyesült Államok nagy ország, erős demokráciával és gazdasággal, éppen óriási befolyása miatt nem szigetelődhet el a világ többi részétől, és segítenie kell más országoknak a demokrácia, a béke és a szabadság megteremtésében. Kovács László ez utóbbi kapcsán külön hangsúlyozta, hogy amikor két évvel korábban látogatást tett az Egyesült Államokban, Colin Powell hozzá intézett első kérdései arra vonatkoztak, Magyarország eléggé elkötelezett-e, s ha igen, milyen szerepet vállalna a terrorizmus elleni harcban. Vajon mindent megtesz-e a szélsőségek visszaszorításáért? A határozottan igenlő válasz után az amerikai külügyminiszter ünnepélyesen kinyilvánította, hogy úgymond „új fejezetet nyithatunk a magyar–amerikai kapcsolatokban”. Az amerikai külügyminiszter a diákokkal beszélgetve elégedetten nyugtázta: ebből az új generációból kerülnek ki a jövő politikai és gazdasági vezetői, s reményét fejezte ki, hogy a fiatalok értékelik, amit a demokrácia nyújt. A beszélgetés végén a fiatalok egy Magyarországról szóló képes albumot és egy Rubik-kockát nyújtottak át a politikusnak.¹²⁷

¹²⁷ Az eseményről viszonylag részletesen tudósít az Index 2004. július 28-i száma is.

Egy ilyen esemény és az erről szóló híradás elvileg lehetne az, aminek mutatni próbálja magát – jelen esetben egy politikai reprezentatív jellegű találkozója diákokkal, akik a politikai hazájában tanulnak. Nálunk azonban mást jelent. Szerencsétlen múltunk és az ebből adódó kulturális minták, valamint az ismert jelenlegi nagypolitikai kontextus révén az esemény a kismemzeti szervilizmus tradíciójához kapcsolódik, amely a híradás egész hangulatában ugyanúgy megmutatkozik, mint politikusaink gesztusaiban és sablonjaiban. Ráadásul az esemény „műfaja”: fiatalok találkozója a „nagy ember”-rel, akihez bátran lehet kérdéseket intézni, szintén kísértetiesen ismerős. Ezért különösebb elemzés helyett idéznék egy régi Magyar Ifjúság-beli cikkből, amelyet szinte találomra választottam a hasonló tartalmú és hangvételű írások garmadájaiból. A cikk egy szovjet háborús veterán, bizonyos Zamercev tábornok magyarországi látogatásáról tudósít. A magas rangú katonatiszt „baráti beszélgetésen találkozott a magyar sorkatonákkal”, akiknek kérdéseire „közvetlenséggel, emberi melegséggel válaszolt”. „Először az alakulat KISZ Bizottságának titkára kért szót: Hogyan segítették a komszomolisták a parancsnoki munkát és a fasiszták elleni harcot a Nagy Honvédő Háborúban? (...) Itt-ott mozgolódás, fészkelődés támadt a katonák között, többen is készülődtek, hogy felhasználják az alkalmat a kíváncsiszkodásra. Tömören hangzott a kérdés: 'Vezérőrnagy elvtárs, milyen körülmények között lett városparancsnok?'” Persze ifjúsági újságról és egyáltalán, magyar fiatalokról lévén szó, megengedhető egy kis lazaság: „Zömök, sportos külsejű örvezető jelentkezett szólásra. Arckifejezéséről ítélve 'rázós' kérdést készült feltenni: 'Tábornok elvtárs, mi a nehezebb a

háborúban: parancsnoknak vagy sorkatonának lenni?”¹²⁸ A vendég „élénken reagált”, s kimerítő, részletes választ adott, ezzel is kifejezendő, hogy a légkör őszinte és nyílt, itt bármi megkérdendő.

Egyébként már az amerikai külügyminiszter látogatásáról szóló híradások egy része is ehhez hasonló múltidézés. 'Powell: „Barátságunkat ünnepeltük”, Kovács: „Magyarország hűségese, gyors és kiszámítható szövetséges”’ címmel adta hírül a Népszabadság 2003. október 3-i száma, miszerint „Colin Powell pénteken megköszönte magyar kollégájának, Kovács Lászlónak azt a szilárd támogatást, amelyet Magyarország a terrorizmus elleni harcban katonák küldésével nyújtott Irakban és Afganisztánban. Az amerikai külügyminiszter tárgyalásaikat rendkívül sikeresnek nevezte. (...) Könnyű tárgyalások voltak, a barátságunkat ünnepeltük. 'Az amerikai-magyar kapcsolatok nagyon jók' – jelentette ki Colin Powell, megjegyezve, hogy az új budapesti amerikai nagykövet a héten már letette a hivatali esküt. 'Kapcsolatunk erős lábakon áll' – mondta az amerikai külügyminiszter. Kovács László elmondta, hogy egy évvel ezelőtt frissen kinevezett külügyminiszterként közölte Collin Powell-lel, hogy Magyarország hűséges, gyors és kiszámítható szövetséges.” „A két ország között teljes és kölcsönös a bizalom, s ez a moszkvai tárgyalások sikerének egyik biztosítéka. Erősödni fog a magyar-szovjet barátság, amely elvi külpolitikánk tengelyében áll” – olvashatjuk pár évtizeddel korábban, a Magyarország 1968. június 23-i számának *Elvi politika* címet viselő, a szerkesztőség álláspontját képviselő vezércikkében.

A csatlósság első számú érve, hogy a nagyok mellett mi is nagygyá lehetünk. Persze hangsúlyozandó, hogy a mi nagy

¹²⁸ Tuza István: *Tábornok elvtárs, mi a nehezebb? Magyar Ifjúság*, 1974. szeptember 13.

barátunkkal mindenkor egyenlők vagyunk, ami ugyancsak óriási megtiszteltetés. Vagyis az alávetettség általában mindig jól fölfogott nemzeti érdekként jelenik meg. A Népszava egy régi vezércikkében, amely a nagy szövetséges nélkülözhetetlenségének motívumára épít, ezt kombinálja a magyar nemzeti érdek és büszkeség elemével. Eszerint a magyar nemzet a maga kisleány voltából adódó jelentéktelenségéből csak akkor tud kilépni, s naggyá lenni, ha olyan hatalom szövetségese, mint a Szovjetunió. „A békéről és az egész emberiség érdekeiről beszélni két ország vezetőinek tárgyalása alkalmából talán túlzásnak látszik egyesek szemében. Elvégre szokás mondani, 'mi csak kis ország vagyunk', tízmillió nép. A népek súlyát az egyetemes emberi érdekek, a haladás és a béke szolgálata akkor is megnöveli, ha történetesen nem tartoznak a nagy lélekszámúak közé. Mennyire megnő ez a súly, ha az új társadalmi rend első és vitathatatlanul világhatalommá vált képviselőjével szoros szövetségben, együttműködésben lép egy nép a világpolitika küzdőterére – ezt Magyarországnak az utóbbi években világszerte növekvő, általánossá váló elismerése ékesszólóan bizonyítja.”¹²⁹

Olykor azonban kilóg a lóláb. Mert bár a nagyok között mi is nagynak számítunk, és lehetőségeink *elvileg* korlátlanok, ez még nem jelenti, hogy a valóságban valóban szabad mozgást élvezne az ország. Mivel az ígélet és a realitás között ellentét feszül, a propaganda ezt az „elmaradottság” és az ebből fakadó „felelősség” motívumával hidalja át. A „felelősség” általában önmegtartóztatást jelent, azt hogy magunknak kell belátnunk: mivel kicsik és elmaradottak vagyunk, még tanulnunk kell. Vagyis az „elvi nagyság” mezében a gyakorlati másodrendűséget: „Egy a napokban készült felmérés szerint a magyarok egyharmada úgy véli, hazánk alárendelt szerepet

¹²⁹ Baktai Ferenc: *A moszkvai út*. Népszava, 1968. június 28.

játszik majd az Észak-atlanti Szerződés Szervezetében. Pedig külpolitikánknak még soha nem voltak olyan lehetőségei, mint amilyenek a NATO-tagsággal hullottak ölünkbe. Olyan kérdésekről kérlik ki ugyanis ezentúl a véleményünket, amelyekről korábban politikusaink többsége csak a CNN-ből értesült (már ha beszélni angol). A megnövekedett lehetőséggel megnövekedett felelősség is jár, ennek mértéke teszi hitelessé az országokat a szövetségben belül, s a kezdeti bizalmat könnyen lenullázhatja egy harcias vagy szakmailag megalapozatlan politikusi nyilatkozat. Az említett blamázt elkerülendő kezdetben valószínűleg gyakran kell – a szakzsargonnal élve – a *'low profile policy'*-t alkalmaznunk. Vagyis kussolnunk.”¹³⁰ Mint láthatjuk, szó nincs semmiféle alárendeltségről. Magyarország egyenlő az egyenlők között, nem úgy, mint régen, a Habsburg-elnyomás, a szovjet vagy a német csatlósság idején.

Később, az afganisztáni és az iraki háborúban való magyar részvétel melletti érvelésben ugyanazokkal az ismert beszédelemekkel (sőt, konkrét szófordulatokkal) találkozhattunk, mint a NATO-, majd az EU-csatlakozás propagandájában. (Így például gyakran fölbukkantak a „gyermekeink jövője” vagy a „hosszabb távú érdekünk” és hasonlók.) Az egyik fontos elem a „korábban mindenkor a vesztesek oldalán álltunk, de most végre először a nyertesekhez tartozunk” toposza, amely (ironikusan) megjelent a korábbi két nagy vesztes ügy: a második világháborús részvétel, majd a Szovjetunió melletti elkötelezettség propagandájában is. A németek legyőzhetetlenek, a Szovjetunió pedig a világ legfejlettebb társadalma és legerősebb úrnagyhatalma, így az ő oldalukon mi is győztesnek érezhetjük magunkat. Ennek elválaszthatatlan tartozéka az „ez most már végérvényes” ideája. Ez a szövetség örökké

¹³⁰ Tálás Péter: *Az éltanuló és az évismétlők*, Magyar Narancs, 1999. márc. 25.

tartó, miként örökké tartó az éppen fönnálló társadalmi-gazdasági rend is. Hogy miért? Mert hosszú tévelygés után „végre megtaláltuk a helyes utat”, „leszámoltunk a múlttal”, „levontuk a tanulságokat”, és „többé nem fordulhat elő, hogy vesztés és/vagy igazságtalan ügyek mellé álljunk” – ahogy ezt Medgyessy exminiszterelnök is hangsúlyozta a doni katasztrófa hatvanadik évfordulóján mondott beszédében, amikor Magyarország éppen katonákat küldött Irakba.

Aztán eljött a 2004-es esztendő, s vele Gyurcsány Ferenc, a fiatal és ambiciózus milliárdos miniszterelnöksége. A szocialista párton belüli palotaforradalomnak köszönhetően részben lecserélődött, részben háttérbe szorult a régi gárda, így remélhattuk, hogy az új garnitúra legalább a frazeológiát tekintve szakít a múlttal – ha másért nem, hát az új, frissesség látszatát keltő nyugatos-yuppie stíl okán. Ám az új kormányfő októberi washingtoni látogatása hamar eloszlatta ezeket a reményeket. Íme az ország „legolvasottabb napilapjának” híradása a nagy eseményről: „Magyarország az amerikai értékelés szerint is térsége egyik legszilárdabb demokráciája és az Egyesült Államok megbízható partnere. (...) Magyarországon ma egyetértés van abban, hogy a NATO és az Európai Unió tagságának elérése, a nyugati demokráciákhoz való gyors csatlakozás után legfontosabb nemzeti céljaink a modernizáció, a versenyképesség fokozása, az élet színvonalának és minőségének lényeges javítása, valamint a határon túli magyarság felkarolása. (...) Azzal, hogy Gyurcsány Ferencet meghívták, és nem a korábbi tíz vagy akár harminc percet kapta az elnöktől, hanem ötvenet, a Fehér Ház ország-világ előtt demonstrálta a támogatását. A miniszterelnöknek is, de még inkább az országnak. Mint ahogy az iraki vagy az afganisztáni magyar szerepvállalás sem George W. Bushnak tett személyes szívesség, hanem Amerikának nyújtott támogatás. Ez utóbbit Washingtonban a demokrata

párti ellenzék is pontosan így értelmezi, és üdvözli. Manapság minden út Washingtonba vezet. Magyarország, mint New Yorkban, az ENSZ-főtitkárnál tett kormányfői látogatás során elhangzott, a multilateralizmusban érdekelt. De bármilyen sok oszlopra támaszkodik a külpolitika, felbillenne, ha hiányozna az amerikai pillér. Szerencsére ettől egyelőre nem kell tartani.”¹³¹

Érdekünk és kötelességünk

Az elkötelezettség és az áldozatvállalás elválaszthatatlan – a „jövő” fogalmától is. A jelennek általában azért kell rossznak lennie, hogy a jövő jó legyen. Az ismert fordulattal élve: „a jövőért áldozatot kell hozni”. E klisé a rendszerváltást követően legtöbbször és leginkább az EU-csatlakozás kapcsán bukkan fel. Európa fogalma (vagy inkább: ígérete) már-már ugyanazt a szemantikai magot rejti magában, mint egykor a kommunista társadalomé. Ez utóbbihoz (illetve az azt építő-megtestesítő Szovjetunióhoz) hasonlóan Európa is boldog, szebb jövő letéteményese, olyan világé, amelyben, ha nekünk még nem is, a gyermekeinknek jobb és nyugodtabb élete lesz. Ezért a jövőért most kell áldozatot hoznunk. Mert bár „bizonyos eredmények már most is érzékelhetők”, gyermekeink jövője érdekében „meg kell szorítani a nadrágszíjat”. Nos, háborús részvételünk Amerika oldalán ugyanúgy „létérdekünk”, mint az EU-tagság, s ahogyan a „piacgazdaságba való átmenet” is áldozatokat kíván, a békéért és biztonsáért vívott háború is „kockázatokkal jár”. Az igazságos háború fő célja mindenkor a „béke és biztonság”, illetőleg a stabilitás, vagyis: „mindannyiunk jövője”. „Aki most fél mindattól, ami

¹³¹ Horváth Gábor: *Minden út Amerikába vezet*. Népszabadság, 2005. október 10.

még elkövetkezhet, annak csak az a reménye lehet, hogy a szövetséges ígéreteknak megfelelően ezúttal valóban kemény és tántoríthatatlan hadjárat következik. Mert ez nem militáns hangulatkeltés. Semmi sem lenne rémisztőbb, mint egy parttalanul elhúzódó, majd kifulladásos és ezért eredménytelen 'furcsa háború'. Mert ez végső soron csak megerősítené a terrorizmust, ugyanakkor instabilizálná a világ gazdaságát, s állandósítaná a hétköznapi rettegést" – írja az afganisztáni hadjárat kapcsán Mészáros Tamás.¹³²

De a nagy baráti szövetséges háborúja nem csupán a civilizált világ – s benne a csatlós – számára jelent jót, hanem a megtámadott ország népe számára is. A nagy baráti hatalom háborúja mindenkor felszabadító háború. Amerika a szabadságot, a jólétet és a demokráciát exportálja Irakba vagy bárhová. Révész Sándor is a demokrácia amerikai exportjának jogosságát védelmezi, s ennek kapcsán hivatkozik Petőfire és a negyvennyolcas forradalmakra: „Március közepén mindenki mindig csak arról beszél, hogy mi a helyzet a magyar szabadsággal. De mi a helyzet a szent világszabadsággal? Azaz, amiért Petőfi beleadta a csontjait a közös sírba? – ha emlékszik még a kedves olvasó. (...) Hányan hisznek itt még abban a világszabadságban? Hány embert érdekel itt még, hogy mi van a magyar szabadságon túl? S pláne, hogy mi van az európai szabadságon túl? Amióta Magyarországon szólásszabadság van, március 15-én folyvást és kizárólag a magyar szabadság állapotával foglalkozik mindenki. A világé úgyszólván senkit sem érdekel.”¹³³ Amerikát tehát azért (is) kell támogatnunk, mert ő annak a szent világszabadságnak az exportőre, amelyért Petőfiék az életüket adták. Az idézett gondolat azért figyelemre méltó, mert a magyar politikai propaganda

¹³² Mészáros Tamás: *Támadás*. 168 óra, 2001. október 11.

¹³³ Révész Sándor: *Mint tudják a szabad népek...* Élet és Irodalom, 2003. március 21.

patinás hagyományát eleveníti fel. A negyvennyolcas analógia használata csaknem minden hatalom kedvelt érvelési, illetve propagandaeszköze volt, majd mindenki használta, még a nyilasok is. (L. az ismert háborús plakátot: egy árpád-sávós, nyilaskeresztes zászló és egy Kossuth-címeres nemzeti lobogó együttese, mellette a fölirat: „Kossuth Lajos azt üzenté – 1848, Szálasi Ferenc azt üzenté – 1944.”) Természetes, hogy a szovjet időszakban is megjelenik az analógia. Egyik legfontosabb funkciója a megszállás igazolása és a rendszer történeti kontinuitásának megteremtése, amelyet (emlékezve az egykori iskolai ünnepekre) így summáznék: „A Vörös Hadsereg elhozta nekünk azt a Magyarországot, amelyet Kossuth, Petőfi és Táncsics megálmodtak, de amelyet akkor még nem sikerült megteremteni.” E gondolat a forradalom és szabadságharc centenáriumi ünnepségsorozatának is az egyik legfőbb témája volt. A Lúdas Matyi 1948. március 17-i számában a következő „karikatúrát” láthatjuk: Petőfi szobra lehajol (!), hogy átvegye Vorosilov marsall kezéből a *Petőfi orosz kiadása* című kötetet. A rajz aláírása: „Vorosilov: Az ön költészete 1848-ban gyönyörűen kezdte el a magyar szabadságharcot. Petőfi: És az önök hadserege 1945-ben diadalmasan fejezte be azt.” Eközben csaknem valamennyi lap idézi a moszkvai rádió kommentárját, hogy „a magyar dolgozók következetesen a demokratikus fejlődés útján haladva az 1848-as forradalom igazi hagyományai szellemében cselekednek. Magyarország bebizonyította hűségét Kossuth eszméi iránt”.¹³⁴ Így a „Petőfi által megálmodott szent világszabadság” az „internacionalista kötelesség teljesítésé”-nek szovjetizált verziója lett – vagyis az államszocialista rendszer és vele a szovjet befolyás fegyveres exportjának,

¹³⁴ Az idézet a Világ – vagyis egy polgári lap – 1948. március 25-i számából való.

illetőleg a mindenkori külső beavatkozás jogosultságának egyik historizáló-igazoló analógiája.

Révész írásában megtaláljuk a mindenkori magyar politikai propaganda fontos és gyakori elemét, a „magyar kisstílűség” motívumát, aminek különféle változatait számtalanszor hallhattuk a szovjet csatlósság idején. Ez a téma különféle képp tűnik föl a NATO-tagság, az EU-csatlakozás és a háborús részvétel, előbb az afganisztáni, majd az iraki szerepvállalásunkkal kapcsolatos cikkekben. Legtisztább formában talán a háborús részvétel itthoni népszerűtlensége kapcsán: „A mi amerikai barátainknak kezd végleg elegendő lenni abból, hogy volt egy kormányunk, amely az afganisztáni béketeremtés és békefenntartás minden formájából ki tudott maradni (egyetlen NATO-tagországgként), majd lett egy másik, amelyik korrigálni akarta ezt a deficitet, de nem tudta, gyorsan meghátrált – írja fölháborodottan Aczél Endre.¹³⁵

A büntudat és a szégyen jó hajtóerő is lehet, mivel az önvizsgálat és belátás után könnyen ellentétébe, a lelkes odaadásba csaphat át. Ezért a kollektív szégyenérzet, a „magunkba nézés” fölkeltésének funkciója elsősorban a tette sarkallás: „Az én ideálképem egy olyan magyar politikai és katonai vezetés, amely... önként és dalolva vállalná el szövetségeseinek védelmét, bárhol és bármikor kéri erre. Az én ideálképemben továbbá egy olyan magyar ellenzék él, amely csatlakozik ehhez. Ámde mi, lássuk be, mások vagyunk. A lelkesedés helyére a kicsinyes méricskélés lép, mintha negyven-ötven magyar őrkatona kiküldése vagy ki nem küldése a szuverén magyar akarat mércéje lenne. Nem az. A magyar szuverenitást jobb helyeken kéne gyakorolni, ott, ahol

¹³⁵ Aczél Endre: *Óvatoskodunk*. Népszabadság, 2002. december 16.

érdemes, ahol kifizetődő, ahol nemcsak szégyent tud 'termelni'.”¹³⁶

Ha a szégyen „nem válik be”, akkor jön a figyelmeztetés a kötelességre. Mert bizony hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy nekünk ez önként vállalt kötelességünk – „Magyarországnak nemcsak haszna, hanem kötelességei is származnak abból a szolidaritásból, amelyet a tagság jelent. Hogy ezt nem megúszni kell, hogy itt nem lehet csalni.”¹³⁷ Márpedig a szövetségi hűségből adódó háborús helytállás a legszentebb kötelességek egyike. Annak idején, ugyebár, mindenki megszavazta a NATO-tagságot. (Bár az ellenérvek nem nagyon juthattak szóhoz, s éppen az iraki háború kapcsán maga a NATO sem volt egységes.) Így a kötelesség „nem kívánságműsor”, amelyet boldog-boldogtalan felülbírállhat. Ezért, még ha netán kárunk is származna a hadba lépésből, ha időközben mindenféle bajok adódnának, akkor is ki kell tartanunk: „Hívjuk haza katonáinkat? Tegyük mércévé a közvéleménykutatásokban tükröződő össznépi elvárásokat? Ha a Gallup és a Szonda veszi át a magyar politikai élet irányítását, akkor hamarosan boldog békeidők köszöntenek ránk: a terroristák halás szívvvel kímélik meg hazánkat a merényletektől, kérésükre esetleg később a NATO-ból is kiléphetnénk. (...) Ha viszont némely populista hatására a demokráciából Önök kérétek lesz, akkor nem Irakba kell exportálni, hanem Magyarországra kell importálni a parlamentáris demokrácia legalapvetőbb normáit” – írja Seres László annak apropóján, hogy az iraki fogolykínzások miatt Orbán Viktor más jobboldali politikusokkal együtt a magyar katonák visszahívását javasolta.¹³⁸

¹³⁶ Aczél Endre i. m.

¹³⁷ L. *Nem rés, bástya*.

¹³⁸ Seres László: *Helyünk Irakban*. Népszabadság, 2004. május 15.

Olykor persze egy ilyen, mindenféle értelemben „kicsi” ország is érhet valamit. A nagy baráti szövetséges számára szimbólumként funkcionálhat: „A NATO-tagság, ha mást talán nem is, de a tagországok külpolitikáját mindenképpen demokratizálni és civilizálni fogja. Ám Bush elnök föltehetően nemcsak ezért tapsikolt és csicsерgett és csilingelt örömeiben, amikor hétfőn az új tagokat köszöntötte. Hanem azért is, mert a belépők szinte egytől egyig elkötelezett atlantisták: minden történelmi ösztönük azt súgja nekik, hogy biztonságuk szavatolását nem az európai nagyhatalmaktól, hanem az Egyesült Államoktól remélhetik. Elsősorban Amerika szövetségesei (az iraki háború előzményei bizonyították ezt), ugyanakkor az is elsődleges érdekük, hogy az európai nagyhatalmak és Amerika vitája végre nyugvópontra jusson. (...) Persze katonai értelemben a NATO számára alig jelentenek többet néhány – viszonylag reménytelen – problémakupacnál; újra kitalálni a szervezet céljait és raison d’être-jét pedig végképp nem ők fogják. Politikai súlyuk is inkább szimbolikus lesz. De – ha ügyesen élnek vele – ez is több a semminél.”¹³⁹

Hol vagyunk mi tőlük

A félperifériás kisebbségek érzését nem csupán az alávettség és kiszolgáltatottság konkrét helyzetei, hanem a magyar újkapitalizmussal egybekötött, erőltetett és mesterkéltné „nyugatizáció” naponta sulykolt szövegei is éltetik. Újjáéled a közbeszédben az ugyancsak régi hagyományokra visszatekintő „ott bezzeg”, illetve „ők bezzeg” toposza, s vele a nagyobb és fejlettebb Idegen – jelen esetben: a Nyugat, illetve a nyugati ember felsőbbrendűsége. Ez a szemlélet jelenik meg

¹³⁹ Taps és csingilingi. Magyar Narancs (szerkesztőségi cikk), 2004. április 1.

Csillag István, a Pénzügykutató Rt. munkatársa, későbbi gazdasági miniszter egyik 90-es évek közepén napvilágot látott cikkében is, amely írás még a „tiszta és egyszerű nemes vadember” régi toposzából is átvesz bizonyos elemeket: „Nyugat-Európában járva az embert először az árúbőség, azután az utcák, a házak rendezettsége hökkenti meg. Hosszabb idő kell ahhoz, hogy az azonnal szembetűnő jelenségek mellett észrevegyük, mitől is jár más srófra az ottaniak esze. Amikor 1982-ben néhány hónapot tölthettem Angliában a Thatcher-kormány kisvállalkozásokat fellendítő programjának tanulmányozásával, a legjobban az lepett meg, hogy nem bűjt meg semmi sem a kérdéseik, sem a válaszaik mögött. Először ezt az ’egyszerű’ yorkshire-i bányászok durva, faragatlan gondolkodásának tulajdonítottam, de rá kellett jönnöm a leeds-i egyetemen, a londoni bankban, ez minden szinten így van. Lenyűgözött a gondolkodás egyszerűsége, hogy nincs szükség még önvédelemből se a nyakatekert fogalmazásra.”¹⁴⁰

Természetesen az „ott bezzeg”/„ők bezzeg” ellentétpárjaként megjelenik a „nálunk bezzeg”, vagyis a „magyar ugar” örökzöld és hálás témája. Ennek megfelelően már a 90-es évek elejétől a beszédek és újságcikkek állandó panelje, hogy „még nem vagyunk Európában”, „ez nem európai viselkedés”, „jól kell vizsgázni európaiságból” stb. Az „ott bezzeg” versus „itt bezzeg” szellemében megjelennek az államszocializmus szovjet témájú sajtóanyagát idéző opusok. Kiváló példája ennek Köröspataki Kiss Sándor 1998. november 24-én megjelent helyszíni riportja Chicagóról (*Chicago virágváros*), amelyet érdemes hosszabban idézni. Mintha az egykori Moszkváról vagy Leningrádról szóló riportok pontos mását olvasnánk: „Az első benyomás kétszeresen is kellemes. O’Hare, a világ legnagyobb forgalmú repülőtere előnyére

¹⁴⁰ Az adófizetők tisztelete. HVG 1996. május 11.

fordította a méreteit. Tizenegy éve jártam itt először. Most, hála a mozgó járdáknak, kevesebbet gyalogolunk, annál többet látunk. (...) A csinos, fekete tisztviselő nő szigorúan és alaposan kikérdez. Az a dolga, hogy szakszerűen megvédje országát a gazdasági menekültektől, az illegális bevándorlóktól.” Ám látva, hogy a derék publicista nem jelent fenyegetést Amerikára, mert hogy egy filmfesztivál meghívója van nála, amelyen az áll, hogy zsűritagként vesz részt egy rendezvényen, azonnal belépteti. A magát akár szerencsés kiválasztottnak is érezhető újságíró nem tud betelni a város látványával: „Gyönyörű napsütésben gurulunk a város felé. Délután 5-kor ugyan az európai utas biológiai órája már éjfél jelez, de álmosan is ámulva nézem a tízsávú úton lomhán hömpölygő országúti cirkálókat, melyek sokfélesége az autótípusokban legtájékozottabb pesti srácot is alaposan zavarba hozná.” Amerika nem egyszerűen hatalmas és fejlett, de még olcsó is: „Az első benzinkútnál látom: egy gallon egy dollár ötven a legjobb olmozatlanból, s mivel egy amerikai gallon 3,8 liter, örömmel nyugtázom: itt félannyiba kerül a benzinfaló masinákba való 'abrak'.” A város részint a permanens fejlődést mutatja, minek révén hamar szembeötlik az éles kontraszt Magyarországgal, a szegény kis kelet-európai országgal: „Az első munkanapok után hosszú hétvége köszönt ránk. Most lemérhetem, mi változott tizenegy év alatt. Egy autós-McDonald'snál eszembe jut, mennyire meglepett akkor, ki se szállsz a kocsiból, és ehetsz-ihatsz a nap huszonegy órájában. A Water Tower bevásárlóközpontnál ugrik ki, mennyire odavoltam a fogyasztás eme 'temploma' láttán. Persze, '87-ben mi még a Skálánál tartottunk.” Bizony, van még mit tanulnunk Amerikától: „Adódott azért találkozásom szegényekkel is. Alig akadt belvárosi utca, ahol ne dobszólóz-nának, szaxofonoznának. Bármennyire hangulatos is ez a virágokkal, díszcserjékkel ékes városban, mégsem biztos

foglalkozás. Annyira sem, mint a parkőrzés, szoborkarbantartás, melyre a város sok hajléktalant, munkanélkülit alkalmaz. Hétköznaponként olajjal vagy vegyszerrel ápolják a nagyszámú modern fémszobrot. Eszembe jut a pesti galambok illetve és rozsdától zöld Széchenyi, Kossuth, Eötvös...” De megtudhatjuk azt is, hogy az amerikai emberek szociálisan is rendkívül érzékenyek: „Nagy darab férfi négytagú családjának rendelt hamburgert, fagylaltot, amikor hozzálépett szerényen egy fekete. A családfő szemrebbenés nélkül folytatta a rendelést és a koldus is kapott enni-inni, öt dollárért.” De megjelenik az állampolgárról való gondoskodás is: „Tetszik, hogy minden sarkon kis bár, és mindenütt olvasható a figyelmeztetés: terhes nők ne fogyasszanak alkoholt, mert ez káros lehet a kisbabára! Az egészségvédelem a legváratlanabb helyeken jelentkezik”. És persze megjelenik a híres amerikai tolerancia, és a magyarnál – illetve az európainál – sokkal erősebb és hitelesebb hazafiasság, az érzés, ami naggyá tette Amerikát. Ez a gondolat egy ünnep kapcsán jelentkezik, aminek láttán a szerző maga is freudi módon a létezett szocializmusra asszociál, mintha annak az elveszített régi hangulatát lelné meg újból: „Október 12. itt a Columbus Day. Az indiánok kivételével egész Amerika ünnepli a földrész fölfedezését. A főutcákon a régi május elsejéhez hasonló hangulat. Mindenki fölvonul. A működő 'olvasztótégely' szép példája ez a nap. Az amerikai mellett jócskán látni olasz, lengyel és még sokféle zászlót, ki-ki szabadon büszke a múltjára. Ázsiaiak, latinok, fehérek és feketék nagy kavalkádja az egész, és láttukon arra gondolok: ez a keveredés alkotja a bivalyerős Amerikát.”

A Népszabadság 2000. január 8-i számában a *Snoopy becsomagolt* című cikkben olvashatjuk, hogy a hetvenhét éves rajzoló, Charles Schultzt abbahagyta a rajzolást, s így véget értek a népszerű Snoopy kutya mintegy 2600 lapban megjelenő

képes történetei. A művész ugyanis vastagbélrákkal küzd: „Egy magyarnak szokatlan ez az őszinteség. Mi hazudnánk valami átlátszót. Például, hogy most új vállalkozásba kezd a művész, kísérletezni akar. Vagy azt jelentenék be, hogy átmeneti szünetet tart a rajzolásban, mert Snoopy vakációra ment. A betegséget nálunk szégyellni kell. Szemérmesek vagyunk a korral, halállal. Kódoljuk a bajokat, hadd sustorogjanak, találgassák a népek: öngyilkos lett vagy megölték, vagy éppen szégyenletes betegség vitte el? Amerikában bevallják, és egy egész ország nyilvánosan érez vele együtt. Tudják, miről van szó, s együtt izgulnak a kemoterápiának alávetett hetvenhét éves emberrel. Hősnek látják, aki küzd a betegség sárkányával.” Ennek kapcsán érdemes idézni az USA-ban élő Nóra K. Peabodynak öt évvel korábban a HVG 1995. március 11-i számában megjelent írásából is: „Sokak szerint köztudott, hogy az amerikai társadalom sikerorientált. A panaszkodó embert, mintha annak balszerencséje 'ragadós' lenne, mindenki igyekszik elkerülni, időnként még a családtagok is. Ez valóban azt jelentené, hogy az embereknek nincsenek problémáik? Korántsem. Ahelyett azonban, hogy kibeszélnék problémáikat, az amerikaiak többsége megpróbálja elfojtani kudarcait, csalódásait. (...) Félrevezető azonban ez a viselkedés. A valóság az, hogy sokan pszichológushoz fordulnak, és vagyonokat költenek, hogy jól 'kipanaszkodhassák magukat', míg mások kábítószerben, alkoholban keresnek menedéket.” Most aztán tanácstalanok vagyunk: az amerikaiak őszintén föltárják és kibeszélik, vagy éppen ellenkezőleg: magukba fojtják problémáikat? Másrészt kinek van igaza? Az amerikai szerzőnek, aki kórosnak ítéli azt az amerikai magatartást, amit a hazai publicista a magyaroknak tulajdonít, vagy az utóbbinak, aki követendő példának tartaná a betegség ország-világ elé tárását, az együttérzés és sajnálat

fölkeltését, csak mert így tett a kedves Snoopy kutya megalakítója?

Számtalanszor bebizonyosodott, hogy a csatlós nép önfeladása sohasem valódi nemzetköziséget vagy nemzetekfelettséget jelent, hanem alárendel(őd)ést az éppen domináns nagyhatalom nacionalizmusának. Pontosabban: a saját kisenemzeti nacionalizmus kiiktatását a „nagy barát” nacionalizmusa érdekében – persze az egyenlőség mindenkori harsány kinyilvánításától kísérve. A gyakorlatban a szovjet internacionalizmus alig jelentett mást (vagy többet), mint a szovjet-orosz nagynemzeti-birodalmi nacionalizmus elfogadtatását, s így a szovjetizálástól elválaszthatatlan volt a különböző formákban és mértékben megjelenő, ám folyamatosan adagolt ruszofília. Az orosz múlt, történelem és kultúra propagálása, „felszabadítónk országának megismerése” lényegében az orosz történelmi nagyság, az orosz fensőbbség és dominancia elfogadtatása volt. Miként az ehhez kötött orosz–magyar „közös múlt” hagyományainak ápolása is. Manapság a legnézettebb csatornákon szinte minden este amerikai filmeket láthatunk. Ezek többsége vígjáték vagy akciófilm. Mindkettő az amerikai életformát és gondolkodásmódot, az amerikai erkölcsi fölényt és magasabbrendűséget hirdeti. Az akciófilmek tekintélyes része ráadásul nyíltan az amerikai lokálpatriotizmust és militarizmust – számunkra az egykori szovjet partizánfilmek funkcionális megfelelőjeként. S lám, mintha meg is lenne a foganatja: az Irakban elesett magyar katona temetési szertartásában a filmekből oly jól ismert rítusra ismerhettünk. Két évvel később, a fiatalabb generációt képviselő új miniszterelnök, Gyurcsány Ferenc szívére tett kézzel hallgatja a magyar himnuszt a hivatalos ünnepségeken. A gesztus nálunk kissé idegennek, egzotikusnak hat, ám mégis oly ismerős: az Egyesült Államok elnökét és sleppjét láthatjuk ugyanebben a pózban az amerikai himnusz elhangzásakor.

A terrortámadással kapcsolatos balliberális publicisztikák egyik vezető témája az amerikaiak bátorsága, mondhatni, „hősies helytállása a válságos időkben”. Még a visszafogottabb stílust előnyben részesítő Gömöri Endre is ezt írja: „Amerika népe és multikulturális, multiethnikai társadalma káprázatosan vizsgálott.”¹⁴¹ Vagy Heller Ágnes, aki éppen New Yorkban tartózkodott a támadás idején: „Szeptember 11-én egész nap csöngött a telefon. 'Rettenetes a káosz? Nagy a pánik?' – kérdezték izgatottan pesti barátaim. 'Nincs káosz, sem pánik' – feleltem. – 'Itt mindenki nyugodt, szomorú és fegyelmezett.' Ma már többet tudok ennél mondani. Tanultam valamit a demokráciáról. Az emberek nem vártak arra, hogy majd valaki utasítani fogja őket, mit kell tenniük, hanem azonnal cselekedni kezdtek. (...) Nem a segítőkézség az, amely meglep, hiszen jó emberek mindenütt vannak, hanem az, hogy olyan sokan kezdeményeznek, hogy pátoz nélkül cselekszenek, s hogy közben gondolkoznak is. Parancs nélkül van rend. (...) A nemzetközi terrorizmus agytröszkje bizonyára még sok hasonló gyilkos scénáriót tervez és játszik végig képzeletben a várakozás nagy gyönyörűségével. (...) De vajon sikerült-e ez, sikerült-e most? Van-e ok az ujjongásra? Káoszt akart, s rend lett belőle, félelmet akart kelteni, s bátorság lett belőle, pánikot, s szolidaritás lett belőle – New York polgárai jelesre vizsgáztak demokráciából. Ők lettek a győztesek. Emeljük meg a kalapunk előttük.”¹⁴²

Akárcsak ebben a szövegben, számos más írásban is fölbukkan a magyar kisstíluség témája. A terrortámadáskor a magyar emberek nem tudták kellőképp átérezni a tragédia súlyát, s nem tudtak őszintén gyászolni sem, minthogy a maguk „kicsinyes dolgai”-val voltak elfoglalva. Nem tudtak a

¹⁴¹ Gömöri Endre: *A tizenhatalcadik napon*. Népszabadság, 2001. szeptember 29.

¹⁴² Heller Ágnes: *Le a kalappal New York polgárai előtt!*, Népszabadság, 2001. szeptember 19.

gyásban együtt lenni, együtt érezni az áldozatokkal, Amerikával, az amerikai néppel; „kicsinyesség és közöny” jellemezte a lakosságot – szemben a helyesen viselkedő „hivatalos Magyarország”-gal. A magyar embereknek ezért vezetőik példáját kellene követni: „Szeptember 11-e átrendezte a mi magyarországi politikai viszonyainkat is. Már csak két politikai csoportosulás létezik. Az egyikben vannak azok, akik felismerik, hogy saját világunkat érte támadás, s ennek megfelelően kell reagálnunk, a másikban pedig azok a tájékozatlan vagy gyűlölködő emberek, akik kisebbiteni próbálják a történetek jelentőségét, s az orvtámadás áldozatainak felelősségét hangsúlyozzák. Miniszterelnökünk ezúttal jól vizsgázott. Az amerikai követség közelében rögtönzött emlékfalnál a szétfolyt mécsesek, a pislogó gyertyácskák és az elhervadt virágok között ott láttam egy fehér csokrot is, amelyen csak ennyi állt: 'Magyarország miniszterelnökétől'. A társadalom reakcióitól azonban nem lehetünk elragadtatva. Nem lenne szabad ennyire fukarkodnunk a szolidaritás kifejezésével. Sokkal komolyabban kellett volna vennünk a szeptember 14-ei déli háromperces gyászt, s nem szabad azzal foglalkoznunk, hogyan befolyásolja mindez a benzin árát és felvételünket az Európai Unióba.”¹⁴³

Míg a magyar nacionalizmus etnicista és kirekesztő, az amerikai hazafiasság befogadó és példaértékű: „Magyar agygyal nehéz megérteni, hogy Busht minden amerikai prezydentjének, Gulianit minden New York-i polgármesterének tekinti. Nem kérdés: Amerika minden amerikaié. Sárgáé, fehéré, olaszt, hébert vagy éppen magyart anyanyelvének valóé egyaránt. Az amerikai nem fokozható – nincs 'amerikai-ibb'. Igaz, az Államokban eszébe sem jut senkinek, hogy a harlemi néger, a manhattani kínai vagy a brooklyni zsidó

¹⁴³ Hahner Péter: *Amerika mi vagyunk*. Élet és Irodalom, 2001. szeptember 21.

'idegen szívű' lenne. Pedig nyelvük, imájuk, istenük is más."¹⁴⁴ Most ne firtassuk az idézet állításainak igazságtartalmát, hogy tudniillik valóban így van-e, s ha igen, mióta van így. Jelen kontextusban ez érdektelen. Ami a lényeg: nem csupán a piacgazdaság vagy a demokrácia, de a hazafiasság terén is „van még mit tanulnunk”. „Nem is a gyász torokszórító, sokkal inkább a szinte tapintható együvé tartozás. (...) Amerika egységes és erős – furcsamód a WTC lerombolása is ezt a hitet táplálja. (...) Utolsó tengerentúli napom végén ülök a metrón, a végállomáshoz közeledünk, már a felszínen robbog a szerelvény. Jobbomon fekete fiú, balomon távol-keleti lány. Mexikói fiatal ül a sor végére. Bambulunk magunk elé. Méregetem a csapatot: a szemben levő ablak üvege a tükör, az éj rajta a foncsor. Olyanok vagyunk, mint egy lepukkant Benetton-reklám. A néger srác pólója csillagos lobogó, rajta felirat: 'God bless America!' Óvja."¹⁴⁵

Lényegében ehhez hasonló érzés kifejeződését találjuk a szovjetek háborús szenvedéseiről szóló egykori írásokban. A nagy honvédő háború kollektív emlékezetének különféle szimbolikus formái: az ünnepségek, a háborús emlékhelyek és múzeumok látogatásai a magyarok számára mindenkor a saját kisebbségség, az „ehhez képest mi csak” érzését hozták, így ezek az események a szovjetek katonai, társadalmi, gazdasági és tudományos-technikai fejlettségének, illetve fölényének napi tudatosítását és egyfajta szakrális aspektusát jelentették. Főleg a Szovjetunióba utazó honfitársainknak kellett unos-untalan szembesülniük a nagy és hős szovjetek – szemben a kicsi és egyáltalán nem hős magyarok témájával, azzal, hogy „ezt a szenvedést mi még csak fel sem tudjuk fogni”, „ilyen áldozatokat nálunk senki nem hozna”

¹⁴⁴ Nagy József: *Isten óvja Amerikát!*, 168 óra, 2002. szeptember 19.

¹⁴⁵ Uo.

stb. S ennek alapját nem csupán – sőt, nem elsősorban – Magyarország második világháborús szerepvállalása és annak következményei adták, hanem általában a kisnemzeti tudat, a „felszabadított és a felszabadító által önzetlenül megsegített, s alapvetően jelentéktelen ország” tudata.

Ehhez illusztrációként idéznék egy régi Nők Lapja-beli írást, amelyben a szerző leningrádi élményét meséli el. Leningrád a blokád városa, a szovjet nép szenvedésének és helytállásának jelképe, ezért a cikk írója a turistautat egyfajta zarándoklatként éli meg. Már maga a táj kifejezi a Magyarország és a Szovjetunió közötti, a szó konkrét és metaforikus értelmében egyaránt értendő nagyságrendi különbséget: „'Az ott – mutatott kísérlők a mélybe – a Pejpusz-tó.' Mindannyian megbabonázva nézegettük, olyan hatalmas volt, s a környező erdők oly óriásiak. Később, bizonyos ünnepélyességgel a hangjában, mondta: 'Ott van Leningrád.'” A cikk főként a csoport vezetőjéről szól, egy középkorú asszonyról, akit keménysége, szigora, férfias határozottsága miatt a magyarok először nem kedveltek. Ám minden megváltozik, amikor rájönnek, hogy egyrészt mindvégig a „javukat akarta”, s amikor megtudják, hogy e kemény jellem mögött ott rejlik a magyar ember számára elképzelhetetlen szenvedés, a blokád szörnyűségei: „Hazafelé a mi kis baráti körünk már ott csoportosult mellette, s én ismét bizonyos idegenkedéssel néztem. Igaz, hogy húsz év telt el, de ennyi nyugalom, csaknem szenvtelenség? Persze ha őt nem érintette... 'Őn akkor nem volt Leningrádban, ugye?' 'De igen – hűvösen pillantott rám –, arra Voborg felé laktunk. Az anyámmal meg a férjemmel.' 'Most is ott élnek?' 'Most is ott élek. ... A férjem tüzér volt – mondta halkán, talán, hogy a többiek ne hallják –, azon a helyen halt meg.' Nagy csend támadt, megrendültünk, és alig mertük megkérdezni. 'És az édesanyja?' 'Ő éhen pusztult.' 'És

önnel mi lett?’ Hát mi lett volna? – Vállat vont. – Harcoltam tovább, mint a többi asszony.”¹⁴⁶

Ahol már megvalósult

Az „ott bezzeg” egyik változata az „ez (bizony) nem Amerika” panelje. Maga a konkrét szófordulat még az államszocialista időkből való. A Kádár-korban még úgy hangzott, hogy „nem vagyunk Amerikában”, ami azt jelentette, hogy itt, a szocialista Magyarországon rend van, itt nincs az a szabados-ság, erkölcstelenség, mint Amerikában. A rendszerváltás után azonban a szlogen jelentése jócskán módosult, egyre inkább az elmaradottság, a mucsaiság kifejezője lett, mint európaias megfelelője: a „még távol vagyunk Európától”. „Amerikában minden polgár készenlétben tart magánál néhány dollárt: ha heroinéhes kéregető kést fog rá az utcán, tudjon mit a kezébe nyomni. Mi azonban nem Amerikában vagyunk” – kezdi cikkét Farkas Csaba a Népszabadság 2000. július 27-i számában annak kapcsán, hogy a pesti utcákon hajléktalan koldusok megalázását volt kénytelen végignézni.

„Ez nem Amerika” – fordította ki ironikusan Bozóki András még az 1990-es évek derekán a kádári idők rendparti kispolgárának jelszavát: „A cenzúrapártiak másik kedvenc érve röviden úgy összegezhető, hogy Amerikában ugyan lehet szabadság, de ez itt nem Amerika. 'Ne keverjük össze, elvtársak, a szabadságot a szabados-sággal!' Nekünk itt ne vetítsék le Scorsese *Krisztus utolsó megkísértése* című filmjét, mert mi még nem vagyunk erre elég érettek. Nekünk itt ne gyalázza a nemzeti címet az Új Hölgyfutár, ne gyalázza a hazát Petri György és Esterházy Péter.”¹⁴⁷ Márpedig kellene, hogy itt

¹⁴⁶ Gerelyes E.: *A leningrádi asszony*. Nők Lapja, 1968. január 6.

¹⁴⁷ Bozóki András: *Éljen a szabadság!*, Magyar Narancs, 1996. május 16.

Amerika legyen: azaz a korlátlan véleménynyilvánítási és egyéb szabadságok országa – sugallja az írás, számos más hasonló írással egyetemben. „Ez nem Amerika” – kezdi fölháborodott hangú cikkét évekkel később Bolgár György. A megállapítás itt már egészen más kontextusban és értelemben jelenik meg. Amerika ekkor már sokkal inkább a rend és fegyelem hazája. A publicista ugyanis azon bosszankodik, hogy bizonyos jobboldaliak azzal próbálnak érvelni a 2002-es választások szavazatainak újraszámolása mellett, hogy Amerikában szintén újraszámolták – még hozzá kézzel – a szavazatokat Bush gyanúsnak tetsző győzelme után. Az újságíró szerint az amerikai és a magyar helyzet nem hasonlítható egymáshoz, ahogyan Amerika és Magyarország sem: „Amerikában nem amiatt folyt a késhegyig, közelebből a legfelsőbb bíróságig menő jogi harc, hogy John Smith joghallgató valahonnan Dakotából (talán éppen halott lova mellől) írt egy levelet az országos választási bizottságnak, s ebben kétségbe vonta a választási rendszer egyik alapelemét. (...) Nem, ott egyszerűen azon vitatkoztak, hogy a hibásan vagy félreértelmezhetően leadott szavazatok érvénytelenek-e, és újra kell-e őket számolni vagy sem. John Smith pedig Észak- vagy Dél-Dakotából másokhoz hasonlóan lélegzet-visszafojtva figyelt. (...) Magyarországon viszont, amely nem Amerika, demokrátiabak vagyunk a demokráciánál. Kis közép- és kelet-európai abszurd. Itt nemcsak a valóban vitatható szavazatokat számolják újra, ami nagyon helyes, hanem megvalósítják az igazi népi demokráciát is, amelyben a nép bonyolult gyermeke megkérdőjelezheti az egész rendszert, s amelyben (ez a lényeg) a rendszer hagyja is magát megkérdőjelezni.”¹⁴⁸

¹⁴⁸ Bolgár György: *Heccdemokrácia (Disneyland)*. Magyar Hírlap, 2002. április 27.

A két textus között cezúrát von 2001 szeptembere. A terrortámadást követően számos hangadó értelmiségi és publicista hangja elkomorodott, s egyfajta általános követelményként merült fel az Egyesült Államok bírálhatatlansága. Amerika mindenekelőtt a szabadság (ös)hazája, az ország, „ahol minden ember érzi, hogy szabad”. „Az Amerika-ellenes gyűlölet mindent meg akar semmisíteni, ami szabad, demokratikus és kapitalista, mégpedig ’előbb a Közel-Keleten, azután a világ annyi részén, amennyin csak tudja’” – idézi Seres László az amerikai neokonzervatív ideológust, Norman Podhoretzet.¹⁴⁹ „Ez a nép példamutató volt az emberi jogok tiszteletben tartásáért folytatott küzdelemben” – írja a terrortámadáskor tanúsított helytállás kapcsán Kasza László.¹⁵⁰ Amerika persze már korábban is úgy jelenik meg, mint a vágyott szabadság földje (azaz a „szabad világ”, illetve a Nyugat szinonimájaként), csakhogy a szabadság itt még jobbára a korábban tiltott (sőt ismeretlen) gyümölcsök élvezetét jelenti. A sajtó egy része a rendszerváltás idején – illetve azt követően egy rövid ideig – úgy próbálta eladni Amerikát, ahogyan 1945-ben próbálták néhányan a szovjet-orosz kultúra különféle termékeit: mint addig tiltott dolgokat, amelyekhez most végre valahára hozzájuthat a hazai közönség. (Így például *Tiltott művek, magyar és orosz szerzők alkotásai az Opera műsorában* címmel hirdette Bartók, Goldmark és Offenbach mellett az újonnan bejött orosz szerzők műveit Komáromi Pál, az Operaház frissen kinevezett igazgatója az akkoriban megjelenő nyilatkozatában.¹⁵¹) Így ezt az Amerika-rajongást az 1990-es években még áthatja valamiféle kedélyesség, sőt, egyfajta enyhe irónia, amely általában az ismert magyar kisnemzeti

¹⁴⁹ Seres László: *Jeruzsálem-projekt. Élet és Irodalom*, 2001. szeptember 28.

¹⁵⁰ Kasza László: *Szaddám, Csurka, Sontag...*, Népszabadság, 2001. szeptember 23.

¹⁵¹ L. Kossuth Népe, 1945. április 28.

öngúnyba csap át. A 2001 szeptembere utáni publicisztika jó részében azonban már nem a korlátlan szabadság miatt tökéletes és kívánatos Amerika képe tűnik fel, hanem a rend és fegyelem miatt tökéletes és kívánatos Amerikáé. Ezekben a szövegekben már a kötelező tisztelet, ha úgy tetszik: a hivatalos áhítat hangja szólal meg, s nem a korábbról megszokott laza jópofáskodásé. A csatlós-szervilizmus újabb hangvétele sokban emlékeztet a rendszerváltás előtti hangvételre.

Követjük a helyes irányvonalat

Mint köztudott, az Egyesült Államokban a neokonok egykori kiábrándult baloldali és liberális (ami ez esetben szintén baloldalt jelent) értelmiségiek, akik megtagadva korábbi értékeiket, majdhogynem száznyolcvan fokos ideológiai fordulatot hajtottak végre. Magyarországon azonban a „neokon” fogalma egyelőre elválaszthatatlan a „liberális”-tól, aminek egyik oka az utóbbi fogalom itthoni zavarossága, önellentmondása, pontosabban: az amerikai (nálunk köznyelvűnek nevezhető) és a klasszikus európai liberalizmus-fogalom (ti. a gazdasági liberalizmus) mesterséges összemosása. Azaz a szabadversenyes kapitalizmus, a piac szentségének ortodox ideológiája, valamint a civil jogok kiterjesztésének és a mindenfajta kisebbségek védelmének alapvetően baloldali mozgalma mint egységes valami, noha e kettőnek eredetileg semmi köze egymáshoz. (Gyaníthatóan nálunk ez az össze-mosás csak félig eredeztethető a legendás magyar tájékozatlanságból. Az igazi ok minden bizonnyal a kapitalizmus elfogadhatóvá tétele. A liberalizmus második jelentéstartalma az ennek érdekében történő bevetés, a mézesmadzag.)

Így *de facto* nem tisztázott, hol húzódik a határ a liberális, neoliberális, neokon, sőt: anarchokapitalista titulusok

között. Nálunk a „liberális” címszó alatt sajátos módon több, olykor egészen ellentétes nézet elegyedik. Nem tudjuk, hol a határ az abortuszpárti, a drogot és pornográfiát liberalizáló, ateista, csöppet sem heroikus, még kevésbé hazafias és a (zsidó-neoprotestáns) vallási fundamentalista-tradicionalista, abortuszellenes, pornográfiát elítélő, véleménynyilvánítási szabadságot kurtítani akaró, nemcsak a lágy drogokat, de még a dohányzást is betiltani óhajtó vélemények között. Vagyis elsőre úgy látszik, hogy mint annyi minden másban, itt is káosz uralkodik. Hasonló ez ahhoz, hogy a radikális jobboldalon nem tudunk határt húzni az egymásnak teljesen ellentmondó nézetek, irányzatok képviselői és táborai között. A külső szemlélőnek az a benyomása, hogy az olyan irányzatok, mint a „táltoshitű” neopaganisták, a kereszténymozgás radikálisok, a népnemzetiek vagy éppen az Új Jobboldal transznacionalistái mintha minden látványos különbség ellenére is egyazon táborba tartoznának. „Tudjuk”, hogy csak látszólag önálló irányzatok, vannak bizonyos közös nevezőik (elvi és gyakorlati egyaránt), közös fórumok, illetve véd- és dacszövetségek. Nos, ugyanígy a neokon versus liberalizmus esetében is nehéz egyértelmű határvonalak után kutatni, mert a lényeg nem az explicit tartalomban rejlik. Militáns heroizmus vagy pacifizmus, kulturális relativizmus vagy a nyugati felsőbbrendűség ősjobboldali doktrínája, szabad spanglizás vagy a dohányzás üldözése, lazaság vagy szigor – végső soron mindegy. Ha Amerikából jön, akkor szép és jó, legalábbis „érthető”. Egyet kivéve: magát az Amerikabírálatot. Az még egy valódi amerikaitól sem tolerálható.¹⁵²

¹⁵² Érdemes ennek kapcsán példaként Michael Moore „magyar reputációját” említeni: amikor a neves amerikai baloldali dokumentumfilm-rendező díjnyertes alkotásait (*Kóla, puska, sültkrumpli; Fahrenheit 9/11*) bemutatatták a hazai mozikban, az európai fogadtatással ellentétben

Lényegében a neokonokkal jelenik meg az Amerika-barátság „szovjet típusú” változatának legtisztább formája. Ők bírálják az uralkodó világrend oldaláról e világrend puhább (vagy annak tartott) honi képviselőit is. Mondhatni: ők a túlzók, a „veszettek”, strukturális funkcionalista szemszögből kvázi az egykori nyilasok és moszkoviták analógiái, akik jobboldalról támadták a Horthy-rendszert, illetve baloldalról a kádárizmust. Nos, az ő eszméik, értékeik és véleményeik 2001. szeptember 11-e óta látványosan teret kaptak, sőt, az egész mainstream gondolkodást alapjaiban befolyásolták.¹⁵³ A terrortámadás (vagy inkább: a Bush-éra beköszönte) óta ez a vonal (vagy legalábbis az amerikaihoz képest burkoltabb, finomítottabb változata) láthatóan fölváltja a mainstream publicisztikát korábban uraló pízí-t.

Ki gondolta volna korábban, olyan kijelentést olvas egyszer éppen a Magyar Narancsban, hogy a „katona dolga, hogy a hazája érdekeiért harcoljon”? Az első (álnaiv) kérdés ilyenformán adódna: Ha egyszer korábban már leneveltek bennünket arról, hogy „fegyvert fogjunk a hazáért”, miként is várható el, hogy mundérban, jó katonákként vívjuk ki a mi nagy barátaink megbecsülését? És miért várják ezt el éppen ugyanazok? Korábban a balliberális sajtó *mindenfajta* konzervativizmust, lokálpatriotizmust, illetve a politikai kereszténység bárminemű megnyilvánulását (mint a nemzeti mitológia, az ehhez tartozó hőskultusz, a szimbólumok és persze a történelmi egyházak politikai szerepvállalása) céltáblájára tűzött. 2001. szeptember 11-e óta viszont hirtelenjében kiderült, hogy sem az antimilitarizmus, sem az ezzel járó kötelező deheroizálás, sem a politika deszakralizálása nem általános

nálunk csupa fanyalgó-ledorongoló kritikát kapott a mainstream sajtó illetékeseitől.

¹⁵³ Lásd erről a váltásról többek között Tamás Gáspár Miklós: *A balközép cikkírás csődje* című írását. (Élet és Irodalom, 2003. augusztus 8.)

érvényű. Úgy látszik, a politikai kereszténység és a jobboldali konzervativizmus csak addig kárhoztatandó, amíg Magyarországról (esetleg Európáról) van szó, ám mihelyt az amerikai (vagy amerikai típusú, Amerikából importált) vallási fundamentalizmusról és lokálpatriotizmusról (valamint az izraeliről – de ez már messzire vezetne) esik szó, más a helyzet. Amerika más, s az amerikaiak mások, mint mi, magyarok, illetve európaiak. Amerikában nagyszerű dolog, ha valaki az Isten-Haza-Család szentháromságát vallja magáénak. Amerika esetében érthetővé lesz az abortuszellenesség, a bibliai alapú oktatás, miként érthető, sőt, tisztelendő az amerikai militarizmus és nacionalizmus is. Lényegében bármi elfogadható annak érdekében, hogy a „magyarok nehogy magyarodni kezdjenek” – így mások nacionalizmusa és keresztény fundamentalizmusa is.

Persze a kettős mérce, illetve a 2001 szeptemberét követő pálfordulás mögött nem csupán a magyar sovinizmustól való történelmi eredetű, némelyeknél már-már mániákus félelem rejlik. Ez a magyarázat önmagában nem elégséges a jelenség megértéséhez. Igen szembeötlő, hogy az úgynevezett balliberális irányvonal pontosan olyan érzékenységgel és úgy reagál az Egyesült Államokon belüli változásokra, mint a rendszerváltás előtti hivatalos sajtó a szovjetunióbeliekre, az egymást követő késő sztálini, hruscsovi, brezsnyevi és gorbacsovi kurzusváltásokra. Az akkori sajtó minden területen hajszálpontosan, a barométer érzékenységgel jelezte, hogy éppen milyen szelek fújdogálnak a mi nagy szövetségesünknel, s ezt láthatjuk ma is, csak éppen a szovjetek helyébe a jenkik (és egy ideig velük párhuzamosan, kvázi „másik gazdaként” az EU bürokratái) léptek. A honi nacionalizmustól való félelem csupán az egyik, a lélektani ok, a kérdés kezelésének, illetve az attitűd kulturális mintáját inkább a régi, a magyar

elitekre majd mindenkor jellemző, évszázados kisállami szervilizmus adja.

Az is föltűnő, hogy a balliberális sajtóban az iraki részvétel melletti érvelés erőteljesebb és agresszívabb volt, mint az afganisztáni melletti. Az iraki háború különlegességét láthatóan az is alátámasztja, hogy némelyek, akik annak idején még Jugoszlávia bombázása ellen tüntettek, most a háború mellett, sőt, az intenzívebb magyar részvétel mellett emeltek szót. Nem csupán Konrád György – bár az ő fordulata kétségtelenül mintaértékű –, hanem a fiatalabb balliberális generáció számos tagja. „E sorok írója a koszovói bombázás ellen tüntetve és a nepáli maoistákért rajongva maga is átesett ezen a büszkeségre semmi okot nem adó időszakon” – tesz múlttal leszámoló, önkritikus vallomást Gavra Gábor a háború ellen tüntető „zöld, globalista, liberális, baloldali és ki tudja, még milyen indíttatású békeharcosok”-ról immáron a gúny és a megvetés hangján szóló írásában.¹⁵⁴ De érdemes – egyfajta szondaként – végignézni a Magyar Narancs e tárgyú cikkeit, hogy lássuk, mily föltűnő a változás. A lap az afganisztáni háború idején még zömében mérsékeltebb hangvételű, olykor kifejezetten tárgyilagosságra törekvő írásokat közölt, egy ízben Busht, illetve a bushi politikát az ismert hangnemben bíráló cikket is megjelentetett¹⁵⁵ – ami bizony éles kontrasztot alkot a későbbi, Irakkal kapcsolatos egyoldalú, vonalas állásfoglalásokkal. Pedig az afganisztáni háború

¹⁵⁴ Gavra Gábor: *Bolygónk utolsó bölcse és a pacifisták*. Magyar Narancs, 2003. február 20.

¹⁵⁵ Ez utóbbit illetően lásd Bojtár B. Endre írását (*Bush háborúja. A felhúzott kakas*. In: Magyar Narancs, 2001. szeptember 27.), amelyben a cikkíró Busht egyenesen „demokratikusan megválasztott debil”-nek nevezi. Ráadásul ezt az állítást illusztrálандó, a cikkhez tucatnyit mellékelnek az amerikai elnök intellektuális képességeiről, fogalmazási készségéről, valamint alapismereteinek hiányosságairól tanúskodó aranyköpéseiből.

a tálib rezsim rémtettei és Bin Laden otléléte okán talán még megalapozottabb. (Irak megtámadásához képest mindenképpen). A nemzetközi tiltakozás is jóval kisebb volt, a NATO-n belüli vitákról nem is beszélve. Mégis, a hazai mainstream publicisztikában ennek a fordítottja figyelhető meg, éppúgy, mint a terrortámadást követő időszakban, amikor is a tekintélyesebb nyugat-európai lapok nem rettentek vissza az okokat feltáró cikkek közlésétől – nálunk a témában megszólaló értelmiségiek többsége a „most nem okoskodunk, hanem gyászolunk” szellemében jobbra az amerikai lokálpatrióta álláspontot képviselte. Az iraki háború kapcsán egyértelműen kiderült, hogy e publicisták és értelmiségiek tekintélyes része nem az európai közvélemény, hanem az Egyesült Államok, illetőleg a bush-i politika szempontjait tette magáévá – méghozzá kritikátlanul. A NATO-n belül Irak ügyében lezajlott kenyértörés kapcsán kiderült, hogy még az EU is másodlagos Amerikához képest. „Magyarország része annak a civilizációnak, annak a nyugati értékrendnek, amelynek szabadságát és biztonságát jelenleg nem az EU, hanem kizárólag az Egyesült Államok garantálja.”¹⁵⁶ Ha tehát Európa vagy Amerika között kell választani, akkor inkább az utóbbi. Sőt, a „francia-német-belga tengely” ellenállása, illetőleg az európai közvélemény háborúellenessége miatt a hazai mainstreambeli értelmiségiek egy része hirtelenjében ellenérzéseket támaszt azzal az Európával szemben, amelyről korábban csak szuperlatívuszokban lehetett beszélni. Ennek kapcsán jelenik meg a hatásos második világháborús analógia, hogy Nyugat-Európa, mint korábban, amikor álságos pacifizmusával gyáván és felelőtlenül utat engedett a fasizmusnak, most is utat enged az iszlám terrornak. Oriana Fallaccihoz és

¹⁵⁶ Seres László: *Mission impossible. Irak, botrány, demokrácia. Élet és Irodalom*, 2004. május 21.

másokhoz hasonlóan Heller Ágnes is úgy gondolja, hogy valamiféle formában a második világháború ismétlődik: „Európa ezzel megint megmutatta, hogy teljesen védtelen és felvértezetlen a terrorizmussal szemben. Olyan mértékben félti az úgynevezett – egyébként alig létező – békéjét és biztonságát, hogy ennek érdekében hajlandó mindenben engedni. Amikor Hitler elkezdte a támadást Európa országai ellen, azért engedtek neki, mert a béke védelmezőjének mutatta magát. Mindenfelé előadásokat tartott *Európa vigyázz!* címmel. Én is ezt mondom ma: Európa, vigyázz!”¹⁵⁷

Talán úgy is fogalmazhatunk, hogy a nemzeti jobboldal EU-szkepszise mellett megjelent egy másfajta EU-szkepticizmus is: „Az iraki kérdéshez való hozzáállásban igazán megmutatkoztak, sőt tovább mélyültek az Ó- és Újvilág közötti különbségek. Kiviláglott, mennyire más jellegű megoldásokat kínál a két földrész ugyanannak a problémának a kezelésére. Amerika, a fiatal nemzet, valóban fiatalos dinamizmussal igyekezett pontot tenni a Szaddám-rendszer uralmának végére, míg a régi Európa, a franciák és németek és az egész földrész békeharcosai szkeptikus fanyalgással, álságos moralizálással fogadták Bush elnök Irak leszerelésére irányuló szándékát.”¹⁵⁸ A balliberális fővonal publicisztikái jobbra ugyanezt a véleményt képviselték, bár nem fogalmaztak olyan sarkosan, mint a Hit Gyülekezete lapjának cikkírója.

A (neo)liberális euroszkepticizmus érezhetően fölerősödött és általánossá vált az EU-alkotmány kudarca után. Hirtelenjében minden sérelem előkerült, így a „mi szegény és becsapott kelet-európaiak nem ezt a lovat akartuk” a jobboldal által már korábban megelőlegezett érzése is. „A

¹⁵⁷ *Európa, ne add el a lelked az ördögnek!* Tihanyi Péter interjúja Heller Ágnessel. Hetek, 2004. március 26.

¹⁵⁸ Eperjesi Ildikó: *Az európai és amerikai gondolkodásmód mérlege. Megújul-e az óvilág?* Hetek, 2003. május 3.

csatlakozás 'értelmét' keressük mi mindannyian itt, Európa középső és keleti végein, s természetesen nem vagyunk képesek egyébre kilyukadni, mint arra, hogy adakozást várunk el a gazdagoktól és az erősektől, ugyanúgy, ahogyan – tegnapig – adakozni tudtak spanyoloknak, görögöknek, íreknek, portugáloknak. Végtére is az EU csoportos (vagy inkább tömeges) bővítése az európai egység megteremtésének/helyreállításának jelszavával ment végbe, tehát tisztán elvi síkon nincsen arra jó ok, hogy csehektől, magyaroktól, baltiaktól megtagadják azt, ami más – olykor az európai történelemben sokkal kevésbé centrális szerepet játszó – nemzeteknek már kijutott, amit azok már bezsebeltek. Elvi síkon: erre tessék figyelni. Tudniillik még ez sem igaz, legfeljebb hisszük, hogy az. Az EU történetének legnagyobb bővítési hullámába zömmel a volt kommunista országok kerültek be; irántuk soha nem tudott kialakulni a szolidaritásnak az a kollektív érzülete, amely az EU-ban a kontinens szegény, de berendezkedésükre nézve kapitalista országai plusz a gazdagabbak szegény régiói iránt szinte magától értetődő természetességgel kialakult. Ha a magyar miniszterelnök azt mondja, hogy mára elfogytak, kiapadtak azok az eszmények, amelyek az európai integrációt mozgatták, triviális igazságot mond ki, de szavai némi helyesbítést igényelnek. Azok az eszmék már tizenöt évvel ezelőtt, a tömeges rendszerváltozáskor elszikkadtak.”¹⁵⁹ Bizony, „nemzetietlenített” formában a „háládatlan Nyugat” régi, patinás, magyar fülnek oly ismerősen csengő toposza bukkan itt fel.

A radikális liberálisok (ti. az anarchokapitalistákból lett neokonok) egyértelműbben fogalmaznak, mondhatni: szövegeikben kitüremkedik, ami az átlag mainstream szövegben rejtettebb, diszkrétebb formában van jelen. „A Nagy

¹⁵⁹ Aczél Endre: *Szolidaritás? Volt. Nincs.* Népszabadság, 2005. június 25.

Tervnek¹⁶⁰ két ki nem mondott célja volt: az európai szuperhatalom létrehozása, valamint az európai integráció motorjaként emlegetett francia-német tengely politikai tehetetlenséggel súlyosbított gazdasági hanyatlásának palástolása. Az elsősorban francia ihletésű Nagy Terv szerint egy alkotmánnyal, államfővel és külügyminiszterrel rendelkező, 450 millió lakosú unió, amelynek az USA-val összemérhető GDP-je van, nagyhatalomként adhatná el magát a világfórumokon. Ez az elképzelés azonban már fogantatása pillanatában halott volt; Európa ugyanis távolról sem egységes. (...) Ám igazából az európai gazdaságok teljesítménye, az európai szociális modell csődje teszi nevetségessé a nagyhatalmi ambíciókat. Európa nyugati részében a gazdaságok betegek. Betegségük neve versenyképtelenség. Az európai gazdaságok átlagos növekedési sebessége az amerikaiak durván a fele, a kínainak és az indiaiaké kevesebb mint a negyede. Az átlagot erősen lehúzza a francia, német, olasz teljesítmény. Ezek a gazdaságok – a spanyollal együtt – két számjegyű munkanélküliséggel, merev munkaerőpiacokkal, drága és a demográfiai realitásokat teljesen figyelmen kívül hagyó társadalombiztosítási rendszerekkel működnek. Legalább ennyire aggasztó Európa lemaradása az információtechnológiában.”¹⁶¹ Az igazi összehasonlítási alap Amerika: „Nyoma sincs az európai Microsoftnak, Ciscónak, Yahoo-nak vagy Google-nak. Az európai kereskedelmi kamarák nemrég készült becslése szerint az európai kontinens nemzetgazdaságai a fejlettség tekintetében harminc évvel maradtak el Amerika mögött. A 2000-ben nagy dérrrel-dúrral beharangozott lisszaboni agenda, mely szerint Európa az évtized végére az USA-val és Japánnal összemérhető technológiai nagyhatalom lesz, mára

¹⁶⁰ Ti. az európai integráció tervének.

¹⁶¹ Gere Ádám: *Füstbe ment terv*. Népszabadság, 2005. június 24.

már a dokumentum szerzői szerint sem ér többet, mint a papír, amire írták.”¹⁶²

Érdekes fölidézni, hogy a „balliberális” értelmiség Euró-pája majd másfél évtizedig a liberalizmus, a demokrácia, a jogállamiság (ritkábban a humanizmus), a totalitárius eszmével szembeni ellenállás letéteményese volt, valamint olyan transznacionális erő, amely védelmet jelent a kisebbségek számára a többségi nemzet állama ellenében. Konrád György *Mire jó Európa* című írásában például az egyesült Európában látja az állam – főként a nemzetállam – elhalásának és a „demokrácia” (értsd: liberalizmus) kiteljesedésének, valamint ezzel szoros összefüggésben egyfajta „örök béke” megvalósulásának az esélyét. „Az európai integráció lépcsőfok az univerzalizáció útján. Az Európai Unió mint folyamat értelmezendő, előrehaladva védelmezni fogja az állampolgárok jogait államaikkal szemben, és korlátozni fogja a kormányok szuverenitását saját társadalmukkal, állampolgáraikkal szemben. Európa egyesülését a nyugati demokrácia teszi lehetővé. Európa szerencséjére a jogállam eszméjét és az európai humanizmust az atlanti szövetségesek megvédték mind a nemzeti szocialistákkal, mind a kommunista szocialistákkal – két európai forradalmi radikalizmussal – szemben. (...) Azért is kell a fegyelmező, nemzetfeletti szövetség, hogy ne jöhessenek létre vörösbarna etnობolsevik káderdiktatúrák, hogy a politika ne ülhessen megint a kultúra nyakára.” (Magyar Narancs, 1999. április 1.) A rendszerváltáskor hangoztatott „nyugati országok közösségébe való visszatérést” illetően, majd a NATO-csatlakozás kérdésében a magyar sajtó nagy része (a radikális és a szélsőjobboldalt, valamint a marginális baloldalt kivéve) egy platformon állt, hiszen a Nyugathoz tartozással az egész politikai elit egyetértett. Mind a

¹⁶² Gere, uo.

„jobboldali-konzervatív”, mind a „balliberális” sajtó (és értelmiség) úgy vélte: az ország helye a katonai szövetségen belül van. A különbség talán annyi volt, hogy a „balliberális” mainstream aktívabb propagandát folytatott, s jobbra ugyanazzal a hivatalos lelkesültséggel, mint korábban a pártállami sajtó a Varsói Szerződéssel és a KGST-vel kapcsolatban. „Hurrá! Holnaptól bent vagyunk, és mielőtt bármit gondolni kezdünk az Európai Unióról, jogos egy önfeledt Éljen! Önmagunknak. Magyarország talán soha nem volt olyan külső biztonságban, belső szabadságban, sosem állt akkora fejlődési lehetőség előtt, mint a holnapi csatlakozással. Az elmaradó, kiszolgáltatott perifériáról felkapaszkodtunk az egyenjogúak, haladást szolgáltatók centrumának küszöbére. Ez tény, történelmi realitás – örülhetünk hát szívből, meg реалиsan is. (...) Amennyire a biztonságba, majdnem annyira a bizonytalanba is belépünk. De az is realitás, hogy ilyen sok és sokféle országgal – népek szövetségében a saját erőnk is sokszorozódik. És mostantól sem nélkülünk, sem ellenünk nem döntenek semmiről – ezt vessük össze azzal, hogy ha kívül maradtunk volna, pont fordítva lenne. Belül tágasabb. Harmadszor is: Hurrá!” – olvassuk a Népszabadság vezércikkében.¹⁶³ Érdemes ezzel a hanggal összevetni a főttebb idézett „kiábrándult” hangot. Vagyis az EU „jelentésmódosulása” kapcsán ugyanazt láthatjuk, mint a pízsi esetében.

Az irányváltások mögött több minden húzódik. A különféle okok közül most csak a csatlóslétből adódó hagyományos attitűdre utalok: az Egyesült Államok valós, kézzelfogható világhatalom, ráadásul a status quo egyedüli főntartója. Európa viszont nem az. A brüsszeli erőfeszítések ellenére az Európai Unió centrum nélküli konglomerátum, de még mindig sokszínű, plurális, s viszonylag demokratikus szellemiségű

¹⁶³ Füzes Oszkár: 'Belül tényleg tágasabb'. 2004. április 30.

régió. Amerikában ellenben rend van és fegyelem, nem lehet csak úgy ugrálni, s éppen ettől tökéletes az amerikai demokrácia. Európának nincs saját megváltó, uralkodó ideológiája, s a rendszerkritika még a parlamentjeiben is megszólalhat. Amerika központosított, erőt mutató, expanzív világhatalom, amely éppen uralkodó világnézetét, értékrendjét – sőt, ízlését – exportálja. Vagyis Amerikának „vannak értékei”. Korábban a politikai korrektség, most pedig a neokonzervatív messianizmus. Így amikor Amerika „bekeményít”, bekeményít a hazai publicisztika, illetve a hangadó értelmiségiek egy része is. Most ez a „trendi”. Ahogyan az európai egység iránti hivatalos lelkesedés is alábbhagyott a jenki dominancia arrogáns neokon éreztetésével. A sikertelen francia és holland népszavazás inkább csak ürügyet szolgáltatott, hogy mindazok, akik pár éve még a legnagyobb fölháborodással és megvetéssel utasítottak el bármiféle euroszkeptikus nézetet, viszont ódákat zengedeztek az európai összetartozásról, kultúráról, érületről, most majdnem szó szerint azokat az EU-ellenes érveket, kételyeket ismételtetik, mint amiket a jobboldal ezerszer elmondott.

Van még mit tanulnunk

„Bebizonyosodott: a neoliberalizmus csak a politikai demokráciában és a protestáns etikában pácolt piaci kapitalizmusban válhat sikeressé” – írja a Hayek Társaság honlapján található hasonló tartalmú és jellegű publicisztikák egyikében az amerikai modell két lelkes magyar híve.¹⁶⁴ Vagyis az eszme és gyakorlat csupán Nyugaton, vagy még inkább: Amerikában működik (jól). Ez azt jelenti, hogy a modell kizárólag akkor

¹⁶⁴ Somogyi Zoltán-Szabados Krisztián: 'A neoliberalizmusról jövő időben'. www.hayek.hu

exportálható, ha az adott régió kulturális táptalaját is kicserélik. Másképpen: mivel a demokratikus kapitalizmus csak a protestáns etikában pácolva tud működni, az amerikai modell sikeres alkalmazása érdekében az adott régiót amerikanizálni kell. Lényegében ez az Egyesült Államok jelenlegi gyarmatosító háborúinak ideológiája is ismerős, már-már ócskának mondható régi sablon. Az amerikai ember tehát már az anyatejjel magába szívja az értékeket, amelyek Amerikát nagygyá tették: „Amerika és Európa között talán az a legalapvetőbb különbség, hogy Amerikában már a kisgyermek is az amerikai forradalom klasszikus libertarizmusának eszméin cseperednek fel. Ezek az eszmék jelentik azután versenyképességük lelki alapjait.”¹⁶⁵ Éljen tehát a korlátlan szabadkereskedelem, éljen Amerika, amely ebben élen jár, és példát mutat a világ szabadságra áhítozó népeinek. (Arról persze ezek az urak vajmi keveset szólnak, hogy az istenített Amerika, ha a maga nemzeti érdekeiről van szó, éppoly galádul protekcionista, mint bármely más avított nemzetállam – lásd többek között az ósdi amerikai acélipari termékek védelmét. Ahogyan szabadkereskedelemről is csak addig van szó, amíg az ő áruikat kell rásózni másokra.)

Az amerikai modellt természetesen Magyarországra is mihamarabb importálni kell, noha ennek megvalósítása óriási nehézségekbe ütközik a „fejekben levő elmaradottság” miatt. „Azzal kell szembenéznünk, hogy a libertarizmus filozófiája, fejlődésének történelme és modern gazdaságpolitikai elmélete teljesen idegen a magyar közegben. Magyarországon a zsigeréig populista államgyakorlat még napjainkban is szilárdan tekintélyelvű, mert ezt várja el a társadalom zöme. (...) A társadalomtudományokkal és

¹⁶⁵ Bálint András: *A szabadság esélye. Amerikai és magyar libertárius dilemmák.*
www.hayek.hu

bölcsészettudományokkal foglalkozó értelmiségiek zöme etatista és kollektivista udvaronc a kereszténynemzeti, szocialista vagy szociálliberális táborban. Így magától értődő, hogy a libertárius alapelvek még ismeretlenül is eleve gyanúval, félelemmel, sőt, viszolygással töltik el őket. A magyar átlagember fél a kapitalista szabadversenytől, s gyanúval kevert irtózáttal tekint rá, mert zsigeri kollektivistaként szocializálódott a természetszerűen etatista tanári kar és kollektivista udvari értelmiségiek által. A magyar átlagember sokkal kíváncsiabbnak tart egy gazdaságpolitikailag alátámasztott és egalitáriánus elveken alapuló szociális biztonságérzetet, mint a libertárius ember büszke, egyéni függetlenségérzetével szükséges együtt járó felelősség- és kockázatvállalást. (...) Ennek ellenére, ha magunk és a mieink számára egy sikeresebb, gazdagabb, igazabb, erkölcsösebb és a XXI. századhoz méltóbb modern jogállamot kívánunk teremteni, akkor nincs más választás, mint erőteljesen beleválni a libertarizmus módszeres magyarországi elterjesztésének vesződéses, de azért remélhetőleg nem véglegesen sziszifuszi munkájába.”¹⁶⁶

Ebből nem nehéz arra a következtetésre jutni, amire oly sokan jutottak eddig a magyar történelemben, hogy „át kellene alakítani a gondolkodást”, „meg kellene változnia a mentalitásnak” stb. Voltaképpen az egész magyar társadalmat ki kellene cserélni. E szöveget (noha csak egy internetes honlapon jelent meg) azért választottam, mert ideáltipikus: egyrészt kendőzetlenül és töményen foglalja magában mindazt, amit az elmúlt tizenöt évben hallottunk „nyugatizációnk” kapcsán, valamint stílusában és tartalmi elemeiben igen sok hasonlóságot mutat az egykori szocialista modernizáció (téteszesítés, iparosítás stb.) propagandájával is. A jól

¹⁶⁶ Somogyi Z.-Szabados, K., i. m.

működő, fejlett demokráciához és piacgazdasághoz amerikai lélek kell, miként a kollektivista társadalomhoz és gazdasághoz is lényegében orosz lélek kellett. Még a szövegben megjelenő humán értelmiség is lehetne az egykori reakciós dzsentri-értelmiségi és tisztviselő megfelelője. (Többek között ezt kellett a módszeresen adagolt ruszofiliának is belevetni a kelet-közép-európaiakba.) Elmaradottságunkat akkor inkább az individualizmus (az „önzés”) jelentette, most ennek fordítottja: a kollektivista „ázsiai” gondolkodás. A lényeg ugyanaz: mássá kell válni, mint amik voltunk és vagyunk.

Ezt az újra és újra visszatérő beszédmódot a bolgár Alekszander Kjoszev által önkolonizációnak nevezett jelenség részének, illetve velejárójának tartom, s egyáltalán nemcsak a „szélsőséges liberálisok”, hanem a magyar értelmiség zömének is egyik alapjellemzője. Még azok egy részére is igaz ez, akik „nemzeti-konzervatív” alapon kívánják megóvni Magyarországot a globalizációtól, illetőleg a kozmopolitizmustól. Kjoszev saját országa tipikusan kelet-európai (illetve „balkáni”) felemás modernizációjából eredő traumáját elemelve alkotta az igen találó (bár jobbára metaforikus) kvázi-terminust mindazon kultúrákra, illetve nemzetekre, amelyek számára „a modernitás szociális és szimbolikus rendjét nem az erőszakos kolonizálás eszközeivel kényszerítik ki”, hanem az elmaradottság miatti fájdalom és szégyen, a hiány traumája hozza létre.¹⁶⁷ Azok a kultúrák sorolandók ide, amelyek nem eléggé korszerűek, népei nem tartoznak közvetlenül a centrumhoz, nem sorolhatók a Nagy Nemzetek közé, ám nem is eléggé kicsik, egzotikusak vagy elmaradottak. Mondhatni, akik a centrum periferiáján egzisztálnak

¹⁶⁷ Kjoszev, Alexander: *Megjegyzések az önkolonizáló kultúrákról*. Magyar Lettre Internationale, 2000. 37. 7–10.

évszázadok óta, akik „európaiak is, meg nem is”. Ezek „nemcsak hogy nem tanúsítanak semmi ellenállást a nyugati szimbolikus minták általi kolonizálódásukkal szemben, semmi ellenállást az Idegen szimbóluminváziója ellen – valami ellenállást, amely olyan elkerülhetetlen minden erőszakos gyarmatosítás esetén (bizonyos mértékig még a fatalista észak-amerikai indiánok is ellenálltak a spanyol hódításnak) –, hanem heves buzgalommal, csodálattal és előszeretettel veszik át az idegen mintákat”.¹⁶⁸

A nagyobb Idegen általában mindenkor az egyetemes fejlődés letéteményeseként – vagyis a sok közül nem egy kultúraként – jeleníti meg önmagát. E narcisztikus önképpel szemben (amelyet a maga tiszta klasszikus formájában *most éppen* Amerika reprezentál) az öngyarmatosító nemzetek elfogadják, s magukra nézve érvényesnek tekintik a hódító ideológiáját, amely marginálissá és fejletlenné minősíti őket, és tragikus paradoxontól szenvednek: „Számukra az Idegen az egyetemes, de ennek az ellenkezője is igaz – az Egyetemes örökre idegen marad. Ez egy végzetes egybeesés a nagy Másik és az Idegen között, amely az önkolonizáló nemzeteket azzal az érzéssel sújtja, hogy az egyetemes értékek sosem az ő értékeik, hanem a *Das ganz Andere* – a civilizált világ értékei. (...) Ezeknek az idegen univerzális mintáknak az átvételével önmagukat traumatizálják az önkolonizáló kultúrák, mivel a saját alsóbbrendűségüket is magukévá teszik.”¹⁶⁹

¹⁶⁸ Uo.

¹⁶⁹ Uo. Egyébként az önkolonizáció kiváló esettanulmányát adja Kovács Éva kutatása a taszári amerikai bázis hazai sajtóvisszhangjáról és ezzel szoros összhangban a helyi lakosság amerikaiakhoz való viszonyulásáról. ('Megszállók, vendégek, szomszédok. Amerikai katonák Taszáron.' In: *A zárva várt Nyugat. Kulturális globalizáció Magyarországon.* (Szerk.: Kovács J. M.) 2000–Sík Kiadó, Budapest, 2002. 70–101.)

Az erőszakos modernizáció egyik jellegzetes vonása a helyi viszonyokat figyelmen kívül hagyó erőltettség és meszterkeltség, amely minden szolgai utánzás természetes velejárója. Szemléletes példája ennek az említett *politically correct* bevezetésére irányuló törekvés az 1990-es években, amikor számos furcsaság mellett olyan kifejezések tabusításának lehettünk tanúi, amelyeknek semmiféle negatív konnotációja nem volt a magyar nyelvben, ám mégis ez volt hivatott képviselni a rosszat, főként a rasszizmust. (A szómágia, illetve a mágikus gondolkodás jellegzetes megnyilvánulása ez: a jel összetévesztése és azonosítása a jelölttel.)¹⁷⁰ A pízsi több vonása (a másféle értékrenddel és gondolkodásmóddal szembeni intolerancia, a szabadgondolkodás korlátozása, a múlt, a történelem gyökeres átértékelése, az említett nyelvi tabukból eredő újbeszéd megjelenése stb.) leginkább a jakobinus és bolsevik kultúra- és mentalitásátalakító törekvésekkel hozható rokonságba. Nálunk jobbra ugyanúgy jelent meg, mint amazoknál: egy progresszivistá értelmiségi elit próbálta azt felülről ráerőltetni a „bunkó és elmaradott” helyi társadalomra.

¹⁷⁰ Két jellemző példa: Ismert jelenség a „cigány” szó használatának óvatos kerülése, helyette a „roma” megnevezés preferálása. Nos, azon a településen, ahol nevelkedtem, a nem cigány lakosság szóhasználatában éppen a „roma” számított csúfnévnek, körülbelül a biboldó, az oláh, a tót stb. cigányságra vonatkoztatott megfelelőjének, s a cigány volt a hivatalos és „tiszteltelibb” megnevezés. (Ezt az egykori megfigyelésemet utóbb „roma” barátaim is megerősítették.) Ugyanígy a „néger” kifejezésnek a magyar nyelvben semmiféle negatív tartalma, áthallása nem volt, mindig megkülönböztették a filmekből és regényekből mindenki által jól ismert – és egyébként nem használt – „nigger” szótól. Ráadásul a balliberális értelmiség jó része is mindmáig használja. (A négerezés helyett rasszistáink és némely jópofizók – szintén nyugati mintára – inkább fekáznak.)

Ha az öngyarmatosító alárendelődsnek van esszenciális kifejeződése, az a mindmáig szinte naponta hallható-olvasható „nekünk van még mit tanulnunk” szlogen. Hogy kitől kell tanulnunk? Természetesen azoktól, akik felszabadítanak, majd folyamatosan megvédenek bennünket, akik a haladás, a fejlődés letéteményesei és ekképp a mi jövőnknek is zálogai; akiktől gyermekeink jövője, valamint a stabilitás, a béke és biztonság függ, akikhez tartozni az ország és a magyar nép hosszabb távú érdekét jelenti, s akik oldalán végre először mi is a nyertesekhez tartozóknak érezhetjük magunkat. S hogy mit kell tanulni? Az új, minden addiginál jobb gazdasági és társadalmi berendezkedést és vele eszmét, gondolkodásmódot, értékrendet, sőt még ízlést és szokásokat is. A Harmadik Birodalomtól a nemzetiszocialista új világrendet, az Új Európa építését, a Szovjetuniótól a fejlett szocialista társadalmat, illetőleg a kommunizmus építését, a Nyugattól a fejlett piacgazdaságot és (immáron a valódi) demokráciát. Amerikától – sok egyéb mellett – előbb a politikailag korrekt beszédet és gondolkodást, majd utóbb annak ellenkezőjét. S miért kell tanulni? Mert ők élenjárnak a -ságok, az -izmusok, az -iák építésében. Sőt, ők már meg is valósították, mi pedig csak most kezdjük. Ezért kell tanulni. S ha már tanulunk, ügyelni kell arra is, hogy jól vizsgálazzunk. Hogy miből? Most éppen toleranciából, demokráciából, piacgazdaságból, együttérzésből, gyászból, szövetségesi hűségből. A vizsga alapján aztán eldönthető, hogy már Európában vagyunk-e vagy még csak oda tartunk, hogy ez már tiszta Amerika-e, vagy éppen ellenkezőleg: bizony ez itt még nem Amerika.

Magyarország sokáig volt „éltanuló” – a Nyugathoz tartozni vágyó, azaz a NATO-ba és az EU-ba igyekvő kelet-európai országok éltanulója. (Vagy „éllovasa” a másik gyakori szóhasználat szerint.) Nem nehéz ebben fölismerni a Kádárkor örökségét: az „éltanuló” metafora az egykori

„legvidámabb barakk” származéka. Akkor és most is Magyarország a legnyugatibb a kelet-európai kis országok között. Más szempontból viszont úgy fogalmazhatunk, hogy mint mindenkor, az egymásra féltékeny, egymással rivalizáló kis kelet-közép-európai népek között most is versenyzés kezdődött a régiót uraló új hatalom: a Nyugat (EU és Amerika) kegyeiért. Az éltanulónak pedig kijár, hogy megsimogassák a buksiját. Íme, egy tipikus idézet: „Őszinte örömmel üdvözljük Magyarország csatlakozását a NATO-hoz. Ez igen nagy lépés azon az úton, amit országuk már jó ideje megkezdett, hogy visszailleszkedjék az európai értékek és hagyományok rendjébe, amelynek kifejeződése az azonos értékeket valló országok euroatlanti családja. Ezt a közösséget Magyarország erősíteni fogja azzal, hogy csatlakozásával szilárdabbá teszi az európai viszonyokat, a biztonságot.”¹⁷¹ Talán mondani sem kell, hogy az ilyen jellegű és tartalmú nyilatkozatoknak se szeri, se száma. Némelyikben még az atyai gyámkodás motívuma is fölbukkan: „Azt tekintem a legfontosabb feladatnak, hogy a kétoldalú kapcsolatok segítségével előmozdítsam EU-tagságukat, mintegy elkísérve Magyarországot az Európai Unióba – mondta berlini tudósítónknak Wilfred Gruber, Németország új budapesti nagykövete, aki a napokban foglalja el állomáshelyét” – olvasható a Népszabadság 2000. március 28-i számában. Persze a nagykövet is kiemeli Magyarországot „éltanuló” voltát: „A szívünkön viseljük, hogy szomszédaink, így Magyarország is, az unió tagjai legyenek – mondta a nagykövet. – A folyamat nem könnyű, ám a belépés időpontjánál fontosabb, hogy a csatlakozás simán menjen végbe. – Budapest pozíciói jók, fejhosszal vezet.”¹⁷²

¹⁷¹ A magyar EU-csatlakozás rendben halad. HVG, 1999. február 13.

¹⁷² Dunai Péter: 'Az EU-ba kíséri a magyarokat. Az új német nagykövet nyilatkozik lapunknak.'

Ami a legszomorúbb (bár némileg mulatságos is), hogy az öngyarmatosítás nem csupán egyféle torz attitűdöt eredményez, óhatatlanul előhívja a szélsőséges reakciót is. A progresszivizmus, illetőleg – hogy újból Kjoszev szavaival éljek – annak sajátos „pszeudouniverzalizmus”-a mellett (pontosabban azzal szemben), „amely az élet értékét a ’civilizációs vívmányok’ mennyiségén méri”, megjelenik a „bennszülöttek ellenállása” is. A desperát törekvés, amely „a nemzet elvesztett ’autentikus lényegét’ keresi, és sokszor meg (azaz *ki*) is találja, azokból az időkből, amikor még nem rontották meg az idegenek, s aztán ezt idealizálja bukolikus formában. Ez a doktrína persze küzd minden új, megrontó befolyás ellen, és a legvehemensebb nacionalista ideológiákat hívja életre és az őslakók veszélyes idealizálását”.¹⁷³ Mellesleg rémséges hagyományai, kitalált történelme, szervesen, nem létező hagyományai és ünnepei sem kevésbé gagyik, mint az átvett bugyuta Velentin-nap vagy Halloween-party. Sőt, minden látszólagos különbség, minden ellentétes forma és tartalom dacára e kétféle alapállás egy és ugyanazon közös gyökérből táplálkozik, pontosabban ugyanazon a paradigmán alapul. A jelenleg egyre erősödő, gombamód szaporodó helyi közösségek hálóját létrehozó neopaganista (és valljuk be: alapvetően posztmodern) törzsi nacionalista mozgalmak, a mindenféle pártus-szittyá-szumír eredet kutatói, a táltoshitű új jurtalakók, a városi csodagyógyász-asztrológus sámánok és a többi megjelenése ugyanis pontosan *ugyanarra az alapállásra* vezethető vissza, mint a mindenkori Idegen imádatára és utánzására berendezkedett kisnemzeti szervilizmus: a mi „nem vagyunk ők” kisebbségi érzéssel telített, kínzó tudatára. Ráadásul egyik a másikból, mint örök veszélyforrásból merít erőt, s kovácsol legitimitást a maga számára. A progresszivistá

¹⁷³ Kjoszev, A., i. m.

öngyarmatosítás folyamatosan erősíti és igazolja az ugyan-
csak a bennszülött státusból adódó romantizáló etnicista na-
cionalizmust – s *vice versa*. A „modern Magyarország ellensé-
gei” és a „magyarság ellenségei” ikertestvérek.

Az öngyarmatosító progresszivismus kettős természetű
tehát: miközben erőszakosan modernizálni („fözlárkóz-
tatni”) akar, mindvégig a feudális gondolkodásmódra, főként
a szolgamentalitásra, a „lelki jobbagság”-ra épít, s ezáltal –
valamint a „bennszülött reakció” miatt – a valódi elmara-
dottságot, illetve annak kulturális fundamentumait konser-
válja. A mostani „nyugatizációnak” ráadásul van egy plusz
groteszk vonása is – éppen fetisizált tárgya. Tudniillik a Har-
madik Birodalommal vagy a Szovjetunióval szemben a Nyu-
gat elsősorban az önkritikus és autonóm gondolkodást je-
lenti. Azt a szabad szellemet, amely nem a fölülről adagolt,
kollektíve kötelező mintákat követi. A nyugati gondolkodás
egyik lényegi vonása a saját rendszer és kultúra folytonos
kritikája. Így a Nyugatról importált kulturális minták auto-
matikus átvétele, illetve *en bloc* a Nyugat istenítése és után-
zása képviseli talán a legkevésbé a nyugati mentalitást és
gondolkodásmódot (vagy legalábbis azt, amelyet akként
szoktunk ünnepelni). De némi túlzással fogalmazhatunk úgy
is, hogy éppen az „ez itt még nem Amerika” alapállása miatt
nem lehet itt soha Amerika, a „még távol vagyunk Európától”
miatt maradunk mindenkor távol Európától. Ezért paradox-
ironikus az öngyarmatosító gondolkodásmód, és akadályja a
fejlődésnek, amelyet harsányan propagál, vagy aminek hiá-
nyán siránkozik.

Jövőnk záloga

A Népszabadság több évtizeddel ezelőtti vezércikkében olvasható a jellegzetes sablonmondat: „A magyar–szovjet barátságról sokszor elmondottuk már, hogy kiindulópontja és záloga, döntő előfeltétele és legszilárdabb alapja szocialista fejlődésünknek, új nemzeti létünknek, hazánk függetlenségének, biztonságának és békéjének.”¹⁷⁴ „Az Egyesült Államokhoz való kötődésünk modernizációnk záloga” – jelentette ki 2004-ben Simonyi András, Magyarország washingtoni nagykövete egy, az Uránia Nemzeti Filmszínházban megrendezett beszélgetésen, miután erőteljes nemtetszésének adott hangot Michael Moore *Fahrenheit 9/11* című, Busht és annak politikáját bíráló alkotását illetően.¹⁷⁵

„A kelet-európai baloldal (...) az állami beavatkozásos modernizáció eszköztárára hagyatkozott mindig. Annak idején a bécsi felvilágosult abszolutizmusra, majd a Szovjetunióra, ma pedig 'a Nyugatra' támaszkodik modernizációs-progreszsiós terveinek végrehajtásakor” – írja Tamás Gáspár Miklós.¹⁷⁶ A baloldal helyett talán jobb lenne progresszivistát mondani, már csak azért is, mert a jelenlegi hivatalos baloldal (az ún. balliberális tábor) mindennek nevezhető, csak baloldalinak nem, legalábbis a szó klasszikus értelmében. Ráadásul a nyilasok, illetőleg már az 1930-as évek populista nemzetiszocialista mozgalmak (például a Böszörmény Zoltán vezette, s főleg alföldi szegényparasztokból verbuválódott kaszáskeresztesek) számára a Harmadik Birodalom ugyanúgy a haladást, a jövőt, az új és jobb világot, a gazdasági,

¹⁷⁴ A testvériség útján. Népszabadság, 1968. június 28.

¹⁷⁵ Kőhádi Zsolt: Az igazság, bizony, vacak dolog, gagyi. Magyar Hírlap, 2004. augusztus 28.

¹⁷⁶ Tamás Gáspár Miklós: A Kelet védelmében. Élet és Irodalom, 2004. június 11.

társadalmi és a tudományos-technikai fejlettséget képviselte, vagyis ugyanúgy a „modernizáció zálogá”-t jelentette, mint a Szovjetunió a kommunisták számára.¹⁷⁷

Tudott, sőt, némileg közhely is, hogy a „létezett szocializmus” és az azzal járó szovjetizálás Kelet-Európa feudális hagyományaira támaszkodott. Az államszocializmus felemás modernizációja, hogy szétválasztotta ugyan az államot és az egyházat, beindította az iparosítást, megpróbálta fölszámolni az analfabétizmust, ám a társadalmi nyomort, a fölüllevők dzsentrimentalitását és az alullevők jobbágymentalitását érintetlenül hagyta, mi több: konzerválta, s hatalmát is jórészt ezekre alapozta. A „kommunisták” a rendies gondolkodásmódra, az urambátyámvilágra és a szolgatársadalomra alapozva tudták oly könnyedén kiirtani azt a kevéske autonóm gondolkodást, azt a kicsiny öntudatot és civil kurázsit, amely korábban minden nehézség ellenére ki tudott alakulni. A kommunizmussal teljes mértékben kontinuus újdonsült hazai (illetve kelet-európai) félperifériás kapitalizmus – és nyomában a „nyugatizálás” – szintén erre a fundamentumra épített, illetve épít napjainkban is. Nem arra a közismert tényre utalok, hogy a kapitalizmus építését (eufemisztikusan: a „piacgazdaságba való átmenetet”) ugyanúgy a nép (a „lakosság”) kihagyásával és kisemmizésével, az alulról szerveződésük ellehetetlenítésével fölülről vezényelte le az elit a maga hasznára, mint minden hasonló változást mindenkor. Nem csupán arról van szó, hogy a társadalom nagy

¹⁷⁷ Ennek kapcsán érdemes arra is gondolni, hogy a nyilasok kevésbé voltak nacionalisták, mint az akkori hazai „hivatalos jobboldal”, mivel az európai népek sajátos nemzetiszocialista internacionáléjában gondolkodtak, s ennek megfelelően a horthysta fölfogásnál mérsékeltabb álláspontot képviseltek a szomszéd népekhez való viszonyt illetően is. Az antiszemitizmus persze más kérdés, ez az ő esetükben már nem a nacionalizmussal függött össze, hanem az akkori „modern” hitleri fajelmélettel.

részét ugyanúgy kirekesztették a sorsát közvetlenül meghatározó nagyobb döntésekből, inkább arról, hogy a történesek és döntések – a politikai és gazdasági elit érdekérvényesítése – apológiáját, illetve kváziideológiáit most is a magyar társadalom zömét alkotó embertömeg sok száz éves tanult tehetetlenségére alapozták – és alapozzák folyamatosan. Ennek megfelelően az elit és a társadalom között zajló, főként a publicisztika és a „szakértők”-nek nevezett kvázi ideológusok közvetítette diskurzusban a fő érvelési fundamentum a kiszolgáltatottság, az elmaradottság, az alávetettség érzésére apellálás: „nem tehetünk mást, mert ezek a realitások”, „kényszerpályán vagyunk”, „nem engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy”, „be kell látnunk, hogy”, „nem lehet csak úgy ugrálni”. Vagyis a régi kulturális mintákra, ezen belül is főként a szolgamentalitásra épít a kelet-európai kisenemzeti szervilizmus, a „mit szól ehhez a külföld”, „hogyan fogadják majd ezt Nyugaton”, „Amerikában ezt másként csinálják”, „Európában ez nem szokás”, „egy fejlett demokráciában ilyenkor”, „ha most Nyugaton lennénk” toposzainak, kliséinek szellemében.

E beszédmód egyik jellegzetes technikai eleme, hogy a konformizmust, a szolgálalkúséget, a tehetetlenséget erénynek állítja be. A magyar ember azáltal, hogy nem szervezkedik, nem sztrájkol, nem áll ki a jogaiért, nem bojkottálja az extra profit érdekében gyárakat bezáró cég termékeit, nem követeli az idegen tőke megadóztatását, az arányos közteherviselést, nem megy ki az utcára tüntetni a közpénzek elherdálása miatt, nem pereli munkaadóját vagy a hivatalt, ha az jogait vagy érdekeit sérti, nem védi vizeit, földjeit, levegőjét és így tovább – nos, ekkor nem elnyomott vagy kellő öntudat híján levő, hanem éppen ellenkezőleg: „bölcst”, „józanul gondolkodó”, „belátó”. Aki ezer éve sunyít vagy parancsot követ, „reálisan látja a dolgokat”, vagyis azért tűr

mindent, mert – az ismert közhely szerint – „tisztában van vele, mi az ország (hosszabb távú, gazdasági stb.) érdeke”. Jobbára ehhez hasonló érvelést találunk az 1920-as években is, a titkos választójog megvonásának magyarázataként: a magyar ember azért szavaz nyíltan, mert egyenes jellemétől idegen a titkolódzás. Ugyanezzel a „meggyőzőési sémával” találkozhattunk, amikor Kelet-Európa posztkommunista kormányai teljes mellszélességgel álltak ki az Egyesült Államok mellett Európa és a saját országuk közvéleménye ellenében. A szöveg a következő volt: a kommunizmus alól fölszabadított kis kelet-európai népek tudják csak igazán, mit jelent végre szabadnak lenni, s ezért is támogatják az Egyesült Államokat „Irak felszabadítása”-ban. Még csak véletlenül sem azért, mert a szervilizmus, a mindenkori csatlóslét a világnak ezen a fertilityán a zsigerekben van.

Ki tehát a „megfontolt”, a „józanul gondolkodó”, a „bölc”? A jó szolgál. Aki kevéssel beéri és nem zúgolódik. Aki azonban nem akar sorsába beletörődni, sőt: aki akár csak kétegyekkel merészel élni a mindenkori legtökéletesebb gazdasági-politikai berendezkedés iránt, az „felelőtlen”. A régi kelet-európai jobbágy-lelkület dicsérete ez – no persze nem őszintén, hanem a fönnálló világrend és az azt biztosító világhatalom érdekében, és persze az amögé bújó, annak védelmét élvező s ezért kiszolgáló komprádor-elit hideg, önző számításából. Így például az EU-alkotmány bukásakor, s nyomában a német-francia tengely elleni USA-szervilis propaganda részeként radikális liberálisaink szájából ugyanezt az érvelést hallhattuk: mi derék és szorgalmas kelet-európaiak szálljunk csak szembe a vén európai jóléti állammal, és építsük le még a maradék szociális vívmányokat is. Hiszen mi mások vagyunk, mint a lusta és elkényelmesedett nyugat-európaiak. Mi nem vagyunk hozzászokva, hogy jogaink és túl nagy igényeink legyenek, ahogyan ahhoz sem, hogy

fölháborodjunk az igazságtalanságokon és szolidárisak legyünk másokkal. Márpedig ezek a tulajdonságok versenyképességünk – és vele jövőnk – zálogai: „Itt az ideje, hogy Kelet-Európa is elgondolkozzon. A régió politikai vezetői eddig önként és dalolva követték a francia-német integrációs politikát, és az eurozónába való bejutást az egyik fő gazdasági célkitűzésnek tekintették. Erre nincs igazán okuk, mert Kelet-Európa a globalizált világban ma is versenyképes. A poszt-kommunista átalakulás történelmi szemszögből nézve rendkívüli sikerességét elsősorban annak köszönhetik, hogy nem a múlt század hetvenes éveinek lejárattott gazdaságpolitikáját folytatták, hanem alacsony adókra és korlátozott állami részvételre épülő, növekedésbarát gazdaságpolitikával sikeresen alkalmazkodtak a világ gazdaságához” – szól a fönti kliésnek egy távolságtartóbb, stílusában is „szakértőibb” változata a Hayek Társaság elnökének tollából.¹⁷⁸ „Úgy hiszem, a magyarok jó felé keresik a megoldást, sőt, előbbre tartunk, mint néhány öreg európai demokrácia” – írja a Gyurcsány-kormányban a gazdasági miniszterségig jutott, dogmatikusan neoliberális nagyvállalkozó, Kóka János, aki cikkében a kelet-európai vadkapitalizmust, illetve annak egyik karakteres elemét, a szolidaritás hiányát az önállóság, a fejlett individualitás, illetőleg a felnőtt gondolkodás megnyilvánulása-ként értékeli: „Alig több mint tíz év alatt felépítettünk egy új vállalkozói kultúrát. Emberek a saját lábukra álltak, és elkezdtek egyedül, családjukkal vagy társaikkal a cégépítést. Tisztelem ezt a vállalkozói kört, mert képesek eltartani magukat, családjukat. Mert önállóak, szabadok, nem függenek senkitől. (...) kialakult a körükben egy olyan ethosz, munkamorál, amire egy ország gazdasága épülhet.”

¹⁷⁸ Gere, uo.

A függés, az alávetettség, az önfeladás végső érve általában az, hogy „nincs más választásunk”. Kis nép vagyunk, kis ország, kényszerpályán vagyunk, rossz helyen vagyunk stb. Ám e helyzet adta előnyök jól kihasználhatók – fordít a dolgon a csatlósbeszéd. Innen pedig már csak egy lépés annak belátásáig, hogy amit a mi nagy szövetségesünk tesz, számunkra is előnyös. Így a „nincs más választásunk” helyett máris azt mondhatjuk, hogy „az ország hosszabb távú érdekét szolgálja”, ami valljuk be: sokkal jobban hangzik. Ebből az alapállásból az alávetettség máris egyenrangú kapcsolatként, partnerségként értelmeződik. A Népszabadság 2005-ben a következőket írja Gyurcsány miniszterelnök washingtoni látogatása kapcsán: „Nem véletlen, hogy szinte minden ország vezetője a Fehér Ház meghívására vár. A globális főváros szerepét jelenleg Washington tölti be, bárki akar a világon bármit, az így vagy úgy érinti az amerikai érdekeket. De ha mégse, Amerika akkor is meg tudja könnyíteni vagy nehezíteni a dolgát bárkinek. (...) Abban miért ne lenne konszenzus, hogy a magyar miniszterelnöknek időről időre érdemes feltűnnie a Fehér Házban? Elvégre az amerikai cégek hozzák ide a legkorszerűbb technológiát, a velük való üzleti kapcsolat javítja leghatékonyabban az egész magyar gazdaság versenyképességét, és az életszínvonalnak sem árt a sok ezer, egyre magasabb szakképzettséget igénylő, tehát egyre jobban fizető munkahely. Az USA ma a számítás módjától függően a második vagy a harmadik legnagyobb magyarországi befektető, az elmúlt másfél évtizedben kilencmilliárd dollár érkezett hazánkba. Arról nem beszélve, hogy a már említett kiindulópont, a NATO-, sőt az EU-tagság is jelentős részben az amerikai képzelőerőnek, diplomáciai támogatásnak és gazdasági aktivitásnak köszönhető.”¹⁷⁹

¹⁷⁹ Horváth Gábor: *Minden út Amerikába vezet*. Népszabadság 2005. október 10.

Ugyanez a lap pár évtizeddel korábban, 1974. szeptember 25-i vezércikkében a következő eszmefuttatást adja közre az akkori szokott menetrendnek megfelelően Moszkvába készülő párt- és kormányküldöttség hivatalos baráti látogatása kapcsán: „Népünk képviselői olyan országba utaznak, amely elismert tekintélynek örvend szerte a földkerekségen, s amely a győztes október korszakának fél évszázada alatt világhatalom lett, a faekétől a holdjáró automatáig emelkedett. Egyenrangú félként ülhetünk-e tárgyalóasztalhoz ilyen nagy országban? A kérdés nem új, de minduntalan elő- és előveszik azok, akik nem látják, vagy nem szívesen látják, hogy a szocialista világrendszer a népek és államok közötti új, egyenjogú kapcsolatok példáját teremtette meg. Éppen ezekben a napokban ünnepeltük a magyar–szovjet műszaki-tudományos együttműködés negyedszázados évfordulóját, amelynek gazdag rendezvénysorozata számtalan meggyőző példával bizonyította, hogy ez az együttműködés kölcsönösen hasznos és előnyös. A Szovjetunió gazdag tapasztalatai, a sok ezernyi műszaki dokumentáció, amelyeket átvettünk, nagyban hozzájárultak országépítő munkánk sikeréhez, ahhoz, hogy terveink, törekvéseink megvalósuljanak. Ám jogos büszkeséggel tölthet el bennünket, hogy a műszaki és tudományos együttműködésben átadott magyar tapasztalatokkal, műszaki dokumentációkkal szerény mértékben bár, de mi is hozzájárultunk a Szovjetunió gazdasági fejlődéséhez.”

Ez utóbbi textus egy típusszöveget (ill. típusgondolkodást) reprezentál. Három olyan elemet is tartalmaz, amely az alávetettségből adódó kisnemzeti szervilizmust általában jellemzi: 1. Az elnyomó hatalom és annak rendszere a fejlődés csúcsa, s mint ilyen a jövő letéteményese; 2. ezért a hozzátartozás az alávetett számára előnyös, azaz a mi jövőnknek is a letéteményese; 3. továbbá megjelenik az alávetettség *kettős beszéde* is, azaz magának az alávetettség tényének tagadása,

ám annak mégis folyamatos éreztetése. A cikk mindvégig hangsúlyozza: Magyarország és a Szovjetunió közötti kapcsolat egyenrangú, miközben paradox módon azt is kiemeli, hogy folyamatosan segítségre szorulunk. A Szovjetunió nélkül nem mennénk semmire, ez utóbbi többet ad Magyarországnak, mint az neki. S mindehhez jön még a felszabadítónak járó történelmi hála. A cikk szerzője egyébként az említett realitásérzékre, a magyar nép józan bölcsességére, érdekeink fölismerésére is apellál, amikor a következőket írja: „Cáfolhatatlan igazság, s hazánk lakosságának mind nagyobb tömegei ismerik fel tudatosan, tapasztalják tények sokaságából, hogy ezeknek a kapcsolatoknak a fejlődése, erősödése népünk életbevágó nemzeti érdeke, jövőnk záloga.”

Csakhogy a valóságban a csatlósság történelmünk során eddig még nem hozott semmit a konyhára. (Legfőljebb az elit bizonyos csoportjainak.) Ugyanígy a szolgálai utánzás is mindenkor fiaskónak bizonyult, lett légyen az gyorsított iparosítás, új pedagógiai módszerek erőltetett bevezetése vagy gyapottermesztés az Alföldön, és nem kell hozzá nagy előrelátó képesség, hogy megjósoljuk: ezek mostani analógiái is erre a sorsra jutnak. (Pl. kíváncsi vagyok, vajon a felsőoktatásban lihegve-túlteljesítve, minden európai országnál előbb bevezetett bolognai folyamatnak mi lesz az eredménye.) A szervilizmus gondolkodása és beszédmódja pedig pláne nem profitábilis, legfőljebb arra jó, hogy elbutítsák és elaljasítsák a társadalmat. A „befektetői bizalom” például nem a szervilizmus mértékétől függ: aki üzletet akar, nem a hízelgő szavakra hallgat, hanem az észére, az érdekeire. A „jó üzleti környezet” nem függ a „demokrácia mértékétől”, azt brutális diktatúra is biztosítani tudja – sőt, az tudja csak igazán. Ahogyan a mindenkori „örök szövetségek” is egyedül és kizárólag az éppen aktuális nagyhatalom gazdasági és geopolitikai érdekeitől függnék. És mindenkor hazugnak bizonyult az

egymást váltó rendszereken átívelő szöveg is, hogy most végre, először, kivételesen a győztesekhez tartozunk. Szóval: a nagy baráti-testvéri szövetségeshez fűződő hűség „üzletileg” soha nem jött be, legföljebb ideig-óráig, amiért utóbb mindenkor óriási árat, a rövid távú és hamar elveszített profit többszörösét kellett fizetni.

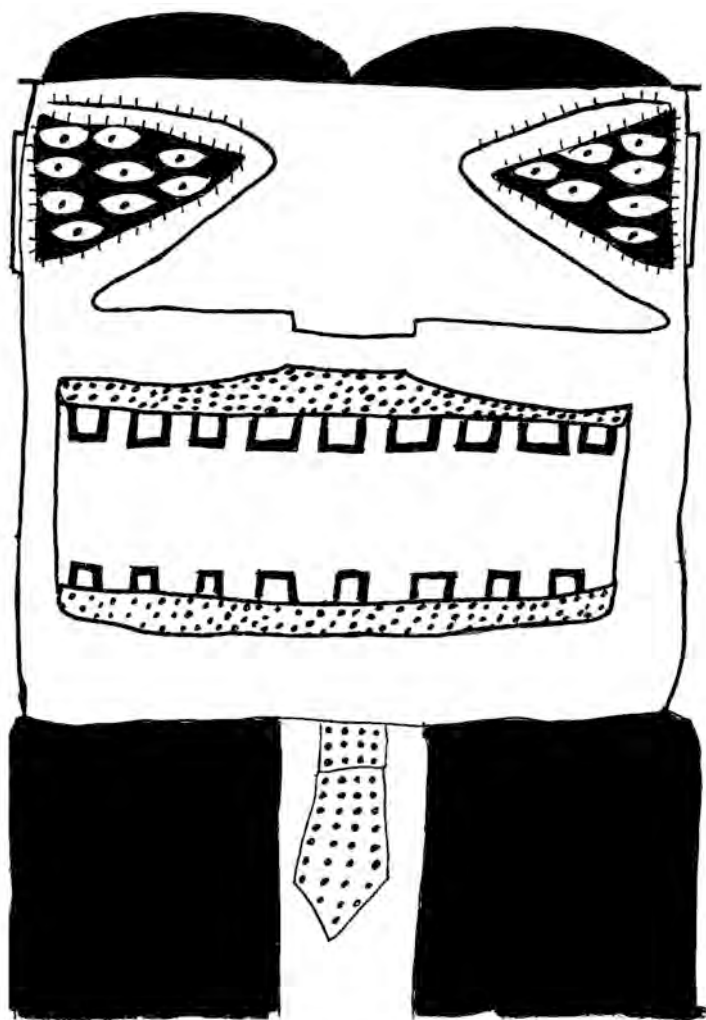
Mindehhez egy kiegészítés: A magyar csatlósság némileg eltér a szomszéd népek hasonló megnyilvánulásaitól, így az öngyarmatosító nemzetekről szóló eszmefuttatás is korrekcióra szorul. Az Idegen utánzása és kiszolgálása másokra is jellemző, sőt, olykor egészen bizarr, a magyarénál látványosabb – és ízléstelenebb – formákat produkál, ám egy ponton túl mégis más, méghozzá minőségileg. Másutt ugyanis a legtöbbször ott rejlik a valódi érdekérvényesítés, ami nálunk általában hiányzik. A román, szlovák, bolgár stb. csatlósság javarészt színjáték, és cinikus vigyor kíséri. A kis balkáni fejedelemségek szorgosan hajbókolnak az éppen domináns Idegen előtt, sőt, miközben adót fizetnek, még szépeket is mondanak – ám mindvégig magukra gondolnak, s jó ösztönnel használják ki a nagyobb, szebb és okosabb „baráti hatalom” ostoba narcizmusát. Magyarán hülyére veszik, jól tudván, hogy csak idő kérdése, mikor jön a régi gazda helyébe újabb, s hogy ez így megy, mióta világ a világ. A magyar csatlósság nem ilyen. Nem balkáni ravaszság, nem a „hol ide húzunk, hol oda, hogy mindig jól járjunk” szellemében véghezvitt, az önvédelem és a megmaradás – esetleg a gyarapodás – érdekében fogant kényszerű alakoskodás, hanem őszinte, mélyről jövő bizonyítani és tetszeni akarás, a szolgálat valós kíváncsi, méghozzá nem holmi haszonért. Némi túlzással azt is mondhatnánk, hogy a magyar csatlósság végső soron öncélú, a kulturális minták függvénye, s nem az érdekeké, amit hol fölerősít, hol elhalványít az adott nagypolitikai konstelláció.

Szemléletes példája ennek Gyurcsány Ferenc korábban említett washingtoni látogatása, illetve ennek visszhangja a közbeszédben. A látogatás legjelentősebb, legtöbb újságcikket érő „hozadéka” egy négy évvel korábbi „erkölcsi” ügy volt. Eszerint Washington 2001. szeptember 11-e után rosszallását fejezte ki, hogy az akkori, Orbán Viktor vezette magyar kormány nem határolódott el elég gyorsan, nyíltan, látványosan Csurka Istvánnak a terrortámadással kapcsolatos hírhedt megjegyzéseitől. A jobboldal fiasóját (amit csak tetézt, hogy Orbánék a svédektől vásároltak vadászgépeket és nem az amerikaiaktól – megszegvén ezzel a kapitalista KGST kívánalmait) a szocialisták hozták helyre: a kiengesztelés nagy munkáját a Medgyessy-kormány kezdte el, majd a Gyurcsány-kabinet fejezte be és vitte egyben tükölyre, szóval és tettekkel egyaránt kifejezve Magyarország Egyesült Államok iránti őszinte barátságát és elkötelezettségét. Igaz ugyan, hogy nem sikerült egy tapodtat sem előrelépni a vízummentesség ügyében, de végre valahára nem neheztelnek ránk az amerikaiak – ez volt a miniszterelnöki látogatás legfontosabb (vagy talán egyetlen) eredménye. Érdekes módon a jobboldal, amely máskor oly előszeretettel kuruckodik (legalábbis szavakban), most minden erejével azt bizonygatta, hogy a miniszterelnök hazudik, mert ők bizony elhatárolódtak annak idején, mindent megtettek a jó kapcsolatokért, és Amerika nem is neheztelt rájuk. Vagyis lényegében színpadias versengés folyt a „hűséges és megbízható szövetséges” címért. S mivel ez a kabaré a választások közelségében, a már hónapok óta folyó, korán kezdett és igen heves kampány részeként zajlott, a jelenség arról árulkodik, hogy a politikai elit úgy számol: a magyar társadalom számára a „csatlós-becsület” lényegi kérdés, és a választók jó része nem jutalmazza a rebelliskedést. Márpedig ha ez a számító gondolat helytálló, akkor a magyar társadalom jelentős részének politikai

gondolkodását az aktuális világhatalom (a centrum) iránti zsigeri tisztelet határozza meg. Ha viszont a számítás helytelen, akkor ez „csak” a magyar elitek jellemzője, viszont *mindenkori és általános* jellemzője. A magyar „külpolitikát” ugyanazok a tényezők határozzák meg, mint a lelki jobbagyságban tartott társadalom gondolkodását. E mentalitás mélyebb oka vélhetőleg a feudális örökség: a hűbéres tudat történeti okok miatt speciálisan deformálódott változatának továbbélése, amolyan „kulturális génné” rögzülése.

ZSIDÓKÉRDÉS MAGYARORSZÁGON

– MA

„Egyre forrong és bugyog, spriccel a zagyvaság; ki tudja: nem lehetséges levenni a tűzről vagy éppen hogy nagyobb és nagyobb lángon fővetik. Hogy a 'zsidókérdés' – így, ebben a fogalmazásban – ma éppúgy kreált, gonoszul manipulált, mint hatvan vagy nyolcvan vagy százhatvan esztendeje. Nem mintha a gyanú igazolódása, hogy igen, kreált és manipulált, bármit változtatna a tanácstalanságomon.”

Levendel Júlia: Egy „vonatkozás” kínjai

Nemzetpatológia

Alig akadt ismerősöm, akit ne néztek volna életében legalább egyszer zsidónak. Ideértve természetesen antiszemita ismerőseimet is. Továbbá alig találkoztam olyan értelmiségi társasággal – a szűkebb baráti köröktől a mindenféle klubokon, egyesületeken, a legkülönfélébb világnézeti csoportosulásokon át a munkahelyi kollektívákig –, ahol a „ki zsidó – ki nem az” kérdése előbb vagy utóbb, így vagy úgy, ilyen-olyan-amolyan formában, föl ne merült volna.

Megvallom, nem kis viszolygással fogtam ehhez az esszéhez, de nincs mit tenni: ha valaki a honi politikai közbeszéd-ről ír, a téma kikerülhetetlen. Egyébként épp a napokban, amikor ezeket a sorokat rovom, röppent föl egy bizonyos intézmény falai között bizonyos körökben, hogy az új igazgató zsidó. Pedig battonyai parasztgyerek az istenadta, és mindkét ágon színgatólikus. Hirtelen nyert „zsidóságában” nyilván közrejátszott, hogy viselkedése, beszédmódja „jellegzetes bölcsész”, bár úgy hiszem, még inkább oka e hiedelemnek, hogy nem rajong az újősmagyar hitvilágért, és nem osztja az ahhoz automatikusan társuló politikai

nézeteket. S hogy egy ilyen alak lett az igazgató, az „nyilván nem véletlen”. Igaz, ez csak váratlanul kapott adalék (vagy inkább: illusztráció) írásomhoz, a példákat tucatjával lehetne fölhozni, s gyanítom: nem kell hozzá valami nagy élettapasztalat.

Színkatolikus anyámat fiatalabb korában páran szintén zsidónak nézték, vélhetően oldalági szerb kisnemes őseitől örökölt sasorra és sötétebb haja miatt. Bár a lezsidózásnak olykor még a látványos „ellen-rasszjegyek” se akadályai. Így például egyesek zsidónak vélték hatalmas termetű, vörösszőke, kék szemű, félig-meddig morva származású, inkább vikingnek kinéző barátomat, mert elkötelezett jogvédőként „segíti a cigányokat”, és a cigányokat ki más segíti ma Magyarországon? Még engem is néztek zsidónak egy alkalommal: a honvédségnél „értelmiségi szövegeim”, illetve „elvont” (értsd: nem ponyva) olvasmányaim okán egy antiszemita főtörzs – aki egyébként kedvelt (!) –, miközben az elhárítótiszt egy megzsarolt katonatársammal figyeltetett mint nacionalistát és irredentát. Egzotikus külsejű, szefárd gyökerű feleségemben viszont csak ritkán látták meg származását, inkább cigányozták, főként gyerekkorában, később meg arabnak nézték. Ahogyan több, félig vagy egészen zsidó származású ismerősöm is elmondta már, hogy sokan „nem gondolták, hogy ő is az”, hiszen se külsőleg, se viselkedésre nem volt bennük semmi „zsidós”. De ha kell, egész szakmák tudnak azok lenni, példa erre, amit egy biológus barátunk nemrég mesélt fölháborodottan, hogy ti. az ELTE Természet-tudományi Karán sokan „ronda rasszista módon” utálják és kívánnák a fenébe az egyetem által hozzájuk telepített szociológusokat. Egyszer valakivel Major Tamás „keresztény úri” származásán vitatkoztam, mondván: bátyja, Major Ákos népbíró-sági ügyész, hadbíró százados volt, s úgy tudom, a második világháború idején nemigen fordult elő, hogy zsidó

hadbíró legyen. Ismerősömet nem tudtam meggyőzni, mint-hogy véleménye szerint „keresztény ember nem lehet olyan kíméletlen, fanatikus kommunista”. Persze Major legalább tényleg kommunista volt, bátyja pedig a népbírószági perek idején ügyész, Bárdossy vádlója. (És valóban: az Internet egyik náci fórumán ennek megfelelően le is zsidózták.) Így ez még hagyján. Hallottam azonban, hogy Ady és Bibó is zsidók voltak. Sőt, egy ízben, közvetlenül a rendszerváltás előtt, egy titkárnő azt fejtegette, hogy minden kommunista zsidó volt, például Bajcsy-Zsilinszky Endre.

A „belső ellenség”, a „jobboldal árulója” szintén zsidó, vagy ha nagyon egyértelmű a keresztény-magyar származás, akkor zsidóbérenc. Így volt ez a háború előtt, és így megy ez mindmáig az igaz magyarok között. Például a MIÉP-en belüli szakadások idején, a Magyar Fórum zsidókérdésben régóta topon lévő publicistája (a Hunnia nevű egykori szélsőjobb oldali folyóirat egyik alapítója) lezsidózta Bencsik Andrást, a Magyar Demokrata főszerkesztőjét, a MIÉP és a radikális jobboldal Fideszre szavazó része közötti viták hevében. No persze, ez utóbbi lap sem volt rest, minthogy munkatársa Csurka Istvánt egyebek mellett azzal próbálta hitelteleníteni, hogy botrányos szövegei ellenére sem valódi antiszemita, s erre a *Házmastersiratótól* a Salom békecsoport levelének egykori aláírásáig vagy a Wallenberg-szobor fölállításán érzett öröméig minden lehetséges „bizonyítékot” föltálalt. Érdekes egy mondatot idézni a cikkből: „Csurka állítólagos antiszemitizmusát egykori (ivó)cimborája, Végh Antal is cáfolta, egészen másként jellemezve a helyzetet (*Ölbe ülni? Dorombolni?*). Vajon erre gondolt, amikor azt írta, hogy a Csurka-féle magyar utat 'csakis hazugságokkal lehet kikövezni?'”¹⁸⁰

¹⁸⁰ Bognár József: *Fényes? Ösvény?* Magyar Demokrata, 2003. február 20. 30–31. o.

A MIÉP elnöke tehát azért nem hiteles jobboldali, mert nem hiteles antiszemita.

De könnyen válhat zsidóvá még az őszinte, hithű fasiszta is, ha valamiért kellemetlen a szélsőjobbra nézve. Jó példája ennek szegény Bácsfi Diána. Amikor a bölcsészlány hungarista pártot alapított és karlendítéssel tisztelgett a kamerák előtt, még az ismert neonáci szervezetek is elhatárolódtak tőle, s persze rögvest kiderítették, hogy Diána zsidó, s mint ilyen nyilván provokál. Akárcsak „elődje”, Szabó Albert, akit szintén zsidóként (és provokátorként) bélyegeztek meg – mert állítólag egy ideig Izraelben élt. Az üzenet nyilvánvaló: az igazi szélsőjobbot is a zsidók csinálják, hogy lejárássák a „nemzeti oldalt”, s aztán lehessen mocskolni, fasisztázni, antiszemitázni.

Nem zsidó viszont Jézus. A táltoshitű szélsőjobb szerint magyar volt, illetve szumír, illetve párthus, vagyis szittyá, ami egy és ugyanaz. A dolog érthető: ez mégiscsak egy „keresztény ország”, így bárki lehet zsidó, de Jézus azért mégse, az blaszfémia volna. Utoljára a Harmadik Birodalom fekete mágusai voltak ennyire bátran őszinték, amikor a kisajátított nietzschei tanoknak megfelelően *nyíltan* megtagadták a kereszténységet (bár maga Nietzsche filozsemita és német-utáló) mint zsidó maszlagot, az árja népek testi-lelki degenerálásának eszközét. Ma viszonylag kevesen tudják, hogy ez az ökörség a prenáci teoretikus, Houston Steward Chamberlain elméletének kulturális lesüllyedése, amolyan kései, vidékies, hungarista változat. Nála Jézus még árja, hozzánk elérkezve már turáni ősmagyar. De még ha Jézus párthus szumír szittyá herceg volt is, mi a helyzet az apostolokkal, vagy egyáltalán: az első keresztényekkel?

El se merem képzelni, mi lenne itt egy váratlan katasztrófa nyomán bekövetkező, valóban komoly antiszemita hullám esetén. Micsoda káosz, anarchia. Vélhetőleg senki nem lenne

biztonságban, függetlenül származástól és politikai meggyőződéstől. Ennek kapcsán talán érdemes megemlítenem, hogy alig találkoztam olyan antiszemítával, aki ne szenvedett volna lelki kórságban: ne lett volna súlyosan neurotikus, depresszióra hajló, gátlásokkal, komplexusokkal teli, magányos és boldogtalan, testileg és/vagy érzelmileg kielégületlen, mindenféle szomatikus tüneteket mutató, ne állt volna mögötte félig vagy egészében tönkrement élet, vagy éppen maga is valamely „kisebbséghez” tartozott, s ezt próbálta túlkompenzálni. Igaza van Sartre-nak, amikor azt írja, hogy az antiszemítának nem a zsidókkal, hanem elsősorban önmagával van baja. Viszont szimpla magyarázat, hogy ezek az emberek meglelték a maguk bűnbakjait, s a gyűlölködésben keresnek gyógyírt nyavalyáikra. Az egész mégis bonyolultabb. Megfigyeltem például, hogy gyakran pontosan olyan tulajdonságaik vannak, mint amiket a zsidóknak tulajdonítanak. A „zsidó” tehát a saját lelki baj: a gyengeség és kiszolgáltatottság szimbóluma és démonizált projekciója, ami mögött, vélhetőleg, tudattalan és rettegeteli azonosulás rejlik az egykori üldözött és megsemmisített zsidókkal – a (potenciális) áldozat azonosulása az agresszorral. Érdemes volna megkérdezni egy összeesküvés-elméletes antiszemitát: ha olyan jó a zsidóknak – hiszen minden fölött ők rendelkeznek, minden mögött ők állnak, befolyásuk hatalmas, egy zsidó minden tehetség vagy szorongalom nélkül érvényesülhet, prosperálhat –, akkor nyilván ő maga is szívesen lenne zsidó, nem?

Persze nem kell mindig és azonnal rosszra gondolni, amikor valaki „nem keresztény származásának” eshetősége fölmerül. A „gyanús eredet” kipuhatólásának, számontartásának szokását gyakorta nem gonosz indulat motiválja. Jóindulatú emberek szájából is hallani az ösztönösen föltett, pusztán kíváncsiskodó, „amolyan etológiai jellegű” bizalmas kérdést, hogy „mondd, ez az XY nem zsidó véletlenül?”

(Nálam is természetes volt ez sokáig.) Vagyis a probléma túlmutat az antiszemitizmus kérdésén, és a baj nagyobb annál, semhogy pusztán zsidógyűlöletről vagy zsidófóbiáról beszéljünk. Valami mély berögződés, valami generációkon keresztül átadódott-átörökölt kulturális mintával állunk szemben. Amihez az is hozzátartozik, hogy „valódi zsidók” is gyakorta puhatolják, hogy az illető ereiben miféle vér csordogál, s a rögtönzött családfakutatás néha ugyancsak hasonlít az „ős-magyarokéhoz”. Jó példája ennek egy régi ismerősöm esete, akit a Magyar Demokratának tett, „csöppet sem liberális” nyilatkozatai miatt rúgtak ki még a kilencvenes években állásából, mégis, volt a figurában valami, ami alkalmat adott, hogy egyszer megkérdezzék tőle: tulajdonképpen melyik jevivába járt. Egy másik, túl fekete hajú és túl mediterrán arcú ismerősömtől, aki a nyolcvanas években bárkivel seftelt, „bizonyos körökben” mindig megkérdezték: „Unzere vagy?” „Hát persze!” Miközben nem volt az, de jól jött a dolog a bizniszhez. Visszagondolva a történetre, lehet, hogy Józsi mégis „unzere”, csak ezt előlünk is – akiknek nevetve mesélte a történetet – titkolta, illetve kompenzálta a poénkodós sztorizással. Ez is tipikus magatartás, s ezzel el is érkeztünk a magyar zsidóság megnyomorodásának témájához. A származás titkolása, még a családban újonnan született gyerekek előtt is, vagy túlkompenzálás, akár az antiszemitizmusig. Vagy szimpla tudatzavar. Ehhez is egy történet: a zsidó származású ávótest, akit a kádári „kétfrontos harc” számos sorstársához hasonlóan a kulturális szférába száműzött, s aki végül is itt futott be igazi karriert, minthogy ismert és elismert (és persze rettegve tisztelt) vezetője lett az egyik irodalmi könyvkiadónak, egyszer szintén megkapta, hogy

antiszemita. Amit fölháborodottan mesélt ismerősenek: „Engem antiszemitáznak? Engem, aki zsidó nőt vettem feleségül?!”¹⁸¹

A „zsidókérdés” olyan, mint az idült betegség. Majd minden botrány alkalmával fölbukkan, amikor az úgynevezett „keresztény-nemzeti értékeket” vagy a „magyarságot” vélt vagy valós sérelem éri. Tanulságos eset az elhíresült Nitsch-kiállítás. Pontosabban: a célozgatások, hogy az osztrák akcionista utolsó mohikánjának (amúgy a hatvanas évek óta ismert modorú-stílű) magyarországi bemutatkozása a kereszténységet szándékosan sértő, megszentésgtelenítő, gyalázó (stb.) „liberális” (értsd: zsidó) provokáció, amit Sorosék pénzelnék. A hisztériakeltés aztán valakit tette sarkallt, s az illető egy bazi nagy Dávid-csillagot mázolt az egyik kiállítási darabra, mondván: ő csak társalkotója akart lenni a neves osztrák művésznak. Pedig nemcsak hogy Hermann Nitsch nem zsidó, de elkerülvén a keresztényellenes zsidó aknamunkának még a látszatát is, a történeti egyházak között a hazai zsidó hitközség is tiltakozott a kiállítás ellen – amit addig csak a hazai avantgárd képzett vagy sznob alakjai látogattak, s a terem kongott az ürességtől, ám a „keresztény-nemzetieknek” köszönhetően innentől mindennap hosszú sorok kígyóztak a Kiscelli Múzeum bejárata előtt. Ahogyan nem volt zsidó az a részeg punk sem, aki verbálisan kiirtotta a keresztényeket a Tilos Rádió egyik szokásos idióta műsorában, amit szélsőjobboldali tüntetés követett, antiszemita plakátokkal és beszédekkel, valamint Izrael zászlajának égetésével.

Az ilyen botrányokhoz nem nagyon kellenek zsidók. De ez az antiszemitát nem zavarja, hiszen „azok” úgyis „mindig a

¹⁸¹ A történetet Horgas Béla „dolgozta fel” *A budapesti patkányfogó* című novellájában. (Vakegér, Liget, Budapest, 1992. 57–58.)

háttérben állnak”. No persze jól jön, ha olykor-olykor akad egy-két hús-vér zsidó is. Így például, amikor három, kétség-telenül a bőrfejűek erkölcsi-szellemi szintjén álló hülyegyerekek kivágta a valamikori Regnum Marianum helyét jelző fakeresztet, a radikális jobboldal száján máris föltolult a panasz, hogy a kamaszok egyike a rabbiképzőre akar jelentkezni. Arra viszont nem emlékszem, megkérdezte-e valaki: mi a helyzet a másik kettővel, akik „magyar származásúak”?

Vajon csak Magyarországon fontos, ki zsidó és ki nem az? Egy Csehországban élő barátom tudakolni próbálta prágai barátaitól sörözés közben, tudják-e, hány zsidó tagja van a cseh kormánynak? A megkérdezettek – különféle pártokra szavazók – nem tudták a választ, de még a kérdést sem értették. Romániában újabban a szélsőjobb már az izraeli nacionalisták kegyeit keresi, és inkább csak a magyarokat operálnak ki a társadalom testéből – vagyis ott elsősorban a magyarok a „zsidók”. A Balkán délebbi országaiban a háború előtt sem volt ez fontos kérdés. Nyugaton – és főleg a baloldalon – dívó Izrael-ellenesség pedig egészen más természetű jelenség, mögötte inkább Amerika-ellenesség, azaz „imperializmus-ellenesség” húzódik, mintsem zsidógyűlölet vagy zsidófóbia, függetlenül attól, hogy sokan hazug módon antiszemizmusként állítják be. A nyugati szélsőjobb egyre inkább az iszlám-veszéllyel, s ennek örvén a bevándorlókkal foglalkozik.

A fixa idea

Máig kevesen tudják (vagy inkább: senki nem akar róla tudomást szerezni), hogy a szélsőjobboldalon egyre erősebb a távolodás a nacionalizmustól. Ezt jelzi, hogy a kilencvenes években fölbukkant a szélsőjobboldali antinacionalizmus.

Azóta egyre-másra kerülnek elő olyan nézetek és vélemények, melyeket, ha azok nem ezen az oldalon tűnnének föl, magyarellenességnek hívnának a fölgerjedt hazafiak. Sokat kifejez, amit egy náci lány mondott nekem bizalmasan: legalább annyira utálja és megveti a magyarokat, mint a zsidókat és a cigányokat, és szégyelli, hogy magyar – és higgyem el, ezt a nézetet számos elvbarátja osztja.

Az antinacionalizmus legtisztábban és legnyíltabban anél az irányzatnál jelentkezik, amely magát tradicionalizmusnak, olykor pedig ultrajobboldali szupranacionalizmusnak nevezi. Szerintük a közös nemzethez tartozás eszméjében az egyenlőség alantas, „antitradicionális” ideája rejlik, márpedig az „igazi, tiszta jobboldaliság” számára bármimű egyenlőség-eszme eredendően baloldali, s mint ilyen, a szellemi degeneráció jele. Ilyen degeneráció a nacionalizmus is, minthogy megengedi, hogy pór és úr ugyanahhoz a közösséghez tartozzon. A tiszta jobboldaliságot inkább az óind kasztrendszer és a középkori rendi társadalom példázza. De a magyarsággal más szempontból sincsenek kibékülve, hiszen a mitikus ősi és felsőbbrendű „hiperboreus fajnak” csak az árják az örökösei, és a magyarok nem árják. Még a magyar nyelv is alkalmatlan bármi magasabb rendű (szellemi-spirituális) mondanivaló kifejezésére, s e hiányosságot idegen nyelvi elemekkel kell pótolni.¹⁸² Nem csodálkozhatunk hát, hogy ezek az úriemberek élesen elítélik szabadságharcos hagyományainkat. Az „1848–49-es események” például olyan „forradalmi lázadásból felségáruló belháborúvá terebélyesedő események, amelyek egyetlen mozzanatukban

¹⁸² Bár e tanok számos kiadványukban olvashatók, lásd erről elsősorban László András esszékiötetét: *Tradicionalitás és Létszemlélet*. Budapest, Kötet kiadó, 1995.

sem fogadhatók el, és csak a legmesszebbmenő retrospektív elutasítással kezelendők.”¹⁸³

Ezt, ha nem is ebben a radikális formában, de sokan osztják, főként Kossuth személye miatt, akit egyre kevésbé szível – sőt: visel el – a jobboldal, még hozzá nem is csak a szélsőség. (Lásd például ünnepelt színművészünk, Eperjes Károly nyilatkozatát, amit a Széchenyiről készített jobboldali kurzus-propagandafilm forgatásakor tett, hogy Kossuthot ki kellene törölni a nemzet nagyjainak sorából.) Az ellenszenv érthető, hiszen Kossuth mégiscsak liberális volt és szabadkőműves. (Bár a mai jobboldal által bálványozott, a balliberálisok által viszont majdnem ősfasisztaként kezelt Tisza István is liberális volt, sőt, filozemita, s az akkori radikális „nemzeti oldal” – akiket ekkor még „szélbálnak” neveztek a parlamentben – az ő rovására írta, hogy a szegény magyarok kivándorolnak az országból, s helyüket a „galíciai hordák” foglalják el.) Ugyanilyen felségáruló rebellió, illetve kártékony „belháború” volt Bocskai rendi szabadságküzdeme, ilyenek Bethlen Gábor hadjáratai, a Thököly-felkelés, és a Rákóczi-szabadságharc.¹⁸⁴ Mi több, egyes „tradicionalisták” véleménye szerint a rebelliskedés magából a magyarok démoni, alvilági természetéből fakad.¹⁸⁵ A magyar nemzeti öntudat

¹⁸³ László András: 'A progresszió illúziójának kritikája'. In: *Tradicionalitás és Létszemlélet*. 180–81. o.

¹⁸⁴ Uo., 183. o.

¹⁸⁵ Egy tipikus idézet: „Az európai polgári forradalmak kedvező visszhangra találtak a magyarság nagy részénél, noha az 1848-as király elleni lázadásnak számos higgadt, de határozott ellenzője is volt (Dessewffy, Szécsen, Szögyén, Széchenyi, Zichy), ezeket az eseményeket szabadságharcnak nevezni szélsőbaloldali diletantizmus. (...) Mivel mind a Rákóczi-féle felkelés, mind az 1848-as polgári forradalom a tradicionális elveket képviselő, Magyarországon törvényesen uralkodó Habsburg-ház ellen irányult, s ehelyett az első legjobb esetben (sic!) a nemzeti királyság, a második pedig a köztársaság intézményeit volt

alappillérei közül itt majd mindenre rájár a rúd, a magyar reformációra például két okból is: egyrészt a reformáció már önmagában is deszakralizált, antitradicionalista (azaz sötét, sátáni) képződmény, amit csak tetéz, hogy összefonódott a nemzeti eszmével. Így a kálvinizmus kritikájával együtt a magyar néplélek is megkapja a magáét: „Tény, hogy a szigorúan anti-tradicionalis és antikrisztusi reformáció, s ezen belül a kálvinizmus szinte Magyarországon söpört végig a leggyorsabban, s hogy egyesek még a kálvinizmust tekintik az 'igazi magyar vallásnak', az mindennek, csak pozitívumnak nem nevezhető. A tekintély elleni lázadás a népünkre jellemző titáni deviáció folyományaként hamar otthonra lelt a kálvinizmusban...”¹⁸⁶ Nem tudom, hogy azok a reformátusok – köztük lelkészek –, akik szívéhez közel áll a „nemzeti radikalizmus”, mit szólnak ehhez. Vajon tudják-e, hogy ugyanahhoz a politikai táborhoz tartoznak, mint a fönti sorok írója? De mindez semmi ahhoz képest, hogy ezek az alakok külön kötetben adtak ki vasgárdista írásokat, s a kötet szerkesztője a bevezetőben azt fejtegeti, hogy a magyaroknak meg kellene érteniük a románok érzékenységet, s egyáltalán: méltányolniuk kellene más nemzetek radikalizmusát, s egyben abbéli óhaját juttatja kifejezésre, hogy a kötet csak kezdete a

képes felkínálni, mindkettő határozottan antitradicionalisnak, vagyis politikai síkon baloldalinak minősül, azaz a földi-emberi világban – tudva vagy tudattalanul – a metafizikai értelemben vett Sötétség uralmának fokozására irányulónak tekinthető. Korántsem valamiféle 'igaz magyarság' húzódott meg a kurucság vagy a Kossuth-párti erők hátterében, hanem a lét okkult háborúja, a nacionalizmus, amely a nemzeti függetlenség illúziójába ringatva a felkelőket, a tradicionális állam-eszme egyik utolsó fellekvárának megrendítésére irányult.” Baranyai Tibor Imre: *A magyarság szellemi küldetése*. Hunnia, 1996. nov. 25. 11. o.

¹⁸⁶ Baranyai, uo.

légionárius írások magyar nyelvű közlésének.¹⁸⁷ „Kiugrott tradicionalista” ismerősöm pedig egyszer azt mesélte, néhányan még egy Haynauról elnevezett kört is akartak alapítani. Ezek után szinte harmadlagos, hogy a Magyarországot negyven évig megszálló oroszok a „fehér faj utolsó védőbástyái”-ként magasztaltatnak föl, szintén egy ultrajobboldali tollából, viszont a Magyar Demokrata hasábjain.

A „szupranacionalisták” marginális szubkultúrája önmagában érdektelen, hiszen nagy a jóisten állatkertje, található benne még ilyen is. Csakhogy eddig egyszer sem történt meg, hogy mindazok, akik a „balliberális” oldalról jövő, nemzetet vagy kereszténységet sértő (amúgy kétségtelenül ízetlen és alantas) poénkodásokra oly előszeretettel hördülnek föl, sőt vonulnak az utcára, elhatárolják magukat a százszorosan durvábbakat mondó és leíró antinacionalista szélsőjobbtól. Mi több: ezek az emberek és eszméik valami különös oknál fogva nemhogy megtűrték, de kifejezetten megbecsültek a különféle radikális, illetve szélsőjobboldali berkekben. Rendszeresen publikálnak és tartanak előadásokat, saját folyóirataik, kiadók vannak, s e kiadványok többsége nem csupán az ún. „nemzeti”, de a normális nagyobb könyvesboltokban is kapható. Szerzőként, szakértőként és interjúalanyként fölbukkantak már a Magyar Fórumban, a valamikori Hunniában, s rendszeresen a Magyar Demokratában. A Magyar Fórum 2000. évi november 23-i száma például az irányzat hívei által már-már prófétaként tisztelt teoretikust olyan „koherens gondolkodó”-ként méltatja, aki „tántorítatlanul ragaszkodik az igazsághoz”, miközben a vele készített interjúban az illető a feudalizmus visszaállításának ma még lehetetlen, de álmodozásra méltó céljáról zagyvál. Méghozzá a magukat az

¹⁸⁷ Horváth Róbert (szerk.): *A tollas gárda*. Corneliu Codreanu, Mircea Eliade, Nae Ionescu, Constantin Noica és Vasile Lovinescu írásai. Fordította: Tárkányi Beatrix. Budapest, Nemzetek Európája Kiadó, 2001.

egykori népi írók utódainak tartó népnemzeti radikálisok lapjában! (És csak úgy az érdekesség kedvéért, amit szintén kevesen tudnak: Bácsfi Diána tradicionalistából lett nyilas, és mestere ugyanez a figura volt.) De hasonló érthetetlen elfogadás tapasztalható számos olyan „konzervatív” keresztény részéről is, aki találkozott már ezzel a határozott keresztényellenes irányzattal, egyik-másik képviselőjével vagy eszméjével. Tanulságos, hogy amikor a jelenségről írtam pár éve¹⁸⁸, egy *mérsékelt* jobboldali ismerősöm, aki az MDF-től jobbra sohasem szavazott, szememre vetette, hogy ilyen mellékes, érdektelen, századrendű baromságokkal járatom le a jobboldalt, illetve tolom a másik tábor szekerét. Visszakérdeztem: ugyanilyen századrangú baromságnak tartottad annak idején az *Új Hölgyfutár* címoldalán díszelgő Szent Korona-karikatúrát, amit még Torgyán doktor lobogtatott a parlamentben? Mert én nem erre emlékszem. Pedig a kettő nem azonos súlyú, már csak azért sem, mert az *Új Hölgyfutárt* (lobogtatásáig) csak igen kisszámú, belterjes avantgárd kör ismerte.

Vajon mi lehet az oka ennek a különös kiváltságnak? Hiszen nyilvánvaló, hogy a kijelentések töredékeért is, amiket a „szupranacionalisták” megengednek maguknak, elképesztő botrány törne ki a „nemzeti oldalon” – ha azt nem egy „jobboldali” írná vagy mondaná. Hogy a „balliberális” oldalon minderről senki nem vesz tudomást, érthető, mivel megzavarná a „magyarkodással” szembeni hadakozást, illetve megzavarná a hazai szélsőjobbról kialakított és mesterségesen fönntartott hamis képet. No de az elkötelezett keresztény-nemzeti hazafiak? A föntiekre még azt sem lehet mondani, hogy ez olyasféle „érted haragszom, nem ellened” típusú nemzetostorozás, amit Adytól vagy Petőfitől

¹⁸⁸ *Ezoterikusok Haynau-baráti köre*. Élet és Irodalom, 2001. július 27.

ismerünk. A jelenség okát pár évvel ezelőtt részben abban a szellemi deficitben véltem megtalálni, amivel a szélsőjobb küszködik. Azt gondoltam: perifériális (szub)kulturaként híján van az alkotó intelligenciának, a viszonylag képzetesebb és műveltebb elméknek, így örömmel fogad be minden „értelmiségi-gyanús” figurát. Ma finomítanék. A jelenség létrejöttében nyilván ez is közrejátszik, a lényeg azonban nem ez. Ha a legkülönbébb radikális és szélsőjobbos irányzatok nézetei közötti összes ellentmondást kiiktatjuk, minden eltűnik, még a nacionalizmus is, s nem marad más, csak a pőre zsidógyűlölet. Ez a hazai radikális jobboldaliság egyetlen valódi fix pontja, közös nevezője. Ha kell, ennek érdekében a tradicionális hazafiság, a nemzeti mitológia is föláldozható, ahogyan a kereszténység is, amint a szélsőjobboldali neopaganizmus terjedése kapcsán megfigyelhető, s amely ellen már a magyar katolikus egyház is tiltakozni kényszerült. Keresztény-nemzeti tábor – kereszténység és nemzet nélkül. Ez ma a „tisztta jobboldaliság” lényege, amihez esetleg még a meghatároz(hat)atlan „kommunistaellenesség” társul. Legalábbis a retorikában, mert az előbbi tényező ezt is bármikor fölülírhatja, és a volt MSZMP-párttag – sőt funkcionárius, vagy akár spicli – is bármikor „igaz magyar” lesz, ha használhat a „nemzeti oldalnak”, vagy: ha antiszemita. Így érthető, mi a baj a kálvinizmussal: az judaizált kereszténység. És így érthető, miért lehet pozitív alak akár egy Haynau is, hiszen vele szemben például Kossuth emancipálni akarta a zsidóságot. Később a reakciós bécsi körök Budapestet Judapestnek csúfolták. Miként ’45 után sem a megszálló oroszokkal volt a fő baj, hiszen a szabadságharcot leverő cári sereg is orosz volt, csak a kommunizmussal, vagy inkább: a zsidó kommunistákkal. A vasgárdisták pedig, bár magyarfalók voltak és magyarmentes Nagy Romániát akartak, mindenekelőtt zsidóverők, márpedig ez utóbbi fontosabb, „magasabb szempont”, sőt: a

magyarellenesség bizonyos tekintetben még érthető is, hiszen „a Légió és a Gárda tagjai a Nyugat, a nyugati demokrácia és a zsidóság özönének kapuját látták a magyarokban.”¹⁸⁹

Mint mágnes a vasreszeléket, úgy rántotta magához – és össze – az antiszemitizmus a legkülönbébb ízlésű, olykor teljesen ellentétes világnézetű és szocializációjú embereket, és így kristályosodott ki a mindenféle eszmék zavaros kotyvalékából ez a bizarr, még alapelemeiben is gyakran változó, ellentmondásokkal terhelt „radikális jobboldaliság”. Így alakult ki a viccesen abszurd helyzet, hogy a radikális jobboldal *látszólag* erős ideológiára alapozó sajtótermékeiben az egyik oldalon szinte vallásos érzülettel átítatott írást olvashatunk a magyar szabadságharcokról, pár oldallal odébb viszont egy „kritikus elemzést” Kossuth vagy Rákóczi rebelliójának sötét természetéről. Vagy amikor az egyik cikkben még a kereszténységet, annak értékeit védik, a másikban a kereszténység árjaktól, vagy éppen az ősmagyar lélektől idegen voltát hangsúlyozza valamely „tradicionalista” vagy „táltoshitű” tollforgató. Így érthető, hogy míg a norvég neonáci rockerek – híven az egykori hitlerista Wotan-kultuszos pogánysághoz – keresztény templomot gyújtottak föl, úgymond bosszúból a vikingek erőszakos áttérítéséért (az egyik ilyen norvég death-metal lemez borítóján a pápát viszik akasztani), addig nálunk az Isten ostarai hirtelenjében védelmükbe veszik a kereszténységet. Legalábbis ezt láthattuk, amikor a Hun Szövetség aktivistái (köztük egy félig olasz származású és egy montenegrói) izraeli zászlót égettek, a „nemzeti oldal” Tilos Rádió előtt tartott demonstrációján. Persze ez már dupla csavar, s úgy látszik, a neopaganizmus is viszonylagos: ősmagyar pogány vagyok, ha a kereszténység nem-magyar és/vagy nem-árja voltáról van szó, ám rögvest keresztény magyar vagyok, ha a „liberális

¹⁸⁹ Horváth Róbert, uo., 17. o.

zsidók” keresztényeznek. És persze ugyanezért váltak a nyolcvanas évek arabverőiből az arabok nagy barátai. Mert vajh’ miért lett pár röpké év alatt oly fontos a palesztinok, az afgánok vagy az irakiak sorsa azoknak, akik amúgy minden „suvickosképűt” azonnal kisöprüznének az országból, illetve egész Európából? Tán fölgerjedt bennük a szolidaritás az elnyomottakkal? Ha így van, miért nem éreznek ugyanígy együtt az éhező fekete afrikaiakkal vagy más, az említetteknel jóval szerencsétlenebb kis népekkel, például a szudáni népirtás áldozataival?

De nem is kell a jobboldal legszélét vizslatni. Bencsik András például a Magyar Demokrata 2000. évi 46-i számában írt vezércikkében még Bush választási győzelmét üdvözli, mint-hogy azt örömteli változások jelének tartja, s imígyen ironizál: „Amerika kettéhasadt. A kisebbik, de hangosabb fele a tengerpartokon él. Ez, mint a médiából megtudtuk, főleg hollywoodi színészekből és a CNN televízióból áll, továbbá nőnemű, másságtisztelő, kisebbségi, sőt egyenesen fekete bőrű, vagy ha nem az, akkor zsidó – lásd Liebermannt. A nagyobbik Amerika fehér, középosztályhoz tartozó, hülye, bunkó és katolikus.” A két elnökjelölt a „két Amerika” eleven szimbóluma: „Az egyik a katolikus, konzervatív, kisvárosi és déli Amerika jelképe, a másik a zsidó, multikulturális és nagyvárosi Amerikáé.” (Érdekes, hogy Bencsik a „katolikus” kétszer is hangsúlyozza, s minthogy a „konzervatív fehér Amerika” protestáns, illetve neoprotestáns – ahogyan a Bush család is az –, nehéz eldönteni, hogy ez tudatlanság a részéről, vagy az amerikai viszonyok sajátos, hazai viszonyokra „fordítása”.) Mindenesetre Bush személyében a keresztény és fehér – az „egészséges többségi” – Amerika győzött, az ottani „balliberálisok” minden tőlük megszokott ármánykodása ellenére: „A média úgy döntött, hogy eljött az ideje a másságkorszak hivatalos megnyitásának. Ehhez kellett a látványosan zsidó

alelnökjelölt. E mellé zárkózott fel az egész világsajtó. De valami hiba történt. A hollywoodi filmekkel hihetetlen tökélytel és alapossággal átmosott agyú amerikaiak meghökkenően nagy része (területileg a kétharmada) úgy tetszik, felfogta a kihívás lényegét és összeszedte magát. S ha éppen csak elégségesen is, de ellenállt a másságkultusznak. Ám ekkor elszabadult a pokol. A Gore-csapat nem tud beletörődni a vereségbe. Érthető. Európa már lázad. Ausztria, Svájc és Dánia sikeresen szembefordult az amerikai hegemonizmussal. És most szembefordult Amerika is. A birodalmi álmok, a globalizmus eszméje mögé rejtett hegemonizmus ott látszik megrogyni, ahol ezt a félelmetes stratégiát kitervelték... Bush ezért, s az elmondottakért került föl a Demokrata címlapjára. Nem nagy örömmel mondjuk, de ha Amerikában legalább annyira ép lelkű emberek élnének, mint a sokat szenvedett Európában, már kitört volna... legalább egy nagy és békés tüntetés. De hát Amerika hallgat. Vajon meddig még? Egy azonban már biztos. A liberális álom szertefoszlott. Bush győzött.” S a lap címdalán ott látjuk a frissen megválasztott elnök ritkaságszámba menő fotóját: összeszorított szájú, kemény tekintetű, méltóságteljes WASP férfiú, s nem az ismert üres és bárgyú tekintetű pojáca.

Mindez jól mutatja, hogy a radikális jobboldal sokat emlegetett „Amerika-ellenessége” nem valódi Amerika-ellenesség (ahogyan Európa-szkepticizmusa sem igazi Európa-ellenesség), hanem a szó legtágabb és részben szimbolikus értelmében vett „liberalizmus” (illetve a hozzá társítottakkal) szembeni averzió kifejezője. Az EU, illetőleg az „absztrakt Európa” és a (nagyon is valós) Egyesült Államok ennek letéteményesei, ezért bírálható, sőt olykor démonizálható hatalmak. De csak annyira és addig, míg ez a szituáció fennáll. Abban a pillanatban, amint valamely nagyobb európai állam, vagy maga Európa, vagy akár az Egyesült Államok

mást mutat – azaz szakít a „balliberális” értékekkel – máris dicsérendők és követendőek. Ami azt is jelenti, hogy a távolságtartás a Nyugattól a „nemzeti függetlenségi tradíció” szellemében, csupán időleges, pontosabban: viszonylagos. Ha a liberális Egyesült Államokból keményen keresztény és jobboldali Amerika válna, a hazai jobboldal is szívesen látná Magyarországot „amerikanizálódni”. Vagyis az amerikai hegemónizmus mindössze az ún. „másságizmust”: a *filoszemita liberalizmust* jelenti.

Nos, a radikális jobboldal bizodalma 2001. szeptember 11-ig tartott, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a bushi politika radikálisan jobboldali, konzervatív és keresztényfundamentalista ugyan, ám (az amerikai neoprotestantizmus révén) erősen filoszemita. Ettől kezdve visszájára fordulnak a dolgok, s a jobboldali sajtó Busht és a (neo)konzervatív amerikai politikát egészen másként kezeli – lényegében ugyanúgy, mint a korábbi gyűlölt és megvetett clintoni balliberális „másságizmust”. Sőt: Busht démonizálni kezdi, amit még Clintonnal sem tett. (Rajta inkább csak ironizáltak vagy boszszankodtak.) „Élt ebben a királyságban egy gonosz ember, akit az alattvalói és rabszolgái Nagy Sztalinnak hívtak. Ő volt a királya ennek a hatalmas birodalomnak. (...) A király nem gonosz, hanem nagyon is jó, és nem is Nagy Sztalinnak hívják, hanem ifjabb George Bushnak. És az udvaroncainak nem Keraláról kell énekelni, hanem Vietnamból és Kuvaitból. És nem a gaz imperialistákat kell levadászniuk, hanem a gaz terroristákat. És nem is a szocialista forradalmat exportálják, hanem a liberális demokráciát. Persze azért a szabad köztársaságok okosan szövetségbe forrnak, csak nem Oroszországot követik, hanem a Nagy Egyesült Államok... Hát most mondjátok meg, gyerekek, minek nektek alkotmány, nemzeti tudat, nemzeti emlékezet, meg vízum Amerikába? Itt van Amerika” – írja ugyanaz a Bencsik András ugyanabban

a lapban, ugyanolyan vezércikként, alig két hétre Busht magasztaló írása után.¹⁹⁰ A „keresztény-nemzeti Amerika” dialmenete tehát nem hozta el a hőn áhított változást. Izrael-barátsága miatt immáron a McCarthy vagy Berry Goldwater szellemét feltámasztó új Amerika is éppúgy a „gonosz birodalmává” lett, mint az ezerszer elátkozott „másságista” Amerika: arrogáns és agresszív imperialista szuperhatalommá, a magyarság és a keresztény Európa megrontójává és leigázójává.

Szegény magyar szélsőjobb. A bushi keresztényfundamentalista előretörés, illetve a terrortámadásokat követő nyugati *liberális xenofóbia* (l. a néhai Pym Fortuynt és a többieket)¹⁹¹ megerősödésével nagy dilemma előtt áll. Eddig minden olyan egyszerű volt: vannak a szutykos és primitív, a munkahelyeket elfoglaló, a fehér fajt szellemileg és vérségi-
leg veszélyeztető és/vagy megrontó színesek, és az ő hol nyílt, hol titkos támogatóik: a baloldali és liberális zsidók, akik ösztönzik a bevándorlást, terjesztik a multikultit, propagálják a szabadosságot, rombolják a hagyományt és a tekin-
télyt. S velük szemben ott állnak a lokálpatrióták, a nemzet, a keresztény Európa, a fehér faj és a tradicionális értékek, a vallás és a család szentsége iránt aggódók, akiknek ez a globalizációs vircsaft nem tetszik. Ennek az idilli fekete-fehér világnak most egyszeriben vége. Mert most vannak a bevándorló- és harmadik világ-ellenes, egyre inkább a konzervatív értékeket képviselő-propagáló globalizációpárti neoliberali-
sok, akik Izrael elkötelezett barátai, és velük szemben vannak a globalizáció-, Amerika- és kapitalistaellenes mozgalmak, akik elítélik Izrael nacionalista politikáját, ők viszont kemény balosok. Most aztán lehet hezitálni az „egyetemes fasiszta

¹⁹⁰ *Régi mese, új mese.* Magyar Demokrata, 2002. november 28.

¹⁹¹ L. a témáról Jean-Yves Camus: *A szélsőjobboldal alakváltozásai Nyugat-Európában.* Eszmélet, 2002. 55. szám.

értékek”, úgymint erőszakkultusz, fehér felsőbbrendűség, idegenellenesség stb. és annak immár különvált, idejétmúlt specifikuma: a zsidógyűlölet között. Nálunk úgy tűnik, ez utóbbi látszik kikerülni ebből a tudathasadásos belső viaskodásból, annak ellenére, hogy az előbbi az általánossá váló iszlamofóbia és annak nyomán fölerősödő harmadik világ-ellenesség miatt nagyobb lehetőségeket kínál nem csupán a megjelenésre a politikai porondon, de még a szalonképessé válásra is.

Mulatságos, hogy Lovas István a Demokrata fönt említett számában Al Gore veresége kapcsán a hazai balliberálisok csalódottságáról és „gyomorforgató félelmükről” ír (nem kis kárörömmel), minthogy rettegnek, hogy elveszítik „az atyáskodó védőkart, ha a globálisan kevesebb aktivitást ígérő Bush győz.” A hazai jobboldal viszont „autonóm és magára akar maradni. Ezért is szurkol Bushnak, ugyanúgy, ahogyan Malajziától kezdve Oroszorszáig nem egy fővárosban.”¹⁹² Aztán pont fordítva történt: a „balliberális” oldal prominensei gyorsan alkalmazkodtak az új viszonyokhoz és neokonzervatívokká alakultak. A radikális jobboldal viszont hirtelenjében mélyen rokonszenvezett a harmadik világ szenvedőivel (kiváltképp az arabokkal és kiváltképp 2001. szeptember 11-ét követően), és úgy, olyan szavakkal és szempontokból bírálta az amerikai imperializmust, amit egy latin-amerikai gerilla is megirigyelhetne. Vagyis kvázi „baloldalivá” lett – persze némi hungarista árukapcsolással.

És ettől kezdve a káosz. 2001 szeptemberében, a terrortámadás kapcsán a MIÉP képviselője a zsidó és ősbalos Susan Sontagot idézi – pozitív felhanggal, egyetértően – a parlamentben. A „balliberális” sajtó viszontválasza: Susan Sontag a szabad világ ellensége, a globalizációkritikai mozgalmak

¹⁹² *Kassák for president!*, Magyar Demokrata, 2000. november 16.

pedig fasiszták és antiszemiták – miközben ők maguk közöltek rasszista cikkeket. A Magyar Nemzetből, sőt, a Magyar Demokratából innentől jobban meg lehetett ismerni a nyugati baloldali véleményeket tőkéről, globalizációról, iraki háborúról, Amerikáról – no és persze Izraelről –, mint a Népszabadságból vagy a Népszavából, míg a balliberális mainstream néhány valóban baloldali és valóban liberális értelmiségi kivételével szinte teljes mértékben kiállt a bushi politika mellett, még a korábban olyannyira bálványozott „liberális Amerika” ellenében is. Persze a zavar, a pálfordulások és az inkonzisztencia csak látszólagosak. Mert egyetlen fix „ideológiai” pont azért kikristályosodott, s ez a „zsidókérdés”. Hát nem nyomorúságos?

Liberális kórkép

„Az a jeges részvétlenség, amellyel a liberális publicisztika (...) a magyar nép többségének tönkremenetelét kísérte (...) kétségtelenül leszállítja az emberi jogi protestálás emancipatorikus értékét, akkor is, ha ennek a protestálásnak minden szava szentigaz. (És az.) De a jobboldali támadás (legalábbis kezdetben) nem emiatt bontakozott ki, a jobboldal (kezdetben) maga is osztozni óhajtott a rendszerváltás vélt dicsfényében, ezért a szabadpiaci-szabadversenyes gazdaságra való áttérés gazdasági katasztrófáját nem bírálta, legföljebb némely haszonélvezők vélelmezett származását, pedigréjét kifogásolta. A támadás oka, lényege és ürügye természetesen a zsidókérdés volt, amely – ha tetszik, ha nem – 1989 óta már megint a politizáló csoportok középponti kérdése Magyarországon. (...) a jobboldali támadás (...) miatti rémület folytán a balközép publicisztika állagőrző, szociálisan konzervatív establishment-irodalommá, az adott elosztási és uralmi

viszonyok kritikátlan védvárává változott. A koszovói beavatkozás, a D-209-es botrány, az iraki háború, az EU-integráció sokkjai a magyarországi balközép publicisztikát a konzervatív amerikai és izraeli kormányzatok akár taktikai lépéseinek túszává tették; liberális lapok, rovatok és műsorok nacionalista, szélsőjobboldali zsidó írók és gondolkodók bázisává lettek. A kezdetben alaptalan jobboldali vádak – antiszemita és cionista oldalról egyaránt –, amelyek szerint az emberjogi liberalizmus csak afféle zsidó vircsaft, kisebbségi fajvédelem – önbeteljesítő próféciaaként működtek. 'A zsidók mellett vagy a zsidók ellen kritériuma vált a zsurnálpolitika próbakövévé.'¹⁹³ Stimmt.

Reformszocialistából liberális, liberálisból neokonzervatív. Előbb a politikai korrektség, majd annak kigúnyolása. Előbb szektás másságizmus, majd hangos kiáltozás új martell károlyokért a felsőbbrendű nyugati civilizáció védelmében, a muszlim hordák ellen. Előbb Al Gore-nak drukkolunk, aztán kiállunk Bush mellett. Előbb a szociális piacgazdaságra épült jóléti állam mellett cikkezünk, majd annak leépítése mellett. Ami konstans, az a „bérből és fizetésből élők”, a „rendszer-váltás vesztese” – vagyis a magyar társadalom zöme – iránti érzéketlenség (talán a romák kivételével, ami viszont „konceptiózus együttérzés”). A lényeg: csak ez a minden világok legjobbika ne sérüljön, mert az védelmet nyújt a zsidóknak. És vesszen minden, aminek akár többszörös áttétellel is, de valamiféle antiszemita kicsengése, áthallása, asszociációja, konklúziója lehet. Ezért nem szabad Amerikát szidni, nem szabad a kapitalizmust szidni, nem szabad a tőkét – különös-képp a nagytőkét, a „nemzetközi tőkét” – szidni. Nem ildomos keményebb kritikával illetni a nyugati társadalmakat és

¹⁹³ Tamás Gáspár Miklós: *A balközép cikkírás csődje*. Élet és Irodalom, 2003. augusztus 8.

a nyugati kultúrát. Demagógia és elitizmus a kereskedelmi tévék szennyműsorait froclizni, nacionalizmus a magyar nyelv tisztasága védelmében szót emelni. Nem szerencsés a szegénységről, elidegenedésről vagy környezetpusztításról beszélni, a kizsákmányolás említése pedig egyenesen tabu. Hogy miért? Nehogy antiszemitizmus legyen. Mert Amerika = Izrael, Izrael = zsidók, nagytőke/nemzetközi tőke = zsidó, kapitalista = zsidó. Ezért antikapitalizmus = burkolt antiszemitizmus, ahogyan a környezeti öntudat és/vagy a szociális érzékenység = populizmus = tőkeellenesség és kollektivizmus, azaz *végző soron*: totalitárius gondolkodás, azaz fasizmus-kommunizmus, s ennek kapcsán: antiszemitizmus. Ezért gúnyolandó és rekesztendő ki bárminemű rendszerkritika, még a legenyhébb, leghalvány rózsaszínűbb is: nehogy itten antiszemitizmus legyen. Munkavállalói érdekvédelem = antikapitalizmus = tőkeellenesség = antiszemitizmus. Privatizáció-ellenesség = antikapitalizmus = antiszemitizmus. A rendszerváltás jobb- vagy baloldali kritikája = populist demagógia = antikapitalizmus = antiliberalizmus = antiszemitizmus. Ha pedig a szegénység, a kiszolgáltatottság és egyenlőtlenség, vagy a környezetpusztítás a maga lokális konkrétumaiban ne adj' isten *magyar* problémaként tűnik elő, a frász még nagyobb. Ez ugyanis azt jelzi, hogy a magyarok már megint magyarkodnak, aminek a vége mindig az, hogy ütik és viszik a zsidókat. Nos, nagyjából ekként summázható a „balliberális” közbeszéd (gondolkodás) lényege. Az egészben az a legszörnyűbb, hogy e fals logika nem minden alapot nélkülöző, hiszen végző soron erre fut ki a szélsőjobb oldali demagógia is. A mainstream közbeszédet alakító-vezérlő értelmiség gyávasága és elaljasodása azonban *ennek* dacára példátlan. S amikor az utálatos jelenség kapcsán néhány valóban baloldali és liberális (a szélsőjobb által amúgy rendre lezsidózott és lekommunistázott) értelmiségi a

nemtetszését fejezi ki, rögvest megkapják az „öngyűlölő zsidó” címkét.

Miközben a hazai mainstream újsütetű világképébe már a rasszizmus is belefér – persze csak az arabok elleni rasszizmus, ahogyan a szélsőséges konzervativizmus és a jobboldali radikalizmus is *en bloc* – persze csak Izrael-barát neoprotestáns alapon. A legradikálisabb nacionalizmus iránt is elnéző megértést lehet tanúsítani, ha zsidó nacionalizmusról van szó, és a legaljább xenofób demagógia is támogatandó, ha bármilyen módon és/vagy formában a magyar nacionalizmust – vagyis áttételesen az antiszemitizmus vélelmezett szellemi bázisát – hivatott ellehetetleníteni. Lehet például sunyi idegengyűlölő kampányt folytatni az erdélyi magyarok ellen, akik „veszélyeztetik a munkahelyeket”, illetőleg „elveszik a tisztességes, becsületes magyar kisember kenyerét” – legalábbis ezt hallhattuk hol rejtettebb-finomabb, hol nyíltabb-durvább formában a kettős állampolgárságról tartott népszavazás ellenkampányának leghathatósabb érveként. Egy harcosan „másságista” ismerősöm erre úgy reagált, hogy bár ő sem ért egyet az erdélyiek elleni uszítással, ám most, ebben a kritikus helyzetben mégis támogatandó, mert *minden* fölhasználható taktikai eszközként, ami a magyar nacionalizmust gyengíti. (Amúgy túl a nemzeti és erkölcsi kérdéseken, a határon túliak elleni hangulatkeltés még ebben sem célravezető, mi több, hamar visszaüthet gerjesztőire is, és nem csak a nacionalista reakció miatt. Attól ugyanis, hogy a lakosság utálja az erdélyieket, még nem fogja megszeretni az afgánokat vagy a kínaiakat, ahogyan a romákat vagy a zsidókat sem, mivel *bárminemű* idegenellenesség *magát* a kirekesztő gondolkodást erősíti, függetlenül, hogy éppen kik ellen irányul.) Ennek szolidabb változata: azok, akik fölhördülnek (jogosan), mikor azt hallják: „az antiszemitázással csak az antiszemitákat ingereljük”, egészen másként

beszélnek, ha a határon túli magyarok védelméről esik szó. Rögtön mérsékeltekké válnak, rögtön előkerül a „ne ingereljük fölöslegesen a román (szerb vagy szlovák) nacionalistákat” közhelye.

Kettős szemlélet tapasztalható akkor is, amikor a jobboldal zsidónak nevez egy zsidó származású embert. Egyrészt fölmerül, hogy milyen alapon zsidóznak, amikor nem létezik egységes zsidóság, nincs „zsidó lényeg” – ez esszencialista látásmód. Ha a zsidónak titulált személy a magyar holocaust áldozata, úgy (egyébként joggal) fölháborodva mondják, hogy az illető olyan magyar, akit más magyarok pusztítottak el, hiszen magyar volt az anyanyelve, magyar állampolgár volt és magát magyarnak tartotta. Hasonló érvelés jelent meg Gyurgyák János *Zsidókérdés Magyarországon* című monográfiájával szemben is, minthogy a „jobbközép történész” könyvében zsidóként kezelte a magyar történelem és kultúra számos alakját a kommunista és anticionista Rákositól Radnótin át a horthysta nagytőkésekig. Kritikusai szerint ezzel semmibe vette az egyén magáról vallott fölfogását, és az etnicitáson alapuló kollektívizmust fogadta el: vannak a magyarok, akik nem zsidók, és vannak zsidók, akik e megkülönböztetés révén nem magyarok. Ez utóbbiak Gyurgyák fölfogásában egyenlők ugyan a politikai jogok terén, ám e hozzáállás: a személyes identitásválasztás alapvető jogának meg nem értése képezi alapját a rendszerváltással újra megjelenő antiszemita közbeszédnek.¹⁹⁴ Mindez persze igaz, én is ezt valom. Csakhogy ez az elv a „balliberális” oldalon is hamar viszonylagossá válik. Amikor például a jobboldal a maga értékrendjéhez igazítva ugyan, de magáénak vall, idéz, avagy

¹⁹⁴ L. erről: Pető Iván: *Az asszimiláció, vagy az értelmezés sikere?*, *Mozgó Világ*, 2001. július 7.; Spiró György: *'Zsidógyártás'*. In: *Mit ír az ember, ha magyar*. Esszék. 1994–2003. Ab Ovo, 2003. 5–16. o.; Ungváry Rudolf: *Mikor nincs anti-antiszemitizmus?* Élet és Irodalom, 2004. (48. évf.) 18. szám.

ünnepelel egy-egy zsidó származású híres magyart, a másik oldalon rögvést a fönti elv ellenkezője kerül elő, hogy ti. a jobb-oldalnak nincs joga zsidókat ünnepelni, zsidókra hivatkozni, mert a zsidókat a háború előtt-alatt kirekesztették a magyar társadalomból, és éppen az akkori jobboldal. Mi a csuda. Hirtelen zsidó és nem magyar? Hogy az adott személy minek vallotta magát, az érdektelen? (Göringnek tulajdonítják a mondatát, miszerint „én mondom meg, ki a zsidó, és ki nem az.”) És erre egyáltalán nem mentség a jobboldal esetleges rossz-hiszemúsége vagy manipulációs szándéka, de még vélt vagy valós antiszemitizmusa sem. Ilyen hangokat lehetett hallani, amikor a pápa szentté avatta Edith Steint, merthogy Edith Stein zsidósága miatt – tehát zsidóként – pusztult el. Hogy ő maga mélyen katolikusnak élte meg magát? Kit érdekel? Ráadásul ebben nem csupán a személyes identitás semmibe vétele a rémisztő, hanem hogy az ezt hangoztatók végső soron Edith Stein náci meghatározását fogadták el.

Ráadásul nem csupán az antiszemiták gondolkodnak etnicista és/vagy esszencialista alapon, hanem a zsidó nacionalisták és a vallásos zsidók is. Zsidóként tartják számon, akinek az anyja zsidó, szakadjon el az illető bármennyire is gyökereitől, a vérségileg nem zsidók közül pedig csak az térhet be, akiben a rabbik meglelik az Istentől kapott „zsidó lényezet”. És ez nem holmi titkos talmudista vagy cionista összekacsintás, ki nem mondott, de sutyiban elfogadott alapelv, ahogyan nem is szélsőjobbos misztifikáció, összeesküvéselmélet, hanem legitim tantétel. Erről persze nem illik beszélni, miként más, a liberális Prokrusztész-ágyba nem férő, s ezért kellemtelennek ítélt tényről vagy jelenségről sem, például az izraeli szélsőjobbról vagy az ultraortodoxok nyomasztó világáról, a muszlim fundamentalistákétól alig-alig különböző gondolkodásáról. Vagy ha igen, csakis megértő módon. Ma már nem írhatná le Száraz György, amit az *Új Kelet* egyik

hetvenes évek eleji cikke kapcsán írt nevezetes esszéje végén, mely a magyar holocausttal és az ebben játszott magyar felelősséggel való szembenézés ritka (és úttörő) dokumentuma. Az *Új Kelet* cikke egy izraeli fiúról szól, aki lelkiismereti okokból megtagadta a katonai szolgálatot: „A fiatalember apja most közölte, hogy anyja keresztény nő... Ez azt jelenti, hogy a fiú goj... Giora Neumann magatartásának egyik legfőbb oka, hogy nem érez hovatartozást a zsidó nép... iránt. A fiú goj, habár héberül beszél... egyénisége szempontjából is goj... Ez az eset is figyelmeztetést jelent számunkra, hogy óvatosabban kezeljük a lakosság nyilvántartását, és ne jegyezzünk be zsidónak minden jöttmentet.” Száraz kommentálja a szöveghez: „Nem a fiú dolgáról akarok beszélni. Fogadjuk el: minden állam hadbíróság elé állítja azt a polgárát, aki megtagadja a katonai szolgálatot. De az újságíró levonja a következtetést: a fiú nem zsidó. Giora Neumann 1944-ben Magyarországon zsidónak tekintették volna (...) Az idézett cikk írója pedig: fasiszta. Még akkor is, ha 1944-ben megjárta a német lágereket.”¹⁹⁵ E sorokat ma már nem írhatná le (nem kerülhetne képernyőre). Ha megtenné, hamar kivette találná magát a közélet külső sötétségében, a „szalonképtelenek” társaságában. Merthogy az ilyesmi fölhánytorgatása az ismert antiszemita panel kifejezésre juttatása, miszerint „a zsidók is megérik a pénzüket”, „ők is okai az antiszemitizmusnak”, így ezekről a jelenségekről csak az antiszemiták írnak, hogy igazolva lássák magukat. Ma már Bibó sem írhatná le, hogy a zsidó szenvedés nagyobb mennyisége „nem jelenti azt, hogy abban a viszonylatban, mely ilyen előzmények után létrejött, a zsidók elfogultsága kevésbé volna elfogultság, a zsidók torz világképe kevésbé volna torz, a zsidók

¹⁹⁵ Száraz György: 'Egy előítélet nyomában'. In: *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon*. 333. o.

irrealizmusa közelebb állana a valósághoz, mint az antiszemitáké”, és nem azért kell beszélni párhuzamosan zsidó és antiszemita tapasztalatról, hogy e kettőt egy nevezőre hozzuk, hogy mérleget készítsünk – hogy aztán magas lóról ítélkezzünk mindkettő fölött –, hanem hogy megpróbáljuk érzékeltetni a zsidók felé: a róluk szóló tapasztalat, „bármilyen egyoldalú és részleges valóságon alapszik is, bármilyen túlzásokkal általánosítódik is”, mégsem intézhető el azzal, hogy mindez csak előítélet-szülte rémkép.¹⁹⁶ Ma erre is azt mondanák: „a zsidók is tehetnek róla” toposza, ráadásul a szerző még mentegetőzik is, ami árulkodó. És íme: találkoztam olyan kisebbség- és holocaustkutatóval, aki szerint Bibó is antiszemita klisékben gondolkodott, s ebből sohasem tudott kigyógyulni, mert egy keresztény úri középosztályból jött ember minden igyekezete ellenére sem tudja levetkőzni antiszemitizmusát.

Vagyis miközben a mainstream közbeszéd megbékélést és „kibeszélést” hirdet, illetve a „görcsök oldásáról” papol, *folymatosan tilt és tabusít*. Ennek egyik fundamentális eleme a „kódolt gyűlöletbeszéd”, a „virágnyelv” leleplezésének – kissé inkvizitorikus ízű – görcsös igyekezete, jelesen a rasszista, antiszemita, kirekesztő (stb.) gondolkodás kliséinek, elemeinek, nyomainak szüntelen puhatolása, kimutatása és számonkérése. Kódolt antiszemitizmus, illetve újfasiszta virágnyelv létezik természetesen. A gond ott kezdődik, amikor valaki már minden, az övétől eltérő véleményt vagy szóhasználatot annak lát. (Ahogy az is tény, hogy az antiszemitizmus gyakran az antikapitalizmus és globalizációellenesség mezében tűnik föl, mégis nevetséges volna bizonygatni, hogy

¹⁹⁶ Bibó István: 'Zsidókérdés Magyarországon 1944 után.' In: *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon*. Szerk.: Hanák Péter, Budapest, Gondolat, 1984. 216. o.

az előbbiek *azonosak* az utóbbival.) Ez a „virágnyelvesdi” jóval nagyobb kárt okoz, semhogy egyszerűen csak másfajta, a mainstreamtől eltérő vélemény lesöpprési szándékává redukáljuk – bár ez az elsődleges célja. A kódolt beszéd szimulációja – ami egyébként nem is valódi félelmek szülötte, hanem kötelező import, a nyugati *píszí* szolgálai másolása – a gondolat és a beszéd szabadságát korlátozza, s nem is akárhogyan. A kötelező politikai illetan terrorja amolyan virtuális gondolatrendőrséggé működik: belső cenzúrát épít a gondolkodásba és gondolatbűnöket regisztráltat – magával a cenzúrázottal. Minden egyes mondatnál vigyázni kell, minden megfogalmazásnál óvatosan kell eljárni, minden egyes kifejezést gondosan meg kell választani, nehogy azok „félreérthetők” legyenek, nehogy egy „szerencsétlen szóhasználat”, egy „rossz konnotáció”, egy „gyanús utalás” miatt rosszat higgyen vagy sejtсен bárki – főként a hivatásos közbeszélők. S mivel ez az illetterror mindent tabusít, ami valamikor is akár távoli, asszociatív kapcsolatba került – vagy potenciálisan kapcsolatba kerülhet – a zsidók (és mások) iránti előítéllettel, az antiszemitizmus, rasszizmus, homofóbia, szexizmus (stb.) ismert paneljeivel, részben éppen maga hozza létre a „kódolt gyűlöletbeszéd” jelrendszerét.

„A ’továbbbrontások’ közé tartozik az antiszemitizmus fogalmának határtalanná tágítása. A zsidóságra, illetve a zsidó államra vonatkozó vélemények antiszemitizmusként tállása olyan természetellenes (értsd: az emberi természettel, a véleménynyilvánítás szabadságával, a méltányosság-érzettel összeegyeztethetetlen) helyzetet teremt, amely messzire sodor a morális-politikai egyensúlytól, s előbb-utóbb leplezett formákban vagy leplezetlenül a mesterségesen fenntartott

egyensúly felborulásához vezet” – írja Bíró Béla.¹⁹⁷ E jól ismert gondolkodásmódot (és gyakorlatot) úgy is megfogalmazhatjuk, hogy e diskurzusban mindenki antiszemita, aki nem filozsemita, illetve mindenki antiszemita, aki nem azonosul a zsidó nacionalizmussal.¹⁹⁸ Márpedig így maga az antiszemitizmus fogalma erodálódik: egyfelől hiteltelenedik, másfelől kiürül. Ugyanis minél tovább tágítjuk egy fogalom szemantikai határait, annál inkább elmosódik a pontos jelentés, az ad abszurdum jelentéstágítás pedig az eredeti szemantikai tartalmat végképp elmosza. Ha bármi lehet az antiszemitizmus megnyilvánulása, ami kívül esik akár tartalmilag, akár szerkezetileg a „kánonon”, vagy akár a hozzá társított, *társítható* illegitim személyek, nemkívánatos dolgok, eretnek gondolatok miatt minősül annak, egy idő után az antiszemitizmus értelmét veszti, a fogalom egészen egyszerűen „elolvad”, és a tényleges antiszemitizmus megfoghatatlanná válik. Más megközelítésből: ha potenciálisan bármi lehet antiszemita (s e minősítés veszélye mindig fennáll), egy idő után már semmi sem lesz az. És persze ugyanez érvényes a rasszizmusra, a nőellenességre, a homofóbiára és minden egyébre.

¹⁹⁷ Bíró Béla: Zsidónak (is) lenni. Liget, 2005/1. 11. o. <https://ligetmuhely.com/liget/zsidonak-is-lenni/>

¹⁹⁸ Szép példája ennek a www.antiszemita.hu weboldal. Itt antiszemita beszédnek helyt adó médiumként jelenik meg a Magyar Televízió mellett még a Népszabadság (!), sőt a Magyar Hírlap és a HVG (!!!) is, együtt a Munkáspárttal és a Baloldali Fronttal, és persze a Magyar Fórummal, a Demokratával, mindenféle internetes hungarista és muszlim fórumokkal. És itt kerül egy kalap alá Csurka István is Tamás Gáspár Miklóssal, Lovas István Eörsi Istvánnal. Hogy miért? Mert nem eléggé korrekt módon (értsd: nem cionista szempontból) tájékoztatnak és vélekednek Izraelről, az izraeli jobboldali politikáról. Külön ironikus, hogy a www.antiszemita.hu magát a „pártatlan dokumentáció” titulussal hirdeti.

Mindeközben a valódi rasszizmus és antiszemitizmus virágzik, „művelői” nagyon jól elbeszélgetnek a maguk virágnyelvén – vagy nem is érdekli őket az illem, a hivatalos közbeszélők véleménye, és nyíltan zsidóznak, cigányoznak, buziznak. Ráadásul a „leleplezzük a virágnyelvet” játékát a jobboldal is átveszi (már át is vette), s a „kódolt antiszemitizmust” leleplezők diskurzusát saját eszközeikkel és logikájukkal leplezi le, mint kódolt keresztény- és magyarellenes beszédet, illetőleg: zsidó propagandát. *Mivel* minden nemzeti érzéstől áthatott vélemény vagy alkotás rejtett vagy potenciális antiszemita képződmény, *ugyanígy* minden zsidó témájú írás vagy film burkolt cionista propaganda. *Ha* a „tőkés” „zsidó”-t jelent, vagy az Amerika-bírálat rejtett Izrael-ellenességet, *akkor* mindazok, akik a kapitalizmust képviselik és/vagy dicsőítik, illetve Amerikát, valójában ennek köntösében a zsidókat és Izraelt éltetik. *Ha* a zsidó nacionalizmus más, különb, aziránt megértőbbnek kell lenni, *akkor* ez azt jelenti, hogy a zsidók mások, különbek, kivételezettek. Így működik a paranoiás ön- és utánigazolás. A rendszerkritika társítása a szélsőjobbal – sőt, azonosítása –, lehet, hogy ellehetetleníti az előbbi (legalábbis időlegesen), ám ennek ára az utóbbi erősödése, még hozzá kétszeresen. Egyrészt, ha a rendszerkritika és a szélsőjobbboldaliság azonosak, akkor a neonácik végső soron ugyanazt akarják, mint a zöldek és a baloldaliak, illetve mindenki, akinek az egész mai világrend nem tetszik, *ezért* föllépésük egy nagyobb, szélesebb (jogos) elégedetlenség megnyilvánulása. Másrészt a baloldali és zöld rendszerkritikák lekasabolása miatt nem is marad más, ami eljutna a társadalom szélesebb rétegeihez, csak a szélsőjobboldali rendszerkritika, mivel az előzőekétől eltérően annak megvannak a maga független csatornái. Vagyis az egyoldalúság bármikor visszaüthet, mert bármikor a visszájára fordulhat. Aki másokat kizár, magát zárja be és *vica versa*.

Nos, főként e tapasztalatok alapján kelt életre előttem Bibó „Hivatásos Filoszemitája”, amit sokáig el sem tudtam képzelni. „Ez utóbbiról érdemes néhány szót szólni, és megmagyarázni, miért sorolom az *embertelen* viselkedési formák közé. Nyilvánvalóan nem a zsidókat kedvelő embert értem ezen, hanem értem azt, aki a zsidók lelkiállapotaival és történeti tapasztalataival szemben nem csupán beleélő és megértő magatartást tanúsít, hanem egyszerűen azonosítja magát azzal a könnyen irreálissá váló világképpel, amely e tapasztalatok alapján a zsidók tekintélyes részében kialakul. Az Előírással Filoszemita működése tehát azért kártékony, mert segít a zsidóknak ennek az irreális világképnek a fenntartásában, s azt az illúziót adja számukra, hogy közlekedésük van a környező világ képviselőivel, holott valójában olyanokkal közlekednek, akik a környező világ valóságával nem hozzák őket érintkezésbe, hanem csak eltakarják előlük azt a távolságot, amely őket attól többé-kevésbé elválasztja.” Bibó szerint a szomorú tény, hogy nálunk a progresszió, illetve a baloldaliság a társadalom tudatában a zsidókkal azonosult, nem csupán annak köszönhető, hogy e mozgalmakban a zsidó származásúak magasabb arányban voltak jelen – mint azt mindmáig hajlamosak vagyunk hinni –, hanem az Előírással Filoszemita attitűdjének is, „mely közreműködött a haladás különböző kérdéseinek olyan értelmű megformulázásában, ahogyan azok elsősorban a zsidók számára jelentkeznek. Ez éppen a csatlakozni óhajtók vagy a csatlakozáshoz közel állók számára keltette azt a lélektani benyomást, hogy a csatlakozás által valamiképpen maguk is a zsidó helyzet részeseivé válnak.”¹⁹⁹ Azt hiszem, a „baloldali”-t ma elég lenne

¹⁹⁹ 'Néhány kiegészítő megjegyzés a zsidókérdéshez'. In: *Válogatott tanulmányok*. Második kötet, 1945–1949. Budapest, Magvető Kiadó, 806–807.

o.

„liberális”-ra cserélni, s a Bibó által mondottak félelmetes aktualitást nyernek.

E viselkedési minta természetesen nem a „zsidókérdés” specifikuma. Hasonló attitűd alakul ki mindenütt, ahol túlzóan és torzan „együtt éreznek” valamely kisebbséggel, vagy kulturális közösséggel. (Ilyen gondolkodással találkoztam romákkal foglalkozó ismerőseim között.) Bár a „vérző szívű liberálisok” dogmatikájának része a *minden* alul lévővel való szolidaritás, idővel egyre inkább közömbössé válnak a *többségi* társadalom megnyomorítottjai iránt, s egy láthatatlan határvonalat átlépve szép lassan azonosulnak az adott kisebbségi nacionalizmus szemléletével, sőt: ők maguk is hozzájárulnak e nacionalizmus lokális, partikuláris formáinak kialakulásához. E típus magán viseli a szektás gondolkodás majd minden jegyét, a belterjességtől és beszűkült világlátástól a más területek iránti érdektelenségen, a másfajta tevékenységek lenézésén s vele a kiválasztottság tudatán át a vita-, illetve kommunikációképtelenségig. A toleranciát, aminek nevében föllépnek, maguk nem gyakorolják: mereven elutasítanak minden övékétől eltérő véleményt, saját értékrendjük a mérce, a viszonyítási alap, s talán a legtüremlenebbek a velük egy táborba tartozó, lényegében ugyanazt akarók eltérő véleményével szemben, a „jobb a pogány, mint az eretnek” régi elve alapján.

A jelenkori zsidó nacionalizmus témánk szempontjából másodlagos, akár az izraeli (és amerikai), akár a hazai kisebbségi nacionalizmust nézzük. Az előbbi lényege: eddig mindig hagytuk magunkat lemeszárolni, ezt többé nem tesszük, ütünk az első rezdülésre, lövünk az első gyanús jelre, kérdés nélkül. Ami pedig az utóbbit illeti, a kisebbségi létnek szinte mindig és mindenütt ugyanazok a szimptomái – miért épp a zsidók lennének kivételek? Erdélyben például inkább a magyarság képviseli a Nyugatot és a liberalizmust. Illetve

mindent, aminek árnyékában úgy-ahogy biztonságban érezheti magát valaki, s jellemző, hogy az 50-es években a zsidók mellett az erdélyi magyarok közül került ki a legtöbb keményvonalas román kommunista.²⁰⁰ Ha az elnyomás kemény és nyílt, a kisebbségben élő az egyenlőség híve, és a többségi társadalom jogaiért is síkra száll. Ám amint mód és lehetőség adódik, előbújik az addig kényszerűségből titkolt sovínisza. Lásd például Natan Saranszkit, aki Oroszországban még emberjogi aktivistaként, Szaharov professzor társaként lett ismert, Izraelben azonban már militáns nacionalista politikus. Ráadásul a kisebbségi nacionalizmus visszájaként mindig megjelenik a kisebbségi öngyűlölet is. Magyargyűlölő magyar, cigányellenes cigány, antiszemita zsidó. Ők a többségi szélsőjobb kedvelt figurái, akikkel lehet példálózni, hogy lám, vannak köztük „tisztességes emberek”, bárcsak mind ilyen lenne. (Persze, ha a helyzet úgy adódik, ők is mennek Madagaszkárra – kivétel nélkül.) Minderre sok szót nem érdemes vesztegetni, amúgy is számosan írtak már erről. Érdekesebb, hogy a „zsidókérdés” még erről az oldalról sem csak zsidó ügy, mivel a hazai „zsidó nacionalista tábor” egyáltalán nem csak zsidókból áll. A főntebb taglalt nézetek képviselői között sokaknak zsidó kötődéseik sincsenek, legföljebb annyira, mint bárki másnak. És talán mondanom sem kell, a legelfogódottabb, legintoleránsabb ismerőseim jórészt ezek közül kerültek ki. Ezért a jelenséget magyarországi zsidó nacionalizmus helyett (vagy pontosabban: mellett) inkább magyarországi filozemitizmusnak (is) nevezhetnénk, persze idézőjelbe téve. A „filozemitizmus” ugyanis nem arra utal, hogy valaki beleszeretett volna a zsidó kultúrába, s emiatt héberül tanul, vagy szüntelen zsidó témájú könyveket olvas,

²⁰⁰ L. erről a vélhetően igen kevésbé ismert jelenségről Várdy Péter: *Az életben van, amit az ember nem tesz ... és tesz. Beszélgetések Tóth Imrével* című interjúkötetét. Budapest, Pont Kiadó, 2004.

vagy klezmer zenét hallgat. Sokkal inkább az új, amerikai-amerikanizált zsidó nacionalizmus látásmódjának, szempontjainak zsidók és nem zsidók általi automatikus, megkérdőjelezetlen átvételéről és képviseléséről van szó, ami persze átpolitizál(hat)ja még a klezmer zene hallgatását vagy a zsidó irodalom élvezetét is. A kérdés tehát nem az, hogy van-e zsidó nacionalizmus és ha van, milyen, hanem hogy miért kap minőségileg más – jobbra pozitív – elbírálást a mainstream közbeszédben, miért elfogadhatóbb, mint a legelnyomottabb, legszerencsétlenebb népek nacionalizmusa?

Több ismerősem véleménye, hogy a nem zsidó értelmiség egy része elkötelezett demokrata, akit érzékenyen érint az antiszemitizmus, és egyfajta büntudat gyötör a magyar holocaust földolgozatlansága miatt. Így amit én „filoszemita közbeszédnek” nevezek, csupán természetes és jogos reakció az antiszemitizmusra. Lehet – válaszoltam –, bizonyára van ilyen oldala is a jelenségnek, legalábbis egyes személyek esetében. (Tanulságos, hogy némely „filoszemita” olyan családból jött, amelyben valamelyik fölmenőt felelősség terhelt a háború alatt történekeért.²⁰¹) Csakhogy e „reakció” országosan túl gyanúsán mozog együtt az éppen trendi világhatalmi divathullámokkal. Attól, hogy valaki elkötelezett anti-antiszemita, még nem kell föltétlenül előbb amerikai típusú „politikailag korrekt” balliberális filoszemitának, majd ugyancsak amerikai típusú neokonzervatív filoszemitának lennie. És főleg nem, amikor az Egyesült Államokban éppen az adott irányzat került hatalomra. S ezt csak tovább rontja, hogy a mindig új módi reprezentánsai többé-kevésbé a régi állampárti elitből, illetve annak értelmiségi holdudvarából jönnek

²⁰¹ Kovács Éva és Vajda Júlia szociológusok őket nevezik „társadalmi zsidóknak”. *Mutatkozás. Zsidó identitás problémák*. Budapest, Múlt és Jövő, 2002. 52–53. L. még a kötet első esettanulmányát, 61–78. o.

– ugyanazokból a családokból, ugyanabból a „kasztból”, a fiatalabbak is, immáron többedik generációként.

Nem az a legrémisztőbb, hogy „filoszemita balliberálisaink” antiszociális eszméikkel, a jelenlegi világrend dicsőítésével, és a „zsidó témák” (legyen az Izrael politikája vagy a holocaust) társításával szinte mindenben utánigazolják az antiszemitákat – mert azok utánigazolások nélkül is köszönik szépen, jól megvannak –, hanem hogy e világkép *ugyanazokra a klisékre épít, mint a szélsőjobbé*: a zsidókról vallott klasszikus antiszemita panelekre. (Vö. ezt azoknak a nem zsidó szülőknek az észjárásával, akik azért járatják gyerekeiket zsidó iskolába, hogy a későbbiekben előnyükre szolgáljon pályájukon.)²⁰² Ráadásul e klisék nem fedik a valóságot, mert a kapitalizmus, Amerika, vagy a multik nem azonosak a zsidókkal, és a zsidók sem azonosak ezekkel. Az ismert vádakkal ellentétben tehát nem a zöldek vagy a balos globalizációkritikusok azok, akik „ugyanazt mondják, mint a Csurka”, hanem ők maguk. És ezen a fordított előjel mit sem változtat, sőt.

A kötelező-hivatalos szimptomái

Gyurcsány Ferenc a pesti gettó felszabadulásának hatvanadik évfordulóján tartott beszédében kijelentette: a holocaust nem egy a bűnök közül, hanem maga a bűn. Erre még néhány liberális értelmiségi is fölkapta a fejét. Mi az, hogy *maga* a bűn? Sztálin, Pol Pot vagy Mao milliós tömeggyilkosságai talán nem voltak bűnök? Vagy akár egyetlen ember megölése és kirablása nem bűn? Persze nyilvánvaló, hogy szegény miniszterelnök – illetve a beszédet író-koreografáló stáb – nem így értette, nem így értették. Vélhetőleg azt az ismert gondolatot akarták retorikus formába önteni, hogy a holocaust

²⁰² L. erről a jelenségről Kovács Éva és Vajda Júlia föntebb könyvét.

egyedülálló a történelemben (az európaiban mindenképpen), s ehhez próbálták a kerek évfordulós ünnepséghez méltó nagy szavakat megtalálni, még hozzá úgy, hogy a beszédben legyen azért némi eredetiség is, a magyar kormány feje ne azt ismételje, ami naponta elhangzik. Ezt próbálták valami meghökkentővel, valami szuperlatívuszos hangvétellel, megrendítően kifejezni, csak aztán így sikeredett.

A beszéd mindenestre szimbólumértékű. Mert a pátoszszal főként azt akarták érzékeltetni, hogy a magyar miniszterelnök, s vele-általa a kormány, a pártok, az ország, a hivatalos magyar politika tudja, mit és hogyan illik mondani erről a kérdésről (is) „ebben a mai globalizált világunkban”. Ugyanez a mesterségesség érződött, amikor a miniszterelnök fejtegette, hogy a holocaust áldozatai nem is a zsidók, a cigányok és a homoszexuálisok, hanem mi magunk vagyunk. (Már a zsidók mellé odaillesztett két másik kisebbség említése is a gondosan kiszámított politikai korrektségről tanúskodott.) De ugyanez a színadiasság, ugyanez a hivatalos pátosz volt érzékelhető, amikor Gyurcsány a Bushsal folytatott eszmecsere kötelező részeként a washingtoni Holocaust Múzeumban néhány könnycseppet morzsolt el férfiasan – amit persze a média azonmód megmutatott és világgá kürtölt. Mintha addig erről alig tudott volna valamit. Mintha a falakon látható képek és adatok váratlanul érnék. Mintha a hatvankét évvel korábbi eseménnyel, amit ezerszám mutattak és mutatnak be dokumentum- és játékfilmek, színdarabok, kiállítások, regények, versek és novellák, tudományos publikációk és tankönyvek, s aminek korábban már az Orbán-kormány is emléknapot szavaztatott meg, „csak most szembe-sült volna igazán”. Persze hol másutt, mint az Egyesült Államok fővárosában, a President társaságában.

Az érem másik oldala: a fiatal és ambiciózus szocialista politikus poénkodott és röhögcsélt a nyilasok áldozataira

emlékező ünnepségen – nem diabolizmusból, hanem mert unatkozott és hideg volt. Ez bizony egyenes következménye, természetes járuléka a föntieknek, pontosabban: amit a föntiek kifejeznek, ami azok mögött húzódik. Mert úgy tűnik, a nagypolitikai konstellációnak köszönhetően a holocaust emlékezete is olyanná lett, mint minden egyéb, ami a hivatalos világnézet részévé vált. Olyanná, mint egykor a munkásmozgalom. S persze, mint amaz, úgy ennek magyar változata is provinciálisan-gyarmatiasan importált panelekre épül, így sok mással egyetemben a vészkorszak is a jelenlegi, amerikai-amerikanizált holocaust-fölfogás Prokusztesz-ágyába lett begyömöszölve. Hogy miért éppen Washingtonban és miért éppen most kell „szembesülni” azzal, ami Budapesten, Magyarországon, Európában történt jó hat évtizeddel ezelőtt? Eglényegű ez a miniszterelnök újszerű gesztusával, a Himnusz alatti szívre tett kézzel, vagy a magyar katonák amerikai típusú, „zászlóhajtogatásos” temetésének új módijával. Vagyis átvétel, aminek jellegében és formájában (ti. szimbolikus formavilágában és aktuálpolitikai áthallásait tekintve) olykor már szinte alig van köze honi dolgainkhoz. Neveletlenül fogalmazva: amit ilyenkor látunk-hallunk, annak kifejezése, hogy most mi az előírás. S ez az idegenszerűség látszik leszüremleni a kulturális életbe is. Szemléletes példája volt ennek Mel Gibson elhíresült „húsvéti alkotásának” hazai fogadtatása néhány liberális keresztény teológus részéről, amikor mint antiszemita propagandafilmet próbálták kitiltatni a mozikból. Lehet, hogy a *Passió* rossz film, sőt giccs (nekem inkább a klasszikus horrorfilmeket juttatta eszembe), de a benne rejlő állítólagos antiszemita elemekről szóló vita erőltetett, érthetetlen és zavaros volt, a honi antiszemitizmus-hoz, illetve a „zsidókérdéshez” semmi köze, ezt számos baloldali és liberális értelmiségi is így látta. Mondhatni: a filmről szóló „vita” szinte minden elemével az Egyesült Államokból

„került át” hozzánk. Ahogy újabban a fiatalabb nemzedékek is szinte kizárólag amerikai filmekből ismerik meg a második világháborút.

A hivatalossal mindig és mindenhol együtt jár a hasznosítás. Ez esetben ez az ún. holocaust-biznisz. A világnézeti biznisz persze nem a „zsidókérdés” specifikuma, hiszen számos ideológiából fakadó „lehetőség” adódik más területeken is, így virágzik etnobiznisz, vallási biznisz, nemzeti biznisz, vagy ennek részeként az ősmagyar biznisz stb. Ha egyszer valami hivatalosan-félhivatalosan, azaz „főntről” támogatott, annak azonnal megjelennek a „lehetőségei”, ahogyan fölbukkan annak visszájából: a tabutörésből, a botrányból, a tiltásból adódó haszonlesés is. Ez utóbbit illetően lásd a náci könyvkiadás viszonylagos piaci sikerét. Az ilyen könyvek iránti kereslet mögött nem – vagy nem elsősorban – a létező fasizmus vagy antiszemizmus rejlik, hanem a pornográfia-igény, amit igen jól kifejez, hogy a Magyar Fórumban e szemetet „tiltott gyümölcs” néven reklámozzák már jó ideje. Egyébként a „holocaust-biznisz” fogalma elválaszthatatlan a nagypolitikai-ideológiai játszmáktól. A holocaust-túlélő családból származó Norman G. Finkelstein könyve: a *Holokauszti-
ipar* mutat rá, hogy a kárpótlási perek leginkább Izrael állam anyagi és erkölcsi tőkéjét gyarapítják, és nem a túlélők vagy azok családjai érdekét szolgálják.²⁰³ (Jellemzően ezt a vitatott, ám a vitázók által „szalonképesnek” tartott könyvet nálunk a jobboldal adta ki és reklámozza a maga tabutörő biznisze részeként.) A nagypolitika uralkodó eszméinek kulturális leszüremlése a trendivé válás, amiből egyéneknek és csoportoknak jól lehet egzisztálni, nemcsak (vagy nem elsősorban) az anyagiakat tekintve, hanem „erkölcsileg” is,

²⁰³ *The Holocaust Industry*. Reflections on the exploitation of Jewish suffering. London–New York, Verso, 2000. (Magyarul a Kairosz adta ki 2003-ban.)

például a tudományos karriert vagy az alkotói hírnév megszerzését illetően. A holocaust, illetve ehhez kötődve a „zsidó téma” kanonizálódott, s ennek révén olyasmivé vált, mint a középkorban bibliai jeleneteket festeni. Van már feminista holocaust történetírás is, és persze a filmiparban megjelent a téma komikus földolgozása. A kérdés ugyanakkor nem az, hogy ez jogosult-e vagy sem, mert a legtöbb alkotásnak és szempontnak természetesen van létjogosultsága, és a zsidóság két évezrede jelen van az európai kultúrában, s nem is maga a dömping az érdekes. Hanem hogy miért éppen most és miért éppen így? Miért nem tizenöt, húsz, harminc évvel korábban? Akkor sem volt tilos, ahol meg igen, ott mehetett volna az örökkévalóságnak, vagyis asztalfióknak, mint minden egyéb. (Bár erre is van példa, a lényegen nem változtat.) Pontosítva a kérdést: miért éppen az Egyesült Államok világhatalmi regnálásának csúcspontján?

Gyakori, főként beszélgetéseken hallható, hogy a holocaust sokáig tabu volt, s mint ilyen, nem képezhette kutatás tárgyát, nem lehetett nyíltan és őszintén beszélni róla, szinte egészen a rendszerváltásig. Kétségtelen, hogy az államszocializmus idején a holocaust nem volt kedvelt téma, hiszen az osztályharcos szemlélet szerint a háborúban csak a kommunistákat üldözték, s csak a szovjet nép, illetve a proletárok szenvedtek. Lehet, hogy Lengyelországban vagy a Szovjetunióban, vagy más szocialista országban a hagyományos és a létezett szocializmusba átöröklött kelet-európai antiszemitizmus miatt valóban tabu volt, ahogyan tabu volt nálunk is az ötvenes években. (Bár mégis elkészült Máriássy Félix *Budapesti tavasza*.) A zsidó származásúakat a felső vezetésből gondosan kirekesztő, immár „magyar” szocializmust megteremtő Kádár-korban azonban kevésbé volt „érzékeny” a téma. A hatvanas években készült Fábry Zoltán filmje, az *Utószézon*, de a hatvanas évek végétől, a hetvenes évek elejétől a

holocaust ilyen-olyan formában gyakorta fölbukkan a hazai filmművészet, illetve filmipar termékében. (L. például Szabó István filmjeit, Bálint Tibor regényének, a *Zokogó majom*nak vagy Fejes Endre *Mocorgójának* tévéfilmes adaptációját.) Az írásművek közül kiemelkedik Ember Mária *Hajtúkanyarja*, majd Száraz György esszéje, az *Egy előítélet nyomában*. Igaza van Krausz Tamásnak, amikor azt írja, hogy e művekkel, valamint Hanák Péter tanulmányaival a magyar vészorszak nyíltan, expliciten is az értelmiségi közbeszéd része lett.²⁰⁴ Nem szabad elfelejteni, hogy a holocaustot jó ideig Nyugaton sem „fedezték föl”, sőt a második világháború „zsidó aspektusa” majdnem annyira kívül rekedt a háborús filmekből-könyvekből, mint Keleten. (Bár néha föltűnt egy-egy sematikus zsidó hős – például az *Oroszlánkölykökben*.) Maga a „holocaust” kifejezés is először egy ötvenes évekbeli, nagyvárosi tűzvészről szóló katasztrófafilm címében fordul elő. Az új korszakot jelző híres amerikai tévéfilmsorozat, a *Holocaust*, már a ’70-es, ’80-as évek fordulójának terméke (bár Magyarországon nem mutatták be „szovjetellenes” részei miatt, a sajtó írt róla, a *Nők Lapja* például részletesen tárgyalta), ám ekkor már nálunk is nagyobb súllyal és nagyobb számban szerepel a téma. És még valami: Izraelben is csak az ötvenes évek után, részben az Eichmann-per hatására kezdték földolgozni a történeteket. Kétségtelen tehát, hogy a holocaust nem volt a közbeszéd, illetve a kultúra fősodrában, s hogy csak egy bizonyos szempontból volt ajánlatos közelíteni a témához. (Ahogy most is.) Továbbá tény, hogy a vészorszak lokális, mikrotörténeti eseményeit (pl. egy-egy város vagy falu

²⁰⁴ L. *Antiszemizmus-holokausz-államszocializmus*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó 2004, 138–139. Az államszocialista antiszemizmus alapját képező sztálini-poszt sztálini antiszemizmusról l. Gereben Ágnes: *Antiszemizmus a Szovjetunióban* (Budapest, PolgART kiadó, 2000) című összefoglaló munkáját.

zsidóságának likvidálása) máig sem dolgozták föl – sem tudományosan, sem lelkiileg. De tabu sem volt. A hiedelem mögött inkább az húzódnak meg, hogy csak a létezett szocializmus kimúlásával lehetett először nyíltan a cionizmust, illetőleg a zsidóságot mint *nemzeti identitást* fölállalni. Minden bizonynyal erre gondolnak azok, akik a holocaust tabu voltáról beszélnek, ez utóbbit ösztönösen összerosva a zsidó nemzeti érzések és az Izrael iránti szimpátia tiltásával. Az pedig megint más kérdés, hogy létezett egyfajta nómenklatúra-antiszemitizmus is a cionizmus elleni harc ürügyén – bár nálunk messze nem olyan mértékben, mint a Szovjetunióban vagy Lengyelországban, inkább sutyorgások és a párton belüli klikkesedés formájában. (Az MSZMP-n belül állítólag a „Komócsin-klánhoz” tartozók álltak antiszemita hírében.)²⁰⁵ De úgy látom, inkább e föntiek mosódnak össze formátlan, diffúz elégedetlenséggé, és táplálják a holocaust szocialista-kori tabu voltának hiedelmét.²⁰⁶ Ehhez a „tévesztéshez” többek részéről nyilván a Kádár-rezsimmel szembeni „családilag örökölt” ressentiment is hozzájárul, minthogy a Rákosi-korszak elitje a kádári tisztogatás, a „kétfrontos harc” folytán politikailag margóra kerül (sokan kulturális intézmények élére), s innen, ebből az alomból kerül ki a reformszocialista, majd liberális értelmiségi elit meghatározó csoportja. A harmadik generáció tagjai közül pedig a rendszerváltással már sokan visszatárláltak zsidó gyökereikhez is.

A biznissz azonban szinte érdektelenné halványul a holocaust hol közvetlen, hol a zsidó szenvedéstörténet általi közvetett *ideológiai hasznosítása* mellett, aminek egyik

²⁰⁵ L. Krausz i. m. 137. o.

²⁰⁶ Ezt az összevegyítést jeleníti meg Kenedi János: *Egy kiállítás (hiányzó) képei* című írása (Élet és Irodalom 48. évf. 41. és 42. szám), ami egyben a magyar zsidóság háború utáni – amúgy sok szempontból jogos – sérelmeinek lajstromozása.

eredménye, hogy az „antiszemitizmus” mint az abszolút rossz szinonimája bármikor fölhasználható. Remekül példázta ezt a hírhedt Bácskai-ügy. Mint közismert, Bácskai Tamás közgazdászprofesszorról kiderült, hogy III/III-as ügynökként volt ötvenhatosokat figyelt meg a hatvanas években, köztük saját családtagjait, és azok barátait. A leplezett érve, indoka: ’56-ban földugta fejét az antiszemitizmus, és ő ettől félt, a besúgást ezért vállalta. Itt most nem is az állítás bődületesen hazug voltára figyelek, erről az ügy kipatanásakor többen írtak és beszéltek. Még csak nem is az idős professzor személyéről van szó, bántották őt eleget. Nem az a lényeg, hogy ki ő, mi ő, hanem hogy mire hivatkozik. Mert egy ember, aki marxista közgazdászból a rendszerváltással neoliborális közgazdász lett, vagyis aki minden rendszerben a nyerők közé tartozott, pontosan tudja, mi az aktuális tekintély, mi a mágikus név, a varázsigé, amit ki kell mondani, ha baj van. „Féltem az antiszemitizmustól. Ez igazolta, hogy megfigyeltem a többségükben zsidó származású(!) ötvenhatos ismerőseimet és rokonaimat, köztük saját húgomat.” Az idős szakember más érában, más rendszer alatt nyilván másra apellált volna. Itt és most, ebben a helyzetben az antiszemitizmusra hivatkozás tűnt számára *ultima ratió*nak. Ez látszott a végső mentsvárnak, olyasvalaminek, mint amikor a középkorban a poroszlók által üldözött oltalmat kért a templomban, vagy amikor az orosz bűnözők mellkasukra Sztálin- és Lenin-képet tetováltak, amitől viszonylagos védeettséget reméltek a börtönben vagy a Gulágon. De ugyanilyen „tetovált Sztálin-ikonként” értelmezhető, amikor Matúz Gábor, a betiltott Éjjeli Menedék hely című televíziós műsor szerkesztője és műsorvezetője könyvét az

„antiszemitizmus áldozatainak” ajánlja.²⁰⁷ Erős a gyanúm: a szerző ezt nem ironikus felhanggal, nem csúfolódásból tette, hanem őszintén – megadva a császárnak, ami a császáré.

Az antiszemitizmus fogalmi tágítása azonban csak része egy jóval nagyobb ideológiai monstrumnak: a szüntelen hivatkozásoknak a totalitárius diktatúrákra. Minthogy a Harmadik Birodalom infernója révén a „fasizmus” lett az abszolút rossz, a politikai-közéleti sötétség és gonoszság szinonimája és „mértékegysége” (joggal), a háborúból győztesen kikerülők számára automatikusan is adódott a lehetőség ennek kihasználására, s az ideológiai (és gyakorlati) visszaélésre. A fasizmus leverésére hivatkozott a szovjet imperialista politika is. A fasizmus egyfajta emlékeztető volt, hogy ki itt a gazda, kiknek tartozunk hálával, s kikre bízhatjuk magunkat – és egyben figyelmeztetés: semmi keresnivalója itt bárki vagy bármi másnak. Plusz nyakon öntve azzal a ki nem mondott, de folyton fönntartott veszélyérzettel, hogy ha a szovjet rend bukik, jön a fasizmus. Ez volt ’56 interpretációja is: az ellenforradalommal előjöttek a fasiszták. Ebbe a diskurzusba illeszkedett igen sok minden a hatvanas-hetvenes években is, például Déry eltévesztett slágerregénye, a *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról*, amelyből kiderült, hogy még szegény hippik is ennek a fasiszta Amerikának a termékei. De leginkább az amerikai konzervatívok – a mai neokonok elődei – voltak „fasiszták”.

Azóta fordult a kocka. A rendszerváltással a proletár antiszizmus helyére az Amerikából importált „liberális antifaszizmus” került, a felszabadító szovjetek helyébe pedig az Európát felszabadító amerikaiak léptek. Így míg korábban a fasiszta a „reakciós” szinonimája volt, ma a (valódi) baloldali

²⁰⁷ Matúz Gábor: *Zsidógyilkosságok 1956-ban? Vádak és tévhitek*. Budapest, Kairosz 2004.

is kvázi fasiszta, minthogy a kommunizmus és a fasizmus közé egyenlőségjel tehető a totalitárius diktatúrák azonosságának doktrínája értelmében, vagyis a „fasisztaveszély” a neoliberális globalizáció ideológiájának részévé vált. Ennek gondolati alapsémája: ha a náciizmus/kommunizmus = utópia, úgy az utópia (mint olyan) = náciizmus/kommunizmus, ergo: minden utópia náciizmus. Viszont mi minősül utópiának? Nem csupán minden olyan beszéd, szándék vagy gondolat, ami egy igazságosabb társadalom létrehozását célozza, hanem ami egyáltalán humanista vagy ökológiai szempontból kritikával illeti az Egyesült Államokat és/vagy a neoliberalizmust. A végkövetkeztetés pedig a panglossi elv, vagyis jó minden úgy, ahogy van, ez minden világok legjobbika. A totalitárius rezsimiek és eszmék utópista jellegének hangsúlyozásával karöltve jelenik meg a stigmatizálás mindennel és mindenkivel szemben, ami vagy aki szemben áll a globalizációval, a nagytőke gáttalan nyomulásával. Ha valaki szociális problémákról, társadalmi igazságtalanságról vagy környezetpusztításról beszél, a válasz: az ilyen ábrándozások vezettek Auschwitzhoz és a Gulághoz, tehát az ilyen elgondolások hirdetője veszélyes utópista, azaz: potenciális fasiszta vagy kommunista. Azt azonban ezek az ideológusok hajlamosak „elfelejteni”, hogy a fasizmus – ahogyan a kommunizmus is – nem a semmiből jött, sőt, nem is csupán tagadása volt a tizenkilencedik századi liberalizmusnak. Ez utóbbi totális csődjé hívta elő és erősítette az erőszakos forradalmakat és azok megvalósult (anti)utópiáit – és ha a helyzet nem változik, ez újra be fog következni. Még a koncentrációs tábor intézménye sem egyszerűen a huszadik századi utópiák gyakorlati megvalósulása, sokkal inkább a tizenkilencedik századi kapitalizmus és az akkori globalizáció összes szennyének sajátos huszadik századi sűrítménye, illetve abszurd, immáron utópista közegbe került végkonklúziója. A táborok

megszületésében sok minden szerepet játszott, a protestáns etikában pácolt kényszeres munkakultusztól, az európai („nyugati”, „keresztény”, „fehér” stb.) civilizáció felsőbbrendűségének dogmáján át a liberalizmus által is favorizált szociáldarwinizmusig. Már a korai kapitalizmus egyik fő jellemzője a privatizáció által perifériára szorítottak összegyűjtése, izolálása és ingyenes rabszolgamunkára kényszerítése, sőt ha kellett: tömeges likvidálása. Ahogyan a kapitalizmus születménye a szaporodásukkal a társadalmat veszélyeztető „feleslegesek” ideájának megjelenése is. (Lásd a *laissez faire* némely tizenkilencedik század eleji ideológusát, pl. Townsend vagy Malthus munkásságát.) Ezért a koncentrációs tábor közvetlen előzménye az indián rezervátum, első csírája pedig a *dologház*, ahová a földjükről elzavart munkanélkülieket zárták, nemek szerint elkülönítve, akár egy börtönben, s aki ide sem fért be, azt fölakasztották.

A neoliberais-neokonzervatív ideológiai építmény egyik eleme tehát a holocaust mostani „hivatalos emlékezete” (azaz kisajátítása), illetőleg az antiszemitizmus fogalmának mainstream használata, minthogy az a náciizmus egyik fő attribútumaként szintén „összemosódott” az általános utópiellenességgel, s funkciója ugyanaz: a rendszerkritika kiiktatása és az Egyesült Államok világhatalmi szerepének ideológiai aládúcolása. Különösen árulkodó az e téren (is) megnyilvánuló burkolt Európa-ellenesség: nem elég, hogy a holocaust Európa máig megemésztetlen bűne, lám, most az Amerika-ellenesség révén újra föllángolt Európában az antiszemitizmus: az „európai zsidók félnek” – jelenti ki drámai hangvétellel Elie Wiesel egy nemzetközi konferencián. (Természetesen ez *nem* azt jelenti, hogy nem létezik antiszemitizmus Európában. Létezik – mint bárhol másutt.) Európa persze potenciális versenytárs, és itt még mindig erősek a szakszervezetek, jobban adnak a környezetvédelemre,

erősebb a szociális háló, vagyis Európában nincs a nagytőkének akkora és olyan korlátlan hatalma és olyan nyilvánvaló uralma, mint a tengerentúlon.

A vészorszak kollektív emlékezetének tendenciózus és koncepciózus, a mai főnnálló rendet igazoló kisajátítását látom abban is, amikor a liberális történészek a holocaustban a zsidók javainak elrablását, mint *legfőbb* motivációs tényezőt emelik ki. Vagyis ama divatos, illetve mainstream fölfogásban, hogy az egykori, deportálásokkal végződő „zsidókérdés” voltaképpen a szociális gondolatban gyökerezik, s mint ilyen, az „újraelosztás” egyik formája volt, nem mással, mint a magántulajdon szentségének, s vele áttételesen a mai (totális) kapitalizmusnak az ideológiájával találkozunk. Mondhatni: ezt támasztják alá történeti érvekkel – méghozzá a legsúlyosabbakkal. Ahogyan az is észrevehető, hogy a rendszerváltás óta a magyar holocausttal kapcsolatos alkotásokban a polgári-kapitalista elem dominál. Hogy az utóbbi másfél évtizedben gyártott filmek és könyvek érzelmes visszaemlékezései szinte kizárólag a jobb módú, kifinomult zsidó burzsoáziáról (*Napfény íze*, *Glamour*) vagy a tehetséges, ügyes(kedő), ám a „politika miatt” nem érvényesülő művészekről, kereskedőkről, értelmiségiekről mesél (*Sose halunk meg*, vagy éppen a Karády Katalin szövegírójáról készült film, a *Hamvadó cigaretta-vég*). Miközben az ugyanúgy elvitt és megsemmisített „mesüégekről”, a szegény zsidókról: szabolcsi parasztokról, pesti prolikról, vagy a kültelki jasszokról a rendszerváltás óta hajlamosak lettünk „megfeledezni”.²⁰⁸ Ráadásul ezekben az

²⁰⁸ Vö. ezzel Kenedi János meglátását: „A 2005-ben megnyíló Holokauszt-kiállítás forgatókönyve fumigálja a vészorszak utóéletét. Előéletét a magyar zsidó emancipáció betetőzéséhez, 1895-höz köti. Utóéletét miért nem igazítja a polgári jogegyenlőségen alapuló szocialista forradalomhoz? 1956. november 2-án, a budapesti rabbi-kar, a MIOK és a budapesti izraelita hitközség Ideiglenes Forradalmi Bizottsága

alkotásokban a polgári kultúra jobbára idealizált, a totalitárius diktatúrák ellenpontjaként fölmagasztosított. Vajon nem az előző éra erőltetett osztályharcos holocaust-interpretációjának mai kapitalista visszájával van itt dolgunk, ami ugyanolyan fölülről sugallt, ideológiagyánús és mesterséges (és ezért hamis), mint amaz volt?

Ezek persze ártatlan dolgok a holocaust nacionalista (jobboldali cionista) interpretációjának egyre inkább mainstreammé válásához képest. Ez utóbbi közvetlen nagypolitikai oka ismert: az Egyesült Államokban élő óriási befolyású zsidó lobbijunk munkája, Izrael stratégiai fontossága, valamint a nagyszámú és aktív amerikai zsidó választó meggyerése, akik közül az utóbbi években egyre többen szavaznak a republikánus jobboldalra és egyre kevesebben a liberálisokra. De ami talán ennél is fontosabb tényező: az (új)puritán eszmeiség, Amerika új ideológiai csodafegyvere, s ennek részeként a zsidósághoz, illetőleg a cionizmushoz való kötelezően pozitív viszonyulás, más szóval a neoprotestáns vallási fundamentalisták újdonsült filoszemitizmusa. (Azért újdonsült, mert Ótestamentum ide, judaizált keresztényen hagyományok oda, a protestáns Amerika bizony még az ötvenes években is az idült antiszemitizmus jegyeit mutatta – amiről ma nem ildomos beszélni –, elég elolvasni Arthur Miller *Ellenpont* című regényét.) Az új trendi viszont a zsidó nacionalista szempontokat érvényesíti a kultúrában, és

nyilatkozatot tett közzé a Szabad Kossuth Rádióban: 'A vallási szabadságát visszanyert magyar zsidóság lelkesen üdvözi a forradalom vívmányait. (...) Egynek érzi magát a szabad hazával.' Az egyedüli magyarázat az volna, amit Kovács Éva szabatosan kifejtett a forgatókönyv szakmai vitáján, a Nemzeti Múzeum Dísztermében, június 9-én: lehet, hogy a Vági Zoltán-Kádár Gábor szerzőpáros a történelemből kifejtette a történelmet? Netán a szerzőpár az emancipációval gazdaságilag konszolidálódott borzsoáziát a szabadelvű citoyennitás fölé helyezi?" (*Egy kiállítás (hiányzó) képei*, Élet és Irodalom 48. évf. 41. szám.)

ennek látszik áldozatául esni a holocaust kollektív emlékezete is, minthogy egyre inkább mainstreammé lesz a fölfogás, hogy a holocaust egyedülállósága a zsidó szenvedéstörténet egyedülállóságával azonos. Ennek egyik szomorú mellékszövege az örmény holocaust nemzetközileg mindmáig „hivatalos” tagadása. Az amerikai geopolitikai érdekek, az EU elitjének gazdasági érdekei, valamint az izraeli nacionalizmus szűkkeblőségének összjátéka nem kedveznek az igazságnak, s e torz szemlélet itt a végeken csak tovább torzul. Amikor Törökország leendő EU-csatlakozásának kérdéséről folytak az ádáz viták nálunk is, mindenről szó esett, csak erről nem, illetve csak említés szintjén. Pedig az örmények kiirtását még csak nem is lehet az általános igazságosság szintjére száműzni, s ezáltal szublimálni és érdektelenné tenni – hasonlóan az indiánok vagy a burundiak sorsához –, ugyanis az közlelebbről is érint bennünket, mert az örmények évszázadok óta élnek Magyarországon és Erdélyben, és éppúgy asszimilálódtak és elmagyarosodtak, mint a „mózeshitű magyarok”. (Egyébként éppen Seres László tollából, és éppen a Szombat hasábjain jelent meg az örmény holocaustról, illetve ennek tagadásáról bátor cikk.²⁰⁹) Bár lehet, hogy e fölfogás „belülről”, a zsidó nemzet vagy zsidó vallás szemszögéből jogos és érthető, ám „kívülről” helyezni, azaz egyetemessé tenni kifejezetten káros és veszélyes. Mert ha a holocaust egyedülállósága azt jelenti, hogy az a zsidók kivételes tragédiája, ebből óhatatlan következik a tanulság: nem a rasszizmussal van baj általában, csak az antiszemitizmussal. Így viszont Auschwitz tanulsága sem egyetemes, hanem partikuláris érvényű. Márpedig ha nem egyetemes érvényű, bármikor megismétlődhet – igaz, nem föltétlenül a zsidókkal. Ráadásul amennyiben a holocaust emlékezete a jelenlegi világrend egyik ideológiai

²⁰⁹ *A rivális holokaust?*, Szombat, 2005. június.

elemévé korcsosul, az USA esetleges gazdasági-politikai súlyának csökkenésével még ebben a formájában is devalválódik, majd eltűnik, utat engedve a mindent felejtő antiszemitizmusnak.

Ami azonban a letragikusabb s egyben legveszélyesebb: mint a jelenlegi hivatalos világnézet majd minden szegmensére, erre is ráült a konformista gondolkodás. Nálunk ez a közbeszédben még csak nem is elsősorban a kötelező „filoszemitizmus”, inkább annak negatív párja: a „tudjunk viselkedni, mert különben kikapunk” jól ismert, gyarmatias, kelet-európai formájában jelenik meg. Vagyis *muszáj* demokratának lenni (annak látszani) „ebben a globalizált világban”. De vajon mi történik, ha ez a csodálatos és örökkévaló világrend ne adj’ isten összeomlik egyszer? Márpedig semmi sem tart örökké, és a válságok az olyan kicsi és kiszolgáltatott országokat, mint a miénk, kétszeresen sújtják. Ki véd meg kit, ha nem lesz Amerika, nem lesz EU, nem lesz nemzetközi közvélemény?

Ám ha hiányzik az önálló, kritikus gondolkodás, ha a társadalom tagjai hajlamosak bármit elfogadni, amit fönről (vagy sokan) mondanak, úgy innen már csak egy lépés az önkényuralomig, a diktatúráig és vele a szervezett és törvényessé tett szélsőségekig. Bármiféle „haladó” vagy annak tekintett eszme – így a jelenlegi nyugatos neoliberalizmus – „ázsiai” módon, fölülről vezényelt szájbarágása éppen annak a mentalitásnak az alapját erősíti, ami ellen a neoliberalizmus apológétái, illetve ideológusai oly előszeretettel ágálnak, amellyel szemben oltalmat remélnek, amely megszűnésének biztosítékát látják. Aki a szocialista alattvalóból „liberális alattvalóvá” lett, az nem képes mások, de még a maga jogaiért és méltóságáért sem kiállni, és legalább olyan kiszolgáltatott potenciális befogadója a tekintélyelvűségnek és az arra épített embertelen eszméknek, mint a lúzerek, akik

a szélsőjobbhoz menekülnek. Hogy a konformizmus és a fasizmus mennyire összetartozó fogalmak, annak igazolására, úgy hiszem, fölösleges külön utánigazoló szakirodalmat citálni, Hanna Arendt már mindent leírt ezzel kapcsolatban, amit le lehet írni. Közhely, hogy az önállótlan, mindennemű autonóm gondolkodás nélküli szolgatársadalom a fasizmus – illetőleg mindenfajta önkényuralom – melegágya. Így egy pillanatig nem lehet csodálkozni, hogy ifjú neonácijaink – ha hiszünk a róluk szóló, velük készült, időről időre megjelenő interjúknak és riportoknak – szinte kivétel nélkül olyan családokból jöttek, akik úgymond „elhitték a marxizmust”, nem pedig régi horthysta vagy nyilas famíliák sarjai. Az explicit szemantikai tartalom másodlagos ahhoz a rejtett, mély szemantikai tartalomhoz képest, amit a kontextus és a közlési *attitűd* hordoz. Egyszerűbben: a mentalitás, az attitűd fontosabb, mint az aktuális világkép, illetve értékrend. Ennek tükrében kap szimbolikus jelentőséget a Bácsfi Diána-ügy részben mesterségesen gerjesztett hisztériája részeként 2004. október 15-én lezajlott „antifasiszta demonstráción” történt atrocitás is, amikor egy konszolidált úr ütlegetni kezdte az anarchista fiatalokat. A rendőrség közbeavatkozott, és elvezette – a bántalmazottakat. Az SZDSZ Új Generáció pedig nem engedte meg a baloldali Humanista Mozgalomnak, hogy csatlakozzon a tüntetéshez. Az ugyanis az iraki háborút is ellenzi. Mert itt csak kulturáltan, a normáknak megfelelően, jólfésültten, az éppen uralkodó rend szolgálatában lehet antifasisztának lenni – kvázi az egykori KISZ és Népfront által szervezett „béketüntetések” szellemében.

A konformizmus mindig csak addig üdvös és kellemes, amíg „engem szolgál”. De bármikor azok ellen fordulhat, akik éppen meglovagolják. A konformista nem lázong, nem uszít, távol áll tőle a radikalizmus bárminemű formája. Ám ha a szélsőség lesz a törvény, akkor a szélsőséget fogja elfogadni,

követni, szolgálni. A konformisták társadalma *önmagában* nem vevő a szélsőségre, de nem azért, mert átlátnák, hogy mi a szélsőség, hanem mert az éppen aktuális világrend és közbeszéd azt szélsőségnek minősíti. Vagyis lehet, hogy a konformista nem gyűjtogat, nem mázolja a falra, hogy „bűdös zsidó”, de nem is bűjtat üldözötteket, sőt, inkább följelenti őket – hiszen törvénytisztelő polgár. Talán még a legordasabb eszmék híveiben is több idealizmus (és ennek révén tisztesség) rekedt, mint a bármely rendszert készséggel kiszolgálókban, s úgy hiszem, egy valódi antiszemita hullám esetén, ami ellen nem nyújtana védelmet a nagypolitikai konstelláció, sokakat igen kellemetlen meglepetések érnének. Nem biztos, hogy azok (vagy csak azok) jelentenék föl vagy bántalmaznák őket, akik most hangosan zsidóznak vagy „magyarkodnak”, hanem sok olyan, aki ezt nem teszi, sőt kerül még a látszatát is a nem szalonképes megnyilvánulásoknak, minthogy jól tudja, hogy *ma* mit illik beszélni, *most* hogyan ajánlatos viselkedni. Éppen a holocaust egyik tanulsága (a sok közül) a *bármikori* elaljasodás, egyéné és közösségé egyaránt. A vészorszak idején sokak számára egyáltalán nem az antiszemitizmus volt a legfőbb motiváló tényező, hanem a szajré megszerzése. A följelentők többségükben nem voltak nácik, inkább szimpla rablógyilkosok. Nem jutottak el a meggyőződéses fasiszta és/vagy intranzigens antiszemita szintjére. Szimpla csőcselék voltak, akik számára a mindenkori hivatalos világnézet csupán apropót, legitimációt adott a kegyetlenkedésre és a rablásra – erre ugyancsak Bibó hívja föl a figyelmet. Nemcsak a zsidókkal, de bárkivel megtették volna ugyanezt, ha arra alkalom és lehetőség adódik, mint ahogyan nem egy közülük meg is tette később a „horthysta reakcióssokkal”, „fasisztákkal”, „imperialista ügynökökkel”, „kulákokkal” és „ellenforradalmárokkal” szemben. Számos esetben a megszerzendő lakás nagysága döntötte el, hogy ki

került abba a kategóriába, hogy kitelepítsék, és nem a politikai múlt. És ahogyan ezek az emberek korábban nem voltak valódi fasiszták, később sem lettek igazi kommunisták. Csak konformisták voltak.

A zsidókérdés lényege

Van-e tehát zsidókérdés? Pár éve Tamás Gáspár Miklós bedobta a bűzbombát egy Népszabadság-beli írásával, ami a hazai liberális médiának az éledező zsidó nacionalizmus iránti egyoldalú, pozitív elfogultságát, illetve annak magyarországi fölbukkanását firtatta.²¹⁰ A cikke ingerülten hördült föl előbb Haraszi Miklós, majd a *Szombat* öt prominense. „Válaszaik” (valójában érv nélküli leteremtések) fő elemét az ismert toposz képezte, hogy zsidókérdés nincsen, csak antiszemita-kérdés. De a fönt taglalt „kórkép”, illetőleg a „kötelező rokonszenv” Izraellel, és egyáltalán: a cionizmussal, valamint a zsidó témák elképesztő arányú jelenléte a mainstream sajtóban, nem arról tanúskodnak, hogy ezt az antiszemiták firtatnák.

Kőszeg Ferenc írja Komlós János, a Mikroszkóp Színpad egykori igazgatójának pár éve kiadott emlékkötete kapcsán: „...liberális barátaimmal ellentétben, nem hiszem, hogy nincs zsidókérdés, hogy csak antiszemita kérdés van. A zsidókérdéshez tartozik az is, hogy tucatnyi kortárs, zömében zsidó, nosztalgizva emlékszik vissza Komlós Jánosra, és ez senkinek se szúr szemet. Görgey Gábor mondja el, azt a tesztet szokta alkalmazni, hogy elképzezi magát zsidónak.

²¹⁰ Új zsidó nacionalizmus. Tatár Györgyről és másokról. Népszabadság, 2001. november 17. Erről – és általában a témáról – zsidó nacionalista szemszögből l. Peremiczky Szilvia: *A rossz izraeli és a jó zsidó – antiszemitizmus és anticionizmus a nyugati baloldalon*. www.antiszemita.hu

Megvallom, régóta én is használok egy tesztet: egyszerre próbálok elképzelni magam zsidónak és nem zsidónak. Ha hallok valakiről, aranyos, intelligens öregúr, 1957-ig az ÁVH-nál volt, finom idősebb hölgy, a hatvanas években kerületi párttitkár volt, elképzelem, mi lenne, ha ugyanebben a társaságban egy vendég elkezdene beszélni egy nemrégiben Ausztráliában elhunyt kedves barátjáról, aki 1944-ben csendőrtiszt volt, vagy vezető tisztviselő Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyénél (Endre László alispán alatt), esetleg Nagyvárad vármegyei jogú városban, netán szerkesztő volt a *Magyarságnál*. Ez se rossz teszt. Ajánlom elvbarátaim és hitsorsosaim figyelmébe.”²¹¹

Amiről Kőszeg beszél, igaz. Észrevehető, megfigyelhető. Közhely, hogy a hazai zsidóság nagy része a létezett szocializmus híve volt, mert hosszú idő után végre biztonságban érezte magát. S bármit megtett – és bármit le is nyelt –, csak hogy segítsen a múltat végképp eltörölni, ami ez esetben a háború előtti világot jelentette. Kőszeg is kiemeli ezt Komlós pályája, illetve az ahhoz hasonló életutak kapcsán. Ha a rendszer védelméhez, amely eltörölte a régi világot és egyenlőséget biztosított a zsidóknak (is), „az tartozik hozzá, hogy leleplezzük Fellini burzsoá dekadenciáját, akkor leleplezzük. Ha az, hogy jópofizunk a hibákon, s közben dicsőítjük a helyes elveket megvalósító vezetőket, akkor jópofizunk és dicsőítünk.”²¹² Ezt folytathatnánk ugyanennek a magatartásnak már tárgyalt, aktuális verziójával: ha a jelenlegi világrend védelméhez, amely óvja a zsidókat, az tartozik hozzá, hogy le kell rombolni a jóléti államot és dicsőíteni a vadkapitalizmust és a nagytőkét, s ennek tartozékaként jópofizva elfogadtatni az egyenlőtlenséget vagy éppen a

²¹¹ Kőszeg Ferenc: *Erdélyben Komlóssal*. Élet és Irodalom, 2002. december 20.

²¹² Uo.

kultúrszennyet, hát romboljunk, dicsőítsünk és jópofizzunk. Bár ez is létezik, s egyre-másra tetten is érhető – olykor egészen nyílt formákban –, mégis, van ezzel az okfejtéssel egy kicsinyke gond. Hogy korántsem minden magyar zsidó nosztalgizál a Kádár-rendszeren, ellenben a nem zsidó magyar társadalom igen tekintélyes része ugyanúgy nosztalgizál, mint Kőszeg írásának hősei. És ugyanígy nem minden zsidó ért egyet a jelenlegi rendszerrel, sőt. Sokan egyáltalán nem hívei a neoliberális globalizációnak, nem tartják jogosnak az iraki háborút, nem érzik attól magukat nagyobb biztonságban, ha szétverik a szakszervezeteket vagy pusztítják a környezetet, és nem szolgáltak ki minden rendszert félelmükben – szemben a fönt említett nem zsidó „hivatásos filoszemiták” népes táborával. S *horribile dictu*, még a zsidó származású kommunisták közül sem mindenki lett USA-barát liberális, hanem megmaradt hithű kommunistának. Ők vajon miért nem rendelkeznek alá mindent a „zsidó félelemnek”?

Erre persze azt lehetne felelni, hogy mindenki másként dolgozza föl az antiszemitizmust, vannak erősebb és gyengébb emberek. A hivatkozás a zsidó félelmekre azonban a „filoszemita közbeszéd”-ben több sebből vérzik. Egyrészt: az antiszemitizmustól való félelemnek miért kell föltétlenül együtt járnia az elemi tisztesség és igazságérzet föladásával? Másrészt az éppen aktuális világrend és az azt képviselő világhatalom elvtelen kiszolgálása nem zsidó specifikum, még csak nem is az újkori magyar történelem jellemzője, megvolt ez már jóval azelőtt, hogy a zsidóság fölbukkant a magyar társadalom részeként. A magyar zsidóság legfőljebb úgy viselkedik, mint maga a magyar társadalom – ezt már Bibó észrevette. És körülbelül ugyanolyan megosztott, bár épp az antiszemiták kovácsolják időlegesen össze ezt az egyébként széteső, elmosódó csoportot. A hazai zsidóság mindenféle

értelemben heterogén „közösség”: van köztük vallásos és ateista, vannak cionisták és anticionisták, vannak, akik a zsidóságot nemzetiségként szeretnék számon tartatni, és vannak, akik minden szempontból magyarnak élik meg magukat. A liberálisok mellett sokan a rendszerkritikai értelmiséghez tartoznak, de viszonylag szép számmal akadnak a jobboldalon is (sőt, néhányan még a radikális jobboldalon is föltűntek), és persze sokukat semmilyen szinten és formában nem érdekli a politika. A közhiedelemmel ellentétben, vannak szegény zsidók, sőt, fizikai munkát végző zsidók is. Vagyis a magyar zsidóság legalább annyira sokféle, mint maga a magyar társadalom, legföljebb bizonyos arányok-súlypontok tolódtak el erre vagy arra. De lényegében így volt ez a harmincas években is, az egységes zsidóságról folyó közbeszéd már akkor hamis diskurzus volt. Mi köze volt például Weiss Mandfrédnek vagy Hatvany Lajosnak a koldusszegény, részben földművelő szatmári ortodoxokhoz, vagy mi közük volt a hetedik kerületi zsidó proliknak, vagy a Teleki téri jaszszoknak az előbbi kettőhöz? Valamikori levéltáros kollégám mesélte, aki a háború előtt nyomdászinként dolgozott, hogy számára a zsidó összetartás legendája azért volt fölháborító és nevetséges, mert munkaszolgálatosként – számos társához hasonlóan – sokkal közelebb érezte magához a „keresztény származású”, ám hasonlóan proli családokból jött keretlegényeket, mint a munkaszolgálatos ügyvéd urat vagy doktor urat, akik gyakorta éreztették vele az osztálykülönbséget még a közös nyomorúságban is.

A háború előtt a zsidókérdés két fő probléma mentén bukkant föl. Az egyik a bármikor robbanni kész szociális feszültség. A „zsidó” ebben a diskurzusban a gazdag, a „magyar” pedig a szegény szinonimája. Ezt a „hagyományos” nézetet képviselte nem is olyan régen Bognár László, a MIÉP egykori al-elnöke, amikor Várszegi Gábor, a Fotex zsidó származású

tulajdonosa, s egyben a zsidó csapatként számon tartott MTK támogatója megvette a Ferencváros focicsapatát: „A fradisták mindig is úgy érezték, hogy míg ők a nép egyszerű gyermekei, addig a társadalmi ranglétrán fölöttük állók a zsidó fogalomba tömöríthetők”. Ismert, hogy az antiszemitizmus a torzult osztályharc egyik formája, Lassalle híres mondásával: az ostobák szocializmusa. Karvalytőke, azaz zsidó tőke versus árja tőke, illetve magyar tőke. Jó tőke, rossz tőke. Az „ostobák szocializmusa” amúgy egyáltalán nem akarja a társadalmat – még kevésbé a rendszert – megváltoztatni, csupán egy adott csoportra rákenni az egészet, s ezzel a *fönnálló rendet (gazdasági szisztémát) erősíteni*. Nem a kapitalizmussal van baj, csak a zsidóval. Nem a kizsákmányolással, az igazságtalansággal, csak ha azt zsidók teszik. Ha a magad fajtája – akár jóval kegyetlenebbül –, szép és jó, sőt: hasznos a nemzet számára. Fölhördülünk az izraeli befektetéseken vagy az izraeliek által épített állítólagos lakóparkokon, mintha más nem építene zárt lakóparkokat, mintha más nem venné meg a privatizált javakat – méghozzá ugyanúgy bagóért. A háború alatt az ostobák szocializmusát az „elvont és távlati helyett a konkrét és azonnali” vágya is táplálta: a „zsidók”, egy adott embercsoportként kézzelfoghatóbb entitás, mint a tőke, vagy akár mint a láthatatlan szabadkőművesség. Lehet kit megverni és elvinni, de mindenekelőtt: lehet kinek a javait szétosztani. Másfelől az antiszemitizmus a modernizáció elleni küzdelem egyik kifejezője, jelszava, apropója volt. A „zsidó” képviselte a nyugati divatokat (a „szabadosságot”, az „erkölcstelenséget”) éppúgy, mint a politikai progressziót. „Ha abban az időben társaságban kiejtettél egy ilyen szót, mint a nők egyenjogúsága, sztrájkjog, szociális juttatások, fizetett szabadság, munkahelyi rizikóvállalás, a reakció erre rögtön az volt: 'judeobolsevista'. Itt, Nyugaton ez különösen hangzik, de erre ott azonnal az volt az asszociáció, hogy 'zsidó'” – meséli az

erdélyi „társasági életről” Tóth Imre.²¹³ Az antiszemitizmusban – avagy annak révén – tehát két dolog egyesült: a változatlanlanságot (azaz előjogait) megtartani akaró úri Magyarországi törekvése, és a változást óhajtó szociális elégedetlenség. E kettő: a modernizációellenesség és az újraelosztási igény a mai magyar szélsőjobbnak is eszmei alappillére.

Ugyanakkor a mostani hazai antiszemitizmus minden párhuzam és hasonlóság ellenére sem azonos a háború előttiével. Megváltozott, más lett, s egyre inkább mássá válik, a régi toposzok konzerválási, újraélesztési kísérlete ellenére. Részben azért, mert a mai magyar antiszemitizmusnak nincs közvetlen oka. Távoli történeti-kulturális okok léteznek, melyek zömmel megegyeznek a nemzetközi antiszemitizmus okaival. Közvetlen kiváltó okot azonban hiába keresnénk. A zsidó származásúak eleve kevesen vannak (ötven és nyolcvanezer közöttire teszik a számukat), a zsidó identitásuk jóval kevesebben, a zsidó kultúrában élők pedig extrém kisebbségben. Ez azonban másodlagos. Ami a *gyakorlati* antiszemitizmus számára ennél nagyobb gond, s amire az írás elején már utaltam, hogy ti. nem tudni, ki a zsidó és ki nem, így bárkiből, bármikor lehet zsidó. A hazai zsidóság nem lehet a szociális elégedetlenség oka, illetve manipulált céltáblája sem, mert ma a legvagyonosabb magyarok között elenyésző a zsidó származásúak aránya, szemben a háború előtti időkkel, amikor is a gyáriparosok és a földek bérlői igen nagy százaléka zsidó volt, ahogyan létezett egy tekintélyes zsidó polgári középosztály is.²¹⁴ (Arról már nem is beszélve, hogy az antiszemiták között bőven akad újjazdag, „sikeres vállalkozó”.) A „hagyomány harca a modernizáció ellen”

²¹³ Várdy i. m. 58. o.

²¹⁴ L. erről pontos adatokat Gyáni Gábor–Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris, 1998. 215–223, 236–241.

pedig kifejezetten nevetséges szempont, s nemcsak azért, mert a „gyökereiket meglelő” zsidók konzervatívabbak az átlag magyarnál, hanem mert a szélsőjobb minden szövegelés dacára nem a tradicionális értékek és életforma képviselője, sőt. A szélsőjobb fiatalabb generációinak beszéde, életstílusa, (szub)kultúrája minden téren és minden szempontból a modernizáció jeleit viseli magán. Ifjú nácijainkhoz kulturálisan jóval közelebb áll a Magyar Narancsot olvasó, Tilos Rádiót hallgató, füvezős, csajozós-pasizós „szélsőliberális” alternatívok világa, mint az idősebb „nemzettestvéreké”.²¹⁵

De egyáltalán: létezik-e zsidókérdés *en bloc* a magyar társadalom tudatában? A válasz (talán) nemleges. Sokkal inkább a maradék úri középosztály és az afelé tendáló újgazdagok, az elit bizonyos csoportjai, illetve az értelmiség „diskurzusa” ez, s ha máshol is fölbukkan, az csakis innen szívárogoz át. Félreértés ne essék, nem akarom én a „népet”, az „egyszerű embert” erőltetetten-kötelezően idealizálni. Mindössze arról van szó, hogy az „egyszerű ember”, az „utca embere” elsősorban és általában azokra dühös, akikkel közvetlenül érintkezik, akik közvetlenül jelentenek problémát számára. Akik hétköznapijai részei. Bár morog a politikusokra és a pénz uraira, akik rendszeresen becsapják és kizsákmányolják, fölháborodik a fehérgalléros bűnözésen, de igazi indulattal a zsebtolvajra, a tyúktolvajra, a garázdára, az ittas vezetőre haragszik. Ugyanígy a „zsidóknál” közelebbiek és ezért valószínűsőbbak a hajléktalanok, a bevándorlók – köztük az erdélyi magyarok –, de leginkább a cigányok. A cigányellenesség osztályszociális szinten jóval nagyobb, mint az antiszemitizmus. (Lásd az ismert népi mondást, hogy „Hitler miért a zsidókat irtotta ki, miért nem inkább a cigányokat?”) A zsidóság

²¹⁵ L. erről Tamás Gáspár Miklós *Szegény náci gyermekeink* című pamfletjét, ami talán eddig egyedül írja le a hazai szélsőjobb valóságát.

túlságosan láthatatlan, elvont, szubtilis – főleg miután elpusztították, elvándorolt, a maradék pedig asszimilálódott –, s ezen az sem változtat, hogy a szélsőjobb mindent elkövet a manifesztáció érdekében.

A „zsidókérdés” a mai Magyarországon tehát nem valódi zsidókérdés, mert nem a zsidóságról szól. Még abban az értelemben sem, mint a háború előtt, mert akkor még létezett egy nagyobb számú valódi zsidó közösség, ami sokszínű volt ugyan, óriási különbségekkel, mégis meghatározott csoportként lehetett kezelni. A mai „zsidókérdés” viszonyulás a *zsidókérdéshez*, s ezzel visszaautalnék arra, amit Bibó mondott a Hivatásos Filoszemita kapcsán. Mivel a zsidóság számított a modernség letéteményesének, a progresszió „első számú” képviselőjének, a „zsidó” fogalma ezek szimbólumává, vagy még inkább: az erre vonatkozó fogalmi metafora céltartományává lett. Vagyis „Zsidó = Modernizáció”, ill. „Zsidó = Progresszió”. S mivel minden metafora magában hordja önnön reciprok metaforáját, ennek visszája is megjelenik a gondolkodásban, méghozzá ugyanilyen erőteljes és meghatározó varázsigeként. Így tehát, ha a „zsidók” azonosak a modernizációval, a fejlődéssel, a Nyugattal stb., akkor ennek fordítottja is igaz, vagyis „Progresszió, illetve Modernizáció = Zsidó”. Ebből az azonosításból az a ki nem mondott, inkább gondolkodási mintákban, attitűdökben megnyilvánuló konklúzió következik, hogy aki modern akar lenni, aki magát haladónak tartja, aki a fejlődő, nyugatos Magyarország híve, annak automatikusan filoszemitának (is) kell lennie, még akkor is, ha a tényleges zsidóság a világban már egyáltalán nem a modernség vagy a progresszió képviselője. Vagyis a metafora túlélte az adott történeti szituációt, mely létrehozta, ezáltal a céltartomány és a forrástartomány összekeveredett, fölcserélődött a kollektív tudatban, így ami korábban csak járulék volt, mára lényeggé, öncéllá vált. (Kicsit olyan ez, mint a

„Német = Fasiszta” vagy az „Orosz = Kommunista” szinonimák, melyek mindmáig élnek, méghez a nemcsak az antifasiszták és az antikommunisták, hanem a neonácik és a szélsőbalosok fejében is, dacára, hogy a mai Németország egyike a világ legliberálisabb országainak, ellenben Oroszország a legbrutálisabb rablókapitalizmus és nacionalizmus fellegvára.) A háború előtt a zsidókérdés adott ürügyet különféle politikai nézetek megjelenítésére, mondhatni: annak köntösébe bújtatva jelentek meg a különböző társadalmi-kulturális problémák. Ez részben kényszer volt, részben hagyomány. (Például az említett szociális kérdést csak így lehetett legitimé tenni, annak tiszta, „zsidómentes” fölvetése lekommunistázást és ennek megfelelő meghurcolást vont maga után.) Ma viszont, mintha a harmincas évek fordítottját látnánk: „zsidókérdés” jelenik meg újra és újra a különböző társadalmi, gazdasági és kulturális problémák mögé bújva, ahhoz társítva, annak apropóján. Régen, ha valaki azt mondta: „zsidó”, ezzel azt fejezhette ki: bérlő, gyáros, kapitalista. Ma, ha valaki azt mondja: nagytőke vagy kapitalista, egyesek számára azt jelenti: „zsidó”. Abban azonban folytonosság van, hogy miként egykor, ma is a figyelemelterelést szolgálja.

A mai „zsidókérdés” kialakulásában bizonyára szerepet játszik a magyar zsidóság elpusztításának földolgozatlan-sága, hiszen bárhogy nézzük, ebben az országban mégiscsak egy mindmáig teljes részleteiben föl nem derített ötszázvalahányezres rablógyilkosság történt, amiben az akkori társadalom jó része bűnsegédként vagy orgazdaként részt vett – csendőrök, rendőrök, hivatalnokok és mindazok, akik sorban álltak a ciháért a kiárúsított zsidó üzletek előtt. A földolgozást több minden akadályozza, legfőképpen a háború utáni magyar történelem. Nyugaton a dolog könnyebben ment. Nálunk a háborús szerepvállalást a szovjet- és kommunistaellenességre hegyezték ki, mintha nem is hatszázezer zsidót,

hanem hatszázezer munkásmozgalmi mártírt likvidáltak volna. És ennek szellemében fasisztázták a magyar népet negyven éven át, s mondták, hogy bűnös nemzet, Hitler utolsó csatlósa stb. Vagyis vesztes. Erre hivatkoztak a szomszéd államok is, akik immáron szocialista országokként, szovjet védőernyő alatt folytatták régi kisantant politikájukat. Ezért nem lehetett szavunk semmiben, a határon túli magyarokért ezért nem lehetett kiállni, még beszélni sem róluk, még idehaza sem. És negyven év sok idő, az alárendelt páriahelyzetből és indokaiból sokaknak elege lett – ami kihat minden második világháborús bűnösséget-felelősséget firtató fölvetésre. Az antiszemitizmus (gyakorta valóban indokolatlan) vádja pedig sokak számára az államszocialista diktatúra emlékét idézi, főleg annak standard horthystázását, fasisztázását.²¹⁶ De legalább ennyire akadályozzák a holocaust földolgozását a centrumból importált „kötelező értelmezések” is, s velük az új tabuk, a tiszta fogalmazás és a kibeszélés tilalma.

A további – szerintem mélyebben rejlő, s talán legfontosabb – ok a *nemzet, illetve a nemzeti identitás válsága*, ami éppen a szélsőjobboldalon mutatkozik legtisztábban, ahol a nemzeti identitást a törzsi-nemzetségi tudat váltotta föl. „Árulkodó jele ennek a végzetes posztmodern szituációnak, hogy a magyar nemzeti érdekek szószólói ma Magyarországon előszeretettel kisebbségként határozzák meg magukat. E mögött – némi hisztérikus Németh László-i reminiscenciák mellett – valószínűleg annak hallgatólagos beismerése áll, hogy ők sem képesek immár a magyarságot államnemzetként elgondolni, hanem identitásukat *pusztán egy etnikai csoporthoz való tartozásként élik meg*. A magyar nemzeti érzületnek a nyolcvanas évek eleje óta egyre feltűnőbb

²¹⁶ L. erről Babarczy Eszter: *Utalás és emlékezet*. Élet és Irodalom, 2004. 16. szám.

folklorizálódása ugyanezt a feltételezést látszik igazolni. Képviselőinek viselkedése, retorikája, intézményrendszere sokkal inkább hasonlít a kanadás magyarokéra vagy a New York-i olaszokéra, mint egy magabiztos államnemzet elkötelezett elitjéére.”²¹⁷ Az említett „szupranacionalisták” és a hasonló irányzatok és eszmék terjedése, s velük a nemzeti hagyomány szélsőjobboldali lerombolása ennek a válságnak az elmélyülését jelzi. Roppant árulkodó, hogy az újfasiszta fiatalok kultúrája tipikusan urbánus-kozropolita (részben poszthippi) szubkultúra, melyben Mohácsnak, Trianonnak, Erdélynek, Felvidéknek, Kossuthnak vagy Petőfinek, ’48-nak vagy ’56-nak semmiféle tényleges jelentősége vagy valódi érzelmi felhangja nincsen, legföljebb a kötelező hivatkozási alap funkcióját látják el. Az egyedüli valós fix pont az antiszemitizmus, noha a „zsidó” itt is szimbólum, és nem igazi entitás. Sokan közülük talán életükben nem láttak zsidót, vagy nem tudták, hogy az illető az-e. A fiatal neonácik elsősorban az erő kultuszának hívei, amit a náci jelképek képviselnek számukra a legerőteljesebben és leghitelesebben, ráadásul ennek varázsát csak növeli a tabu-volt, illetve a deviáns jelleg. (Olyasmi ez, mint a sátánizmus egyes kamaszoknál.) A zsidózás történeti hozadék, kötelező járulék, tradicionális elem. A valódi antiszemitizmust hosszú idő alatt, „önképzéssel” sajátítják el. (A tananyagot a szélsőjobboldali szennykiadók „tiltott gyümölcsei” biztosítják.) TGM írja erről a rétegről, hogy ahol igazán kifejezik magukat, az az internet. „Ott aztán nincs kecmec, nincs nackó szentimentalizmus, nincs csurkás sírva vigadás, nincs Wass Albert és Nyíró József és Mécs László és egyéb elavult hülyeségek (csak ha a ’ballib’ szennymédiákok és az ún. ’pénztőke’ lakájai támadják

²¹⁷ Csordás Gábor: *Jóvá tenni vagy jobbat tenni*. Élet és Irodalom, 2004. július 23.

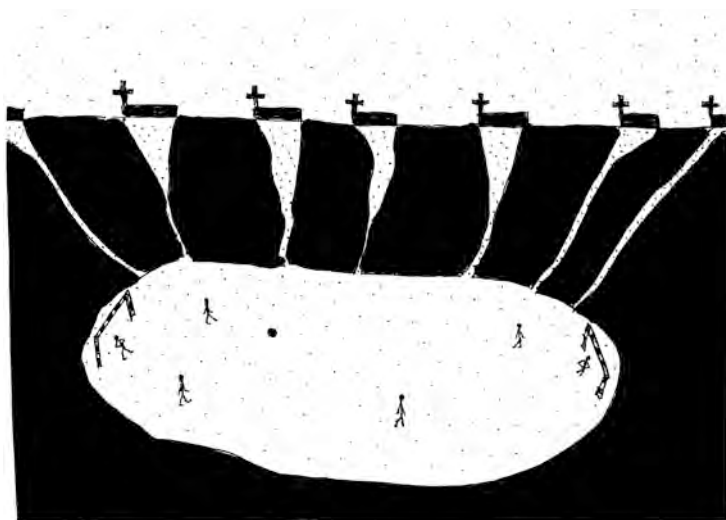
emezeket), csak az acélkemény, rekedt, hörgő, elborult elméjű zsidózás. Természetesen itt kapcsolódnak szegény fiatal újfasisztáink a mainstream jobboldali áramlatokhoz. Hiszen szemben más országokkal, ahol ez nem játszik középponti szerepet, a magyarországi (főleg a csonkama-gyar, de egyre inkább az összmagyar) jobboldal vallása az antiszemitizmus. Nem a programja, nem a világnézete, nem a cselekvési terve (...), nem az életstratégiája, nem a történet-szemlélete, hanem a vallása.”²¹⁸

Amíg a régi (ha úgy tetszik: klasszikus) magyarországi antiszemitizmus a szélsőjobboldali gondolkodás velejárója, tartozéka, része volt, addig mára ez a szélsőjobboldaliság *lényege* lett. Míg a hagyományos magyar szélsőjobboldal a zsidóságot a magyarság ellenségének tekintette, addig a mai szélsőjobb már a hagyományos magyarság-fölfogást is annak tekinti. Míg régen a zsidógyűlölet eszköz volt és nem cél (a cél a „magyarság megmentése” volt), mára ez az alá-fölérendelt viszony visszajára fordult: a nacionalizmus lett a másodlagos, az alárendelt, az eszköz az antiszemitizmus érdekében. Míg a régi típusú antiszemita a nemzetet (azaz a nacionalizmust) féltette a zsidóktól, addig az új típusú az antiszemitizmust félti a nemzettől, a nacionalizmustól. A meghatározatlan, elvonttá lett viszony a „zsidókhoz” ugyanolyan öncéllá vált, mint a „filoszemita” gondolkodásban. Ott az absztrakt Zsidó kultusza helyettesíti a progressziót és a modernitást, itt ugyanazon absztrakt Zsidó gyűlölete a magyarságot, a nemzettudatot – vagyis az antiszemitizmus egyfajta *identitáspótlék*. Neonáciaink számára a „magyar” fogalma értelmezhetetlen és kiüresedett, még akkor is, ha minden második mondatban ez a szó szerepel alanyként és állítmányként. Nem tudni pontosan, a „magyar” mit jelent, hiszen nagy

²¹⁸ Tamás Gáspár Miklós, uo.

narratívánk, a klasszikus nemzeti-történeti hagyomány és a hozzá kötődő mítoszok erodálódtak, leginkább a szélsőjobb-oldalon. A nemzeti önmeghatározás egyetlen formája maradt: magyar az, aki nem zsidó. Ez a szélsőjobb sajátos „újmagyar”-identitása: *nemzsidó*. Ki vagy te? Mi vagy te? Nemzsidó. Vagyis a jelenkori honi antiszemitizmus rejtett – talán még hordozói számára sem teljesen világos – mondanivalója, hogy *de facto* megszűnőben a nemzet. De ennek jele a hazai zsidóság – főként fiatalabb generációinál – disszimilációs folyamata is, ami az új zsidó nacionalizmusban, esetenként a zsidó vallás felé fordulásban, s vele a magyarságtól való eltávolodásban mutatkozik meg. A „zsidókérdés” tehát: magyar-kérdés.

OKTÓBERI TÉVES ESZMÉK

„Hogy mi történik ma itt, azt tudjuk. Ezerkilencszázötvenhatot az egész irodalom, az egész sajtó, a zene, a festészet, a művészet, a társadalom, a tudomány, a politika elárulta. Minek árulta el? Annak, hogy élni csak kell. (...) Soha még nép nem volt ilyen elhagyatott. Semmiféle vagyon, hír, hatalom nem ér annyit, mint amennyit mindezért most fizetni kellett.”

Hamvas Béla: *Interview*

A honi szélsőjobboldal nemzeti tabukat megtörő, azokat leginkább az antiszemitizmus oltárán fölálló széles körű tevékenységének egyik jellemző epizódja volt David Irving magyarországi szerepeltetése. Mint arra talán még többen emlékeznek, az ismert antiszemita történész, akinek könyveit nálunk a Gede Testvérek nyilas kiadója jelentette meg számos náci és antiszemita klasszikus társaságában,²¹⁹ a két esztendővel ezelőtti október 23-án, a közszolgálati televízió Éjjeli Menedékhely című kulturális műsorában előadta elméletét ’56 „eltitkolt valóságáról”. (Korábban egyébként a MIÉP vendége is volt.) Irving szerint a felkelés voltaképpen antiszemita pogromként indult, mivel a magyarok a kormányt zsidó kormánynak tekintették. Matúz Gábor, az Éjjeli Menedékhely szerkesztője és műsorvezetője, miután a tévéműsort Irving szerepeltetése miatt betiltották, a témának egész könyvecskét szentelt, s ebből lényegében ugyanezt tudhatjuk meg: zsidóverések és akasztások terebélyesedtek szabadságharcá.²²⁰ A könyv bemutatójának stílusosan a

²¹⁹ David Irving: *Felkelés!* Budapest, Gede Testvérek Bt. Fordította: Tudós-Takács János. A munkát természetesen a Magyar Fórum is hosszú ideig reklámozta mint a leghitelesebb, legigazabb írást ’56-ról.

²²⁰ Matúz Gábor: *Zsidógyilkosságok 1956-ban? Vádak és tévhitek.* Budapest, Kairosz 2004.

nevében is beszédes Arcvonal Kávézó adott otthont, melynek falán ott díszelgett a vendéglátóipari alegység névadójának, az egykori hungarista Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetségének második világháborús plakátja. Az üzenet nyilvánvaló: '56 zsidóellenes szabadságharc volt, s ezzel a magát ötvenhatos lapként megnevező emigráns nyilas újság, a Szittyakürt nézetei kaptak kvázi országos fórumot. (A „külső nyomás” miatt talán némileg kozmetikázva.) Egyébként a szélsőjobboldali Irving érdekes módon Kádárról mindenkor igen jó véleménnyel volt, ennek elsődleges oka, hogy Kádár eléggé ügyesen „árjásította” az állampárti elitet, így regnálása idején a felső vezetők közül az egyetlen Aczélon kívül mindenki „magyar származású” volt.

Mindez eddig csak a szélsőjobboldal szokásos akcióinak egyike lenne, s mint ilyen, nem igazán kiemelkedő esemény. (Bár Matúz könyvét a Kairosz adta ki – vagyis nem a legaljább kiadók valamelyike –, s annak bemutatóján Kondor Katalin, a Magyar Rádió akkori elnöke is megjelent, mi több, a könyvhöz ajánlást írt.) Csakhogy Matúz (illetve Irving) állításai a politikailag és kulturálisan marginálisnak igen nehezen minősíthető „ellentáborban” is megtalálták alátámasztásukat. Az Élet és Irodalom 48. évfolyamának kilencedik számában ugyanis Ständeisky Éva, az '56-os intézet munkatársa *Antiszemitizmus az 1956-os forradalomban* címmel olyan szellemiségű tanulmányt publikált, amire 1989 után a hazai mainstream sajtóban nem volt példa.²²¹ A szerző, aki nem győzi hangsúlyozni, mekkora történelemhamisítónak tartja Irvinget, tulajdonképpen ugyanazt állítja, mint ez utóbbi – csak ellenkező előjellel, illetve attitűddel. Ständeisky nemcsak újból fölmelegítette a forradalom alatti összes antiszemita – vagy

²²¹ A cikk ráadásul a Bibó Műhelyben 2004. február 12-én megvitatott tanulmány rövidített változata.

általa annak minősített – eseményt, hanem összeszedette a különféle jegyzőkönyvekben megemléített zsidózásokat, vagy ilyesféle utalásokat, a zsidózást is tartalmazó kommunistaellenes gyalázkodó leveleket stb., és ezekből mindjárt igazolást is nyert a forradalom antiszemita jellegére. A szerző már a cikk elején leszögezi, hogy „elhamarkodott ítélezések helyett az antiszemita jelenségek számbavétele, okainak feltárása vihet közelebb a történetek megértéséhez”. Burkolt bírálattal illeti a téma egyik legjobb ismerőjét is, Kovács Andrást, aki szerint a forradalom napjaiban elenyésző volt az antiszemita jelenségek száma. Merthogy a „zsidóellenes megnyilvánulások közé nem csupán a zsidók tetteleges bántalmazása, a lincselések, pogromok tartoznak, hanem a gesztusban, szóban és írásban elkövetett atrocitások is. Ezekkel megsokszorozódik a 15–20 körüli szám. Az antiszemitizmus esetében azonban a 'kevés' is sok. A zsidóellenes atrocitások viszonylag ritka előfordulása és az antiszemita megnyilvánulások antikommunista jellege sem ok arra, hogy lekicsinyeljük a forradalom alatti zsidóellenességet” – így az ítélet. Vagyis a cikk minden kényszerű tiszteletkör, illetve a ma kötelező (elégge erőltetettnek tűnő) „ötvenhatos-farok” ellenére is azt a benyomást kelti – sőt: lényegében ki is mondja –, amit egykor a Fehér Könyv, hogy ti. Kádáréknak igazuk volt a fölkelés ellenforradalmi, fasiszta-fehérterrorista jellegét illetően: „Az 1956-ban ismét nyíltan megjelenő zsidóellenesség – amely a társadalomban 1948 és 1956 között lefojtottan volt jelen – nem a forradalomról állít ki bizonyítványt: azt jelzi inkább, hogy az évtizedes kényszerű kitérő után az emberek ott folytathatták, ahol 1945–46-ban, de még inkább 1947–48-ban abbahagyták velük. Amikor 1956-ban kienedtek a hatalmi fékek, elszabadultak a csoportos és a személyes indulatok.” Mi több, a szerző szerint éppen Kádárék voltak azok, akik az események antiszemita vonatkozásait

titkolni próbálták, és a zsidóellenes megmozdulásokat később általánosabb lincseléssé, illetve kommunistaellenes pogrommá kenték, s csak Marosán látta helyesen a dolgokat, minthogy ő fektetett nagyobb hangsúlyt az ellenforradalom antiszemita eseményeire. Mindehhez a Kádár-korszak ismert szakértője, a Fővárosi Levéltár egykori főigazgatója, Varga László adta a nevét opponensként. Érdekes ebből is idézni, minthogy ugyanazon lap ugyanabban a számában jelent meg. Varga bizarr, kissé a régi állampárti önkritikákra emlékeztető konfesszióval végzi laudációját: „Én azért szeretem Ständeisky Évát, a történészt (rokonlélek), mert kérlelhetetlen, amikor a történelmi igazságról van szó, megvesztegethetetlen. Most is az. Nem mondja, de hát olvasom, ahogy neki-feszül, hogy korrigáljon egyfajta kánont, aminek Karády Viktor, Kovács András, Vári István stb. mellett én is részese vagyok. Egyikünk sem becsülte le az 1956-os magyarországi antiszemitizmust, de peremjelenséggént tárgyalta. Ő nem ezt vitatja, egy pillanatra sem helyezkedik David Irving álláspontjára, mely szerint a forradalom egy nagy antiszemita megmozdulás lett volna. Nem is a forradalomról beszél, hanem az 1956-os antiszemitizmusról, mégis zavarba hoz. Nem estem-e magam is abba a hibába, hogy túl könnyen intéztem el ezt az egész kérdést, beszéltem (írtam) róla, de nem akartam látni.”²²²

De az igazán szomorú nem is ez, hanem hogy Ständeisky írására még csak nem is reagált senki úgy, ahogyan kellett-illett volna. Még akkor sem, amikor a szerző (és az Élet és Irodalom) vérszemet kapva, újabb cikket jelentetett meg. (Bár ebben ezúttal egy konkrét esetet, a Kádár-korszak '56-ról

²²² Ugyanakkor néhány bekezdéssel följebb Vargával valamiféle szakmai tisztesség kimondatja azt is, hogy „hiányzó tényeket (iratokat) túlságosan is gyakran feltételezésekkel, valószínűsítésekkel kell pótolni, s ebben Ständeisky nem mindig, nem feltétlenül meggyőző”.

szóló szennyirodalmában előszeretettel citált, hírhedt miskolci lincselést tárgyalja, ám áthallásosan ugyanazokkal az „általános tanulságokkal”.²²³) Senki nem mondta vagy írta például, hogy 1848-ban is voltak pogromok, még hozzá több városban is, hogy számos helyen azért tüntettek, hogy zsidók ne lehessenek a nemzetőrség tagjai, de valahogyan mégsem ez jellemezte sem a forradalmat, sem az utána következő szabadságharcot. Pedig ’56 „antiszemita vonulata” nem csupán nagyságrendileg vagy minőségileg, de az ide sorolható jelenségek mennyiségét tekintve is eltörpül a ’48-as eseményekhez képest, noha Standeisky nagy igyekezettel még a nem egyértelmű, inkább vélt vagy sejtett, mintsem bizonyíthatóan antiszemita megnyilvánulásokat is összegyűjtötte. (Pl. ilyen eset, amikor Kiskunmajsán a tanács zsidó származású begyűjtési felügyelőjét agyonverte a tömeg. Mivel az atrocitásban a lumpenelemek is részt vettek, „akik vagyontalanságuk okán eleve nem lehettek kárvallottjai az embertelen beszolgáltatási, rekvirálási akcióknak”, továbbá mivel a párttitkár és a VB-elnök megúsza, a begyűjtési felügyelő csakis a származása miatt halhatott meg – így a komoly tudományos érvelés.) Ha pedig az ismert tényre gondolunk, hogy ti. hány zsidó származású pártfunkcionárius és ávótestiszt működtette a Rákosi-rendszert, valamint hogy a forradalomhoz időben mennyire közel volt a második világháború, ’56 antiszemita aspektusa a jelentéktelennél is kisebbre zsugorodik. Teljesen érdektelen, hogy ezeknek az embereknek a többsége semmilyen szinten és formában nem vállalta zsidóságát, mi több, egy részük (pl. maga Rákosi) lényegében hasadt tudatú figura volt, minthogy elkötelezett moszkovitaként kvázi antiszemita szerepbe került. (Az imperialista Izrael elítélő, a

²²³ *Elmismásolt antiszemitizmus, elhallgatott múlt. Az 1956-os miskolci lincselés.* Élet és Irodalom, 2004. augusztus 20. 8–9. o.

cionisták esküdt ellenségei stb.) Egy antiszemita számára ugyanis mindenképpen zsidónak („zsidó-kommunistának”) minősülnek, bármit is gondoltak ők magukról. Így ha a zsidó-ellenes megmozdulások száma '56-ban annyi és olyan volt, mint amilyen és amennyi, s még az antiszemita beszéd sem tudott a közbeszéd részévé válni, akkor talán a társadalom és a felkelők mégsem antiszemitaaként reagáltak a korábbi eseményekre, minthogy nem a bukott vezetők és pribékjeik származásával foglalkoztak (még a kicsiny és jelentéktelen keresztény-nemzeti, radikálisan antikommunista csoportok sem!), hanem a bűneikkel. Egy újságcikk a forradalom napjaiból: A Széna tériek a kakastollas csendőrkalapban megjelenő suhancot elzavarják, mondván: nem ezért harcolunk. És egy másik híradás: néhány nemzetőr kiszabadít egy zsidó származású ávótestisztet a fenyegető tömegből, mert nem akarják, hogy a forradalomnak bárki antiszemita jelleget tulajdonítson. Persze voltak antiszemita atrocitások, ahogyan akadtak nyilasok és talán még néhány horthysta is a felkelők között. Ez utóbbit azonban fölösleges kutatni, azt már régen megtették a kádárista történészek és „szakértő újságírók”, sőt, a nyolcvanas évek végéig szinte másról sem lehetett olvasni '56 kapcsán, csak erről.

Nos, mindezt senki potentát nem írta meg a Ständeisky publicisztikájának helyet adó lapban, és máshol sem. A balliberális értelmiség – amely állítólag magáénak érzi az '56-os örökséget, és amely szinte egységesen zúdult föl David Irving és tanai fölbukkanásakor – hallgatott, mint a sír, még az ötvenhatosok is. Úgy látszik, nem magával Irving állításaival, hanem az ahhoz való viszonyulással volt csak baj, ami valljuk be, szomorú. Matúz ellenben nem hallgatott, hanem könyvének legalább a felét Ständeisky írásainak szentelte, hosszan idézte, kérdéseket tett fel, hogy a történésznő milyen alapon rágalmazza David Irvinget, amikor lényegében (sőt olykor

szinte szó szerint) ugyanazt mondja. Az Auschwitzból hazatért, majd Kádár bitófáján végző Angyal István, s vele ötvenhat zsidó és baloldali mártírjai foroghatnak a sírjukban.

Ezzel a véleménnyel persze szembe lehetne szegezni, hogy a nemzeti mítoszoknál jóval fontosabb a történeti igazság kiderítése, ezen belül az elfeledett részletekben megbúvó kellemetlen igazságoké is. Ahogyan Varga is írja opponensi véleménye végén: korrigálni kell a kánont. Ez bizony így van. Már ha tudományos munkáról van szó. Némileg más a helyzet, ha történeti eseményekre hivatkozó, azokból jelenkori tanulságokat levonni akaró politikai írást nézünk. Az ilyenekben nem valamiféle objektív igazság jelenik meg, és főleg nem az egésztől kapunk tárgyilagos képet, hanem vélemény, értékek és persze szándékok – hogy ti. a szerző mit is akar kihozni a ma számára az adott történeti eseményből. Márpedig Ständeisky írása közéleti lapban, még hozzá politikailag keményen elkötelezett hetilapban jelent meg, s az olyan fejezetcímek, mint „A csőcselék-antiszemitizmus”, „Kommunistaellenesség, zsidóellenesség”, „Zsidó félelmek” sem éppen az egzaktságot és tárgyilagos szemléletet, inkább az érzelmeket tükrözik. Amit tovább erősít, hogy a szerző írásának már a legelején erkölcsi tanulságokat von le, ami jellegzetesen a régi típusú, ideológiailag elkötelezett tudomány sajátja. Vagyis nem szaktudományos munkáról, hanem szubjektív politikai esszéről beszélhetünk, ami legföljebb a tudományos kutatás mellékterméke lehet. Ez önmagában korántsem baj (rosszul állna nekem, ha ezt kifogásolnám, mikor könyvem is éppen ilyen jellegű), csakhogy akkor műfajának megfelelően kell megítélni és foglalkozni a témával.

Ständeisky írásai, illetve azok Élet és Irodalom-beli megjelentetései csak tágabb politikai – illetve a politika uszályába került kulturális – trend kontextusában válnak igazán érthető jelenséggé. Egyrészt, mint minden politikai érának,

ennek is megvannak a maga saját (többnyire az uralkodó ideológiától függő) kiemeltebb, trendi témái. Ezek közül az egyik a holocaust, illetve általában a zsidóság történetének, kultúrájának stb. kutatása, népszerűsítése. Ez azonban jelen írás szempontjából másodlagos. Ami ennél fontosabb: az 1956-os forradalom lényegének elkenése, üzenetének eltusolása, elhallgatása, ami ugyancsak a mostani rendszer ideológiai velejárója. Mert mi is ötvenhat lényege? Elsősorban a nemzeti függetlenség kivívása és ettől elválaszthatatlanul olyan társadalom, olyan gazdasági-politikai rendszer megteremtése, amit ma a legtöbben gyermeteg utópiaként mosolyognak meg. A „földet, gyárat vissza nem adunk!” gondolata legalább annyira fémjelezte a forradalmat, mint a „ruszvik haza!” jelszava. ’56 legfőbb külpolitikai követelése a magyar semlegesség volt, és nem a NATO-tagság. A forradalom címere a Kossuth-címer, hagyománya a kurucos-petőfis, republikánus, nem-kirekesztő plebejus nacionalizmus. ’56 októberében-novemberében a honvédségben a hivatalos megszólítás „elvtárs” helyett „bajtárs” volt, és nem „úr”. (Szimbolikus, hogy később újra elvtárs lett, majd ’89 után újra úr.) A fegyveres harcok közepette alig volt fosztogatás, s itt eszünkbe juthat a jól ismert kép: az Írószövetség fölhívására az adakozók az elesettek családjai részére szánt pénzt utcán elhelyezett, fedél nélküli ládába tették. Mutasson valaki még egy ilyen forradalmat az európai történelemben! És ezen néhány nyilas vagy horthysta felkelő, vagy akár pogromlovag sem változtat. Ahogyan Mindszenty hercegprímás szereplése sem, hiszen híres rádióbeszédében – bár ebben hangzott el először, hogy a felkelés nem forradalom – még ő is arról szólt, hogy a „régى nacionalizmusokat mindenütt át kell értékelni”, hogy a „nemzeti érzés ne legyen többé harcok forrása az országok között”, sőt, hogy „jogállamban élünk, osztály nélküli társadalomban, demokratikus vívmányokat

fejlesztünk, szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátozott magántulajdon alapján állunk”.²²⁴ Pongrátz Gergely, a Corvin köziek egykori parancsnoka, akit igazán nem lehet lekommunistázni, nagyon is pontosan emlékezett, hogy kik voltak ők, és mit akartak: „Nem akartunk a múltból visszahozni egyetlen társadalmi rendszert sem, hanem kiválasztani mindazt, ami a nemzet érdekeit és javát szolgálja. A szocializmust teljes értelmében, eredeti formájában akartuk megvalósítani. Egy olyan szocialista Magyarországot akartunk létrehozni, ahol a bányák és a bankok kivételével minden termelőeszköz az állami tulajdonból köztulajdonba megy át. A munkás legyen 'részvényese' annak a gyárnak, vagy üzemnek, ahol dolgozik. A hasznot a munkások között osszák szét, szakképzettségük és termelésük arányában. (...) Egy középutat kerestünk a kapitalizmus és a kommunizmus között. Egy harmadik útról álmodoztunk, amely nem a tőkésnek vagy a kiváltságos kommunistáknak szolgálja az érdekeit, hanem az egész magyar népnek.”²²⁵ Szándékosan nem egy „balos” ötvenhatost idéztem. Ráadásul a Corvin köziek parancsnoka ezt nem akkor, hanem *most* mondta. Persze lehet, hogy igaz: '56 azért volt ilyen, mert torzó maradt, mert nem volt idő, hogy előjőjenek a szörnyek a mélyből. Amit Hamvas is ír a mottóban idézett írásában: „Ha a forradalom győzött volna, akkor se lett volna más, sőt. Akkor jöttek volna a magyarok.”²²⁶ (Vagyis '56 tisztaságát végső soron a forradalom leverőinek köszönhetjük.) Lehet. De a lényegen: a

²²⁴ L. 1956 sajtója. Október 23.–November 4. Válogatta: Szalay Hanna. Budapest, 1989, 404–405. o.

²²⁵ Pongrátz Gergely: *A harmadik út és a forradalom elárulása*. <http://www.geocities.com/hfkhunsor/hunsor/1956/mento1956.htm>

²²⁶ Hamvas Béla: 'Interview'. In: *Patmosz*. Esszék. Életünk Könyvek, Budapest, 1994. 268. o.

létezett, megtörtént ötvenhaton, annak szándékain és törekvésein ez mit sem változtat.

Hogy mi a baj ötvenhattal? Vélhetőleg az, hogy a forradalom maga egyenlőséget és igazságosságot óhajtó proli felkelőivel és balos értelmiségjeivel, munkástanácsaival, öngazgató szocializmusával nem passzol sem a náci-újnáci világképhez, sem a keresztény-úri neobarokkhoz, sem a neo-liberális-komprádor mennyországához, sem a „Kádár alatt jobb volt” neojobbágy nosztalgizálásához. És habár '56 ünneplése hivatalossá lett (persze a szó legrosszabb értelmében), maga „ötvenhat” abszolúte inkompatibilis a mostani rendszerrel, és szinte mindennel összeegyeztethetetlen, amiben ma élünk. Ami az ún. rendszerváltás óta történt, legalább annyira '56-ellenes, mint maga a forradalmat leverő és megtorló Kádár-rendszer. A fölkelés egyszerre volt nemzeti függetlenségi szabadságharc és szociális forradalom, s ez utóbbi részeként az uralkodó elit, a termelőeszközöket a maguk kollektív tulajdonává kisajátító és ezáltal új osztállyá váló állampárti kaszt – a mai újkapitalista tulajdonosi réteg elődje – elleni lázadás. 1989 után viszont e három óhaj egyike sem teljesült, sőt. Ezért a forradalom jellegéről és lényegéről, valódi fővonaláról ma éppúgy nem ildomos beszélni, mint leverése után.

Másrészt ötvenhattal a mai politikai csoportok és szubkultúráik nem is nagyon tudnak mit kezdeni. De mivel kiemelkedő és meghatározó esemény volt, amivel valahogy mégiscsak el kell számolni, hát meghamisítják. Így gyártódtak az utóbbi másfél évtizedben mindazok a hazugságok és egyoldalú interpretációk, amiket szinte minden évben hallhatunk a ripacs pátosszal nyakon öntött október 23-i ünnepségeken, és olvashatunk a sajtóban – „balliberálisban” és jobboldaliban egyaránt. Így keletkezett a liberális ötvenhat, ahol a „társadalom” (véletlenül se a „nép”) nem a nemzeti

függetlenségért és az emberarcú szocializmusért, hanem kizárólag a sajtó és a politika szabadságáért harcolt, és így keletkezett a keresztény-nemzeti ötvenhat is, ahol a magyarság a „szentistváni” (értsd: a Mária Terézia–Horthy-féle) keresztény Magyarországot akarta visszaállítani. (És persze mindkét ’56 mi más volna, mint az újkapitalizmust bevezető rendszerváltás előzménye és előképe.) Aztán jöttek az ennél vadabb verziók is, amelyeknek az előzőektől eltérően már alig van valóságalapja. Íme, egy gyöngyszem, újból a szélsőjobbrol: A „tradicionalista szupranacionalizmus” hazai senior teoretikusa szerint „az, ami 56 őszén Magyarországon történt – egyáltalán nem volt ’haladó’ történés, nem volt ’haladó szellemű’ emberek ’haladó szellemű’ tette. Ezt – titokban – a liberális progresszionistáknak is tudniuk kell, s valószínűleg – titokban – tudják is, de törekvéseiknek nem lenne hasznára, ha ezt bevallanák, hiszen 1956. október 23-ának az emléke – megfelelően manipulálva – nagyszerűen megfelelő bizonyos – a Kali-Yugát²²⁷ generáló erőkkkel kollaboráló szándékok ágenseinek most, a 20. század végén.”²²⁸ Vagyis a szerző a maga nyakatekert, életidegen bikkfanyelvén pontosan ugyanazt az érvet hozza ’56 „tradicionalista-ultrajobboldali” elfogadtatására, amit Kádárék annak lejáratására, illetőleg a forradalom leverésének igazolására, hogy ti. a felkelés ellenforradalom volt. A különbség: az ellenkező előjel; ’56 éppen azért pozitív esemény, mert *nem* haladó szellemű, mert nem forradalom.

És ugyancsak az ’56 okozta probléma föloldására gyártódott a tipikusan jobboldali összeesküvés-elmélet is, hogy a forradalmat valójában a KGB szervezte fölülről, felkelést provokálva, ami hivatalos indokként szolgálhat a szovjet

²²⁷ Ti. az 1945-tel beköszöntő Sötét Világkorszak.

²²⁸ László András: *Tradicionalitás és létszemlélet*. 1995, Kötet Kiadó, 184. o.

csapatok huzamosabb itt tartózkodására. Ebben persze a nyugati titkosszolgálatok is segítettek az oroszoknak. Ez utóbbi próbálkozás azért minden aljassága és gagyi volta ellenére is becsülendő, mert vallói, burkoltan ugyan, de őszinték. E mítoszteremtés által ugyanis kinyilvánítják, hogy '56 nem kell nekik, nem az övék, nem érzik magukénak. Hogy miért nem? Hát éppen mert hiányzik belőle a jó kis zsidóvézés, márpedig nemzeti szabadságharcról csak akkor beszélhetünk, ha az a magyarság igazi ellensége: a nemzetközi judeokrácia ellen irányul. És az a sok zsidó ötvenhatos amúgy is gyanús. Vagyis '56 októbere nem az ő októberük, nekik inkább a tizenkét évvel és egy héttel korábbi dátum jelenti az ünnepnapot. Ehhez egy személyes élmény: amikor régész-hallgatóként részt vettem egy jászsági ásatáson, és '56-ról esett szó, az egyik dolgozó felesége – középosztálybeli nő – szó szerint azt mondta: ugyan már, '56-ot csak a zsidók csinálták, apám is megmondta. (Az apa jó módú orvos, a keresztény úri középosztály tagja, aki az előző rendszerben is érvényesült persze.) Az egyik ásatási munkás – amatőr régész –, aki a forradalom leverése után börtönben ült, és sokáig még érettségit sem szerezhett, ezt hallva megdöbbsent.

Ötvenhat, miként korábbi két nagy szabadságharcunk, nem csupán a demokratikus hagyomány, hanem a nemzeti konszenzus, a nemzeti egység letéteményese is. Talán az egyetlen olyan esemény a nyomorúságos és szégyenletes huszadik századi magyar történelemben, ami közös alap lehetne jobb- és baloldali, katolikus, protestáns, zsidó, vagy ateista magyarnak. És ami *épp emiatt* elviselhetetlen a mai megosztott magyar társadalom számára. Mivel ötvenhatban egységes volt a nemzet (pontosabban: nagyon rövid ideig körvonalazódott a „nemzet” lehetősége), így mindegyik székértábort zavarja a másik ötvenhatosainak vagy hagyományának része-részvétele ebben az egységben. A jobboldalnak

nem tetszik, hogy zsidók és kommunisták is voltak a felkelők között, még hozzá szép számmal, a balliberálisok viszont a forradalom nemzeti arculatát érzik fenyegetőnek. De ami ennél lényegesebb, és egyben lesújtóbb: éppen a sokféleség miatt nem létezik ötvenhat, mert ami sokaké, az senkié, hiszen a másikkal senki nem közösködik, inkább hagyja az egészet a fenében – mint például az említett összeesküvés-elmélet hívei. Vagy: hamisít és csúsztat, ami a másik kézenfekvő megoldás. Ezért ötvenhat besározásának és/vagy meghamisításának az esetleges pszichózisból eredő irracionalitáson túl praktikus okai (is) vannak: eltépni a köteléket magyar és magyar között, a saját szekértábor megerősítése érdekében. Hogy csak a Petőfi-körös reformkommunisták (mint a mai balliberálisok vállalt elődei – ami önmagában is röhej) vagy csak a börtönből kiszabadult papok és a keresztény-nemzeti pártok szervezői, vagy éppen csak a hungaristák legyenek az igazi ötvenhatosok. Aki viszont nem volt reformkommunista, az nacionalista és antiszemita csőcselék, aki meg kommunista volt és/vagy ráadásként zsidó, az nyilván beépített orosz ügynök. E tevékenység külön hasznos mellékterméke: attól, mert valaki még ötvenhatos, nyugodtan lehet büdös zsidó, rohadt kommunista, hazaáruló, vagy éppen mocskos fasiszta. (L. a Mécs Imre-ügyet.) Semmi nem számít, nincs közös pont és nem is kell, hogy legyen – miközben a megosztók másról sem papolnak, mint a nemzet egységéről.

Mindez persze nem a mostani velejéig romlott rendszer produktuma. Az okok mélyebben lapulnak, az előzmények 1989-nél jóval korábbra keltezhetők. Az, hogy Magyarországon az emberek mindmáig igyekeznek nem morális szempontból látni és észlelni az életüket, illetve az őket körülvevő világot, az ötvenhatot követő időszakkal hozható közvetlen összefüggésbe. A forradalom leverésével élte át és látta be a társadalom zöme, hogy hazájában nincs módja sem az

erkölcsi, sem a gazdasági, de főként a politikai önmeghatározásra. A hatalom viszont tanult a történetekből, és szélsőségeit félretéve hamar levonta '56 tanulságait. Rájött, hogy a népet legföljebb az ünnepeken szabad mozgósítani. Nem szabad behatolni a privátszférába, csak ha nagyon muszáj, és viszonylagos jólétet kell teremteni. Ugyanakkor minden közösségi szerveződésre oda kell figyelni, és létrejöttüket minden eszközzel akadályozni. A kádárista politika egyik meghatározó törekvése volt a társadalom minél teljesebb körű depolitizálása, semlegesítése. Sem nemzeti, sem vallási, sem szociális, sem civil alapon nem jöhet létre semmiféle közösség és közösségi tudat, mert az újabb ellenállás góciát képezné. '56 további tanulsága, hogy nem szabad úgy tünnie: bárki is komolyan veszi a baloldaliságot. Mert habár a baloldaliság élesen szemben állt a létezett szocializmus valóságával, mégis egyfajta kötelező mércét jelentett – mint a kereszténység a középkorban. Így a Kádár-korszakban csakis *egyének* érvényesülhettek. De még ők sem akárhogy, nem legitim, szabályos, törvényes, normális formában, és főként nem az érdem, inkább a protekció és a korrupció révén. A Kádár-korban egész kifinomult kultúrája alakult ki a dzsentri-világból oly jól ismert külön utak, kiskapuk, összeköttetések keresésének. A Kádár-kor legitimációját az ezekre alapuló sajátos kiegyezés adta: békén hagyunk titeket, lehet gyarapodni, lazítani, korlátozottan utazni, lehet kisebb-nagyobb mértékben ügyeskedni, korrumpálódni, még afölött is szemet hunyunk, sőt, ezt-azt még kimondani is lehet. Ennek fejében viszont átengeditek nekünk az élet irányítását, s szépen hozzászoktok a kötelező ideológiai kántáláshoz. S mindehhez a sokat emlegetett kacsintás a hatalom részéről a társadalom felé: vigasztaljon, hogy eszmét mi sem veszünk komolyan – de hát mit lehet tenni? Az ország nem ugrálhat, mi sem ugrálhatunk, így ti sem ugrálhattok. Az alku könnyen

megkötöttetett, mivel mindenki fáradt volt és félt. A forradalom leverése után alig fél évvel már százezrek éltették a régi-új hatalmat a Hősök terén – azóta se volt ekkora tömegdemonstráció Magyarországon. Az esemény szimbolikus és kifejező. Szinte mindenki, minél gyorsabban igyekezett hűséget nyilvánítani, s ebben az értelmiség járt legelől. Aztán a legtöbben úgy tettek, mintha semmi sem történt volna. Csekély kivétellel az emberek többsége belemerült az anyagi gyarapodásba és a magánélet kínálta örömök hajszolásába. Az eredmény: a *nem szolidáris és nem demokratikus* akarat- és érdekérvényesítési módok alternatíva nélküli, automatikus elfogadása.²²⁹

A magyar társadalom részben ezért nem tud mit kezdeni '56-tal. Földolgozatlan, megfeküdte a gyomrot. Amihez vélhetőleg jócskán hozzájárul a rossz lelkiismeret, méghozzá nem csupán a „kádári kiegyezés” elfogadása és az elgerinctelenedés miatt. Van itt más is. A gulyáskommunizmus, a lazítás, a viszonylagos szabadabb és jobb élet ugyanis nem Kádárék jótekonysága, hanem '56 következménye volt. A sztálini államszocializmus magától soha nem változott volna. Mindazok, akik maszekok lehettek, utazhattak, hétvégi telkekre vonulhattak, több pénzt kereshettek, alkothattak, divatosabban öltözhetnek, nyugati zenét hallgathattak, amerikai filmeket nézhetnek, Kellér és Hofi beszélésain röhöghetnek, vagy egyáltalán: élvezhették sok év után, hogy a hatalom nem ugráltatja és zaklatja őket, mindezt azoknak köszönhették, akik akasztófán végezték, akiket megkínóztak, akik a börtönökben rothadtak, akiket életük végéig figyeltettek. A legvidámabb barakk viszonylagos vidámsága az ő művük. Nekik köszönheti az országot, amit mindenki Kádárnak

²²⁹ L. erről többek között Felkai Gábor tanulmányát: *Két társadalomelméleti illúzió széttréése a jelenkori magyar közgondolkodáson.*

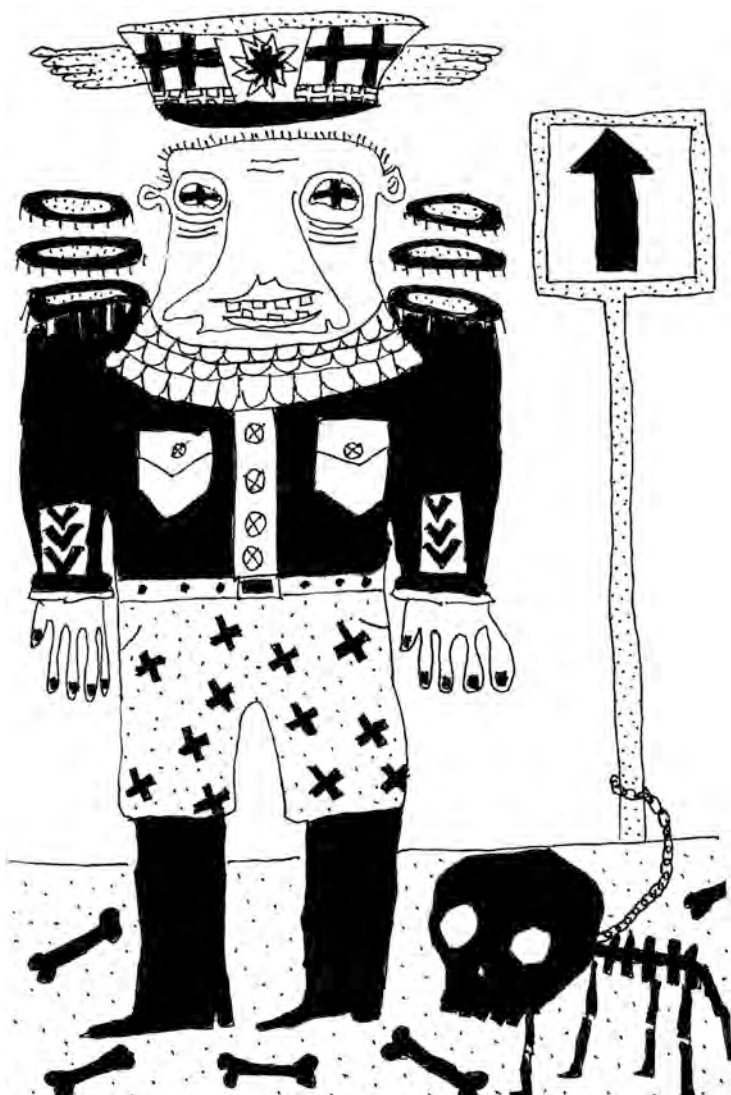
(www.c3.hu/~szf/Szofi97/Sz97-03/Sz97-03-Fr.htm)

tulajdonít: hogy Magyarország, úgymond, „nem lett Románia vagy Bulgária, pedig lehetett volna”. És akiket *éppen ezért* aztán kiközösített a leverett forradalom felemás vívmányainak haszonélvezője, a magyar társadalom. Ismert pszichológiai jelenség, hogy akinek vétettünk, s aki miatt lelkifurdalásunk van, annak inkább ártunk, mert nem tudunk megbocsátani saját magunknak. A forradalom leverése után nem bűjtették úgy a szabadságharcosokat, mint 1849 után, alig-alig gyűjtöttek családjaiknak, holott Lengyelországban ez általános volt, viszont elárulták, besúgták és megalázták őket – munkahe-lyen, utcán, lakóhelyen, családban, nemre, korra, fajra, iskolai végzettségre való tekintet nélkül. Fiatal lányokat, sőt, tizenégy-tizenöt éves srácokat hurcoltak meg és tettek tönkre az „ellenforradalomban való részvételük” miatt. Huszonkétezer elítélt, közel négyszáz kivégzett (ebből több mint száz ítélet nélkül), kétszázezer menekült és több száz elesett, eltűnt és elhurcolt: ők voltak a kádári idill ára, ők voltak a fizetség, az áldozat, ők voltak Ázazelnek a pusztába kergetett fekete juh.

A Kádár-korszak pedig egyáltalán nem zárult le. Olyannyira folytonos, hogy simán túlélte 1989-et, még hozzá minden emberi és politikai velejárójával. Még mindig ugyanaz a csatlós ország, ugyanaz a gazdasági és politikai kiszolgáltatottság, ugyanaz az elit, ugyanazok az ügyeskedők, ugyanazok a nyertesek és vesztesek, ugyanaz a korrupció, ugyanazok a kioktató szövegek, ugyanaz a dögletes konformizmus, ugyanaz a szervilizmus, ugyanaz a cinizmus és közöny, ugyanaz az álszent siránkozás, ugyanaz a kisstílűség. Külön tanulságos, hogy az utóbbi években a politikusok hirtelenjében milyen meleg és megértő szavakkal szólnak a Kádár-kor kisemberéről – még az oly előszeretettel kommunistázó jobboldalon is. Ami mutatja, hogy a Kádár-rendszer megítélése mennyire érzékeny pont, hogy azt nem lehet csak úgy

büntetlenül „szidni”, mert az emberek nagy része zokon veszi. Hogy az ilyesmin kemény szavazatok múlnak. Így ami ötvenhatal a rendszerváltás óta történik, tulajdonképpen természetes.

MIÉRT NINCS MAGYAR
NACIONALIZMUS?

*„Ha Magyarországot három forint árán ki lehetne ragadni
a veszélyek örvényéből, azt hiszem, nem találkozna három
ember, aki rászánná magát erre az áldozatra.”*

(Burgio pápai követ 1526 elején)

Szittyák

1505 őszén, a Rákos mezején tartott országgyűlésen a közne-messég egységesen foglalt állást az idegen trónkövetelőkkel szemben. Werbőczy István, az ismeretlenségből hallatlan szorgalmával fölkapaszkodott ugocsai kismanes ekkor fogalmazza meg az ún. rákosi végzéseket. Ezekben benne foglaltatik, hogy az ország „rémséges szétrongyolódásának és csúfságos pusztulásának” az idegen származású királyok az okai, ezek az élveteg és elpuhult uralkodók, akikről idegenek a szittyá erkölcsök és szokások, akik fegyverforgatás helyett tunyaságban tespednek, akik kegyetlenebbül dúlják a hazát, nyomorgatják a népet, mint a török, és akik miatt odavesztek a régi magyar területek: Halics, Lodomér, Bulgária, Ráma és Szerbia. Ellenben a magyar származású uralkodó a nemzet épülését és gyarapodását szolgálja.

Az idegenellenesség már hosszú évek óta az országgyűlések meghatározó tartalmi és hangulati eleme. Nemeseink a Mátyás halála utáni években javaslatokat tesznek – és fogadnak el –, hogy az idegen papokat bizonyos rájuk bizonyított visszaélések esetén vízbe fojtják, hogy idegen semminemű egyházi és világi hivatalt nem kaphat, sőt, nem vehet részt tanácsban sem, továbbá nem lehet vámszedő, s nem szerezhethet birtokot az országban. A magyaroknak pedig meg kell tiltani, hogy idegenekkel közös kereskedőtársaságokat

hozzanak létre.²³⁰ A gyűlések parázs hangulata kiárad az utcára is; rendszeresek a zavargások. A szenvedélyes düh az országnagyok, a főpapok, a vagyonosok, de főként a külföldiek ellen fordul. A tömeg megtámadja a kereskedőket, elrabolják és széttapossák az árusok portékáit, föltörik a gazdagok (közük magyar főpapok és bárók), valamint az itt élő olaszok, csehek, sziléziaiak házait. Még az is megesik, hogy a külhoni diplomatáknak a királyi várba kell menekülniük. És persze nem maradhatnak ki a zsidók sem, akiket ilyenkor szintén pogromok fenyegettek. Bonfini jól érzékelteti az 1494-es országgyűlést kísérő „népi megmozdulás” hangulatát: „A várost hatalmában tartó rémület és a már szinte általános veszedelem közepette a király elhatározta, hogy a végső menedékhez fordul, és leküldte a várkapitányt a testőrcsapattal, ez aztán egy-két rablót a többiek szeme láttára fölkoncolt, a többieket a várható büntetés félelme gyorsan megbolázta. A király nem mert a néppel szemben tovább menni, nehogy még inkább a főpapok ellen hangolja, és a lázadásból még véresebb lázadás keletkezzék.”²³¹

A fölháborodás konkrét előidézője az új adózás, minthogy a király minden porta után egy aranyat kért évi taksa fejében. A nemesek viszont az adózás „régis szokásaira” hivatkoztak, s azt követelték, hogy öt ház után hajtsanak be egy aranypénzt, amire állítólag a király maga is fölesküdt a koronázása alkalmával. (Egyébként 1526-ig még a megszavazott adók sem folytak be – miközben a végvárak katonái szó szerint éheztek.) Ám ez csak egy epizódja a küzdelemnek, ami a központi hatalom és a nemesség, illetve a főurak és a

²³⁰ Bár a témát számos történész kutatta és különféle szempontok alapján földolgozta, legmérvadóbbnak Kulcsár Péter: *A Jagelló-kor* című összefoglaló munkáját tekintem.

²³¹ Antonio Bonfini: *Magyar történet*, V. könyv. Kulcsár Péter fordítása (*Hunyadiak kora*, Budapest 1981, 288–89. o.)

köznemesek között folyt már évszázadok óta. Harc minden olyan törekvés ellen, ami a „magyar nemzet régi szabadságát” csorbítaná, azaz megkurtítaná a nemességet – főként anyagilag.

Werbőczy ezekben az időkben és körülmények között alkotja meg (bár nem előzmények nélkül) a nemesi communitas „demokratikus szabadságjogait” megfogalmazó szent korona-eszmét, ennek szerves része a pogány hun hagyomány és a keresztény-katolikus eszmeiség sajátos eleggyé olvasztása. A magyar korona, amely korábban a király személyéhez kötődött, innentől az ország összes köz- és főnemesét magában foglalja, és lesz a nemesi nemzet egységének jelképe és egyben letéteményese. A Hármaskönyv szerint az egykor vándorló szittyák közös megegyezéssel választottak vezéret, ezért még a leghatalmasabb úr is legföljebb *primus inter pares* lehet, de végső soron annak tekinthető az uralkodó is.

A szittyai demokrácia a nemesi nemzet demokráciája, a szittyai nacionalizmus pedig a privilegizált közösség jogvédelme. Ennek a „nemzetnek” két nagy ellensége van: az Idegen és a saját népe. A Hármaskönyv elbeszéli, hogy a régi hunok, illetve szittyák háború idején véres karddal hívták össze a harcosokat. Akadtak azonban gyávák, akik a hívásra nem jöttek. Őket a szittyák kivetették maguk közül, és szolgává tették. Ez a magyar parasztság jobbágyi állapotának Werbőczy-féle eredettana. Máskülönb mi a magyarázata, hogy a Hunortól és Magortól származók egyik része úr, a másik része szolga? – teszi föl a kérdést a „nagy jogtudós”. A gyáva, s ezért lelkükben nem igazi magyarok koncepciójától pedig csak egy lépés a teljes kirekesztésig: „Bárki igaztalanul támadt is a magyarra, győzelme sohase lőn végül” – összegzi a Dózsa vezette fölkelés bukásának „erkölcsi tanulságát” erről

írt eposzában.²³² Vagyis a paraszt ugyanolyan *külső* ellenség, ugyanolyan idegen, mint a török vagy a német. És ugyebár szittyá felfogás szerint az idegen földet sem birtokolhat, ezért „a parasztot munkája bérén és jutalmán kívül ura földjéből semminemű örökjog nem illeti, mert az egész föld birtoka egyedül a földesúré” – mondja ki a Hármaskönyv III. részének 30-ik passzusa. Korábban, a középkor folyamán a magyar földnek sokfajta birtokosa volt, s a földesúr csupán egy a sok közül. Werbőczy eszméi alapján hosszas küzdelemben szétverik a paraszti földközösségeket, és megvalósul a röghöz kötöttség, az örökös jobbágyság. A magyar nemesi demokrácia tehát amolyan spártai demokrácia, ahol a helóták szerepét a magyar nép játssza.

Ez a jog- és tradíciótisztelő „ősi magyar demokrácia” a magyarság megosztása révén született, vérben és mocsokban. „A politikai nemzetet összetartotta, ez a Hármaskönyv nagy érdeme; a népet kettészakította, ez nagy vétke” – írja a „nemzetietlenséggel” vagy baloldali-liberális elhajlással vajmi nehezen vádolható Hóman Bálint.²³³ De miféle érdem az, amely ez utóbbi vétek révén valósul meg? A nemesi nemzet tulajdonképpen illegitim képződmény, így Szapolyai koronázása szimbolikus értelmet kap káplánja, Szerémi György látomásában: „És feltették fejére az angyali koronát, nagy misét celebráltak, s szokásuk szerint felszentelték. Én pedig néztem őt, mint ült díszben. Hirtelen kezdett az angyali korona csúszni Szapolyai János fején, s a püspökök kezükkel tartották a fején. Hogy elengedték, mindjárt ismét félrecsúszott. Mondták, hogy nem érdemli, mert vérrel fertőzte meg a

²³² Kulcsár, i. m. 141. o.

²³³ Hóman Bálint és Szekfű Gyula: *Magyar történet*, Budapest, 1936. II. kötet, 591. o.

kezét a kereszteseken, mert hitével megcsalta őket, s Erdélyben a székelyeket.”²³⁴

A jobbágyfelszabadítás, s vele a magyar paraszt bevétele – vagy pontosabban: *beszámítása* – a magyarságba nem tüntette el az exkluzív, nemesi nemzet ideáját. A kirekesztő elem ugyanis a szittya nacionalizmusnak a maga belső logikájából, illetve rendies voltából fakadó *lényege*. A szittya szótárban a „magyar” nem szimplán magyart jelent, hanem *igazi* magyart. S a magát igazi magyarnak tartóknak *mindenkor* szükségük van nem igaziakra, mert csak ennek tükrében nyerik el saját identitásukat. Az igazi magyarok, a mélymagyarok, a jó magyarok stb. magyarságához szükségszerűen hozzátartozik a vérségi vagy mentális ál-, új-, mű- vagy hímagyarok jelenléte. Csupán az egykori jobbágy helyett idővel mások kerültek ebbe a kategória-zsákba. A 19. század végi antiszemita mozgalmat szinte mindenütt a dzsentrik szervezik, s a köznemesek közül kerülnek ki a *mindmáig* rendies jellegű magyar antiszemitizmus fő képviselői is: Istóczy, Verhovay, Ónody stb. Jellemző, s egyben jelképes erejű, hogy a tiszaszlári pör idején kitört zavargások egyes helyeken az „úri muri” jegyeit viselik magukon: „Midőn a nép már több százan együtt volt, ráhúzták a cigánnyal és húzta a tömeg előtt. Zsidó házhoz érve azonnal vezényszó hallatszott: állj, csend! A muzsika elhallgatott és bumszt! neki az ablakoknak, a kapuknak és a szobaajtóknak, mindent rommá zúztak, még az ablakok rááját is... végezve a házzal a muzsikaszó ismét felharsant, vezényszó hangzott: indulj! És megindult a tömeg

²³⁴ Szerémi György: *Magyarország romlásáról*. Budapest, 1979. (Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László) 137. o.

vad lárma és zaj között a másik zsidó házig, hol ismétlődött az előbbi...”²³⁵

A dzsentri-antiszemitizmusban a zsidó származású kapitalisták megjelenése és térhódítása csak másodlagos, a fő ok inkább a Werbőczy-féle eszmeiség kiirthatatlansága és mindezt átható volta. E fölfogás jellemzi a nemesi hagyományokat híven őrző Horthy-rendszer nacionalizmusát és kultúrpolitikáját is – Szabó Dezső szavaival élve: a „görénykurzust”. Óriási a Tripartitum szerzőjének kultusza a két világháború közötti Magyarországon: „Werbőczy István (...) nem azért óriás előttem és minden magyar ember előtt, mert sok évszázados magyar jognak hiteles kódexét teremtette meg, (...) eszmény előttem azért is, mert hatalmas művének alap gondolatai a 20. század szabadságban született és szabadságban nevelődő és élő polgárainak szemével nézve is még mindig emberek, az igazságszeretet mélységeiből feltörők, sőt versenyképesek a századokkal késő (sic!) nyugati haladás kitermelte szabadság gondolatokkal is” – olvasható az országot bemutató, Horthy előszavával megjelent, hatkötetes reprezentatív kiadványban.²³⁶ S hogy Werbőczy műve az újjászületett és „modernizálódó” magyar nemzeti tudat számára milyen fontos történeti előzmény, azt a neki állított szobor is jól kifejezi: Donáth Gyula alkotása látványosan kosuthosra sikeredett.

A szittya hagyomány vagy még inkább: mentalitás egy mindenkor azonnal fölismerhető ízlés- és érzésvilágot jelent, amit Hamvas Béla *Öt Génuszának* passzusaira utalva talán cigányzenés szellemiségnek nevezhetnénk. Ez az

²³⁵ A Somogy című lap 1883. augusztus 28-i számából idézi Kubinszky Judit. (*A politikai antiszemitizmus Magyarországon 1875–1890.* Budapest, 1976, 117. o.)

²³⁶ Dr. Zsitvay Tibor: *Werbőczy. Magyarország Vereckétől napjainkig.* é. n. I. kötet, 464. o.

(ál)romantikus-neobarokk giccsvilág, ami alapjaiban határozta meg az 1867 utáni magyar nacionalizmus szellemi kultúráját. „A cigányzene átítatta a parlamenti beszédeket felengző és nyúlós szólamaival, az akadémiai szónoklatokat, áthathatott csaknem minden közéleti mozzanatot, ahol a nép és a nemzet sorsa szóba került, a hírlapok vezércikkeit. De ez még a kisebb baj lett volna. A cigányzene ripacs pátosza megmérgezte a színészetet, és kulisszahasogató stílust teremtett, és olyan festészetet, mint amilyen Székely Bertalané, részben még Munkácsyé is, pedig ez a múlt ábrázolására paradigmátikus. Nincsen cigányzenébb mű, mint a Dobozy, vagy az Egri nők, vagy a Hunyadi László búcsúja, de cigányzenés a Siralomházban is. A köztereken álló szobrok cigányzenés pózban gesztikulálnak. És az ember tudja, hogy amit így ábrázolnak, abból egy szó sem igaz, szemtelen érzélgés és arcátlan pátosz. (...) Ez az agonizáló nemesség szakrilégiuma. (...) Az új század elején a láthatatlan hatás úgyszólván kizárólagos lett. A finomtabb ízlés számára rémületté vált, ha bárhol és bárki ki ejtette ezt a szót, hogy magyar vagy nemzet, nép vagy haza.”²³⁷ Ez a szellemiség rátelepedett és egy időre megfojtotta a paraszti hagyományt is, s hamis műnépi kultúrát hozott létre, amely mögött ott lappang a régi Werbőczy-féle „szittya” érzésvilág.

Vagyis a kiegyezés után a rendi nacionalizmus éled újjá burkolt formában, ez határozza meg az újkori „nemzeti önképet”. Már az is sokatmondó, hogy 1867 és 1945 között mekkora divat lett a nemesi származás kutatása, hangsúlyozása, ahogyan dívott maga a nemességszerzés is, illetve ennek groteszk kísérelése: a kutyabőrök hamisítása. Mert az *igazi magyar* végső soron nemes, s a középkori romantika bűvölete alól még az asszimilált zsidók és németek sem tudták kivonni

²³⁷ Hamvas Béla: *Az öt génusz*. Budapest, 1988, 88. o.

magukat. Ám a magyar nacionalizmus éppen emiatt nem tekinthető európai értelemben vett nacionalizmusnak: híján van a szabadságeszménynek és a modernségnek, de még a népiségnek is. Ezenfölül nem jövőbe tekintő, hanem múltba meredő. Bár a nemes magyar a tizenkilencedik század folyamán fajmagyarrá alakul, az új – részben Némethonból importált – idea továbbra is magán viseli eredetének majd minden vonását. Ellentétben több más faji nacionalizmus nemzetfogalmával, a „magyar fajiság” nem a népi gyökereket emeli ki, hanem az ősi és előkelő származást. Erről árulkodnak a tizenkilencedik századtól a mai napig dívó és burjánzó délibábos eredetmítoszok is, amelyek ősmagyarja eredendően nemes: szkíta, szumír, párthus, kelta, ógörög, óind, maya, egyiptomi, atlantiszi etc., azaz minden, amit el lehet képzelni, a lényeg, hogy minél régibb és előkelőbb legyen a családfa. E tanok elsődleges üzenete, hogy a hajdanán volt nagyságból kell vigaszt meríteni a jelen sivárságában. Mi más ez, mint az egykori lesüllyedt, deklasszáldott és szellemileg, gazdaságilag impotens nemesség állapotának kivetítése a nemzet egészére?

A Hármaskönyv szelleméből (illetve a köznemesi érdekvédelemből) eredeztethető a vidékies bezárkózás és modernizációellenesség is, ami a szittyaság mindmáig első számú ismérve. „Nem magyar Budapest. Nem magyar a közigazgatás államosítása. Nem magyar a börze. Nem magyar a szocializmus. Nem magyar a nemzetköziség. Nem magyar a mezőgazdasági munkások szervezkedése. Nem magyar a mozgó tőke. Nem magyar a szecesszió és a szimbolizmus. Nem magyar a felekezetek kihagyása az oktatásból, a vallás elhagyása a tanításból. Nem magyar a gúnyolódás. Nem magyar a türelme-sebb szerelmi erkölcs. Nem magyar az általános választójog. Nem magyar a materializmus...” – ironizál keserűen Ignotus

majd száz esztendeje a „keresztény-nemzeti” ideákon.²³⁸ Ahogyan nem magyar a huszadik század hazai irodalma sem, nem magyar a Nyugat, Ady, Móricz vagy Karinthy, ellenben igaz jó magyar irodalom az, amit Tormay Cécile, Herczeg Ferenc vagy Rákosi Jenő művel. (Akik nem is a legrosszabbak a Horthy-rendszer hivatalos irodalmi nagyságai közül.) „Az értelmiség egyik felét, ha mer más fejjel gondolkozni, mint a másik fele, idegen bálványok imádójának bélyegzik, és kilakoltatják a nemzet szeretetéből” – ragadja meg a probléma lényegét Ignotus egy másik írásában.²³⁹ De nem kell itt a „zsidókérdésen” elakadni. Hasonló attitűddel találkozunk korábban is, a mindenkori reformokat támadó „hagyományőrzőknél”. Így például a Széchenyit bíráló Dessewffy József a *Hitelre* írt válaszában, a *Taglalatban*, nem győzi rosszallását kifejezni, hogy a finnyás grófnak semmi nem jó, ami hazai, neki csak az tetszik, és az kell, ami külföldi, nyugati. Sőt, Széchenyi volta-képpen alig tesz mást, mint „mérték felett gyalázza a magyart”.

Az ilyen „hagyománytisztelet” mögött az esetek többségében nem is (vagy nem csak) valamiféle nyakas korlátoltság, esetleg lustaság, megszokottság, öncélú újítani és művelődni nem akarás áll, semmiképpen nem tiszta és elvhű (ős)konzervativizmus, inkább a sumák érdek: „Mi történt itt, huszonöt éven át? Egy érdekszövetkezet, a feudális nagybirtok védelmében, Trianon ürügye alatt prolongált huszonöt éven át egy rendszert, mely finom és kevésbé finom terrorral elnyomott, elsikkasztott mindent, ami minőségi törekvés volt. Mindenki zsidó volt, vagy zsidógyanús, vagy zsidófeleséges, vagy dekadens angol- és franciabarát, szabadkőműves és kommunista,

²³⁸ Ignotus: *A magyar kultúra és a nemzetiségek*. Nyugat 1908, I. 226. o. Idézi Litván György: *Magyar gondolat – szabad gondolat. Nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon*. Budapest, 1978, 14–15. o.

²³⁹ *Hagyomány és egyéniség*, Nyugat 1908, I. 106 o. L. Litván i.m. 14. o.

akit joggal lehetett gyanúsítani, hogy minőséget akar. Az érdekszövetség nem akart minőséget; Kolozsvárt és Kassát kiabáltak, hogy itthon ne változzon semmi, s nem mondhatta el senki, hogy Kolozsvárt és Kassát csak úgy lehet visszaszerezni, ha itthon olyan minőségi Magyarországot építünk fel, melynek vonzereje van a környező államok népeire és az elszakított magyarságra is. A csehek, a szerbek, a románok minden írójukkal, festőjükkel, szobrászukkal büszkén szaladtak a világ elé, lelkendezve mutatták tehetségeiket. A mi külföldi követségeinken úgy fogadták a bekopogtató, vándor magyar író, művész, szellemi embert, mint a szolgabíró fogadja a raportra berendelt zsellért” – ezeket a sorokat már Márai Sándor írja a Horthy-korról, illetve annak elitjéről és tevékenységéről.²⁴⁰

A modernitással dacoló „igaz magyarság” ugyanakkor nem gátló tényezője az idegen érdekek kiszolgálásának. A rendi nacionalizmus függetlenségi eszméje számtalanszor bizonyul álságosnak, s ez nemességünk mindenkori Janus-arcságában is jól megmutatkozik, hiszen a szittyák az adott szituációnak megfelelően tudnak hol rebellisek, hol lojálisak lenni a Habsburgokkal. Már Szerémi azt írja, hogy Mohács után „annyira jutottak a magyarok, akár a mágnások, akár a nemesek, hogy akinek már két felnőtt fia volt, szokásuk volt az egyiket Ferdinánd pártjára irányítani, a másikat János király pártjára.”²⁴¹ Sőt, ha érdekei úgy kívánják, a szittyá maga válik *de facto* „kozmetopolitává”. Szapolyai János apja, István nádor 300 aranyforint ellenében zöld utat biztosít az országot gazdaságilag kirabló Fuggerek szállítmányainak. Végső esetben pedig, ha minden kötél szakad, ugyanúgy az adott külhatalom karjaiba löki az országot, mint az idegenek,

²⁴⁰ Márai Sándor: *Napló* (1943–44). Budapest, Révai 1945, 335–336 o.

²⁴¹ Szerémi 196. o.

illetve azok „ügynökei”. Szapolyaiék törökbarát politikája juttatja Magyarországot a török megszállás alá, következményeként a fejlődés évszázadokra megakad, s a magyarság a felére csökken. Az „utolsó magyar uralkodó”, aki ráadásul az olasz kalandort, Grittit nevezi ki az ország kormányzójává, még halálos betegen is a pórnépet szidalmazza. De életművéhez méltó módon fejezi be Werbőczy is. Az egykori nádor, a „magyarság mint a kereszténység védőpajzsa” eszméjének kidolgozója, a török által megszállt Budán az ottani polgárok bírāja, a pasa oldalán, de ez is csak addig tart, míg új gazdái meg nem unják, és meg nem mérgezik. A török megszállással lényegében ugyanaz történt, mint évszázadokkal később, amikor a „díszmagyarok” uralma a német megszállásban és az ország teljes pusztulásában végződött, ami egyenes és logikus következménye volt a Werbőczy-féle hagyományt híven őrző Horthy-Magyarország politikájának.

„Ahhoz, hogy Magyarország megint nemzet legyen, megbecsült család a világban, ki kell pusztítani egyfajta ember lelkéből a 'jobbboldaliság' címkéjével ismert különös valamit; a tudatot, hogy ő, mint 'keresztény magyar ember', előjogokkal élhet e világban; egyszerűen azért, mert 'keresztény, magyar úri ember', joga van tehetség és tudás nélkül is jól élni, fennhordani az orrát, lenézni mindenkit, aki nem 'keresztény-magyar', vagy 'úriember', tartani a markát, s a keresztény-magyar markába baksist kérni államtól, társadalomtól: állást, kitüntetést, maradék zsidó-birtokot, potya nyaralást a Galyatetőn, kivételezést az élet minden vonatkozásában. Mert ez volt a 'jobbboldaliság' igazi értelme. S ez a fajta nem tanul. Aki elmúlt harmincéves és ebben a szellemben, légkörben nevelkedett, reménytelen; talán megalkuszik, fogcsikorgatva, s mert önző és gyáva: bizonynyal hajlong majd az új rend előtt; de szíve mélyén örökké visszasírja a 'jobbboldali, keresztény, nemzeti' világot, amelyen belül olyan szépen

lehetett zsidó vagyont rabolni, versenytársakat legyilkolni és aladárkodni a nagyvállalatokban, képzettség és hozzáértés nélkül. S lehetett 'előkelő közhivatalnok'-nak lenni és sért-hetetlen, páncélinggel védett katonatisztnak; s mindezért nem adni semmit, csak becses létezése tényét. Ez a fajta soha nem változik meg. De amíg ezeknek szavuk van, vagy befo-lyásuk, Magyarország nem lesz nemzet. Csak a nevelés segít-het, mely a gyermekek lelkét ragadja meg" – jegyzi Márai a naplójába, mintegy summázatként 1944 végén, az ország tel-jes pusztulásakor.²⁴² Ma, hatvan esztendővel később, s főként a rendszerváltás utáni másfél évtized tanulságaival terhel-ten, amikor is „ez a fajta” újból életre kelt – és nem csak az ún. „jobboldalon” – azt lehet mondani: Márai, noha jellem-zése pontos, végső soron optimistának bizonyult.

A „keresztény úri középosztály” itt maradt tagjai – egy-két üdítő kivételtől eltekintve – természetesen nem vettek részt az '56-os forradalomban, mint száznyolc évvel koráb-ban őseik a másik nagy szabadságküzdelemben. A hazug ká-dárista propagandával ellentétben igen kevés volt az egykori horthysta katonatiszt, csendőr vagy köztisztviselő a felkelők vagy akár a tüntetők között, ahogyan a maradék arisztokrá-cia is kívül állt az eseményeken. (Még az egyetlen, sokat em-legetett kivétel, Pálincás-Pallavicini őrgróf is koncepció per áldozata lett. Ő majdnem véletlenül, pusztán a dolgát vé-gezve keveredett az eseményekbe, amikor Mindszentyt kí-sérte, ráadásul hithű kommunista volt. Kizárólag származása miatt végezték ki, hiszen ez a származás nagy kincs volt Ká-dáréknak, minthogy igazolta '56 reakciós, ellenforradalmi jellegét.) Elsősorban nyilván féltek, de talán sokuknak amúgy is zsenánt volt odaállni az emberarcú szocializmust óhajtó prolik és balos zsidók oldalára. Viszont mihelyt véget értek a

²⁴² Márai i. m. 502–503. o.

rossz napok, máris megkötötték alkujukat a szelídülő hatalommal, ennek eredményeként a Kádár-rendszerben idővel egyre több úri származék tanulhatott tovább, szerezhettek diplomát és pozíciót. Sőt, végső soron megjelenésük és integrálódásuk az államszocializmusba csak tovább rothasztotta az amúgy is velejéig korrupt és aljas posztsztálini rendszert, minthogy a fölkapaszkodott és hatalomba került munkás- és parasztszármazású „új nemesség” szinte minden kulturális mintát átvett tőlük, s elegyítette a maga még alacsonyabb ízlésvilágával. Aki aztán orvosként, mérnökként, egyetemi tanárként vagy éppen újságíróként élvezte a rendszer erkölcsi és anyagi megbecsülését, kitüntetésekkel kapott, és koccintathatott a hivatalos ünnepségeken a pártállam embereivel. Most aztán a legnagyobb megvetéssel beszéltek a prolikról és azok diktatúrájáról – mintha az tényleg a prolik diktatúrája volna.

Hamvas szerint, ha a „lovagi kaszt”, azaz a nemesség elveszíti legfőbb erényeit: nagylelkűségét és öntudatát, „hírvágyának nincs többé alapja, már nem büszke többé, csupán henceg, nem előkelő, hanem arcátlan, nem nagylelkű, hanem léha. Tevékenységéből a jogérzet kivész, és keletkezik a fiskális ravaszkodás. Elvész az erély és ezt az erőszakos önkény helyettesíti. Elvész a pompa, és ami következik, a cifraság. A valódi hagyomány helyét az ízléstelen és otromba családi és származási és regionális hiúság foglalja el. A valódi nemes a néphez olvadva és azzal egységben válik magasabb rendűvé. Ha lezüllik, önmagát kiemelve belehull a csőcselékbe. A népeknek nincsen hitványabb kasztja, mint a deprivált ksatríja.²⁴³ Elaljasodott élvágy és hunyász árulás, szégyentelen kapzsiság és gyávaság. Végül lovagi külsőségeinek csak

²⁴³ Ksatríja: a katonai és bírói funkciót ellátó hindu kaszt szanszkrit neve, ami Hamvasnál általános megjelölése (kvázi metaforája) a nyugati társadalmak nemességének is.

látszatát is fenntartani alattomosabb lesz a sunyi rabszolgánál, hogy valamely jobb helyet szaglásson ki a konyhában, vagy az irodában, vagy elmegy puccernek, de még ott is hetyke és pökhendi.”²⁴⁴ Ez a századforduló dzsentrijének jellemzése. Ugyanakkor a „szittyát” nem lehet szimplán és kizárólag a dzsentrivel – vagy annak folytatásával: a Horthy-kor keresztény úri középosztályával – azonosítani, bár kétségtelenül ők képviselték leginkább a „szittyaságot”, s ebből az alomból került ki (legyünk igazságosak: a magyar történelem és kultúra számos kiváló alakjai mellett) a legtöbb „echte szittyá” is. A „szittyá” nem körülhatárolható társadalmi réteg, nem osztály, nem kaszt, a legkevésbé talán vérségi kötelék. A szittyaság szellem, vagy inkább: kísértet. Hagyomány, értékrend, fölfogás, gondolkodásmód, életérzés, és persze mitológia is. A tizenkilencedik század végétől, az újkori Magyarország kialakulásával, s a nemesség eltűnésével legalábbis egyre inkább az. Ez a szellem a rendszerváltáskor régi pompájában jelent meg újból, és vele minden ócska kacat is előkerült. A népet lenéző nemes, a dzsentri, az úri középosztály mentalitása túlélte az összes nagy kataklizmát. Hogy miért? Talán mert annak idején Dózsának nem sikerült. Mert ötszáz év berögződései nem tüntethetők el. Így lehet, hogy tényleg ez a nemzet. Ami viszont éppen ezért nincs.

Kozmopoliták

Talán mindezek után meglepően hangzik, de Werbőczyék idegenellenessége egyáltalán nem volt alaptalan. A nagykereskedők túlnyomó része külhoni volt, olasz, sziléziai, szefárd zsidó, lengyel, leginkább német. Ami önmagában tán nem lett volna baj, csakhogy „az idegen vállalkozók a

²⁴⁴ Hamvas Béla: *Az öt génusz*. Budapest, 1988, 84. o.

hasznát hazavitték vagy hazaküldték Krakkóba, Augsburgba, Nürnbergbe, Itáliába. Sőt, a legtehetősebbek többsége otthon élt, Magyarországra csak megbízottját, ügyvezetőjét, „faktort” küldte el. A bel- és külföldi árak közötti különbözetből eredő haszon tehát kivándorolt az országból.”²⁴⁵ Így például Maidel Mihály krakkói üzletember árukölcsönjei fejében tizenkét évre megkapja Bártfa és Eperjes adóját, a Fuggerek pedig hozzávetőleges számítások alapján harminc év alatt egymillió forintot visznek ki az országból, ami hatalmas összeg.²⁴⁶

Az ilyen ügyletek haszonélvezői nem csupán maguk az ügyeskedők, hanem az arisztokraták és a főpapok is. A korrupció egyfajta szimbiózisban testesül meg: az országnagyok védik és segítik az ügyeskedőket, ennek fejében részesülnek az anyagi haszonból. Az országnagyok ellen mindenkor ott a hazaárulás, a külfölddel – sőt: a halálos ellenséggel – szövetkezés vádja, s bár e hírek inkább csak pletykák formájában terjengnek, lehet reális alapjuk. Tény, hogy a főurak Mátyás halála óta egyéni érdekeiket a központi hatalom – s azon keresztül a magyar társadalom – ellenében érvényesítik. Ennek részeként szövetkeznek mindenféle idegen erőkkel, ennek szellemében keresik a különféle idegen hatalmasságok (elsősorban a Habsburgok) kegyét. Miközben persze mindvégig az ország érdekére, illetve a külső (török) veszélyre és a védelem szükségességére hivatkoznak. És mindenkor megkapják a maguk „közvetítői jutalékát”.

A Habsburg-hű arisztokrácia családi érdekei az idők során szorosan összefonódtak a dinasztia, illetve a birodalom érdekeivel – ez a „labanc hagyomány” alapja. Persze az arisztokrácia egy része kicserélődik a neokonkvizista során, számos

²⁴⁵ Kulcsár i. m. 26–27. o.

²⁴⁶ Kulcsár uo. 76–77. o.

idegen származású főnemes jut „új szerzeményhez” Magyarországon, s keveredik a megmaradt régi főnemességgel. Ezek császár- és birodalomhűsége magától értetődő és rendíthetetlen, az országhoz, a helyiekhez sok közülük nincs. Idejük nagy részét Bécsben és Nyugat-Európa nagyvárosaiban töltik, látják és élvezik az ottani módit, s bár az országra (egy-két kivételtől eltekintve) nemigen költenek, kastélyaik európai szigetek az ázsiai mocsárban. A honi kozmopolitizmus legmélyebb gyökerei ide nyúlnak vissza.

A birodalomban gondolkodó, a helyit megvető arisztokraták szemléletmódja aztán egyfajta *gesunkenes Kulturgut*-ként szüremlik le a magyar felvilágosodás híveihez, majd a tizenkilencedik század végére a zömmel polgári családból származó progresszivista értelmiséghez. Ezzel párosul, illetve ezt erősíti maga a szerencsétlen magyar történelem is, hogy ti. az ország modernizációja csak a mindenkori birodalom adta kereteken belül volt elképzelhető, sőt, azt gyakorta a birodalom maga viszi véghez, ami nemegyszer nemzeti elnyomással, gazdasági és kulturális gyarmatosítással társul. Ezt látjuk a Bach-korszakban éppúgy, mint a „létezett szocializmus” idején. Nos, e hagyomány és történeti szituáció eredménye az a jelenleg is uralkodó szemléletmód, amit talán progresszivista kozmopolitizmusnak lehetne nevezni. Eszerint az ország fejlődése nem a nemzetért vagy a nemzettel, hanem csak annak ellenében valósulhat meg.

Ennek első tiszta, szinte emblematikus megnyilvánulása a jozefinizmus: a jobbágyság felszabadítása, a vallási türelem, sőt, az általános modernizáció egyfelől, a német nyelv hivatalossá tétele és vele a nem magyar kultúra erőltetése másfelől. A jozefinizmus egyfajta hideg polgárháború az „ősi jogait” a nemzet szabadságaként beállító, s a helyi (vármegyei) autonómiát a központtal szemben védelmező „szittyák” és az ország fejlődését és a nép felemelését hirdető kozmopolita

progresszivisták között. Az utóbbi oldalon a jóhiszemű reformerek mellett persze feltűnnek a császári ügynökök és az idegen kalandorok is. És pontosan ugyanezt látjuk egy évszázad múltán is, a századforduló politikai küzdelmeiben, s az azt kísérő Kulturkampf-ban, melynek tetőpontja az 1905-ös válság. Mint ismeretes, 1905 januárjában megbukik a kiegyezés óta kormányon lévő Szabadelvű Párt, s a választásokat az ún. „nemzeti koalíció”: a függetlenségi eszmét zászlajára író (valójában azzal manipuláló), keresztény-konzervatív alapon antikapitalista és antiliberális feudális-nacionalista tábor nyeri. Ferenc József nem hajlandó a koalíció vezetőiből kormányt kinevezni, s átmenetileg a bécsi illetőségű Fejérváry Géza testőrtábornokot nevezi ki a „darabontkormány”-nak csúfolt átmeneti kormány élére. Úgy tűnik, visszatér az abszolutizmus. Az uralkodó a magyarságot egy beszédében a „monarchia egyik néptörzse”-ként említi, aminek üzenete világos. De megindul a „nemesi ellenállás” is: egyes vármegyék nem hajlandók végrehajtani a kormány utasításait. A progresszvista értelmiség, a szocialisták és polgári radikálisok viszont a bécsi abszolutista törekvéseket támogatják. Kristóffy belügyminiszter titkos tárgyalásokat kezd a Szociáldemokrata Párttal, társadalmi reformokat ígérgetve – elsőként is az általános titkos választójogot. A politika mentén szakad ketté az értelmiség is, haladáspárti és nemzeti-függetlenségpárti táborra. Mintha a reformkor küzdelmei és a szabadságharc meg sem történtek volna.

A kozmopolita progresszizmus, akár a „szittyaság”, nem egy körülhatárolható társadalmi csoport ismérve, ez is mentalitás, gondolkodás- és beszédmód, attitűd és szerep, aminek kialakult a maga hagyománya, s öröklődnek a kulturális mintái. Voltaképpen mik is a főbb szegmentumai, vagy még inkább: *kliséi* ennek a 18. század óta dívó, és az újkori magyar

történelmet alapjaiban meghatározó hagyománynak, illetve beszédmódnak? Nos, nagyjából a következők:

1. Az ország életképtelenségének hangoztatása. Magyarország csak egy nagyobb egységben (birodalmi keretben) képzelheti el a maga boldogulását. A birodalom a fejlődés képviselője, így a fejlődés ára a függetlenség föladata.
2. Maga a „nemzet” is történetileg hibás és/vagy avított koncepció, a nemzeti keretben gondolkodás nem szolgálja a modern társadalom érdekeit.
3. A „nagyobb távlatokban” való látásmód, illetve az antiprovincializmus címszavával a helyi autonómia kritikája, törekvés az ellehetetlenítésére.
4. Az idegen kulturális elemek: szokások, divatok, intézmények stb. propagálása, azoknak újdonságként, a fejlettség ismérveiként történő beállítása, azok átvételére vagy utánzására buzdítás.
5. Ez utóbbi kapcsán jelenik meg a „küzdelem a maradás ellen”: a hagyományok gúnyolása és elvetése.
6. Az egyenjogúság és az elnyomottak védelme mint legfőbb hivatkozási alap. (Ez jelenik meg a jozefinista jobbágyvédelem kapcsán, majd később a proletár internacionalizmusban, ma pedig a kulturális és etnikai kisebbségek – az ún. „másság” – védelmében.)
7. Annak az elvnek preferálása, hogy az élet értéke a civilizációs (azon belül is technikai) vívmányok mennyiségével mérhető.
8. Ezzel összefüggésben a szaktudás hangsúlyozása az eszmékkel és tradíciókkal szemben, vagy éppen magának a szaktudásnak, a szakmaiságnak politikai eszmévé emelése. (József korában ez főként a mezőgazdaság modernizálása és a megreformált és olajozottan

működő közigazgatás kapcsán merült föl. E reformoknak állta útját a nemesi vármegye.)

9. Ennek szerves részeként jelenik meg a „társadalmi mérnöki” attitűd, az ország és a társadalom problémáinak arisztokratikus, „kívülről-fölülről” kezelése.

Ez a beszédmód jobbára mindig hazugnak bizonyult, és annak fog bizonyulni eztán is. Az első nagy hazugság maga a nagyobb egység (a birodalmiság) jótékony volta. Kétségtelen, hogy az országot megszálló-birtokló mindenkori külhatalom sokszor segítette (aktív és passzív módon egyaránt) az ország modernizációját. A Habsburg-uralomnak, mint a Nyugathoz tartozás sajátos formájának köszönhető a végvárrendszer kiépítése (amit azután ugyanők robbantanak föl), a barokk építészet, a manufaktúra fejlődése, majd részben az iparosítás, részben a modern közlekedés, az első tanintézetek, a sajtó, sőt lényegében még a nyugati eszmék megjelenése is. Ám e „vívmányokkal” szemben ott a gazdasági kizsákmányolás és politikai elnyomás, melynek tényeit jól ismerjük. Magyarországon minden ízében *gyarmat*. Még mágnásaink is jellegzetesen gyarmati, egzotikus bennszülött arisztokrácia, ezért nevezik őket náboboknak az indiai navabokról. De a gyarmati mivolt még olyan külső jegyekben is megmutatkozik, mint pl. az idegen (olasz) fegyencek Ausztráliát idéző büntetőtelepének létesítése az Alföldön. (Ami ellen Kossuth emelt szót.) Mindemellett a magyar etnikum (és nem csupán a magyar nemesség) elleni politika is érezhető már I. Lipót idején, azután folytatódik III. Károly és Mária Terézia alatt, elég, ha csak ez utóbbiak telepítési politikájára gondolunk. A magyar paraszt hiába nem magyar a nemesi szemlélet alapján, nagyon is magyarnak minősül a gyarmattartó szemében éppúgy, mint a környező népek és kisebbségek sovínisztáinak a szemében. A megszálló hatalom tehát gondoskodik az

országról – mint egy gyarmattartó a gyarmatáról – a saját érdekében. Vagyis a lemondás a nemzeti függetlenségről nem egy nagyobb közösség tagságát, egyenrangú partnerségét, hanem hierarchikus függőséget, alávetettséget jelent – mindekor azt jelentette, és nem is jelenthet mást. A birodalom pedig csak addig támogatja a társadalmi, gazdasági, technikai és kulturális fejlődést, ameddig érdekei úgy diktálják. Egy bizonyos határon túl maga válik fő akadályává bárminemű fejlődésnek.

Éppen birodalmi fölfogásából adódóan válik hiteltelenné kozmopolitáink antinacionalizmusa is, merthogy annak tényleges célja minden lokális kiiktatása a külhatalom érdekében. Ennek egyik kulturális szegmentuma a jellegzetes magyar öngyűlölet, amely már II. József alatt megjelenik. Gróf Balassa Ferenc és Izdenczy József – a bécsi államtanács első magyar tagja – röpirataiban a magyart úgy jeleníti meg, mint tudatlan és tespedt mucsait, aki zsigerileg ellene van mindennemű pozitív változásnak, a helyi autonómia letéteményese: a vármegye pedig a jobbágyság elnyomására létrejött avított intézmény. Igazak e kritikák? Bizony igazak. Ámde nem jobbító szándék áll mögöttük, hanem a birodalom szolgálata. Ezek a figurák éppen ezért nem tévesztendőek össze egy Hajnóczyval vagy egy Batsányival, akik szintén támogatták a józsefi reformokat, sőt: még a német nyelv bevezetését is a nemesi előjogok szimbólumával, a középkori „magyar” latinnal szemben. Ahogyan Ady is a darabont kormány pártján áll 1905-ben, mégsem vonható egy kalap alá Diner-Dénes Józseffel, aki szerint a függetlenségi eszme „öreg és elkorhadt jelző”, s aki – több más progresszivistával egyetemben – Kossuthot és a 48-as örökséget gyalázza. (A Szociáldemokrata Párt távol is marad a Kossuth-ünnepségektől – amit Ady mélységesen fájlalt és szégyellt.) Diner még azt is sajnálja, hogy Európa a szabadságharc idején „hitelt adott a magyar

junker liberalizmusának”!²⁴⁷ Persze Diner a Deutsches Haus tagja, jó üzleti és még jobb politikai érzékkel megáldott ember. (Később Károlyi külügyi államtitkára, ugyanannak a kormánynak a tagja, amelyben a kisantantügynök Linder Béla hadügyminiszteri székig juthat.)

Ráadásul majd mindig kitűnik, hogy *végső soron* nem is magával a nacionalizmussal van baj, hanem kizárólag a helyi (jelen esetben a magyar) nacionalizmussal. A kozmopolita birodalmiság, az internacionalizmus, vagy ma a globalizáció címszavain a kisép alávetettség, a mindenféle értelemben vett csatlósság értendő, ami sohasem valódi nemzetköziség vagy transznacionalizmus, hanem alárendelődés az éppen domináns nagyhatalom birodalmi nacionalizmusának – no és a saját kisép nacionalizmus kiiktatása a „nagy barát és szövetséges” nacionalizmusa érdekében. Árkodó, hogy a két császári ember: Balassa gróf és Izdenczy tanácsos irományaiban hangsúlyt kap a németiség felvilágosultsága, és ennek kontrasztjaként a tanulatlan és maradi magyar, s annak a németek elleni „ösztonszerű gyűlölete”. S miként a „hivatalos jozefinisták” harca az elmaradottság ellen nem sokkal több, mint hízelkedés az akkor ébredő, és a felvilágosodás köntösében jelentkező német nacionalizmusnak, úgy később a szovjet internacionalizmus propagálása is alig más, mint az orosz birodalmi nacionalizmus bújtatott elfogadtatása, beleplántálása a magyar elmékbe. A szovjetizálás kísérője a kötelező ruszofília: mindennek tetszenie kell, ami orosz. (Ezért aztán alig tetszett valami, ami orosz, miként a Bach-korszak idején is alig tetszett valami, ami német.) Az orosz múlt, az orosz történelem és kultúra propagálása is az orosz nagyság, s azon keresztül az orosz felsőbbiség elfogadtatása volt. Ma ugyanezt láthatjuk a nyugati (ezen belül is az amerikai)

²⁴⁷ Ezekről l. Litván i. m. 36–37., 75–76.

életforma, gondolkodásmód, tárgyi és szellemi kultúra – és persze erkölcsi fölény – napi propagálásában.

E gondolkodás előszeretettel tett és tesz különbséget a szomszéd népek vagy a kisebbségek nacionalizmusa és a magyar nacionalizmus között is. A hazai felvilágosodás hivatalos képviselőinek irományaiban a rebellis és megbízhatatlan magyarral szemben megjelenik a szláv és román békés paraszt, akire Bécs bizton támaszkodhat. Ugyanezt az elfogultságot találjuk a századelő progresszívistáinál. Miközben a román, cseh, délszláv szocialisták és radikálisok francia mintára vérbő nacionalisták, nálunk ugyanez az irányzat hevesen antinacionalista. (Azután Jásziék elképednek, amikor elvbarátaik a háború végén a szemükbe vágják, hogy „mi csak a hazánkért harcoltunk”). A jozefinisták munkásságának hatására terjed nyugati felvilágosult körökben a magyarok rossz híre, ami megalapozza a később nagy karriert befutott európai véleményt – a végeredmény: Trianon. A Szovjetunió „kisantant-politikája” Bécs egykori magyarellen-es praktikáit: a horvát, román és szerb nacionalizmus patronálását idézi. Az erdélyi és a szlovákiai magyarok egyre fokozódó elnyomás alatt élnek, amiről idehaza – az internacionalista testvériség címszaván – még csak beszélni sem lehet. A „létezett szocializmus” gyakorlatában az antinacionalizmus végleg elveszítette minden ártatlanságát, mert az elnyomás és elnyomatás szinonimájává vált. Ugyanígy a mai „balliberális” közbeszéd antinacionalizmusa alig több a gazdasági és kulturális autonómiatörekvések, valamint a szociális elégedetlenség elcsitítására használt ideológiai eszköznél.

Ennek az antinacionalizmusnak a lényege a *kívülről* kritizálás, ami az idegenség jellemzője. „Nem önkritikát nyújt a nemzetnek, hanem kívülről támadja azt tudományos alapon”

– írja Szekfű Gyula – részben igaztalanul – Jásziékról.²⁴⁸ Idegensége elsősorban nem (vagy nemcsak) a származásból, inkább a birodalmi gondolkodásból adódik. Az idegenségnek tudható be a helyi hagyományok iránti empátia hiánya is, ami gyakorta radikalizmusnak álcázott türelmetlenségben nyilvánul meg. Ez a nálunk nagy hagyományú mentalitás ma is megfigyelhető a jelenkori modernizáció „nyugatos” híveinél. S talán írásom – már csak jellege miatt is – megenged egy személyes tapasztalatot: sehol annyi intoleráns emberrel nem találkoztam, mint éppen azok között, akiknek minden második szava a „másság” vagy a „tolerancia”. (Talán a szélsőjobb kivételével.) Ez az intolerancia olykor a kíméletlenségig torzulhat. S mikor a progresszió terrorba és diktatúrába fullad, a szabadság jelszava is hazugsággá lesz.

A kettős mérce a konzervativizmus tekintetében is megjelenik: míg a '90-es években az ún. balliberális sajtó kipellengérez mindennemű konzervativizmust, az ezredforduló után, az Egyesült Államokban bekövetkezett változások nyomán hirtelenjében látványosan megértő lesz az *amerikai* konzervativizmussal. Amerika esetében „érthetővé válik” a választási fundamentalizmus, a militarizmus és nacionalizmus – Amerika mégis liberálisaink szentföldje marad. Ennek is van előképe: a századelő baloldali vezérei amilyen merev szigorral ítélik el a keresztény úri Magyarországot, legalább olyan elnézőek a bécsi abszolutizmussal. Diner-Dénes Párizsban

²⁴⁸ Hóman-Szekfű V. 596–597. o. Igaztalanságon nem csupán Jásziék túlzottan negatív megítélése értendő, hanem hogy magától Szekfűtől sem állt olyan távol a birodalmi látásmód, s ez nem csupán Rákóczi és a függetlenségi hagyomány éppen általa történt deheroizálásában, hanem a mindenkor birodalom szükséges kiszolgálásában is manifesztálódott. Tanulságos, hogy a Horthy-rendszer Habsburg-nosztalgias udvari történetéből mily könnyedén lett az államszocializmus megbecsült közéleti férfiúja. Ettől persze megállapításai nem rosszak, sőt gyakorta igen lényeglátóak.

megjelent emlékirataiban egyenesen kijelenti, hogy a magyarországi demokratikus mozgalom legfőbb ösztönzője maga Ferenc Ferdinánd.²⁴⁹

A birodalmi szervilizmusból következik, hogy a progresszivista legalább olyan előszeretettel jelenik meg az általános érvényű világnézet képviselőjeként, mint szittyá kuruc rebellisként. Az általános érvényűség az adott helyzettől függően a *divatostól* a *hivataloson* át a *diktatórikusig* változhat. Ballassa és Izdenczy kiadványai nem titkon terjesztett röpiratok, mint a magyar jakobinusoké vagy a nemesi ellenállás tagjaié, hanem hivatalos kiadványok, ahogyan Diner-Dénes is a legfelsőbb bécsi körök nézeteit közvetíti a társadalom felé. S ezért álságos szájából a demokrácia jelszava is. Mert miféle demokrácia az, amely a birodalom: a bécsi Burg, Moszkva – vagy Brüsszel vagy Washington szolgálatában áll? Kunfi Zsigmond maga is beismeri a császári házzal kokettáló radikálisok és szocdemek erkölcsi fiaszkóját: „A demokrácia a császári abszolutizmus szövetségében, a demokrácia a nagyszerű magyar parlamentarizmus ellen, az ország első politikusai ellen”.²⁵⁰ Felvilágosult és szociálisan érzékeny radikálisaink, „ha a helyzet úgy kívánja”, a legreakciósabb erő szövetségésévé lesznek, vagy akár maguk válnak azzá. A „baloldali” értelmiség a szocializmus idején az orosz ázsiaiságot és a totális diktatúrát szolgálta, támogatta és propagálta, ma pedig a legátlástalanabb, az ipari forradalom időszakát idéző szabadversenyos kapitalizmust és az Egyesült Államok kulturális és politikai imperializmusát.

Még fölvilágosult kozmopolitáink antiprovincializmusa is hamis, mivel jórészt az önkolonizáció fölfogására alapul. Az öngyarmatosító gondolkodás ugyanis csapda: míg a

²⁴⁹ Litván uo.

²⁵⁰ Litván uo. 46. o.

Birodalom, illetőleg a csodált Idegen magát az *egyetemes* emberi fejlődés letéteményeseként állítja be, addig az önkolonizáló kultúra elfogadja, sőt magára nézve kötelezőnek tekinti azt az ideológiát, mely őt marginálissá és fejletlenné minősíti. Így legfőljebb az anyagi kultúra területén fejlődik, ám ez óriási károkat okozhat, mert az idegen minták átvételével saját alsóbbrendűségének gondolatát, koncepcióját is magáévá teszi, vagyis az univerzális értékek *sohasem* lesznek az ő értékei, s ebből aztán nincs kiút. A fölvilágosult kozmopolita által mindenkor hangoztatott „nekünk igyekeznünk kell”, „ennek az országnak tanulnia kell” elve – s vele a centrumországok intézményeinek és kultúrájának szolgai másolása – az örök távolságot is magában hordozza, s így a modernizáció nem autonóm kezdeményezés, nem továbbgondolás, továbbfejllesztő adaptáció, hanem csak utánzás, s vele a másodrendűség elfogadása. Az így „modernizált” ország éppen az önfeladás, az autonóm gondolkodás hiánya miatt marad mindenkori provincia. A provincia-tudat pedig magát a provincialitást, a provinciális látásmódot és érzésvilágot konserválja, a progresszivista elit éppoly gyarmatias, perifériás-félperifériás elitté lesz, mint a szittyá nemesség, s még a lázadás romantikájától, a rebellió adta gerincességétől is megfosztott. A modernizációs kísérletek a legtöbb esetben kudarcosak, a csodált és utánzott birodalmak – s velük az „egyetemes értékek” – is látványosan és szégyenletesen porladnak szét. Ami persze mindig előhívja és fölszítja a szittyá reakciót.

Jobbágyok

Vajon hányan tudják, mi lett a sorsuk iskolás olvasmányunk és nagy gyermekkori filmélményünk, az *Egri csillagok* hőseinek? Nos, Eger ostroma után Mecskey a harc fáradalmait

kipihenendő hazafelé tartott. Várkony faluban elakadván „útra való segítséget” kért a helyiektől, ezen, vélhetően, szer-
kér értendő. A parasztok azonban nemhogy segítettek, in-
kább nekiestek: egyikük fejszével csapta fejbe, a másik dár-
dával szúrta át Eger hőjét. Barátja, Bornemissza Gergely a
krónika szerint véres bosszút állt Mecsey haláláért, „nagy
siralmat szervezván a várkonyi póroknak”.²⁵¹ Talán ugyancsak
kevesen tudják, hogy a török kiűzésének éveiben nemegy-
szer a parasztok (jobbágyok és jobbágysorba süllyesztett
nincstelen kisnemesek) voltak, akik a magyar nemesek kúri-
ára vezették a császári zsoldosokat, hogy aztán azokat
együtt kirabolják.²⁵² „Az egész világ tudja, hogy a magyar
nemzetet a törvények négy rendre osztják. Mert a népet,
minthogy visszaélt a keresztes hadjáratot hirdető bullával és
fellázadt a nemesség ellen, még Ulászló király idejében meg-
fékezték, legyőzték és oly szoros szolgaságba fogták, s a ne-
messég olyan korlátlan jogot nyert jobbágysai fölött, hogy a
törvények szerint a parasztnak nincs is más tulajdona, csak a
lelke. A népnek egy része, mely szlávokból vagy oroszokból
áll, elég türelmesen viseli ezt a jármot, de a magyar jobbá-
gyok annyira gyűlölik uraikat és az egész nemesi rendet,
hogy még most is úgy látszik, mintha egyébre sem vágyód-
nának, mint megbosszulni elveszett szabadságukat” – írja Rá-
kóczi Ferenc emlékiratában, több mint kétszáz esztendővel
Dózsa kínhalála és a felkelés leverése után.²⁵³

A nemzet sorsát – pontosabban: annak nemlétét – eldöntő
parasztháború nem a semmiből támadt. A feszültség már a
megelőző években érezhető volt, erről különféle perek jegy-
zőkönyvei is tanúskodnak. Egy példa: a budai káptalan 1507.

²⁵¹ Borovszky Samu: *Borsod vármegye története* I. 139. o.

²⁵² Hóman–Szekfű IV. 270. o.

²⁵³ Rákóczi Ferenc: *Emlékiratok*, Vas István fordítása, Budapest, Szépiro-
dalmi könyvkiadó, 239. o.

április 28-án megidézte Rozgonyi Istvánt, Isaszeg urát, mert annak ottani jobbágysai megtámadták és megverték a falun átutazó Szilassy Mátyás „nagyságos urat”.²⁵⁴ Amikor Bakócz meghirdette a török elleni népi kereszties hadjáratot, az ország állapotának jó ismerője, Telegdi István (aki egyébként az első között esett áldozatul a felkelésnek) élesen ellenezte a parasztok felfegyverzését, a tanács többi tagjának nagy csodálkozására.

De honnan a parasztok elemi gyűlölete? A dolgot nem magyarázza a szociális helyzet vagy a történészek által gyakorta előhozott növekvő jobbágyterhek ténye – bár ez utóbbi nyilván közrejátszott az események alakulásában. A parasztháborút megelőzően – de még azt követően is – Magyarországon nem volt éhezés, ellentétben Nyugat-Európa számos országával, ahol a nyomor elképesztő méreteket és formákat öltött. Dózsa kereszteseihez eljuthattak az ekkor már századok óta terjedő és a legkülönbébb formában megjelenő kommunisztikus tanok is, melyek Nyugat-Európa nagy parasztfelkeléseinek szellemi bázisát adták. Így korán megjelenik Magyarországon a huszitizmus is (a Felvidéken és Erdélyben), és nagy szerepet játszik a Budai Nagy Antal vezette fölkelésben. E tanok nyilván hatottak, bár inkább áttételesen, mondhatni tudat alatt, hiszen mégiscsak egy hívő katolikusokból álló kereszties had gyülekezett Ceglédnél. Mindez azonban nem elégséges magyarázat. Ellenben árulkodó lehet Rákóczi megjegyzése, hogy a nem magyar jobbágyokban ez az elemi gyűlölet (ekkor még) nincs meg.

A gyűlöletnek inkább lélektani okai voltak. Romantikus magyarázatnak tűnhet, hogy a parasztháború centruma az Alföldre, a jász és a kun szállásterületekre és ezek közvetlen szomszédságára esik. E területek lakói a magyarság egyéb

²⁵⁴ Asztalos István: *Isaszeg. Száz magyar falu könyvesháza*. é.n. 31. o.

részeinél, valamint a szláv és román tömegeknél később feudalizálódtak, és akkor is csak lassan, fokozatosan süllyedtek jobbágysorba.²⁵⁵ A székelyek esetében is megfigyelhető a folyamat, méghozzá éppen a parasztháborút megelőző években, s a főszerepet ebben is a felkelés későbbi leverői játsszák. Előbb Báthori István erdélyi vajda próbálja meg jobbágysorba szorítani a szabad székelyeket, akik a „reformokat” támogató lófők ellen fellázadnak.²⁵⁶ Az egykor szabad harcos-pásztorok ivadékai, ha nem is tudatosítják, de érzékelik, mint válnak fokozatosan saját vérű és nyelvű uraik közönséges munkaerő-állataivá. Ráadásul a jobbágysorba süllyedéssel nem csupán a szabadságuktól, hanem identitásuktól, gyökereiktől is megfosztatnak. Márki Sándor, a Dózsa Györgyről írott század eleji monográfia szerzője szerint a parasztvezér azt az állapotot szerette volna az egész országra kiterjeszteni, amit saját környezetében látott: a letelepedett pusztai népek ősi szabadságának, katonai demokráciájának feudális viszonyok között megőrzött maradványait. Ebben az időben ugyanis még a legszegényebb székely is ura volt a maga kis földesckéjének és tagja a faluközösségnek.²⁵⁷ Vagyis Dózsa azt a személyes és vagyoni szabadságot akarta elérni mindenki számára, ami csak szűkebb szülőhazájában, illetve a jász és kun területeken maradt meg.

Egyébként a 15. század végéig jobbágnak lenni messze nem azt jelentette, amit a későbbiekben. A jobbágy nem szolga, még kevésbé rabszolga, mert a szabad költözködés eleve szabad-félszabad státust jelentett, akár királyi, egyházi

²⁵⁵ A jászok és a kunok feudalizálásáról, s ennek kapcsán jobbágysorba kerüléséről l. Győrffy György: *A magyarság keleti elemei*. Budapest, 1990, 274–315. o.

²⁵⁶ L. erről többek között Hóman-Szekfű II. 585–586. o.

²⁵⁷ Márki Sándor: *Dósa György*. Budapest, A Magyar Történelmi Társulat Kiadása, 1913, 192–193. o.

vagy földesúri birtokon szolgáló jobbágy volt az illető. Az Anjou-korig a parasztok igen nagy része ún. *liber*, azaz szabad ember volt. (A szó középkori fogalmában persze.) De még a parasztság nem szabad csoportjának tagjai (*servi*) sem csupán érdekem vagy pénzzel megváltás, hanem házasság révén is ki tudtak törni helyzetükből, s aránylag könnyen változhatott státusuk.²⁵⁸ S talán érdemes ezek kapcsán arra az ismert történeti tényre utalni, hogy a „jobbágy” (*jobagio*) kifejezés eredetileg a kvázi nemesi jogállású, gyakorta katonáskodó szabad magyart jelentette – vagyis előkelőbb státust jelölt, s csak az Árpád-kor végétől kezdődött e titulus devalválódása.²⁵⁹

Árulkodó továbbá a mezővárosoknak a parasztfölkelésben játszott vezető szerepe. A kutatások alapján úgy tűnik, nem a legszegényebb nyomorultak – vagy legalábbis elsősorban nem ők – fogtak fegyvert. Dózsa népe tekintélyes részben a parasztság jobb módú, fölemelkedő, az árucserébe bekapcsolódó rétegeiből került ki, olyanok közül, akiket a feudalizálás visszahúzott ebben a fölemelkedésben. Vagyis az „ősi magyar”, a „törzsi-nemzeti” elem mellett volt egy „progresszív” vonulata is a történeteknek, s e kettő szétválaszthatatlan egységben jelent meg, így a fölkelés – ebben igaza volt az egykori állampárti történetírásnak –, akár a későbbi szabadságharcaink lényegét jelentő Haza és Haladás középkori előképeként is értékelhető.²⁶⁰ Mindehhez adódott az urak elleni fölháborodás. A földbirtokosok ugyanis a mezei munkákra hivatkozva parasztjaikat nem engedték az akkor már az

²⁵⁸ A magyar jobbágyság kialakulásáról l. Bolla Ilona: *A jogilag egységes jobbágysztyálya kialakulása Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.

²⁵⁹ Bolla munkája mellett lásd erről: Györffy György: *István király és műve*. Budapest, 470–474. o.

²⁶⁰ A Dózsa-féle parasztfelkelésről l. Barta Gábor–Fekete Nagy Antal kiváló monográfiáját: *Parasztháború 1514-ben*. Ezen belül a mezővárosok szerepéről: 269–271. o.

országot közvetlenül fenyegető török ellen vonulni. Sőt, amikor a fegyveresek ezt meghallván morgolódni kezdtek, Bakócz Tamás a kiátkozás terhe mellett föloszlatta a keresztes hadat. Szerémi ezért árulónak, a törökök emberének tartotta (véltetően a kor általános megítélése is ez), akárcsak Werbőczyt és társait.²⁶¹

Summa summarum: a szittya urak egyszerre számoltak le a polgárosodás csíráival és a szabad magyarok ősi világával. És ettől kezdve gondosan ügyeltek, hogy a „büdös paraszt” nehogymikor is túllépje saját árnyékát. A kuruc háborúk után a vármegye – ez a „legmagyarabb” szerv – látja el az idegen hatalom kiszolgálását. 1711 után nem csupán lefegyverzik a jobbágyokat, hanem egymást követő rendeletekkel kvázi rabszolgasorba süllyeszti. 1729-ben megtiltják a parasztnak a vadászatot, így a vadászfegyver és az agár tartását.²⁶² Mivel a tárogató a kuruc fölkelést idézi, fegyverként begyűjtik, ahogy az angolok a skót dudákat a felföldiek lázongásai után. A helytörténészek és a néprajz kutatói tilalmak egész sorával találkozhatnak a különféle helyi (megyei és községi) rendeletekben. Így többek között szabályozták a jobbágyok öltözkését, megtiltották a „szabadosabb” népszokásokat vagy a cifrázkodást, de leginkább az urakéra emlékeztető viseletet. Egy átlag magyar paraszt csak 1848 után vehetett fel zsinóros mentét, feszes nadrágot és csizmát! (Hogy „gatyás parasztként” még vagy egy évszázadig lekezeljék a „nadrágos emberek”.) A Rákóczi-szabadságharc után még a pipázást is betiltják – azaz mindent, ami valamiképp a méltóság szimbóluma. De a török háborúkban armálist szerzett parasztokat is *de facto* jobbágyként kezelik. A megyei

²⁶¹ Ez a vélekedés Szerémi György krónikájában maradt fenn, aki – talán jobbágyi származása miatt – burkoltan az akkori paraszti nézőpontot képviseli.

²⁶² Hóman-Szekfű IV. 494. o.

statútumokat olvasva azt láthatjuk, hogy minél szegényebb egy bocskoros nemes, annál több jobbágyszolgáltatást kell nyújtania, még a telkes kisenemesek is gyakorta úgy adóznak, mint a „plebejus” paraszt. A két nagy szabadságharc között a békésebb élet és a „puhább” eszközök ellenére nagyobb volt az elnyomás, mint Dózsa felkelésének leverését követően. Ehhez egyetlen adat: a Mária Terézia-féle jobbágyvédő politika részeként létrejött urbáriális szerződésekben megállapított, s az emberiesség és felvilágosult gondolkodás vívmányaként számon tartott évi 52 napi robot Werbőczyéknél még a lázadó pórokkal szembeni súlyos büntetésnek számított!²⁶³ Később, a tizenkilencedik század elején a vármegye hatáskörének növekedésével a jobbágyok terhei tovább nőnek.²⁶⁴ Vagyis míg Nyugaton már a munkásmozgalom bontogatja szárnyait, nálunk a rabszolgaság erősödik.

Az úri Magyarország iránti zsigeri gyűlölet *maig* ott lapang a magyar nép nagy részében – amihez persze a Horthy-korszak utálatos szittya-nemesi kultúrája is nagyban hozzájárult. Ezt az elemi ellenszenvet láthattuk föltörni a rendszerváltás után is, az Antall-kormány színrelépését követően. Nem az „első szabadon választott kormány” kül-, bel- vagy gazdaságpolitikája, tapasztalatlanságból adódó fiaszkói, hanem a kormányfő és minisztereinek beszédmódja, viselkedése, gesztusai, azaz *kulturális háttere* volt a tényező, ennek eredményeként az egykori állampárt utódja maig egyedülálló fölényrel győzött az 1994-es választásokon, hogy – az akkori mondás szerint – „még Caligula lovát is megválasztották volna, ha az vörösre van festve.” És ennek az ellenszenvnek az oka nem a „negyvenéves agymosásban”, nem is „a liberálisok” aknamunkájában keresendő, még csak nem is a Kádár-

²⁶³ Hóman–Szekfű IV. 541. o.

²⁶⁴ Hóman–Szekfű V. 236. o.

nosztalgiában, ez utóbbi inkább következmény, mintsem ok. Ahogyan az sem teljes érvényű magyarázat, amit számos idősebb ember szájából hallani, hogy ti. „a szocializmusnak köszönhettem, hogy lettem valaki”, hogy „a régi rendszerben nem tanulhattam volna”. Ez persze igaz, ám másodlagos az egykori *alsóbbrendűség tudatához*, a méltóságosok, nagyságosok, tekintetesek, a bricseszadrágos intézők, a csendőrpertu és csendőrpofon generációkra átörökölt emlékéhez képest. S ahogyan ezek nem kellenek, úgy nem kell a hozzájuk társuló „magyarság” sem.

Mária Terézia a parasztok panaszait olvasva barokkosan elérzékenyül, és kivizsgáltatja a nemesek visszaéléseit. Jobbágyvédő politikájának részeként lépéseket tesz a törvénytelen szolgáltatások, a végletekig vitt kizsigerelés ellen, ezért már-már olyan legendák terjednek róla a dunántúli parasztok körében, mint annak idején Mátyás királyról. S valóban van hasonlóság kettejük között, főként a szándékban: a népi elégedetlenség felhasználása a központosítás, az abszolutisztikus kormányzás, a birodalom érdekét szolgálja. A nemesek szentül meg vannak győződve, hogy az uralkodó, illetve a főhivatal a panaszos beadványok kivizsgálásakor mindig a jobbágnak ad igazat. De még az idegen főurak is gyakorta sokkal emberségesebbek magyar jobbágyaikkal, mint emezek. Csoda-e, ha a nép a vele jobban bánó idegen felsőbbiséget inkább szereti, mint saját „jó magyar” urait?

Mivel a jobbágy évszázadok óta soha, semmilyen formában nem lehetett tulajdonosa az országnak, nem is érzi magáénak. A tizenkilencedik század végéig nem alakul ki valódi népi lokálpatriotizmus, ehhez a magyar népnek harmadik renddé kellett volna válnia. Részben ez, illetve a reneszánszát élő rendi nacionalizmus (és annak velejárói) az oka, hogy nincs ellenállás az I. világháborút lezáró rablóbéke ellen úgy, mint a németeknél Sziléziában. Az „ellenállás” néhány

földről szervezett irredenta tüntetésből és egy kalandorakcióból áll, Sopron megmaradását az úri Magyarország tipikus képviselőinek: Prónaynak és különítményeseinek köszönhetjük. Illetve volt egy népi megmozdulás – az országtól elszakadás érdekében: Pécs-Baranyában 1919-ben a munkásokra és bányászokra támaszkodó helyi „demokratikus erők” a terület autonómiáját, majd Jugoszláviához csatolását kezdeményezik. Amit persze a jugoszláv királyi kormány a megszállás hosszabbítására használt föl. Mintha a huszadik századra beigazolódtnak volna Szapolyai szavai, hogy a pórnép „hajlik, ahogyan a szél fú, egyszer a török kaftánt csókolja, majd ha magyar jön, ennek hízelkedik, vagy a németet áldja, örökké csak a maga hasznát keresve, hazáját, ha kell, el is tagadja”.²⁶⁵

Az 56-os forradalom leverésének nem is az orosz megszállás és a diktatúra fennmaradása volt a legsúlyosabb következménye, hanem az atomizálódás, az önzés társadalmának kialakulása, és persze a totális elbutulás, a *lelki jobbágyság* konzerválódása. „Nem dumálni (értsd: gondolkodni) kell, hanem dolgozni” – ez lehetne a pauperizált, elbunkósított kádári Magyarország jelszava. Ez idő alatt a társadalomból még az a kevéske szolidaritás is kiveszett, ami azelőtt megvolt. Számos undok jelenség mellett ennek megnyilvánulását láthattuk a nyolcvanas évek elején, amikor az évszázados lengyel–magyar barátságnak alaposan betett a (részben felülről inspirált) közvélekedés, hogy a „lengyelek ahelyett, hogy sztrájkolnak, mennének el inkább dógozni”, s ilyesmit hallhattunk a Ceaușescu-rezsim idején is a nép egyszerű gyermekei szájából, hogy ti. „csak ne legyünk haragba’ a románokkal, mer’ nem kapunk alkatrészt a Dácsiához.” De ennek eredménye a jellegzetes, és a maga nemében egyedülálló

²⁶⁵ Hóman–Szekfű, III. 42. o.

hazai antinacionalista xenofóbia is, ami főként a határon túli magyarokkal szembeni elutasító attitűdben nyilvánul meg. Ahogyan a lengyelek is inkább dolgozzanak, úgy az erdélyiek inkább maradjanak otthon, és ne vegyék el a munkát a „magyar emberek” elől. Félreértés ne essék: szó nincs semmiféle internacionalizmusról, semmiféle liberális és baloldali ideológiai elemről vagy hatásról. Ez a fajta „népi antinacionalizmus” nem a szomszéd népekkel való békés együttélés, nem is „magyarellenesség”, hanem az érdektelenség, az elvtelenség, a mások szenvedései iránti közöny, a szolidaritás mindennemű hiányának a kifejezője. A lerománózott erdélyiek szimplán ugyanolyan nemkívánatos elemek, mint valamely harmadik világbeli ország idemenekült polgárai, szemben a jól tejlő és ezért tisztelt nyugati turistával. Nem nemzetfelettség vagy nemzetköziség ez, hanem a pincértársadalom *nemzetatlansága*. Amit az is alátámaszt, hogy a nemzeti tudat szocialista kiiktatására tett kísérlet egyáltalán nem szüntette meg a fajgyűlöletet és az idegenellenességet, sőt.

De nem csupán a „magyarságról” van itt szó. A lelki jobbagság akadálya bármiféle kollektív identitás és vele bármiféle társadalmi-kulturális autonómia létrejöttének. Emiatt nem alakult ki tartós és szilárd, szélesebb tömegekre kiterjedő osztályöntudat sem. Semmi, ami révén a magyar nép valóban „felnőtté tudna válni”, vagy legalább valamiféle minimális önvédelmet ki tudna fejleszteni magában. Azt a kicsinyke öntudatot, ami az elmúlt másfél-két évszázad során ébredezni kezdett, a szovjet birodalmi szocializmus rombolta le, amely a véghezvitt modernizáció mellett (vagy ellenére) a feudális mintákat követte és tartósította.²⁶⁶ Eltörölte

²⁶⁶ A szocializmus feudális (illetve „ázsiai”) jellegét illetően l. többek között Konrád György–Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest, Gondolat, 1989, valamint ugyanennek rendszerváltás

ugyan a régi úri társadalmat, de helyette újat varázsolt elő: a már említett szocialista bugris-dzsentrík, a vadászgató, konzumkurvázó járási, megyei, városi elvtársak társadalmát. A kulturális hagyományok elsöprésével, a vallás és a nemzeti érzés üldözésével, egész rétegek ellehetetlenítésével ugyanúgy megosztja a társadalmat, mint annak idején Werböczyék és újkori utódaik. Tanulságos, hogy amikor a rendszerváltás idején az egykori szocialista menedzserek kiárúsították a „nép vagyonát”, s magát a népet bérrabszolgák tömegeként kezdték kezelni, e törekvés semminemű ellenállásba nem ütközött, az atomizált magyar társadalom maga asszisztált a folyamathoz. A létezett szocializmus kitermelte neojobbágy automatikusan és megkérdőjelezetlenül fogadta el, amit az új rendszer és annak elitje diktált, az összes játékszabályt – voltaképpen saját alávetettségét. „A jobbágyok tudatlansága is volt az oka, miért hogy úrbéri illétése szerződésbe jutott és benne tartatott. Hiszen közönségesen tudjuk, a nép mennyire nem ismeri jogait, mennyire járatlan azon óvatosság körül, mely a jogok fent tartásánál oly nagyon lényeges és elkerülhetetlen” – írja Aggler Ferenc isaszegi plébános 1846-ban egy beadványában, melyben azt panasolja, hogy immáron több évtizede becsapják az uradalom tisztartói híveit, az amúgy is kizsigerelt parasztokat.²⁶⁷ A jobbágy soha nem jut el a lázadásig, legföljebb a *morgolódásig* és a *panaszig*: az előbbi fő formája az egymás közötti, a másik az elithez igyekvő kommunikáció.²⁶⁸ Ugyanazt a gondolkodásmódot láthatjuk ma is,

utáni tanulságait: Szalai Erzsébet: *Az első válaszkísérlet. A létezett szocializmus – és ami utána jön...* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004.

²⁶⁷ Asztalos i. m. 57–58. o.

²⁶⁸ A mára is érvényes késő kádári panaszskultúráról és ennek kapcsán a magyar társadalom infantilizmusáról, önállótlanágáról, az alattvalói attitűdökről l. Hankiss Elemér: *Társadalmi csapdák. Diagnózisok*. Budapest, Magvető Kiadó 1983, ezen belül is főként: 396–446. o.

amit a Mária Teréziához írt jobbágylevelekben, mindössze a barokkos cikornya tűnt el. Sőt, a jobbágy inkább még azt hajlamos megszólalni – főleg a magái közül –, aki lázadozik, merthogy „inkább dolgozni kéne, nem szövegelni”.

A régi rendszer iránti nosztalgia sem annyira a jelenlegi embertelen újkapitalizmussal szembeni ellenérzések kifejezője, inkább az örökös jobbágyság máig élő szellemiségéé. Kádár János a maga hangsúlyozott proletár származása és kultúrája dacára ugyanolyan jóságos uralkodó lett a „népi emlékezetben”, mint Mária Terézia. De még az is árulkodó népünk gyermeki voltát illetően, hogy bár elméjét uralja a „Kádár alatt jobb vót” babonás hiedelme, egyetlen párt nem képes ezzel a jelszóval jelentős szavazatokat nyerni. Sőt, az éppen az utódpártra szavazó emberek még azt is elviselik – mi több: tapsolnak neki –, ha a szocialista politikusok sorra tagadják meg Kádárt, gúnyolódnak rajta és rendszerén, illetve általában a szocializmuson, az „egyenlősdin”, s a jobboldalt vádolják kommunista gondolkodással és kádárizmussal. Miközben pontosan tudni, hogy szavazótáboruk jelentős része a régi rendszer iránti elkötelezettségből szavaz rájuk, főleg vidéken. Vajon mi az oka e bizarr jelenségnek? Nem a „magyar nép józan bölcsessége”, az egyszer biztos. Inkább a mindenkori uralkodó beszédmód, a *mindenkori hivatalos* iránti tisztelet, és a régi urak iránti kényelmes hűség. Mert bár Kádár alatt jobb vót, ezt ma *nem illik* kimondani, nem ez a módi, a trendi. Ám mivel Kádár alatt mégiscsak jobb vót, azokra szavazunk, akik akkor vótak az urak. A jobbágy nem eszméket követ, hanem az urát. És ha az fordul valamerre, vele fordul ő is. *Cuius regio, eius religio*.

És itt van a nép örök korlátja. Mert a jobbágy nem fölszabadulni és fölőlni akar, hanem jobb urakat, jobb atyákat szeretne, persze olyanokat, akiket tisztelni tud. Ma ezek az igazi urak a volt rendszer ma is prosperáló elitje, hiszen ők tudnak

viselkedni, tudnak „késsel és villával enni”, míg a jobboldal ezt még csak most tanulja. A nómenklatúra-burzsoázia tagjai kifinomultabbak, mint az újkeletű szittyák, simább a nyelvük is. Más hangon beszélnek, diplomatikusabbak, kimértebbek, udvariasabbak a pórnéppel. Vagyis igazi úriemberek, mint egykor a művelt, s ezért a néppel emberségesebb hangot megütni képes idegen arisztokraták.

Két pogány közt

A rendszerváltással föltámadt a szittya-nacionalizmus is, méghozzá groteszk, deformált változatban. Sőt, a demokratikus nemzeti hagyományt is ez látszik kiszorítani és elsorvasztani. Az ún. „nemzeti oldalon” egyre nagyobb divat mindenfajta progresszió-ellenesség, a felvilágosodás örökségének és hagyományának nyílt tagadása. A nagy magyarok között Dózsa helyett újból Werbőczy, Rákóczi és Kossuth helyett inkább a középkori királyok és (bár csak ritkán bevallottan) Horthy tűnnek elő, s velük a rendi nacionalizmus a maga összes hamis mítoszával és stupiditásával. Bibót egyre kevesebben idézik, viszont a Hármaskönyvet egyre többen tartják az európai joggal méltán versenyző örökérvényű műnek. S ami korábban elképzelhetetlen volt: Kossuth és 48 gyalázása is megесik. De némelyek ennél is tovább mennek, s olyan írások látnak napvilágot, amelyek már Rákóczit, Bethlent, Bocskait is rebellisnek nyilvánítják, és a Habsburguralom legkegyetlenebb formáit dicsőítik.²⁶⁹ Az egészben a legszegenyletesebb, hogy a magukat korábban népi írónak tartók közül többen ehhez a folyamathoz asszisztálnak, megveszekedett zsidógyűlöletükben elárulva korábbi elveiket, de

²⁶⁹ Erről a bizarr, és szinte senki által nem érzékelt jelenségről korábban írtam: *Ezoterikusok Haynau-baráti köre*, *Élet és Irodalom*, 2001. július 27.

még saját őseiket is, akiket annak idején megbotoztatott a földesúr.

„A XIX. század első felének gazdasági-népesedési képét a statisztikus Fényes Elek rajzolta meg. Leírása idillinek tűnik: a Kárpát-medence a birkanyájak és ökörscordák, a szőlők gyűrűjéből kiemelkedő kisvárosok és az őket összekötő delisánszok, gyorsszekerek és állami postakocsik, az ősmocsarak és őserdők, ugyanakkor a terjeszkedő ipar, a táblabíró világ kúriáinak és a gomba módra szaporodó klasszicista vármegyeházak országa volt. Az 'idilli' világnak forradalom vetett véget. Akár a XVI. század merkantilizmusát, akár a XVIII. század rendeletileg szabályozott gazdaságát tekintjük, az a gondolat, hogy a piac és a nyereség motívumát emeljék a legfőbb életelvvé, csak a reformkorban fordult meg először eleink fejében, addig a merkantilizmus és a manufaktúrális ipar bécsi változatai ellen jobbra csak elutasítólag védekeztek. De ekkor is inkább csak a lelkiismeret-, a szólás-, a gyülekezés- és az egyesülés szabadságáról beszéltek és lelkesen táncolták körül a 'Szabadság Fáját' abban a hitben, hogy ipar és szorgalom önmagától fogja Magyarország és Erdély legel-dugottabb zugait is felvirágoztatni. Az 1825–27-es első reformországgyűlést követő, majd húszévi rossz modorú kormányzás és a nemesi és paraszti rétegek elszegényedése mutatta meg az ilyen elhamarkodott jóslás veszélyeit. A kor nagy francia gondolkodója, a szociológia egyik atyja, Le Play 1846-ban a 'Tiszamenti jobbágyság' című tanulmányában a kényszerszegődségi rendszer előnyéről, azaz az úrbéri viszonyok változatlanságának hasznáról azt emelte ki, hogy sok magyar '... család jóléte a hűbérrendszer végső maradványaihoz van kötve'. A földtulajdon felszabadítása a parasztság kevésbé értelmes vagy erkölcsileg fejletlenebb részét a fennállónál sokkal rosszabb sorsra juttatná, mivel – mint írta – 'nem lévén joguk a családi birtokot jelzáloggal megterhelni,

meg vannak védve az uzsorások csapdáitól, kik Nyugat előre nem látó birtokosaira nézve a romlás állandó okai ott, ahol a hűbéri intézményeket eltörölték.’ (Le Play igazat írt: a Bach-éra az 1850-es években uzsorások hadát zúdította a nemes-ségre és a parasztságra s tette földönfutóvá. A szabaddá – s egyben védtelenné – vált birtokok uzsorásai a nagyszámban betelepülő zsidóság köreiből kerültek ki.)” – olvashatjuk Tamáska Péter: *Ezeregyszáz év – nyolc tétel* című írásában.²⁷⁰

Miről is van itt szó? Hogy a jobbágy élete boldog a maga saját fajbéli, ezért természetes és örökös ura: az igaz magyar nemes atyai oltalma alatt. Ezt az idillt zavarta meg a forradalmár, az idegen, a zsidó. Persze kétségtelen, hogy a jobbágy-felszabadítással és a kapitalizmussal a nemes számára valóban véget értek a boldog tétlenség napjai. (A paraszt inkább cseberből vederbe került, hiszen röghöz kötött nincstelenből földönfutó lett.) Az idézet kiválóan illusztrálja azt a tizenkilencedik századból jól ismert eszmeiséget, amit „feudális antikapitalizmus”-nak nevezhetnénk, s ami vészesen terjed a mai magyar jobboldalon: művi népiséggel és a rebellis-kuruc hagyomány bizonyos elemeivel ötvözött tradicionalizmus és őskonzervativizmus, a preindusztriális társadalom idealizálása, polgár- és modernizációellenesség, valamint az ezzel összekapcsolt (persze a mai kornak megfelelően óvatos) rendies antiszemitizmus. (Egyébként Tamáska esszéje messze nem a legelborzasztóbb ilyen „nemzeti szellemű” írás.)

E szemléletnek nem is annyira hazug volta, inkább mély-séges ostobasága bántó. A mai „szittyá ideológusok” nemesi-nemzeti romantikájukban ugyanis éppen azt idealizálják, dicsőítik – és adagolják a rendszer veszteségeinek elméjébe –, ami lehetővé tette és teszi Magyarország gyarmatosítását, a

²⁷⁰ Az idézet a Magyar Fórum 1996-os évfolyamában, január 25. és április 4. között folytatásban megjelent esszé IV. részéből való (Tamáska Péter: *Forradalom, kiegyezés és Kasszandra baljós világa.*)

magyar nép kizsákmányolhatóságát, sőt a nemzeti kultúra és összetartozás gyengeségét: a feudális múltat, illetve örökséget. A feudális örökség terhe miatt nincs civil kurázsi, állampolgári önállóság, autonóm gondolkodás. A modernizáció hiánya miatt nincs meg a lázadás szelleme sem, s ennek nyomán nincs valódi jog- és esélyegyenlőség, ahogyan ugyanezen oknál fogva látszik félgyarmati sorba süllyedni az összes volt szocialista ország, Mongóliától Albániáig. De úgy is fogalmazhatunk, hogy a „globalizációs karvalytőke” által elnyomott és kizsigerelt magyar éppen e „dicső múlt” és „ősi örökség” miatt *képtelen védeni jogait és érdekeit* – szemben a polgárosult („elpuhult és dekadens”) Nyugat-Európával, ahol még mindig tömegeket tud kivinni az utcára egy népszerűtlen gazdasági vagy politikai intézkedés.

S ez csak az egyik baj. Mivel a rendi nacionalizmus a nemességre korlátozódott, így csak leszámolásával születhetett meg a többé-kevésbé egységes magyar nemzet ideája. (Hogy a gyakorlatban ez hogyan sikerült, más kérdés.) Szekfű remek meglátása, hogy Rákóczi azért lehetett az első olyan főúr a Mohács utáni magyar történelemben, aki a parasztsorsot részvétellel nézte, mert jórészt külföldön nevelődött, „nem nőtt bele” a Hármaskönyv szemléletébe.²⁷¹ Később, a reformkor idején, a nemzet megteremtésére irányuló kísérlet szintén a nemesi nacionalizmus koncepciójának föladása révén történhetett. Ezért a reformkor előtti „szittyá nacionalizmus” újraélesztése *természetszerűleg* az újkori nemzet-koncepció negligálását, legalábbis megkérdőjelezését jelenti. Az újkori nemzet pedig maga „a Nemzet” mint olyan.

De az újszittyá nacionalizmus finomabb szöveteket is sért. A nemzeti közösség összetartó erejét egy „nagy narratíva” képezi. Ez a mi esetünkben egy nagyjából százötven éves,

²⁷¹ Hóman-Szekfű IV. 279. o.

közös nevező alapján létrejött, s többé-kevésbé változatlan történeti hagyomány. Legendák és valós események, személyek, kultuszok, ünnepek, jelképek összessége, amiket *nagyjából* egyformán ítélték meg a századelő, a Horthy-kor, és a szocialista időszak történelemkönyvei, s amelyek eddig megkérdőjelezetlen alapértéknek számítottak a közgondolkodásban, függetlenül rendszerektől és kormányzatoktól. Ennek fölülírása meggyengíti az összetartó konszenzust, következményeként beindul a nemzeti identitás „szétmállása”. Ugyanez figyelhető meg a tradicionalizmussal hol párhuzamosan, hol azzal összefonódva fölbukkanó, immár a kulturális élet és a politikai szféra magasabb köreit is elérő délibábos-ezoterikus eredetmítoszok esetében. Ezek a magyarság vérségi és kulturális örökségei köré szőtt, valamint a nyelvrokonság kapcsán előkerülő zagyva és áltudományos tévtanok nagyban elősegítik a nemzet *posztmodern dekonstrukcióját* – éppúgy, mint konszenzusus hagyományaink megkérdőjelezése. Ha ugyanis a magyar lehet kelta, dravida, sumer, asszír, egyiptomi vagy bármi egyéb, e halmazból ki-ki a maga ízlésének megfelelően választhatja ki azt a „vérvonalat”, amihez magyarságát köti. Ugyanerre a belátásra jut Csordás Gábor a jelenkori antiszemitizmus okait feszegető írásában, a nemzet vérségi alapú értelmezése kapcsán, minthogy „eligazító narratíva híján minden származás szerinti megkülönböztetés jó, és elvileg semmi sem szól az ellen, hogy az államalkotó nemzet a továbbiakban német, román, szlovák, szlovén, szerb, morva, onogur, kazár, tatár, kun, jász, besenyő, alán, vizigót és longobárd vérvonalakra, illetve ezek kombinációira és permutációira hulljon szét.”²⁷² Paradox-ironikus módon éppen a legújabb szittyá-nacionalizmusnak sikerül véghezvinnie, amit egyetlen külső elnyomó hatalom nem tudott

²⁷² *Jóvá tenni vagy jobbra tenni.* Élet és Irodalom, 2004. július 23.

megtenni: a nemzet-fogalom szemantikai határainak föloldását, vele az egységes hagyomány megkérdőjelezését és ezáltal a nemzettudat elsorvasztását.

Ugyanakkor a nép jelentős része (főként az ún. „rendszer-váltás vesztese”), szemben a nép másik felével (a kádárista társadalommal), mégis a „nemzeti ideológia” hívévé szegődik, és egyre növekvő számban ad hitelt e zavaros ideáknak. Hogy miért veszik át Dózsa György mai unokái az avított „szitytya értékeket”? A válasz egyszerű: mert számukra nem maradt semmi egyéb. Egyre világosabban körvonalazódik, hogy a rendszerváltás utáni „nemzeti jobboldaliság” valójában a szociális elégedetlenség megnyilatkozása. Így erről az oldalról úgy tűnik, hogy a leszámolás a nemzeti eszmével egyben a mindenfajta kollektív öntudattal, s vele a mindenfajta kollektív önvédelemmel való leszámolás.

Ami végső soron igaz, hiszen a „baloldaliság” korábbi gyakorlati és jelenlegi „hivatalos” megnyilvánulási formái a nagyhatalmi függést és alárendeltséget, s vele a gyarmatosítást és kizsákmányolást, a megnyomorodást, a „belső hontalanságot”, illetőleg a komprádor-elit érdekérvényesítő ideológiáját jelenti. A feudális gondolkodás a „gyakorlatban” is érvényesül: érdemes végigtekinteni a „liberális értelmiség” szomorú állapotán. Aki mozgott ezekben a körökben, pontosan tudja, hogy az európai és Amerika-imádó, modernizációmániás, nyugatos és felvilágosult entellektüelek jó részének hajszálpontosan ugyanazok a jellemzői, mint amit oly előszeretettel emlegetnek föl a zsíros fejű, vidéki, mucsai dzsentr-Magyarország kapcsán: urambátyámság, protekcionizmus, hűbéri viszonyok, feudális önkény, az alárendeltek gátlástalan kihasználása, ázsiai szervilizmus, „állami csőcsön” lógás, a közpénzek elherdálása, improduktivitás és szellemi impotencia, egymás között elosztogatott pozíciók és juttatások, előre leosztott kártyák, álpályázatok,

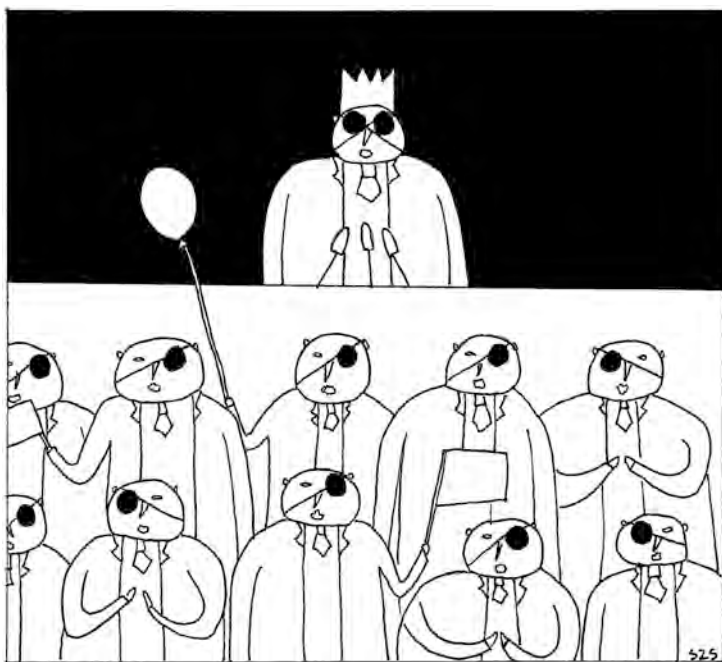
blöffszervezetek, blöffkonferenciák, blöffkutatások. Miközben fintonognak és hangoztatják, hogy ez itt mennyire nem Nyugat, hogy ez itt nem Amerika, hogy még messze vagyunk Európától, vagy hogy egy „normális demokráciában” ennek vagy annak miként kellene lennie. Vagyis a „nagy távlatokból”, a fejlődés és modernizáció eszméjéből semmi nem maradt, csak a merő sznobizmus, esetleg – ha közéleti figurákról, intézmények vezetőiről vagy újságírókról van szó – az aktuális világhatalom képviselte, no és persze az „előnyök kihasználása”, amiből már automatikusan következik a „mentális elszittyasodás”.

A média nagyobb részét uraló, egyre cinikusabb és átlátzóbb, s ezért egyre irritálóbb komprádor-beszéd persze megerősíti a „konzervatív-bennszülött reakciót”, a fölfűtött szittya öntudatot, amely az előbbi hitványsága révén tud csak igazán kibontakozni és érvényre jutni. A szittya butaság és arrogancia viszont utánigazolja a mucsai Magyarországról kialakított progresszivistá nézeteket. Így egyik a másikából mint állandó veszélyforrásból merít erőt és teremt legitimitást saját maga mint *kizárólagos alternatíva* számára. E sajátos ideológiai szimbiózis révén a kettéosztott társadalom egyik fele a másik iránti gyűlöletből és/vagy félelemből szavazatával és a demonstrációkon való részvételével legitimálja az adott politikai táborat reprezentáló pártot, s ennek révén magát a rendszert, illetőleg az *egész* politikai és gazdasági elitet. Miközben uraink kölcsönös vádaskodásaikkal, egymás hangos becsméréssel szórakoztatják a jónépet, addig a valóban komoly ügyek „kéz kezét mos” alapon, diszkrét módon a „pad alatt” intéződnék. Elég arra gondolni, hogy az elmúlt tizenöt év komolyabb panamáinak egyike sem került napvilágra a maga tényleges valójában, ahogyan az előző rendszer hibás és bűnös döntéseiért sem viselte senki a felelősséget. A szereplők dühödten egymásnak feszülnek és hadonásznak,

ám mindez csak játék, szemfényvesztés, a valóságban senki nem sérül komolyabban – mert nem is sérülhet. A manapság előszeretettel emlegetett „kétféle Magyarország” az elit szempontjából nagyon is egységesnek látszik: egy oszthatatlan úri Magyarországnak. Kulcsár Péter így összegzi a Mohácsot megelőző évek két politikai táborának harcait: „Külsőképpen eléggé érthető az ellenzék idegenellenes hangulata: ha már a kormánypárt lengyel, Habsburg, cseh, francia, velencei, római összeköttetéseket ápolgat, az ellenzék magától értetődően nemzeti programot hirdet meg. Egyik jelszónak sincs azonban társadalmi, történelmi tartalma, egyik sem több, mint a csoportérdek közérdekké való kiszínezése, úgy azonban – és ez teszi szinte poshadttá e két-három évtized levegőjét –, hogy a másik félnek se kelljen túlságosan komolyan vennie, nehogy ijedtében jóvátehetetlen lépést tegyen. (...) Az idegenek által megvesztegetett arisztokrácia hazárruló erkölcstelensége és a szittyá öntudattól fűtött köznemesség nemzeti színű gőzölgése lényegében a magyar uralkodó osztály – a feudális állam – reális helyzetének visszatükröződése”.²⁷³

²⁷³ Kulcsár i. m. 106–108. o.

ÜVÖLTENI KELL

A munkakényszer baloldali anarchista megközelítése

Arbeit macht Schrei, azaz a munkától üvölni kell – forgatta ki a haláltáborok hírhedt jelmondatát egy barátom, amikor a '80-as években, néhány hozzá hasonló marginális, rosszul kereső értelmiségi haverjával nyári idénymunkát vállalt, többek között épületbontást és árokásást. Aztán tényleg üvöltözték, főként amikor a vállalkozó – miután két hétig ástak porban és tűző forróságban egy több méter mély árkot –, ‘el-felejtette’ őket kifizetni, és lelépett.

Már az emberiség legősibb emlékei is a munkakényszeréről mesélnek. A kultúrhéroszok, akik megtanítják az emberiséget a kézművességre és az építészetre, általában kemény munkára fogják a jónépet. Ilyen figura Gilgames is, Uruk királya, aki úgy teremt civilizációt a Folyamköz déli részén, hogy közben halálra dolgoztatja az embereket:

*Folyópartra hajtja ki népét, éjjel-nappal falakat épít,
Könny mossza a követ simára, éjjel-nappal falakat épít,
Verejték áztatja fehérre, éjjel-nappal falakat épít,
Nem ismer szíve nyugodalmat, éjjel-nappal falakat épít,
Nem ismer szíve megbocsátást, éjjel-nappal falakat épít.*

Uruk népe természetesen zúgolódik a bánásmód miatt, s az istenekhez fordul segítségért. Anu égisten meghallgatván őket, megparancsolja Aruru istenanyának, hogy teremtsen meg a munkamániás civilizációépítő ellentét-mását, aki majd megszabadítja őket a zsarnoktól. Így születik Enkidu, az erdőlakó, állatokkal együtt élő természeti ember, aki épp emiatt gigászi erejű, ám akit Gilgames egy templomi örömlány segítségével elerőtlenít és becsal a városba, majd társává tesz. Vagyis civilizál. Azt hiszem, a történet máig érvényes –

mi több: máig bennünk élő – parabolikus jelentéséről fölösleges külön értekezni.

A civilizáció megszületéséről szóló mítoszok jobbára ugyanazt mondják, amit Engels, hogy ti. az embert a munka tette emberré. A civilizált ember fölfogása szerint, aki nem dolgozik, végső soron nem (vagy csak részben) tekinthető emberi lénynek. Ez volt többek között a gyarmatosítás egyik ideológiai alappillére. A bennszülött, a ‘vadember’ attól vad, hogy nem dolgozik, így nem képes magának civilizációt teremteni, megmarad állati-félállati szinten. Bár az európai ember megalkotta a leigázottak bukolikus-szентimentalista képét is, a nemes vadember, illetve az ártatlan gyermek alakját (kiélve ezzel saját infantilizmusát), a gyakorlatban a ‘nemes vadember’ haszontalan lusta disznó volt, akit ingyenes munkára fogtak, ha pedig ez csődöt vallott, mint a civilizációt veszélyeztető idegen elemet, elpusztították. De jobbára ugyanez a felfogás érvényesült a nyugati világ alsóbb néposztályaival szemben is, akiket még csak nem is idealizáltak. Josiah Tucker, Gloucester érseke például 1745-ben kijelenti, hogy a szabad időt kedvelő, inkább ünnepelni, mintsem robotolni vágyó alacsonyabb néposztály teljesen degenerálódott. Sőt, a nagyobb városok köznépe a föld legaljább, legerkölcstelenebb férge, amiért a külhoniak előtt is szégyenkezni kell.

A civilizálódásról szóló mítoszok azt is üzenik, hogy a fejlődés ára az Aranykor megszűnte, s vele a halhatatlanság, vagy legalábbis a mérhetetlenül hosszú élet elvesztése. Legismertebb változata e mitológiának a bibliai kiűzetés, a Jahve által kirótt keserves munka, s vele az életkor fokozatos rövidülésének története. Az Aranykor a természettel való egység időtlen állapota, az időérzék hiánya, egyfajta nem mérhető, szemlélődő jelenlét, ami a szubjektív időt szinte végtelenre tágítja. Az a kevés, ami ebből az őslélményből a

középkorban az évszakok váltakozására épülő ciklikus időszemlélet révén még megmaradt, a kapitalizmus megjelenésével végleg odaveszett. Az idő = pénz metafora alapján mért idő, s vele a napi monoton robot a gyárban, illetve a manufaktúrában minden percet, órát, napot, hetet, hónapot és évet egyformává tett. Márpedig – mint azt Thomas Mann is megfogalmazta – ha minden egyes nap olyan, mint a másik, valamennyi egyetlen napnak tűnik, s az egyformaság miatt a leghosszabb élet is rövidnek érződik, így észrevétlenül repül el. Talán így lehetne értelmezni Hésziodoszt is, aki szerint a Vaskor egyre rövidülő életidejű nyomorult nemzedékét Zeusz akkor pusztítja el, mikor a gyerekek ősz hajjal születnek.

Edward P. Thompson *Az idő, a munkafegyelem és az ipari kapitalizmus* című tanulmányában rámutat, hogy az idő szigorú strukturálása a munkások minél jobb kizsákmányolhatóságát – mai kifejezéssel: a „nagyobb hatékonyság elérését” – célozta. Mint írja, az „ipari kapitalizmussal érdekházasságra lépett puritanizmus volt az a tényező, amely áttérítette az embereket az idő új értékelésére, amely kisgyerekkoruktól fogva minden napvilágos óra kihasználására tanította őket, s amely beléjük sulykolta az egyenletet: az idő = pénz”. Jellemző az óraművesség szinte forradalminak nevezhető föllendülése ebben az időben. Az idő teljes kihasználásának, s vele a szabadidő megvonásának elve és gyakorlata persze nem csupán a profitmaximálást célozta, hanem a kizsákmányoltak kordában tartását is. Foucault a hatalom mikrofizikájának nevezi az aprólékosan kidolgozott technikákat, melyek segítségével az embereket folyamatos tanulásra, türelmes munkavégzésre, vagyis alattvalói fegyelemre lehet kényszeríteni – és bizony az idő patikamérlegen méricskélése is jobbra ide sorolható. Felettébb veszélyes lehet ugyanis, ha valaki „csak úgy” tölti az idejét. Ahogyan a jólét sem tesz jót a munkafegyelem szempontjából. Ezért az idő

mérése mellett a mesterségesen fenntartott szükség is remek fegyelműző erő. Fukuyama egyik újabb könyvéből megtudhatjuk, hogy Bush Amerikájában a neokon agytrösztnék a világbirodalmi tervezetések mellett arra is jutott energiája, hogy „a jólétnek a szegények jellemére gyakorolt ártó hatásaival” foglalkozzon, mi több, a gazdasági reformokat illetően ezt tartsa leginkább szem előtt.

Az ilyesfajta népellenes moralizáló fölfogás egyáltalán nem új, ahogyan a neoliberalizmus sem neo-liberalizmus. Joseph Townsend, a korai szabadversenyek kapitalizmus egyik ideológusa, a szegények segélyezése elleni harc vezéralakja így összegzi érveit még a tizenkilencedik század elején – az érvelés akár a klasszikus liberális fölfogás summázata is lehetne –: „Az éhség megszelídíti a legvadabb állatokat, illetudásra és udvariasságra, engedelmességre és behódolásra tanítja a legönfejtűbbet is. Általában csak az éhség ösztönzi és noszogatja munkára őket (ti. a szegényeket), ám törvényeink kimondják, hogy soha se legyenek éhesek. A törvények azt is mondják – ezt el kell ismernünk –, hogy munkára kell kényszeríteni őket. De a jogszerű kényszer sok bajjal, erőszakkal és zajjal jár, rosszindulatot teremt, és sohasem vezethet jó és elfogadható szolgálathoz, míg az éhség nem csupán békés, csendes és szüntelen nyomás, de lévén a legtermészetesebb ösztönzője a szorgalomnak és a munkának, a leghatalmasabb erőfeszítéseket is hívja életre, (...) A rabszolgát kényszeríteni kell a munkára, de a szabad embert hagyni kell, hogy saját ítélőképessége és belátása szerint cselekedjék”.

Townsend a híres speenhamlandi segélyezési határozatra reflektált, ami ekkor már évek óta a politikai viták keresztútjában állt. A rendelet kimondta, hogy a minimális jövedelmet a kerületi egyházközségnek kell biztosítania úgy, hogy a legalacsonyabb béreket a kenyér mindenkori árához igazítva egészíti ki. Mivel azonban a megélhetéshez szükséges pénzt

mindenki megkapta, romlott a munkamorál, a munkaadók pedig egyre kevesebb bért fizettek, hiszen az önkormányzatok automatikusan kipótolták az összeget. Az ellentét e vitában a liberalizmus és az ún. „morális gazdaság” – vagyis az emberbaráti elv – között feszült. A filantrópok szerint a szegény joga, hogy a gazdag segítsen rajta. A kor „reformer közgazdászai” és liberális teoretikusai viszont amellet kardoskodtak, hogy a nincsteleneket a szükség révén kell munkára kényszeríteni. Ennek eredményeként a segélyezési törvényt 1834-ben visszavonták, s a paupereket kiszolgáltatták a piac szabályozatlan erőinek. Nem volt többé közsegély anélkül, hogy annak fejében dologházakba ne zárták, s meg ne fosztották volna őket állampolgári jogaitól. Maradt az úriemberek és úriasszonyok magánjótékonyága. Mindez a „munkavállalók” teljes kiszolgáltatottságát eredményezte, aminek egyik velejárója volt az olcsósága miatt elterjedő gyermekmunka és a még nagyobb munkanélküliség. A munkaerő kényszerű mobilitása miatt végleg leépült a rokon kötelekerekre alapuló ősi „közösségi ellátó rendszer” is, az ipari forradalomnak köszönhető gépesítés pedig a közmunkákból származó kereseti forrásokat is veszélyeztette. (Például a szegényhivatal által foglalkoztatott londoni utcaseprők azért veszítették el munkájukat, mert az utcákat gépekkel kezdték tisztítani.)

Az új körülmények ugyanakkor némi teret engedtek a munkakényszer elleni sajátos, öntudatlan, passzív ellenállásnak. Aki munkához jutott, három-négy napi intenzív munkával teljesítette hetét, s csak akkor jelent meg újra a műhelyben, az építkezésen, vagy a kikötői dokkknál, amikor elfogyott a pénze. S mivel a legkülönbébb alkalmi munkákat végezték el a legkülönbébb helyeken, számukra ez egyfajta szabadságot, a „hasznosak társadalma” számára viszont nem kis problémát jelentett. Megengedhetetlen, hogy egy

nagyváros kellős közepén sokan az egyik nap dolgoznak, a másik nap nem. Az ilyeneket fegyelemre és rendezettebb életmódra kell szoktatni. A tétlen napok és a mobilitás ráadásul gyengítik a bér munkás köteléket. Christian Topalov szerint a szociális problémákkal foglalkozó szakemberek főként e belátások alapján kezdtek különbséget tenni alkalmi és rendszeres munkanélküliség között. Az előbbi a „jótékony verseny” és a ciklikus gazdasági válságok „természetes” következménye, az utóbbi egyfajta „betegség”, ami olyanokat sújt, akik vagy nem akarnak, vagy nem képesek dolgozni. Velük szemben „jóindulatú, de szigorú fegyelmezést” kell alkalmazni, s a nevelő eszköz a bér munkaviszony erőszakos általánossá tétele. Vagy bér munkás valaki, vagy „szabályos” munkanélküli. Így a pauperizmus korábbi, meglehetősen differenciálatlan kategóriáját fölváltotta a segélyezésre szoruló akaratlan munkanélküliség és a „rendszeres munkanélküliek” vagy „alulfoglalkoztatottak” kategóriája, ami a problémás embercsoportra vonatkozott. A modern munkanélküliség Topalov szerint az állami hivatalnokok találmanya, mely létrejöttét egyfelől a városi szegényekkel kapcsolatos ügyintézés kényszerének köszönheti, másfelől a reformer csoportok elméleti munkájának eredménye, ami az intézkedések ideológiai alapjául szolgált. Vagyis a „hatalom mikrofizikájáról” beszélhetünk, s nem szimpla technikai megoldásról. Nem a munka hiányával volt baj, hanem annak rendszertelen, alkalmi jellegével. Így jelent meg aztán a közveszélyes munkakerülés büntetőjogi kategóriája is, ami nálunk a 19–20. Század fordulójától a rendszerváltásig érvényben volt.

A baloldali anarchisták a munkát mint elidegenedett emberi tevékenységet tartották minden probléma gyökerének. A munkakényszernek alávetett ember egy idő után megszűnik ember lenni. Vagy igavonó barommá lesz, vagy lélektelen gépezetté. A munka robot, a robotoló ember pedig hús-vér

robot. A kapitalista társadalom minden szempontból megosztottá vált, ahogyan minden tagja önmagában is meghasonlott. Olyan társadalom ez, amelyben az emberi kreativitás eltorzult, az emberi lét részeire töredezett. A termelők és a kizsákmányolók – vagyis a proletariátus és a burzsoázia – közti szakadás indukálja a többit: a művész és a közönség, a munka és a szabadidő, a lét és a létért való küzdelem szétválasztását.

Minden kényszersmunka, amit az ember nem autonóm módon, örömből végez, ami nem szabad emberi tevékenység. Vagyis minden kényszerből végzett munka végső soron kényszersmunka, legföljebb vannak jobban és kevésbé fizető kényszersmunkák, és jól ismert az önkizsákmányolás, illetve a társadalmi elvárások révén jelentkező belső kényszer is. Ráadásul, mint láthattuk, a munkakényszertől rövid és egyenes út vezet a tényleges, szűkebb értelemben vett kényszersmunkáig. Ezért nem felszabadítani kell a munkát, hanem elpusztítani – szól a Marxnak tulajdonított jelmondat. Ez azonban nem a munkatevékenység megszüntetését jelenti, hanem azoknak a feltételeknek a megváltoztatását, amelyek a munkának kényszerjellegét adnak. A munkát örömteli, aktív cselekvéssé kell alakítani, s úgy mond „visszavenni az életet”. A szituacionisták például olyan forradalmat vártak, mely során nem emberek egy csoportja ragadja meg a hatalmat, hanem a „fantázia”, amelyben megszűnnek az osztályok, vele a munka és a szabad alkotó tevékenység közötti különbségtevés: „Elég volt! Pokolba a munkával és az unalommal! Szervezzük meg az Örök Ünnepséget!” A Szituacionista Internacionálénak az ilyen és ehhez hasonló jelszavai aztán 1968-ban Párizs falairól köszöntek vissza. S ha már a kényszer kikerülhetetlen, marad a partizánharc. „A munkahelyedről lopj nyugodtan! Semmivel nem tartozol erkölcsileg a kapitalistának, akinek hasznára szenvedsz nap mint

nap. Ott károsít meg, ahol tud, ráadásul a törvény is az ő pártján áll. Nem kell ennek a logikának behódolnod. Üss vissza a munkáltatónak: lógj a munkából, rontsd el a gépét, csinálj selejtet, a rajtad és sorstársaidon élősködő piócának nem szégyen rontani a boltját” – olvasható egy anarchista röpiratban.

Ebből a szempontból természetesen a létezett szocializmus is burzsoá rendszer, méghozzá több okból is, például nemhogy nem szüntette meg a kizsákmányolás és a nép korában tartása céljából alkalmazott munkakényszert, de szigorított rajta, „csupán” annyi változott, hogy a haszonélvezők ezúttal a termelőeszközök felett diszponáló állampárti pártállami bürokrácia tagjai voltak, és nem a hagyományos tőkésék. Így az államszocializmusban nemhogy tovább él, de erősödik a régi moralizáló felfogás. Nagy Sándor a kmk-ról szóló tanulmányában írja, hogy az állampárti bürokrácia megpróbálta számba venni, mi több, az új helyzethez idomítva kidolgozni „az elkülönítés, átnevelés, munkára fogás, gyógyítás korábban elhanyagolt módozatait”, s nem csupán a büntetés világán belül. A kmk ugyanis „olyan társadalmi kérdés, mellyel a bűnüldöző szerveken kívül az állami és a társadalmi szerveknek, az egész társadalomnak foglalkozni kell. Feltérképezik a 'veszélyes góccokat': a nyomortelepeket, munkásszállókat, az elburjánzott kocsmákat, büféket, talponállókat, a többszörös szűrőn – mozgósítják a pártszerveket, kerületi tanácsokat, ifjúsági szervezeteket, lakóbizottságokat, iskolákat, állami vállalatokat – fenn kell akadniuk a züllött, vagy ilyen hajlamokat mutató egyéneknek”. A szándék, miként a Fővárosi Ügyészség jelentése expressis verbis kimondja, hogy a munkátlanok körül „a megvetés és gyűlölet légköre alakuljon ki.” Érdekes azonban, hogy míg akkoriban évente mindössze 2-300 embert ítélték el közveszélyes munkakerülésért, az 1984-es törvény bevezetése után – vagyis

már a lassan rekapitalizálódó, gazdaságilag liberalizálódó Magyarországon – a büntetett ‘káemkások’ száma kétezer fölé nőtt.

A napi robottól, a „mókuskeréktől” menekvés egyik szolidabb formája a lógós munkahelyek megcélzása, melyet épp az államszocializmus marginális értelmisége fejlesztett professzionális szintre. Átmeneti vagy akár célállomás volt minden olyan munkahely-kuckó, ahová el lehet vonulni, ahol az embert jobbra békén hagyták, ahol nem volt felelősség, s nem utolsósorban: ahol jutott elég idő a szemlélődésre, olvasásra, gondolkodásra, ne adj’ isten: alkotásra. A hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek jól ismert figurája az egyetemetőiskolát felfüggesztő, vagy akár diplomás raktáros, éjjeliőr, pogyáször, köztéri óraleolvasó, patakőr, kazánfűtő, csatornalefolyó-ellenőr. Ma már kevesen tudják, hogy az első szabadon választott cseh kormány külügyminisztere, Jiri Dienstbier is a kellemes kazánfűtői állást hagyta ott a bársonyszékért.

Két éve diáklázadás söpört végig Franciaországon, az ilyesfajta megmozdulások őshazájában. A „rabszolga-szerződés”, „királyságot egy munkaszerződésért” és ehhez hasonló föliratú táblákkal tüntető fiatalok az első munkavállalási szerződésről szóló törvény visszavonását követelték. A jogszabály ugyanis, mely a gyakornoki és a pár hónapos, határozott időre szóló munkaszerződések gyakorlatát váltja fel, jogot ad a munkáltatónak, hogy két éven belül minden indoklás nélkül fölmondhasson a 26 év alatti alkalmazottnak. Ezeknek a fiataloknak jóval nehezebb, mint nekünk volt – vallotta be Daniel Cohn-Bendit, a ’68-as diáklázadások egyik vezére, aki ma a zöldek frakcióvezetője az Európai Parlamentben. Ők annak idején a hagyományos polgári társadalom kultúrája, illetve kötöttségei ellen lázadtak. Nem a munkanélküliség, épp ellenkezőleg: az életfogytig tartó

munkahely ellen. A mai francia fiatalok viszont a létbizonytalanságtól rettegnek. Egy pár évvel korábbi, munkanélküliekhez íródott anarchista röplapon még a következő szöveg volt olvasható: „A munkanélküliség nem a munka ellentéte, hanem annak egy stádiuma. (...) Azt hinni ugyanis, hogy a munkanélküliség a legfőbb rossz, óriási hiba, mert ez a szemlélet hajlamos alábecsülni a kényszerszermunkát”. Az ilyen szövegek azonban egyre inkább anakronisztikusnak hatnak, hiszen a jelenkor már nem a jóléti kapitalizmus időszaka, amikor az utópista luxusgondolatok táptalajra lelhettek a fiatalok elméjében. A tőke minden külső és belső kontroll nélküli nyomulása és gáttalan érdekérvényesítése Townsend és társai mizantróp szemléletét hozta vissza. Ma már nem a szexuális felszabadulásért, hanem újból a szabad időért, sőt a világ más tájain a rabszolgakereskedelem és a gyerekmunka ellen kell harcba szállni.

Miközben egyre nagyobb tömegek válnak feleslegessé, akik még munkaerejüket sem tudják eladni. Nyugaton, a jóléti állam maradványainak köszönhetően az ő foglalkoztatásukat szolgálja az ún. „folyamatos átképzés”, vagyis a különféle gyorstalpalók elvégzése, ami persze semmire nem jó, valamint a fiataloknak a csökkenő színvonalú felsőoktatásban – s ennek révén az ifjúkorban – tartása. Az ilyesfajta megoldások még mindig olcsóbbak – s nem csupán anyagi szempontból –, mint a valós tudással járó rendes munka biztosítása.

A harmadik világ vészesen növekvő népessége már nem jár ilyen jól. A tőke – a közhiedelemmel ellentétben – egyáltalán nem terjeszkedik „korlátlanul”. „Az elmúlt húsz évben sokkal jelentősebb nagyságrendű tőke cirkulált a centrumországok között (ezen belül is elsősorban az Egyesült Államok felé), mint a perifériák, félperifériák irányába.” Így aztán „nő a világon azon emberek száma, akiket még csak kizsákmányolni sem

akar senki. Nekik egyszerűen a létük vált feleslegessé és ezért előbb-utóbb kérdésessé is fog válni” – írja Szalai Erzsébet. S ezzel a kapitalizmus és annak ideológiája, a liberalizmus szépen vissza is tért Marx előtti korszakába. Az akkori „neokonok” a szegények szaporodásában látták az emberiség fő problémáját, Malthus munkássága inspirálta Darwint a „természetben folyó harc”, illetve a szelekció fölfedezésében. Townsend is a Robinson szigetén élő kecskék és az őket ritkító kutyák közt kialakuló természetes egyensúllyal példálózik a segélyezés ellen írt munkájában.

A jobb megértés végett azonban érdemes ez ügyben egészen a kapitalizmus születéséig visszamenni. Nyugaton a 16. század folyamán a privatizáció révén fölbomlott a faluközösség, s megindult a rokonsági rendszer erodálása. A magántulajdon kialakulása versengést eredményezett, ami a vesztesek, a „fölöslegese” kirekesztését hozta magával. Ettől kezdve Nyugat-Európa-szerte egyre nagyobb tömegekben jelentek meg a hányódó, beilleszkedni nem tudók, a pauperek, akik az akkori segélyezési gyakorlat szerint csak munkájuk révén juthattak létfenntartási eszközökhöz, ám állás nem volt. Az állam persze egyre erőszakosabban lépett föl ezekkel az „ország testén fekélylő csavargókkal” szemben. A francia IX. Károlynak a cselédek jogállásáról szóló ediktuma kimondja, hogy „csavargónak tekinthető a naplopó, semmittevő ember, a sehonnai, sehová nem tartozó, akinek se lakhelye, se mestersége, se hivatalos foglalatossága nincsen, ki (...) csak fölöslegesen szaporítja az emberek számát”. Ők a *föld haszontalan terhe*, a titulus később, 1701-ben már jogi kategóriaként rögzült, sőt, ehhez nyúlt vissza a Code Napoléon is. Robert Castel szerint ezek a „csavargók”, bár akadtak köztük „hivatásos koldusok” és bűnözők is, inkább a mai szakképzettséggel nem rendelkező munkanélküliek megfelelői, akik mindent megtettek volna, hogy álláshoz jussanak. A

probléma megoldása az adott városból történő kitoloncolás vagy a kényszermunka. VI. Edward kvázi visszaállítja a rab-szolgaságot, amikor rendeletében minden olyan személyt törvényen kívül helyez, aki megélhetési forrásokkal nem rendelkezik, és három napnál (!) hosszabb ideje nem dolgozik. Egyben minden „derék polgár”-t arra buzdít, hogy az ilyen „naplopó”-t bíró elé vezesse, minek fejében az elítélt, akinek homlokára tüzes bélyeget sütnek, két esztendeig az ő tulajdona lehet. (Ha megszökik, élete végéig.) Edward apja, a feleségfejező VIII. Henrik már korábban tízezreket akasztatott föl és záratott börtönbe csavargás címén. Ez volt a munkanélküliség végső megoldása.

Nos, ennek a gondolkodásmódnak egyik kései terméke a koncentrációs tábor. A légerekben manifesztálódó „radikális bűn” nem a huszadik század specifikuma, de még nem is a sokat emlegetett búr háborúval kezdődik, amikor az angolok a búr civileket szögesdrótok mögé zárták, ahol mindenféle betegség pusztított. A 20. század légerei a klasszikus kapitalizmus és a 19. század végi globalizáció (amit akkor még a névén neveztek, azaz gyarmatosításnak és imperializmusnak) összes szennyének sajátos 20. századi sűrítménye, illetve: végkonklúziója. A táborok megszületésében sok minden szerepet játszott, a protestáns etikában pácolt kényszeres munkakultusztól az európai („nyugati”, „keresztény”, „fehér” stb.) civilizáció felsőbbrendűségének dogmáján át a liberalizmus által is favorizált szociáldarwinizmusig, a „hulljon a férge” elvéig. Már a legkorábbi kapitalizmus egyik fő jellemzője a perifériára szorultak összegyűjtése, izolálása és olcsó vagy akár ingyenes munkára kényszerítése, vagy ha kellett: likvidálása. És láthattuk azt is, miként vélekedtek a társadalmat szaporodásukkal veszélyeztető „feleslegese”-ről a laissez-faire korai ideológusai. A civilizáció ellenségének tekintett nem teljes értékű emberek ‘koncentrálása’, s így

pusztulásra ítélese már az indián rezervátum intézményében megjelenik. De a táborok legelső kezdeménye a dologház, ahová a földjükről elzavart munkanélkülieket zárták, nemek szerint elkülönítve, akár egy börtönbe, s aki ide se fért be, azt fölakasztották. A náci haláltábor ennek az eszmeiségnek a sarjadéka, pontosabban ad abszurdum végigvitele. Így kap mélyebb értelmet a hírhedt *Arbeit macht frei* fölirat jelentése is. Az olasz anarcho-kommunista Amadeo Bordiga *Auschwitz, avagy a nagy alibi* című, '70-es években született provokatív írásában azt fejtegeti, hogy fölösleges külön elborzadnunk a náci népirtáson, amikor az a kapitalizmus természetes következménye, amit aztán a liberális ideológusok arra használnak, hogy eltereljék a figyelmet a rendszer lényegéről, a tőke bármikor népirtáshoz vezető logikájáról. Illúzió áldozatai vagyunk, amikor az SS orvosok kísérletei láttán elfelejtjük, hogy a kapitalizmus miként kísérletezik naponta alkohollal, rákkeltő termékekkel vagy épp atombombákkal. „A haj- és aranyfog-hegyek előtt, a halott emberek áruvá vált teste el előtt el kell feledni, hogy a kapitalizmus magát az emberi életet, a munkát tette áruvá. Itt van minden szerencsétlenség forrása.” Mivel az ember áruvá vált, annak termelése vagy megsemmisítése is a kereslethől függ. Így aztán, mikor a lágerrek borzalmait a polgári ideológusok a tőke védelmére használják, ez nem szimplán hazugság és félrevezetés, de „a legförtelmesebb módja a lemészároltak legutolsó, immáron végsőkéig való kihasználásának”.